

15
1999

**Число вийшло
за участю
Фонду Гайнріха
Бьолля (Берлін)**

РЕДАКЦІЯ ЧИСЛА
Тарас Возняк (головний редактор)
Олесь Пограничний
Андрій Павлишин
Іван Лучук (куратор номера)
Алла Татаренко (куратор номера)
Вальтер Мосманн
Софія Онуфрів
Михайло Москаль
Ольга Рось
Наталя Чорпіта
Юрій Бабік

© Редакція журналу «І», 1999

БАЛКАНСЬКА РАПСОДІЯ

Сувора гра

За останні десять років Балкани перетворилися на справжній стадіон, де відбувається чемпіонат за першість у світовому політичному лідерстві. Учасників було чимало, а попередні плей-листи після Першої та Другої світових воєн дещо змінилися. Дехто з попередніх, сильніших гравців випав із матчу-реваншу, декого реабілітували і повернули у гру. Це було неминуче після закінчення холодної війни і «неоголошеного програвшу» Варшавського договору. Звичайно, так це виглядає метафорично.

Реально становище менш втішне, позаяк йдеться про низку воєн, які не лише перетворили колишню СФРЮ (Соціалістичну Федеративну Республіку Ю) у потенційно небезпечний регіон на Балканах, а й у найгарячішу точку в серці Європи.

Багато міжнародних політичних оглядачів пророкували Третю світову війну в тому разі, коли б альянс НАТО вперше за історію свого існування напав на одну із суверенних держав, члена-засновника ООН, до того ж у процесі інтеграції Європи. Але цього статися аж ніяк не могло. Чому? А просто тому, що після вищезгаданої холодної війни нікому стало воювати.

Це добре усвідомлювали великі держави, політично сильні гравці.

Правила гри

Спершу програв-розпався Східний Блок. За ним настала черга комуністичної та тоталітарної ідеологій.

Правила поділу колишньої Югославії диктував Захід, керуючись власними зразками демократії, насамперед гіперболізованим правом на національне відродження народів, які в часи правління Йосипа Броза Тіто були злитовані в один «югославський етнітет». Йдеться про низку конфліктів на міжетнічному чи міжрелігійному ґрунті. Зосередимося на іншому: Косово та війна поміж альянсом НАТО і СР Югославією.

Правила порушили усі, незалежно від «політичної правоти» кожної із сторін. Слободан Мілошевич надто сильно утиснув права албанців, скасувавши їхню автономію. Албанці порушили закони Республіки Сербії та основні засади демократії, намагаючись за допомогою зброї здійснити амбітне прагнення створити незалежну держава у Косові. Відповідно, НАТО під патронатом втрутливих США бомбардуваннями впливали у внутрішню проблему СР Югославії, порушивши основні принципи дипломатії. Про те, хто скільки нагрівив поки що не йдеться. Була війна, яку програли усі. Незалежно від того, чи деяка частина країн-учасників конфлікту вдовольнили свої територіальні та економічні інтереси, чи ні. Принципи, яких дотримувалася Європа після Другої світової війни, були остаточно зневажені 24 березня 1999 року.

Між молотом і ковадлом

Майже 100-денна війна закінчилася у червні. Мир підписаний, і кожна сторона намагалася виправдатися перед своїми виборцями за застосування військових засобів розв'язання проблеми. Зупинюся лише на вскрай важливому моменті: потреба «виправдатися перед своїми виборцями» виникла, позаяк ми маємо справу із демократичними засобами опанування влади, тож мас-медії постаралися усю цю «ситуацію гарно запакувати» і

втримати рейтинги до наступних виборів. Відверто кажучи, мас-медіальна війна триває. Інформаційну війну громадяни усіх завойованих сторін щодня споживають і засвоюють за приписами Геббельса. Про це мало пишуть в українських газетах, оскільки новини як продукту на інформаційному ринку рухаються оперативніше з країн-членів альянсу НАТО. На цьому ринку Югославія, очолювана Мілошевичем, не може конкурувати.

Таким чином, 32 національності, які проживають на території теперішньої СР Югославії опинилися не лише на кастрівському острові міжнародної політичної арени (війна перенеслася з повітря в ЗМІ), але й у екзистенційно складному становищі, оскільки сучасна політична еліта СР Югославії мало не цілком занесена до списку військового трибуналу в Гаазі та намагається усіма силами залишитися при владі.

Panta rei

У світі все вже не тільки сказано, але й чимало раз повторено. Про це краще напишуть історики.

Мушу тільки сказати, що ми не вперше натрапляємо на вищеописану ситуацію на Балканах. Мабуть тому холодний тон, в якому я говорю про десятирічну кризу на Балканах, є лише моїм свідомим компромісом із кармою, яка упродовж століть із кров'ю передається від покоління до покоління. Карма, яка містить у собі і руйнівну, і творчу натуру кожного, хто принаймні трішки пожив на теренах цієї країни, індивіда. Найкраще свідчення цього — творчість, у якій яскраво виражено та поєднано разом культ Ероса і Танатоса, любові та ненависті, багатства й біди, звірства й цивілізованості. Те, що на світі немає одного-однісінького «Бога» усвідомлює на Балканах кожна творча людина.

Перший крок було зроблено з боку України. А у день, коли впала перша бомба, Львів став побратимом Нового Саду. Цей крок і відкриватиме сторінку історії для зближення України та Югославії, сподіваюся — на шляху можливої інтеграції в Європу.

Борис Варґа (Новий Сад)

4	Недім Гюрзель	ЗРУЙНОВАНІ МОСТИ
8	Славој Жижек	ПРО САМООМАНУ ЗАХОДУ, АБО ЧОМУ КОНФЛІКТ НА БАЛКАНАХ ЗАКІНЧИТЬСЯ НЕСКОРО
13	Деян Медакович	ПРОМОВА У СЕРБСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК І МИСТЕЦТВ 24.VI. 1999
20	Драгош Калаїч	КРЕТИНИ ВСІХ КРАЇН...
32	Майкл Чосудовський	НАРКОТИКИ ТА ЗБРОЯ ЯК ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ МЕТИ «ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ»
40	Данило Кіш	ЦЕНзуРА — АВТОЦЕНзуРА
45	Мілорад Павич	АВТОБІОГРАФІЯ
49	Мілорад Павич	СКЛЯНИЙ СЛИМАК
64	Мілорад Павич	ПОЧАТОК І КІНЕЦЬ РОМАНУ
68	Ясміна Михайлович	ТРИ СТОЛИ
98	Йован Делич	ХОЗАРСЬКА ПРИЗМА
111	Данило Кіш	НІЖ ІЗ ДЕРЖАКОМ З ТРОЯНДОВОГО ДЕРЕВА
123	Данило Кіш	МЕХАНІЧНІ ЛЕВИ
144	Момо Капор	ЗАМОК
153	Момо Капор	ХРОНІКА ВТРАЧЕНОГО МІСТА
163	Іван Лучук	ТРОХИ БІЛОГО СВІТУ
165	Ольга Рось	І ЗРОБИВ Я ТЕ, ЩО ЗРОБИВ (З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ «ХОЗАРСЬКОГО СЛОВНИКА»)
174	Сергій Ковальов	ВИПРОБУВАННЯ БАЛКАНАМИ
178		ДОКУМЕНТИ СВІТОВОГО ПРАВОЗАХИСНОГО РУХУ ЩОДО КОСОВА

3

4	Предраг Матвеевич	МЮНХЕН ЗНАХОДИТЬСЯ НА БАЛКАНАХ
8	Славој Жижек	ВІЙНА В КОСОВО
14	Мілісав Савич	НОТАТКИ З БЕЛҐРАДА: ТРАВЕНЬ'99
27	Річард Бернс	НАТО НЕ МАЛО ПРАВА НА АҐРЕСІЮ ПРОТИ ЮГОСЛАВІЇ
37	Джордже Борозан	ЮГОСЛАВІЯ ТА АЛБАНІЯ У ХХ СТОЛІТТІ
51	Ясміна Михайлович	ПАВИЧ ТА ГІПЕРБЕЛЕТРИСТИКА
60	Мілорад Павич	КОНІ СВЯТОГО МАРКА, АБО РОМАН ПРО ТРОЮ
68	Мілорад Павич	ПРИНЦ ФЕРДИНАНД ЧИТАЄ ПУШКІНА
74	Мілорад Павич	КОРСЕТ
91	Мілош Євтич	РОЗМОВИ З ПАВИЧЕМ
113	Алла Татаренко	ЛИЦАР СУМНІВУ ДАНИЛО КІШ
126	Данило Кіш	БОРГ
135	Данило Кіш	НОМО РОЕТИСUS, НАПЕРЕКІР УСЬОМУ
138	Васко Попа	ВЕРНИ МЕНІ МОЇ ШМАТОЧКИ
146	Момо Капор	ОСТАННІЙ ПОЛІТ У САРАЄВО
161	Шеймус Гіні	ЗНАНИЙ СВІТ
168	Ісмаїл Кадаре	КОРОЛІВСЬКЕ ПРОХАННЯ (ФРАГМЕНТ РОМАНУ «ТРИ СКОРБОТНІ ПІСНІ ДЛЯ КОСОВА»)
172	Наталія Дульнева	СПРАВЕДЛИВІСТЬ СУПРОТИ МІФОЛОГІЇ, АБО ТРИБУНАЛ ЗАДЛЯ МАЙБУТНЬОГО

Nedim Gürsel

НЕДІМ

ЗРУЙНОВАНІ МОСТИ

ГЮРЗЕЛЬ

ПРЕДРАГ

МІОНХЕН ЗНАХОДИТЬСЯ НА БАЛКАНАХ

МАТВЕЄВИЧ

Predrag Matvejević

«Серби зайняли Скоп'є, коли я пішла у другий клас. Ми відразу втекли і покинули наш гарний дім напризволяще. Мій батько помер дорогою від виснаження», — розповідала моя бабуся з жакливим балкано-турецьким акцентом.

Як і багато інших турків, вона була вигнана під час балканських воєн із своєї батьківщини Македонії. Вигнанці завжди з боєм згадують минуле; вони завжди розповідають про чудові часи тоді, про свій добробут і свій дім — вони завжди говорять про домівку, яку змушені були покинути.

Моя бабуся також належала до балканських вигнанців, як їх називали. Її історія супроводжувала моє дитинство, бо вона мене виховувала. Це історія голоду і всіляких страхів, які сьогодні переживають косовські албанці.

Я пригадую деякі старі фотої у книгах з історії та купу старих журналів, які лежали на горищі у нашому будинку в Босфорі. Світлини дітей у візках із великими колесами, набитих клунками, запряжених рахитичними волами. Старих людей, які лежали в болоті просто посеред шляху. Мої предки також були серед тих, хто тікаючи від погромів простував нескінченними долинами Тракії. Вони також дісталися до табору для біженців Корлу і Кікларелі, як це сьогодні роблять косовари.

Я згадую тут події з життя моєї родини, щоб показати: «етнічні чистки», на жаль, явище не нове. І турки були не єдиними жертвами цієї практики. Такої ж трагедії через кілька років зазнали вірмени та греки з Анатолії. Вони також утікали і гинули на шляху в нікуди. Чи знають ті, хто після розпаду Югославії у 1991 році ширив ідею «Великої Сербії», що грецька армія 1922 року підійшла до центральної Анатолії, щоб реалізувати «Велику ідею», проте викликала лише «Велику катастрофу», наразивши на вигнання все населення? Мабуть, вони це знають, бо історія ще дуже жива у колективній свідомості балканських народів та в умах інтелектуалів. Я маю на увазі, наприклад, Слоаду Селеніца, який написав, що чужа спільнота всередині суспільства веде до найгіршого зла, або Добріча Козица, прем'єр-міністра ФРЮ, котрий під час боснійської війни мріяв про Балкани, які складатимуться з «етнічно чистих» націй.

І я ніколи не забуду сербського письменника, до того ж академіка, який представив мене пресі під час «Осінньої зустрічі письменників» у Белграді як представника «переможної сторони в битві за Косово». Це щоправда трапилося у 1989 році, ще існувала Югославія Тіто, з усіма шістьома республіками та двома автономними регіонами. Письменники з усього світу з'їхалися, щоб

Той, хто займається Балканами, дуже швидко наштукують на протиріччя. Йдеться про півострів, чи значну частину континенту, яка вдається у море? Балкани є водночас і тим, і другим. Береги Балкан омивають численні моря: Адріатичне, Іонічне, Егейське, не забуваймо також про Чорне та Мармурове. Проте не всі їх межі омиваються морем, а суходіл складається переважно з гір. Своєю назвою цей регіон завдячує не одному з п'яти морів, а рельєфові всередині країни, височинам, які старі географи називали *Naemus* і *catena mundi*, а слов'яни — «Стара гора» (Стара Планина), таке ж значення має турецьке слово Балкани.

Цьому регіонові притаманні землетруси. Вони призводять до руйнувань. Численні міста на узбережжі стали жертвами хвиль. Від непам'ятних часів острови тут то зникали, то знову з'являлися в іншому місці. В кількох місцях на морському дні неподалік від берега лежать руїни старих палаців. Порти і моли, а біля них — уламки кораблів із казковими скарбами. Сейсмічні коливання й тектонічні зрушення, які вони викликають, у цьому випадку не лише метафора. Існує зв'язок між цими феноменами та ментальністю і настроями місцевих жителів.

В минулому Балкани також звалися Ілрійським, Грецьким або Візантійським півостровом (а в новітній історії «європейською Туреччиною»). На відміну від Аппенінського або Піренейського півострова, відокремлених від континенту гірськими смугами (Альпами та Піренеями), Балканський півострів не має чіткого та очевидного кордону із Західною

Європою. Деякі географи та історики за кордон беруть русло річок Дунай, Сава і Купа; на узбережжі це будуть Гарнеро і дві затоки: Рієка та Трієст, проте це лише припущення.

Відповідь на запитання, де починаються Балкани, часто залежить від вихідного пункту. Так, скажімо, побутує твердження, що для Центральної Європи зона неспокою починається вже у Мюнхені або Відні. Жителі цих міст пересувають лінію далі до Любляни і Загребя, відтак словенці та хорвати переносять її ще далі на Схід, до Белграду і Сараєва. Коли нещодавно один французький письменник та знавець грецької літератури заявив, що Греція та грецька політика мають виразніший балканський, аніж середземноморський елемент, то це викликало полеміку, яка багато що прояснила. Наклепницькі твердження цього колишнього друга викликали цілий потік ображених реплік.

Питання різнобарвності та демографічних відмінностей таке ж старе, як і самі Балкани. Цією темою жваво цікавилися видатні вчені і звичайні шарлатани. У працях двох монахів, старого ченця з Шибеника, котрий мав латинське ім'я *Георгіус Сізгореус* та хорвата Юрая Сізгорича, який жив у часи Ренесансу, славив Венецію і записував слов'янські казки, я наштукуювся на курйозну спробу. Вони з великою старанністю спробували перелічити всі народи та племена, які населяли Балкани, спираючись на античні джерела. Вони знайшли велику кількість чужих та екзотичних назв для наших предків: Калімах виділяв енхелерів, гіманерів, поикетерів; Пліній серретерів, серапівів, язів, анді-

відсвяткувати 600 роковини битви на Амзельфельді. Проте ця поразка, яка розвивала « міф про заснування сербської нації », сталася шістьсот років тому, а Турція, громадянином якої я є, тоді взагалі не існувала. Хоча Мілошевіч зібрав тоді більше мільйона сербів, аби розпалити їхні націоналістичні почуття і виправдати свою агресивну політику, проте жоден із нас не знав тієї миті, що тоді у Белградській Академії розроблялися плани етнічних чисток.

Я дозволив собі розповісти тут цей анекдот про сербів, але те саме я міг би розповісти про турків, які щороку з дедалі меншим ентузіазмом святкують чергові роковини захоплення Стамбула. Недавно ісламістська преса почала мене критикувати, бо у моєму останньому романі («Завойовник») я написав, що урочисте відзначення кривавого завоювання, яке сталося п'ятсот років тому, не має нічого спільного з почуттям приналежності до нації, а навпаки є виявом колективної патології. Бо «турецькість» сьогодні у країні, яка вийшла з багатонаціональної імперії, не означає захисту «злочинної ідентичності», словами Аміна Маалуфа.

Що мене вразило у Белграді тієї осені 1989 року (це був рік, коли відкрилася скринька Пандори, як пізніше сказав Шевенеман), так це не лише ескалація сербсь-

кого націоналізму під час святкування річниці битви на Амзельфельді, але й несподівана смерть мого друга Данила Кіша, видатного балканського письменника, який перекладав сербо-хорватською Бодлера, Верлена, Превера, Петефі й Мандельштама.

Сербська спілка письменників поховала його з великою помпою за православним обрядом, Данила Кіша, громадянина світу і сина єврея. Церемонія, на якій я був присутній разом з іншими учасниками «Осінньої зустрічі», безконечні молитви православних священників із довгими, білими бородами, відчуття ікон, які супроводжували траурний похід,— усе це я зрозумів лише тоді, коли вибухнула кривава війна у Хорватії, а відтак почалася ще кривавіша війна у Боснії. І тоді я став свідком знищення міста, яке дуже любив — Сараєво. Під час цієї безконечної війни я кось повернувся одного дня з Мостару. Вночі мене розбудив телефонний дзвінок. Телефонував мій друг Предраг Матвеєвіч, хорватський письменник, уродженець Мостара. «Ви його збудували, ми тільки-но знищили»,— сказав він. Я зрозумів. Він говорив про «Старого», який ми його називали, про той чудовий міст, збудований османським архітектором Гайреддином, учнем Сінана, який ніби поклав срібне кільце на шию ріки Неретви. Поки існувала Югославія, він був раєм для боснійських

цетів, ардієрів, палларієрів та яподів, трібалів, дейзірів, істрів, лібурнерів, далматів, куретів і т. д. До цього долучаються інші слов'яни, а також старе римське населення, яке вони вигнали, ілліри та траки — предки албанців, які зараз так страждають — готи і кельти, які також залишили важкі рани у колективній пам'яті, греки та пеласги, їхні попередники на Балканському півострові, печеніги, геги, маніри, морлахи або чорні валахи, а також багато інших, яких треба було б назвати, однак за браком місця це неможливо. Крім відмінностей етнічних та лінгвістичних були й міфологічні. Кожен має тут давнє та глибоке коріння і право на першість. Историчне право, яке утверджується супроти права природи, часто конфронтує з праісторичним правом, яке має перевагу. Історія завжди була схильна більше писати про нації, які проникають і дець осідають, аніж про тих, які змішуються з іншими. Непросто насправді встановити, що їх об'єднує, і що розділяє, особливо в момент, коли ці нації пробують творити держави і виступати в амфітеатрі сучасності.

Ця довга історія знає численні тріщини (розколи). Найглибший розкол напевно був спричинений християнською схизмою. Він розділив церкву і віру, багатство та сфери панування, стиль та письмо. Лінія, що розділяє Європу та Середземномор'я проходить якраз через Балкани. У щілину, яка з'явилася між католицизмом і православ'ям, протиснувся іслам. Те, що література розвивалася набагато краще, ніж соціальна та економічна сфери, не було випадковим.

Було б невірною вбачати у цій новій балканській війні війну релігійну. Цей конфлікт не пов'язаний із питаннями віри. Колись релігійні суперечності призводили до тисячолітніх воєн між народами. Ця конфронтація швидко перетворилася на відсутність толерантності, яка в свою чергу породила певні форми ненависті або конфліктів. Спірні питання, які неможливо було вирішити, знову і знову проявлялися при найменшій нагоді і розвинулися в інструменти для маніпуляцій. Господарі останньої війни цим вміло скористалися. В такий спосіб, суперечності, які лише віддалено мають релігійне походження, можуть викликати війну, яка не пов'язана з релігією.

Цей парадокс не так вже й рідко трапляється в релігії, яка, як часто кажуть, «продукує більше історії, ніж може спожити».

Справді, секулярна ментальність залишилася для більшості балканських народів чужою. Хоча секулярна ментальність стосується не лише релігії. Аналогічною є відсутність секулярного підходу до поняття нації, окупованого релігією, і до поняття ідеології. Ці два останні феномени не обмежуються лише Балканами — їх можна зустріти майже по всьому Середземномор'ю та за його межами. У цьому контексті національна культура швидко стає національною ідеологією. Література стає національною літературою у вузькому розумінні цього слова. А енергія окремої особистості та спільноти повністю абсорбується націоналізмом. Із відомими наслідками.

Часто говорять про подрібненість цієї частини нашого

дітей: мусульманські, католицькі або православні діти, які приятелювали між собою, із сяючими від радості обличчями стрибали з мосту у глибоку, синю воду. У своєму романі «Міст через Дріну» Іво Андріч пише, наскільки дивовижне місце в історії людства або навіть історії цілого регіону займають будівлі. Роки минали, змінювалися цивілізації, але міст залишався, нечутливий до плину часу. Великий Візир Мехмед Соколович віддав наказ про спорудження мосту, бо він згадував про своє важке дитинство на березі Дріни, і тому бажав боснійському народові кращої долі.

Проте не всі погоджувалися з цим будівництвом. Легенда розповідає, що фундамент мосту був закладений лише після того, як у жертву принесли матір із двома немовлятами, отож міст був споруджений ціною великих зусиль і людських життів. У Скоп'є, місті моїх предків, мені розповідали ту ж легенду про кам'яний міст через ріку Вардар. На Балканах міст з'єднує не лише два береги, але і людей. Він є випробуванням не лише природи, але й історії.

Коли я сьогодні бачу по телевізору обличчя людей на мосту через Дунай у Белграді, бачу усіх цих людей, які готові померти — не захищаючи старе каміння або залізні конструкції, а щоб захистити символи спільної історії — тоді я можу повторити за Бернаром-Анрі

Леві: «Вам не пощастило. Ви нічого не зробили, коли гранати летіли на невинне населення Сараєво». Сьогодні косовські албанці є жертвами сербських нападів, як це кілька років тому було з боснійськими мусульманами. Проте панове з НАТО, великі стратеги і спеціалісти у справі ведення хірургічно точної війни — війни, в якій задіяні і літаки моєї країни — бомбардують цивільне населення і руйнують мости. Можливо вони не знають, що вони руйнують будь-яку надію на діалог між балканськими народами.

(Die Tageszeitung 5.05.1999)

Переклала Софія Онуфрив

7

НЕДІМ ГЮРЗЕЛЬ
ЗРУЙНОВАНІ МОСТИ

континенту, яка в різний спосіб посилює відому «балканізацію». (Один з наших викладачів порадив нам: Не вагайтеся повторювати важливі речі, якщо Вас ніхто не слухає). В регіоні Балкан знаходяться залишки багатонаціональних імперій і нових держав, які були подрібнені в рамках міжнародних угод та національних програм; тут співіснують поняття національної держави родом з XIX сторіччя та ідеологія реального соціалізму з XX сторіччя; тут і далі відчутний вплив подій Другої світової і холодної воєн, а також подій, які відбуваються у Східній та Західній Європі сьогодні; виникають подвійні стосунки між розвинутими і нерозвинутими країнами, точки дотику та перетину між заходом і північно-півднем, перехідні лінії та перетини між Середземномор'ям і Європою, між Європою та «іншою Європою». Всі поділи, розколи та кордони матеріального та духовного, соціального та культурного характеру.

Ця область має безліч рубців та ран, завданих історією, або просто минулим, адже воно навіть не було історією. Будь-яка спроба поширити власну сферу впливу за рахунок іншого тут приречена на поразку або закінчується націоналістичним божевіллям. Тут замало місця для «Великої Сербії», «Великої Албанії», для «Великої Хорватії», як учора, або «Великої Болгарії», як позавчора. Балканський простір замалий для таких претензій, його кордони вже визначені, поділ відбувся.

В той час, як албанське населення цього регіону брутально виганяють із домівок, і літаки НАТО бомбардують не лише дільницю, де живе винний у всіх гріхах деспот,

але й населення, яке є жертвою його тиранії, питання про стосунки Росії та Балкан стає особливо важливим. Роль цієї колишньої супердержави залежить від неї самої та її здатності змінюватися: чи вона залишиться традиційною й консервативною, чи врешті піде вперед і модернізується, як це було в минулому. Чи буде вона святою чи простою, православною чи схизматичною, більш «білою», ніж «чорною», або навпаки, чи буде вона менш слов'янофільною, а більше орієнтованою на Захід, а чи водночас на Захід і Азію. Чи буде це Росія, яку «неможливо досягнути розумом, в яку треба повірити», як сказав у XIX сторіччі поет Тютчев, чи знову «міцна і з великим задом», як сказав під час революції Александр Блок. «З Христом» або «без хреста», водночас по-своєму містична й месіанська, а чи «популістська» і виняткова. Справжня демократія чи банальна «демократура», загроза чого дуже явна. Лише «російська».

Яким би шляхом не пішла Росія, вона візьме із собою все, в тому числі й те, що залишилося від Радянського Союзу, і те, в чому їй було відмовлено, можливо назавжди. Росія нікому не зможе допомогти, особливо Балканам, якщо недооцінить або занедбає власні проблеми.

(Die Tageszeitung 4.06.1999)

Переклала Софія Онуфрив

ПРО САМООМАНУ ЗАХОДУ,

або

ЧОМУ КОНФЛІКТ

НА БАЛКАНАХ

ЗАКІНЧИТЬСЯ НЕСКОРО

Slavoj Žižek

СЛАВОЙ

ВІЙНА В КОСОВО

ЖИЖЕК

Закінчилося натовське бомбардування Югославії. Час запитати, яке значення цієї війни з огляду на її ідеолого-політичні наслідки. Нещодавно в есеї «Косово і кінець національної держави» Вацлав Гавел висловив думку, що бомбардування Югославії без мандату ООН «поставило права людини над правами держави. (...) Це не було однак безвідповідальним, агресивним актом чи порушенням міжнародного права. Навпаки. Це сталося з поваги до права, до того права, яке значно вище, ніж право, що захищає суверенітет держав. Спільнота діяла з поваги до прав людини, як то велить сумління і міжнародні правові документи». Це «вище право» міцно закорінене потойбіч чуттєвого світу». «Тоді як держава — вивір людини, сама людина — твір Божий».

Іншими словами: НАТО порушило міжнародне право, діючи в ім'я «вищого права» Господнього. Інакше, ніж «релігійним фундаменталізмом», назвати це не можна.

Висловлювання Гавела лише підтверджує те,

що Ульріх Бек у «Зюддойче цайтунг» за квітень 1999 року назвав «мілітаристським гуманізмом» або «мілітаристським пацифізмом». Проблема не так у тому, що тут йдеться про орвеллівські оксюморони на кшталт «війна — це мир» (на мій погляд, пацифістичне трактування — облудне; потрібне неабияке зухвальство, аби вести мову про «мілітаристський пацифізм»). Проблема навіть не в тому, що об'єкти бомбардувань обиралися не тільки на підставі моральних міркувань. Проблема насамперед у тому, що чисто гуманітарне, чисто етнічне виправдання значною мірою деполітизувало натовську інтервенцію.

Виправдовуючи інтервенцію, НАТО побоювалося серйозної політичної дискусії; тож йшлося тільки про деполітизовані загальні права людини. Люди вже не були політичним суб'єктом, а тільки безпомічними жертвами, позбавленими політичної ідентичності й ототожненими з їхніми стражданнями, і не більше. На мій погляд, у цьому разі йдеться про ідеологічний конструктор НАТО.

Поборюючи режим Мілошевича, Захід поборює монстра, якого сам створив.

Про початок і кінець нового світового порядку

Переможцем у змаганні на кращого телепня 1998 року став латиноамериканський терорист-патріот, який, протестуючи проти американського втручання в політику своєї країни, надіслав до американського консульства лист-бомбу. Законслухняний громадянин, він указав власну адресу, забувши, однак, наклеїти марки, тож і отримав свого листа назад. Роззява відкрив його, і сам себе висадив у повітря — чудовий приклад, як послання досягає свого відправника.

Хіба з режимом Мілошевича, з огляду на натовське бомбардування, не коїться щось до болю подібне? Мілошевич роками частував сусідів бомбами, надсилаючи їх то до Албанії, то до Хорватії, то до Словенії, доки не роздмухав навколо Сербії справжнє вогнище. Проте останнього свого листа отримав у власні руки. Залишається сподіватися, що внаслідок натовської інтервенції Мілошевич стане телепнем року від політики.

Щось на кшталт поетичної справедливості в тому, що Захід зважився на втручання в Косово, адже — не забуваймо — саме тут почалося сходження Мілошевича. Стріла поцілила лучника, який її випустив, і стріла ця — етнічні пристрасті. Розпад Югославії спричинила аж ніяк не словенська «сецесія», що викликала ефект доміно (спершу Хорватія, потім Боснія, за нею Македонія,...), а конституційні реформи Мілошевича року Божого 1987, що скасували автономію Косова і Войводини. Відтоді Югославія існувала лише тому, що не помічала власної смерти.

Легко галасувати про порушення національного суверенітету внаслідок натовських бомбардувань. Адже так не хочеться визнавати, що НАТО керується не економічними інтересами, а лише тим, що одна країна зневажає права людини щодо іншої етнічної групи. Хіба це не єдина надія нашого часу, що міжнародно визнана інституція гарантуватиме бодай мінімальну повагу до прав людини? Втім, ситуація не така проста, що видно вже з того, як НАТО обґрунтовує інтервенцію: згадку про порушення прав людини неодмінно поєднують із туман-

НЕ ТІЛЬКИ НАТО, А Й ЛІВІ НОСТАЛЬГІКИ ДАЛЕКИ ВІД СПРАВЖНЬОЇ ПРИЧИНИ ВІЙНИ

Сьогодні видно, що парадокс бомбардування Югославії полягає зовсім не в тому, на що нарікають пацифісти (мовляв, саме НАТО і спричинило етнічні чистки, яким буцімто намагалося покласти край). Ні, проблема полягала у створенні образу жертви: необхідно захистити від сербського чудовиська безпомічних албанців, але, боронь Боже, дати їм скараскатися їхньої безпомічності, дати усвідомити себе суверенним і самостійним політичним суб'єктом — суб'єктом, який не потребує добродійного натовського «протекторату». Відтак, стратегія НАТО збоченська у дослівному фрейдівському розумінні: той, кого беруть під захист, добрий доти, доки залишається жертвою.

Не тільки НАТО, а й його псевдоліві опоненти деполітизували конфлікт. Для останніх бомбардування Югославії — завершальний акт розпаду тітовської Югославії — кінець обітниць, крах утопії про мультіетнічний і автентичний соціалізм у вирі ет-

ними натяками на «стратегічні інтереси». НАТО в ролі оборонця прав людини — це, власне, одна з двох історій, які можна оповідати про бомбардування Югославії. Друга історія стосується іншого боку хваленої нової етнічної політики, яка дозволяє порушувати національний суверенітет задля захисту прав людини. Перше враження про цей інший бік можна скласти, спостерігаючи, як західні засоби масової інформації перетворили локального «рубаку» на пелькельний жупел. Хай Саддам Гусейн чи наразі Мілошевич — формулювання стандартне: «Спільнота цивілізованих держав проти...» Але які критерії лежать в основі такого розмежування? Чому, беручи під захист албанців у Сербії, не захищають палестинців в Ізраїлі, курдів у Туреччині, і так далі. Тут власне і з'являється тінистий світ міжнародного капіталу.

У щойно виданій книжці *Цензуровано 1999* Карл Енсен викриває ретельно приховувану історію 1998 року — напівтаємну міжнародну угоду під назвою БУІ (багатостороння угода про інвестиції). Її основна мета: захищати закордонні

нічної війни. Навіть такий проникливий політичний філософ, як Ален Бадіу, каже про вину всіх сторін. Усюди, куди не подайся, існують свої «етнічні чистівники» — серед сербів, словенців, боснійців. «Сербський націоналізм — прикрота. Але чим він гірший від інших? Він всеохопніший, володіє більшою кількістю зброї, а донедавна ще й значнішими можливостями для задоволення своїх кримінальних пристрастей. (...) Безперечно, Мілошевич — брутальний націоналіст, так само, як і його колеги з Хорватії, Боснії та Албанії. (...) Від самого початку конфлікту Захід став на бік слабшого (боснійського, хорватського) націоналізму, виступивши проти сильнішого (сербського чи — не такого сильного — хорватського) націоналізму».

Мені здається, що це ліва туга за втраченою Югославією. Велика іронія в тому, що така ностальгія бачить Сербію Слободана Мілошевича спадкоємицею давньої казки — тобто саме ту силу, яка так вправно розшматувала колишню Югославію. Причому єдиним політичним утвором, якого могли стосуватися слова про позитив-

інтереси транснаціональних компаній. Даючи велетенським концернам майже таку саму владу, як і країнам, у яких вони розташовані, угода зводить нанівець суверенність націй. Концерни можуть звинувачувати суверенні держави у нав'язуванні екологічних та інших стандартів. Ренато Руджеріо, директор Всесвітньої Торгової Організації, не може натішитися проектом, опрацьованим майже поза увагою засобів масової інформації, називаючи його «наріжним каменем нової глобальної економіки». Це і є, власне, інший бік широкославної нової глобальної моральності, в якій окремі неоліберальні філософи мало що не вбачають початок ери, коли міжнародна спільнота не дасть державам навіть на їхній власній території порушувати права людини. Тож і ця інша історія має небезпечний військовий бік. Останні американські інтервенції започаткували новий етап військової історії — баталії, в яких нападник майже змушений не допускати жертв у власних шерегах. І чи не були тут контрапунктом мало не сюрреальні повідомлення про війну вустами CNN? Не тільки амери-

ний спадок тітовської Югославії, про широкохвальну багатокультуральну толерантність, була «мусульманська» Боснія, мало того: сербська агресія проти Боснії — це агресія проти всіх тих, хто хапався за тітовську спадщину, за ідею етнічного «братерства і єдності», мов за рятівну соломинку. Не дивно, що командир «мусульманської» армії генерал Рашим Делич — етнічний серб; не дивно, що упродовж дев'яноятих років «мусульманська» Боснія залишалася єдиною частиною колишньої Югославії, де в службових кабінетах висів портрет Тіто.

За винятком сербського, навіть словенський і хорватський націоналізми ставилися з повагою до Югославії Тіто, насамперед до принципу рівноправності та суверенності її країн — включно з правом на відокремлення. Той, хто, не завважуючи цього, зводить боснійський конфлікт до громадянської війни між різними «етнічними групами», той автоматично стає на бік сербів. Бо різниця між Мілошевичем та іншими національними ватажками аж ніяк не в кількісних показниках. Ні,

Югославія — не птаха вільного польоту, зраджена всіма націоналістами-«сецесіоністами» гамузом. Її розпад — процес діалектичний. «Вихід» із Югославії — реакція на сербських націоналістів, тобто на ті групи, які прагнули ліквідації Тітового спадку. Крайні антисербські націоналісти стояли ближче до спадку Тіто, ніж теперішній белградський режим, що бачить себе легітимним і легальним наступником старої Югославії на противагу всіляким «сецесіоністам».

ВІЙНУ СПРИЧИНИЛА СЕРБСЬКА АГРЕСІЯ, А НЕ ЕТНІЧНІ КОНФЛІКТИ

Не можна забувати одного: Тіто свідомо будував федерацію на противагу до передвоєнної Югославії, де домінували серби-«об'єднувачі». Сербі були тоді єдиною державотвірною нацією. Після Другої світової війни Тіто хотів протиставити Югославії із сербським домінуванням федеративну Югославію, вільну спілку рівних і суверенних держав, включно з правом на відокремлення.

11

СЛОВОЙ ЖИЖЕК
ПРО
САМООМАНУ
ЗАХОДУ,
або
ЧОМУ
КОНФЛІКТ
НА БАЛКАНАХ
ЗАКІНЧИТЬСЯ
НЕСКОРО

канці зробили з війни у Перській затоці телеподію, іракці теж не пасли задніх. Упродовж дня Багдад був нормальним велелюдним містом, так наче війна і бомби спалахували винятково вночі нереальними жахітливими привидами. Згадаймо останній американський напад на Ірак під час війни в Перській затоці: жодних фотографій, жодних повідомлень, самі чутки про те, як танки під прикриттям бульдозерів котяться іракськими шанцями, змішуючи тисячі вояків із землею та піском. Реальність виявилася за своєю рафінованою механістичною ефективністю такою моторошною, що сюжети про неї могли б вельми негативно вплинути на громадську думку, тому і було запроваджено тотальну цензуру. Два аспекти перетнулися: нове бачення війни як технологічної події за лаштунками радарів і комп'ютерних екранів та крайня фізична жорстокість, яка не до снаги засобам масової інформації. Коли Жан Бодріяр проголосив, мовляв, війни не відбулося, то цей його вислів можна розуміти також поіншому: сповнені травматизму сюжети про справжній перебіг війни потрапили під абсолютну

цензуру.

Як звести до купи обидві історії, не спотворюючи правдивості жодної з них? Адже перед нами політичне переосмислення тієї відомої ілюстрації, на якій видно або голову зайця, або голову гуски, залежно від кута зору. Розглядаючи теперішню ситуацію, ми побачимо міжнародну спільноту держав, які примушують націоналістично-неоконуністичного вождя, ласого на етнічні чистки, бодай трохи шанувати права людини. Змінивши перспективу, побачимо, як НАТО, озброєна десниця нового капіталістичного світового ладу, втілює інтереси капіталу та ще й у формі паскудної травестії, прибираючи пози неупередженого захисника прав людини, що дозволяє нападати на суверенну державу.

А що, якби уникнути цього подвійного шантажу (мовляв, якщо Ви проти натовського удару, тоді Ви за протофашистівський режим Мілошевича, і навпаки, якщо Ви проти Мілошевича, тоді Ви за новий капіталістичний світовий лад)? А що, коли протистава свободолюбної міжнародної інтервенції етнічним фундаменталістам із одного боку

З приходом Мілошевича до влади почалися спроби відновити сербську гегемонію, на що і відреагували всі «сецесіоністи», базуючи свої вимоги на принципах тітовської Югославії.

Хай там як, модне ліве розбалакування про наступників усташів у Хорватії Туджмана і т.д. нічого не змінює в тому, що сербська агресія 1992 року проти Боснії не виникла з етнічного конфлікту. Це було не що інше, як наступ передвоєнної Югославії з домінуванням сербів на повоевну Югославію Тіто.

Насамкінець слід сказати, що в дебатах про натовські бомбардування жодна зі сторін не мала рації. Я не хочу сказати, що правда десь посередині. Навпаки, всі сторони — як прихильники, так і опоненти натовських бомбардувань, — ні на йоту не мали слушності. Всі вони намагалися стати на абстрактно-нейтральну позицію. Прихильники натовських бомбардувань покликалися на деполітизовані права людини; їхні опоненти наголошували на етнічній боротьбі, в якій кожна зі сторін несе відповідальність. Ні ті, ні інші не бачили оче-

видного політичного характеру конфлікту. Тому конфлікт і надалі жеврітиме під попелом. Мир зусиллями НАТО тільки пригасив його, але не загасив назавжди.

(Die Zeit, 26/1999)

Переклав Тимофій Гаврилів

та героїчному опорі новому світовому порядку з іншого — хибна? А що, як режим Мілошевича — не антипод нового світового порядку, а його симптом, лабораторія, в якій цей порядок вибруньковується на світ Божий? Один із американських учасників перемовин нещодавно сказав: Мілошевич — то не один аспект проблеми, а проблема як така. Гаразд, але хіба це не було очевидно від самого початку? Чому Захід так довго зволікав із втручанням, роками вигороджуючи Мілошевича, стилізуючи його під такий собі стабілізуючий чинник у охопленому кризою регіоні, закриваючи очі на незаперечні вияви сербської агресії?

Поборюючи Мілошевича, Захід поборює не так власного ворога, не так останнього опонента ліберально-демократичного нового світового порядку, як власне породження, монстра, поставлого із компромісів і непослідовності самої західної політики. За останні десять років Захід продемонстрував на Балканах гамлетівську нерішучість, а бомбардування скидається на Гамлетове душогубство, що спалахнуло у фіналі і

накликано непотрібні жертви (адже загинув не лише король, а й матір, Лаерцій і, зрештою, сам Гамлет...). Причина — Гамлетове зволікання. Ось і

Захід розплачується тепер за роки вагань. Поза сумнівом одне: натівське бомбардування Югославії змінить геополітичні координати світу. Неписаний пакт про мирне співіснування порушено. Перша акція нової світової поліції, яка дозволяє собі карати суверенні держави за їхні помилки, — це, як не парадоксально, кінець нового світового порядку, адже ясно, що справа не так у захисті прав людини, як у забезпеченні тих чи інших політичних інтересів. Бомбардування зводить нанівець поважну роль ООН і Ради Безпеки. Тепер віжки в руках тримає НАТО. Крім того, порушено незадекларований, досі чинний пакт з Росією: офіційне ставлення до Росії як до наддержави похитнулося. Зрозуміло, що за таких обставин антизахідні тенденції спалахнуть із новою силою, а з кримінальних фігур на кшталт Мілошевича зроблять борців проти нового світового порядку.

А мораль така: альтернативи між новим світо-

ПРОМОВА АКАДЕМІКА

ДЕЯНА

Дејан Медаковић

МЕДАКОВИЋА

13

У СЕРБСЬКІЙ АКАДЕМІЇ НАУК

І МИСТЕЦТВ

24 ЧЕРВНЯ 1999 РОКУ

вим порядком і неорасистівськими націоналістами насправді не існує — йдеться про два боки однієї медалі. Саме новий світовий порядок, і ніхто інший, породжує монстрів, яких сам, зрештою, береться поборювати. Відтак протести комуністичних партій в цілій Європі, включно з ПДС [Партія демократичного соціалізму, трансформована комуністична партія у сучасній Німеччині. — *Прим. ред.*], приречені на неуспіх. Не можна задля боротьби з капіталістичним світовим порядком підтримувати локальних фашистів.

Натомість, варто поставити єдине важливе питання: як налагодити роботу транснаціональних політичних інституцій так, аби вони могли і приборкати непогамовні апетити світового капіталу, і показати, що фундаменталістичний опір новому світовому порядку, від Мілошевича до Ле Пена і правих радикалів у цілій Європі — не що інше, як частина цього порядку?

(*Die Zeit*, 14/1999)

Переклав Тимофій Гаврилів

Те, що з нами трапилось і поставило під загрозу саме наше біологічне існування, підтверджує, що після цієї війни ніщо не може і не має права бути таким, як було раніше. Наше суспільство очікує рятівних змін, і найменше зволікання зробить наше життя ще важчим і гіршим. Ця жорстока і несправедлива війна зродила в нас надзвичайно потрібне відчуття єдності і загальнонародної солідарності. Наша армія у цій війні переконливо відродила вже зужиті та змінені поняття нашого патріотизму. Легко можна підтвердити, що у нашому народі витворилася і приведена в дію духовна енергія, яка заслуговує на повну увагу та повагу. Ці явища підтверджують нашу життєздатність. Не можна допустити, щоб їх збентежила суспільна байдужість і щоб вони поступово згасли. Невирішені завдання, що стоять перед сербським народом — чималі, але ці випробування є лише частиною великого процесу консолідації та з'єднання обірваних ниток у важко пораненій тканині нашої національної сутності.

Великий відсоток сербського народу раптом опинився під владою тих сил, які перешкоджають нашому політичному об'єднанню. Якщо воно заборонене для нас, то все ж ніхто не може нам заборонити духовно гомогенізуватись і вибудувати такий духовний простір, який подолає всі політичні обмеження, всі бажання, пов'язані з оманливими моментами. Не треба боятися ідеї національної програми, вивчення важливих проблем нашого виживання, необхідного узгодження наших природних зв'язків із європейським домом. Незважаючи на численні розчарування, кривди та непорозуміння, немає жодної причини відмовитися від тих обов'язків, які ми маємо щодо інших, перед якими мусимо тлумачити і захищати своє бачення спільної європейської культури. Вона, можливо вже завтра, згуртується і дасть відсіч тиску тих сил, які створені на інших, найменшою мірою європейських, принципах аж ніяк не гуманізму та просвітництва. І це жодною мірою не є ностальгічним поверненням до моделі життя з давнього минулого,

МІЛІСАВ

НОТАТКИ З БЕЛГРАДА: ТРАВЕНЬ '99

САВИЋ *Милисав Савић*

коли у стані якоїсь специфічної засліпленості уникають дивитися в очі реальності; це спроба уникнути будь-якого догматичного винесення вироків, спроба зберегти прогресивні досягнення людського духу. Зрештою, ми є свідками того, як не так давно в ім'я нового порядку у Німеччині та у СРСР диктували і суворо регламентували всі творчі процеси, а життя повністю було спрямоване та підпорядковане диктатові однієї думки, який постійно захищала всесильна репресія. Хіба не були тоді створені спотворені людські стосунки, не була позбавлена вартості будь-яка система цінностей, що не відповідала сліпій покірності? Важко поставити під сумнів всі збитки, завдані незалежному людському духові, та знищення свободи, яке пережили всі верстви тодішнього суспільства. Очевидно, тоді ще не визріли умови для створення і вдосконалення нових механізмів встановлення глобальної влади. Ті промахи компенсовані в наш час досконалою організацією, що спирається на економічну силу, яка в процесі

здобуття глобальної влади по суті передре кожній військовій інтервенції. Надходить час, коли пересяють діяти всі дотеперішні міжнародні домовленості, підписані після закінчених воєн, які велися за іншими, тепер застарілими принципами. Це час, коли відкинуті й обійдені всі оті «благородні» причини, з яких були засновані спершу Ліга Націй (після Першої світової війни), а відтак (після Другої світової війни) Організація Об'єднаних Націй. У обидвох випадках вірили, що такі організації раз і назавжди покладуть край усім міжнародним сутичкам і відкриють нову еру в міжнародних стосунках. Перше об'єднання зазнало поразки і втратило сенс після італо-ефіопської війни, друге остаточно потерпіло фіаско 24 березня 1999 року, коли ця організація більше двох місяців безсило, як маріонетка, спостерігала за агресією НАТО в Югославії. Багато країн не зрозуміли, що у Сербії воюють за якісь інші й ширші принципи, а не тільки за просте виживання одного маленького народу, який опинився під загрозою. Знову, хтозна

ВЕЖА НА АВАЛІ

Про прихід нового дня сповіщають мені з балкону шурхотом крил і туркотінням голуби. В час пору року, навесні, вони починають залітати на балкон. За майже ритуальною звичкою (привітання новому дню) просто з ліжка, ще сонний, потягаючись та позіхаючи, виходжу на балкон.

Голуби спурхнули у небо.

У ранковій імлі над дахами, у далечині, вималюється Авала з телевізійною вежею.

Для мого сина, котрий цього року пішов до школи, ця вежа завжди була дивом, яке він споглядав із безмежним захопленням. Найчастіше звідси, з балкону, але також і з усіх інших місць у Белграді, з яких її можна побачити. Одного разу ми навіть їздили на Авалу, але нам не вдалося піднятися нагору, бо вежа через реконструкцію була закрита для відвідувачів.

Повертаючись із далеких подорожей, зазвичай до Чорногорії або Греції, ми з дружиною мали клопіт, пояснюючи синові, що не зможемо швидко дістатися до Белграда. «А коли ми приїдемо?» — безувагу запитував він. «Тоді, коли побачимо вежу на Авалі,» — відповідали ми. Це його не заспоко-

ювало і щодесьять хвилин він питав: «Коли ж на-решті буде ота вежа?»

І яке щастя було на його обличчі, коли в далечині він нарешті бачив високу вежу. «Белград, Белград!» — радісно вигукував він.

І тільки тепер, дивлячись на Авалу з вежею, я згадав, що вчора ввечері почалися ракетні удари по Югославії. Перші ракети впали на Нові Сад та Приштину. Але, споглядаючи цей ранок (з мого балкону), коли в небі кружляють голуби, можна було б подумати, що ніякого нападу не було, що це лише одна з телевізійних новин, яку ми не-вдовзі забудемо, подібно до багатьох інших.

ВЕЧІР, КОЛИ ПОЧАЛОСЯ БОМБАРДУВАННЯ

Сирени повітряної тривоги (трохи незвичні, тільки в наступні дні ми звикнемо до їхнього мото-рошного, лиховісного гамору), застали мене на літературному вечорі у книгарні «Геца Кон». Ми з Чедом Мірковичем говорили про книгу Добрила Ненадича «Деспот і жертва». І Ненадич був тут; останнім часом він рідко залишає своє Аріле, але сьогодні приїхав, бо завтра йому мають вручати

вкотре вже в історії цього краю, повторилася наша стара роль охоронців кордону; ми, незважаючи на всі історичні непорозуміння, кривди і нерозуміння, стоїмо на сторожі Європи та її цивілізації, що опинилися в небезпеці. Це була парадоксальна і незвичайна ситуація, позначена крайньою розгубленістю тих, хто привласнив собі право визначати нашу долю. На прикладі наших братів у Боснії та Герцеговині ясно виявились їхні наміри та вчинки, а під їхньою святенницькою гримасою неможливо приховати вимогу повної покірності. Таким жорстоким намірам служать і нові засоби масової інформації, телебачення та радіо, в той час як газети та журнали здобули могутність і силу небачених розмірів. Передбачаючи такий розвиток, літератор Фрідріх Геббель ще у 1846 році написав: «У моїх очах журналістика є великою національною отрутою», а вже через два роки, у 1848 році, поет Кастеллі співав: «Час хворий і не бажає вже одужати». Постійно зменшується число тих, які могли б зберегти право на

самостійне, критичне, а часто і бунтарське мислення. Цьому новому уярмленню людини обов'язково допомагала і дедалі могутніша державна цензура, що виросла із папської традиції «заборонених книг» (index librorum prohibitorum). Таким чином, людство випускало з рук кермо власної долі, передаючи його, з легковажною довірою, тим, кого підтримувала упокорена журналістика. Однак, вкрай швидко стало ясно, що і ця новонароджена світова сила має своїх наглядців, а численні концентричні кола влади, хоча й знаходяться часто у протилежних таборах, утверджують ілюзію про збільшені можливості самостійного вибору та неупередженого, вільного визначення. Читання між рядками розвинулося як особлива форма опору інформаційному насильству над нездійсненою свободою духу. Таким чином, негайно утворилася підневільна громадська думка, яка одразу, як нова суспільна сила, стане вірним та неминучим союзником влади, підсилюючи її нахабність та самовдоволення. Можливості

премію імені Меші Селімовича.

Сирени не зіпсували літературного вечора. Я сказав про книжку те, що хотів сказати, та й Ненадич промовив кілька слів, навіть відповів на два-три питання із зали. Після закінчення вечора ми залишилися ще хвилин на десять у книгарні за чаркою вина, а тоді вирушили на Скадарлію, де у винарні «Александар» у нас була замовлена вечеря. Навпроти Будинку Армії довідуюсь від дівчини, яка гуляє з собакою, що бомбардували Фрушку Гору. Вона щойно почула про це у програмі CNN.

Винарня переповнена, майже немає вільних столиків. Метрдотель вибачається перед нами: з вечерею нічого не вийде, всі його кухарі пішли додому (живуть далеко, непокояться за рідних), ресторан зачинається хвилин за двадцять, а якщо бажаємо, можемо щось випити.

Тут, перед рестораном, ми і прощаємось. Ненадич повертається до готелю, з якого вже зранку поїде до Аріля, бо вручення нагороди буде відкладене, а Міркович і я — додому.

Аж тепер, йдучи до Піонерського парку, я помічаю, що всі вуличні ліхтарі погашені. На вулиці менше і авто, і людей. Всі великі ресторани — «Боснія», «Липа», «Косово» — зачинені. В парку

майже нікого — ані людей, що вигулюють собак, ані закоханих парочок. Дорогою трапляються окремі перехожі, всі квапляться, наче туди, куди вони поспішають, війна ще не прийшла.

Родину я застаю перед телевизором, прикуту поглядом до улюбленого телевізійного серіалу.

СОБАКИ

Тієї ночі, коли на Белград впали перші ракети, мене розбудив, хвилин за двадцять до вибуху, гавкіт собак у дворі. Він був сильним і пронизливим, позаяк вчувався крізь зачинені вікна моєї квартири на шостому поверсі. У Белграді я живу вже років зо тридцять, але практично не пам'ятаю, щоб мене колись розбудив собачий гавкіт.

Через декілька секунд після сильних вибухів (ракети впали на будівлі МВС), коли я з балкону дивився на клуби густого чорного диму, що звивався у чистому нічному небі, з Сеняка та Топчидера і ще далі, з Банового Горба, долинув, ніби з якого великого розкиданого оркестру, стривоженої собачий гавкіт. Я б сказав, що пси перегукувалися від двору до двору, від вулиці до вулиці, від пагорба до пагорба.

ДЕЯН МЕДАКОВИЧ
ПРОМОВА У
СЕРБСЬКІЙ
АКАДЕМІЇ НАУК І
МИСТЕЦТВА

використання цієї новоствореної сили безмежно великі. У її знеособленості губляться ті індивідуальності, що не змогли витримати багатьох випробувань своєї самотності, протистояння особи і натовпу, зусиль творчості та вдосконалення своєї особистості та захисту самостійної думки. Виняткова сила засобів масової інформації буде підтверджена в усіх трьох діях сучасної сербської трагедії: у подіях в Хорватії, Боснії та Герцеговині і, нарешті, у дії, що сьогодні розігрується у Косові та Метохії. У всіх трьох діях треба було викривити перед світом кожну картину і кожне уявлення про сербський народ, представити його як приклад крайнього дикунства і насильства. У тій інформаційній війні, в яку ми вступили невідготтованими і з нерівними силами, результат був визначений від самого початку. Приспаний світ, вже давно позбавлений здатності напруженого критичного мислення, прийняв все, що йому запропонували найманці публічного слова, агенства та різні редакції, що змагалися, хто нас більше очорнить

перед світом та витіснить зі всіх напрямків розвитку цивілізації. Створені міцні механізми, здатні досхочу поливати нас брудом і принижувати, ставлячи під сумнів навіть наше фізичне право на присутність у Європі.

Не треба багато фантазії, можна пригадати всі ті огидні повчання, які у цьому столітті створювали геноцидні програми, що ґрунтувались на расистських теоріях «Blut und Boden». В ім'я безумних ідей виростили по всій Європі концентраційні табори, а простір свободи став на її території зовсім звуженим, іноді зведеним до самотніх оаз хоробрості та опору. Прийшов час нових мучеників. По всій Європі створено братство незломлених, що рятували цей континент від повної духовної загибелі. Честі нашого народу служить те, що він поповнив це братство і зробив свій внесок у перемогу європейського духу. Не раз я запитував себе, як і німецький соціолог Теодор Адорно у 1966 році, про невикористані шанси змінити світ. Я відкидав його твердження,

Мої друзі з інших країн у перші дні бомбардувань попереджали мене телефоном або електронною поштою, що саме власне тієї ночі у Белграді, а особливо у районі, в якому я мешкаю, буде служити ціллю. Дякую їм. Хоча я за гавкотом собак з мого двору, який неясно пригадую (чи це була ота вівчарка пані з третього поверху?), добре знав, що ніч, яка надходить, несе нам бомби.

В ці дні я часто пригадував одного собаку з мого дитинства. Я жив тоді на селі, і моя родина, як і більшість інших, мала пса. Отакий собі тип вільного стрільця, напівдикун, який більшу частину дня вештався селом. У нас він з'являвся під час обіду, коли йому кожен кидав щось із своєї тарілки, та ввечері, щоб переночувати на призьбі.

Коли я, буди студентом, повертався нічним поїздом до рідного краю, цей пес — він мав звичайне сільське ім'я Лиско — завжди чекав мене на залізничній станції, десь у темряві біля складу (тут він переховувався, щоб уникнути можливих каменюк гультяїв та п'яних молодиків). Він зненацька виринав із п'янки, стрибав мені на груди, лизав обличчя, а потім спускався на землю і крутився у мене під ногами. До дому (мого і його) треба було йти пішки ще два кілометри, в густій

темряві, через ліс, повз сільське кладовище, повне кажанів. Але мені не було страшно. Я був не сам. Тут, поруч зі мною, скавав мій Лиско.

Після вибуху у будинку починається гамір, шарудіння. Чутно гримання дверей, тупіт квапливих кроків: це сусіди поспішають сходами вниз (ніхто не користується ліфтом, побоюючись застрягнути через можливе відключення струму) до найближчого бомбосховища або до Ташмайданського парку.

Я запалюю цигарку, виходжу на балкон і вдивляюся у темряву, звідки відлунує схвильований, гучний гавкіт собак. І у мені народжується відчуття, що цієї ночі, похмурої та моторошної, у якій десь високо махають крилами кажани, я взагалі не сам. Немов серед тих белградських псів є і мій добрий, старий Лиско.

НЕСПОДІВАНА ЗНАХІДКА

Сьогодні вранці, шукаючи авторучку, я знайшов у кишені зимового пальта пачку «Marlboro long size», відкриту, але майже повну, без двох-трьох цигарок. Ані я, ані моя дружина вже кілька днів не палимо. Нам неприємно стояти в довгих

що змінити світ не вдалося, і ця моя віра слабшала під час всіх тих подій, які дозволили запанувати поруч із старими новим формам викривлень.

Слабшало й напучування старого Готфріда Гердера, який сказав, що «живі людські сили є рушійними, як і людська історія». Їхнє ослаблення, так само як і зловживання ними, провістило небезпечну розбіжність і збільшену неспіврозмірність між матеріальними та духовними можливостями, а це розлад, який зупиняє усякий історичний прогрес. Світ ніби ледь дочекався нагоди відкинути й забути оті піднесені вірші з передвеликодньої Пісної Тріоди: «Хори мучеників протистояли мучителям кажучи: Ми боремося за царя сил. Навіть якщо ви нас знищите вогнем, ми не зречемося Триєдиної сили». У кожному разі, всі приклади, які нагадують про перемогу людського духу і подолання тимчасової пригніченості та втрати надії, дуже потрібні усім тим, хто сумнівається у кінцевому результаті безперестанної боротьби добра і зла.

Які слова треба знайти для того, щоб звичайна людина вийшла зі стану повної байдужості, щоб зупинити цей сучасний процес споріднення із злочином? Найвищий час, щоб пробудилося сумління Європи і щоб всі замислилися над сутністю тих подій, що призвели до повної нечутливості і байдужості до нещастя. Цілком зрозуміло, таке філософське бачення ставить і злочин проти Сербії та сербського народу у ширші рамки загальнолюдського духовного спустошення, яке сьогодні накинulo сіль на моральну карту світу, і таким чином відбулася і його особлива уніфікація, включно з ганебною інтервенцією проти нашої країни. Це дало можливість члену нашої Академії Михайлу Чуричу зробити висновок, що біда, в якій опинився сьогодні сербський народ, є «найболючішим паростком і найжорстокішим показником світової історичної кризи сьогодення». Я глибоко переконаний, що з нашої спустошеної території краще видно всі ці дії, серед яких військові — не єдине зло. Ними сьогодні добивають один світ під

чергах перед кіосками, не маючи ніякої певності, що після кількох годин чекання отримаємо дві чи три пачки цигарок, і то таких, які ми до того ніколи не курили. А вибираючи між цигарками, які можна знайти по блату або у спекулянтів (ціни астрономічні) та першими полуницями, які з'явилися на Каленичевому базарі (за ними у нашого сина котяться слинки) — ми віддаємо перевагу другому. Краще жменька полуниць, ніж пачка цигарок.

Дружина кличе мене до столу, на якому парують дві філіжанки кави (кава ще є, хоча кажуть, наче і вона зникне, як і цигарки). Гордо показую їй свою знахідку. На її обличчі засяяла усмішка. Вона пропонує закурити тільки одну цигарку. Будемо зятягуватись по черзі, раз вона, раз я.

Зрештою, так і почався наш роман, давно, однієї зимової ночі.

СКАРБИ

Нишпорю у комірчині в пошуках пари свічок, яку я поклав туди ще минулого року. Свічок не знаходжу, зате надібую декілька важливих і, як на мене, дорогоцінних на даний момент речей:

1) газову лампу і повну пляшку газу, куплені кілька років тому за півціни у румунів-гендлярів на

панчевському базарі;

2) чотири газових запальнички й одну бензинову;

3) коробку сірників;

4) туристський спальний мішок (тепер підійде для бомбосховища);

5) дві колоди напівзужитих карт (тепер усі байдують уночі, граючи в карти);

6) шахи; бракує, щоправда, чорного коня і білого слона, але їх можна чимось замінити;

7) ліхтарик на батарейках, стара модель (працює на квадратних елементах), трохи заіржавілий, але все ще придатний для вжитку;

8) каністру для бензину (з часів санкцій, тепер можна використати і для води);

9) дві пляшки «Фрушкогорської перлини» врожаю 1970 року і пляшку айвового лікеру з дешевою назвою (як, напевно, дешевим є і сам напій), «Lady love».

Нахваляюся перед дружиною своїм відкриттям. Вона кривиться. Навіщо нам цей мотлох? Ми вже й так ціле помешкання перетворили на велику комору. У стінних шафах у нас — борошно, цукор, олія, у шухлядах — макарони, консерви, шоколадки, під ліжком — мішки та кульки з картоплею, цибулею, квасолею, рисом, у ванній кім-

гаслом створення отого новітнього нового порядку, який вже сьогодні, дякуючи своїй новоствореній новомові, знеособив і навіть унеможливив міжлюдське спілкування. Успадкована термінологія, яка ще й досі перебуває в обігу, нагадає мені старі гроші якоїсь вже неіснуючої держави, які завтра замінить якась нова валюта. Після цієї заміни зміняться і розповіді про людське щастя, які дістануть нове ідеологічне забарвлення і нових тлумачів. Якою б не була розв'язка цієї людської драми, нагадаю думку польського шекспіролога Яна Кота, який сказав: «Не має значення те, що з нами зробили, важливим є лише те, що ми самі зробили з тим, що з нами зробили». А зробили нам велике зло. У багатьох місцях чужі сили підікли саме коріння нашого національного ества, пошматували нашу цілісність і одним махом звели нанівець вікові процеси, завдяки яким здійснювалося об'єднання і становлення нашого народу. Ми проголошені нездатними відповідати за власну долю і безвідповідальними, а в наше середовище

масово налетіли чужеземні найманці із завданням відмірювати нам відтепер справедливість. Була вигадана і нова зисковна професія міжнародних спостерігачів, які стежать за нами своїми невспущеними Аргусовими очима...

Переклала Алла Татаренко

19

ДЕЯН МЕДАКОВИЧ
ПРОМОВА У
СЕРБСЬКІЙ
АКАДЕМІЇ НАУК І
МИСТЕЦТВА

наті — пляшки з мінеральною водою...

ПАХОЩІ РАНКУ

Ось я рано-вранці на Каленичевому базарі, після сирени, яка сповістила про кінець повітряної тривоги. Добру частину ночі я провів з родиною у сховищі, мої дружина і син пішли до тещі, а я поспішаю додому — щоб бодай дві-три години спокійно поспати в ліжку.

До моїх ніздрів доноситься запах гарячого, шойно спеченого хліба. Вже два дні в місті через відсутність струму продавали черствий хліб (хоча у багатьох крамницях не було й такого). Повертаюся у бік, звідкіля плине запах. Там, перед хлібною крамницею, бачу чергу. Трохи меншу за ті, які я щодня бачу перед кіосками, де продають цигарки. Замість того, щоб стояти в черзі, я вирішую напитися кави за столиком на тротуарі, перед маленькою кав'ярнею на розі. (Ці базарні, «бідняцькі» кав'ярні переважно й працюють, не раз навіть цілу ніч); кращі, модні кав'ярні переважно зачинені, як і дорогі приватні крамниці, з яких вмиг шез увесь крам).

Неподалік од мого столика, на тачці з мішками

картоплі, сидить літній селянин. Очі у нього каламутні, волосся скуйовджене — напевно ніч він провів на базарі. Розклав на газеті сніданок: хліб (певно, він його одним з перших купив у хлібній крамниці, перед якою тепер юрмиться люд), величеський шматок бринзи та пучок молоді цибулі. Насамперед він запхав до рота добрячий кусень хліба, тоді на ножі підніс до вуст шматок сиру, потім відкусив цибулину, яку перед тим умочив у сіль, що була у поліетиленовому пакеті, і врешті все це підпер новим шматком хліба. Рот у нього повний, шия набрякла, жили повиступали, мало не лускають. Тоді він схиляється, і з торби, що лежить біля його ніг, виймає півлітрову пляшку ракії, і запиває спожите кількома ковтками.

І так після кожного великого кусня — декілька добрячих ковтків. Поки від цілої хлібини не залишився маленький шматочок. І поки селянин не витер широкою долонею губи і голосно (у моїх краях кажуть «від здоров'я») не відригнув.

А в мене слинка котиться. І нашвидкуруч, щоб втихомирити подразнене піднебіння, запалюю цигарку і підношу до вуст філіжанку кави, втягуючи її запах широко відкритими ніздрами.

КРЕТИНИ ВСІХ КРАЇН...

ДРАГОШ

Драгош Калаїт
КАЛАЇТ

КОМАРИ

Моя кімната повна комарів. Я не знаю, як їх розігнати. Якщо їх бити ганчіркою, на стінах залишаються бридкі чорно-червоні плями. Стільки комарів я бачив тільки одного разу в Румунії, на Дунаї, у Новій Молдаві. У готелі, де ми зупинилися (я був у якомусь літературному турне), стіни всіх кімнат були вкриті кривавими плямами (цей готель-руїна був тільки одним із знаків так званого переходу румунського суспільства від комуністичного до посткомуністичного). Від навали комарів ми певною мірою звільнилися, залишивши відкритими двері до ванної кімнати, де запалили світло. Комарі полетіли на світло.

Але цієї ночі я не можу вдатися до подібної витівки. Бо в квартирі немає світла. Мені залишається тільки не спати. І курити значно більше, аніж я планував.

Обпилення комарів не проводиться. Літаків не використовують, бо вони могли б легко стати ціллю не тільки авіації НАТО, але й самих співвітчизників, які б стріляли по них, гадаючи, що вони натовські. Нещодавно одна газета на чільному місці надрукувала прохання до громадян не стрі-

ляти по літаках, які того дня вестимуть обпилення засівів.

ДОБРИЙ ЗНАК

Сьомого або восьмого дня бомбардувань, шукаючи батарейки для кишенькового ліхтарика, я побачив на Зеленому вінці десяток китайців. На тротуарі біля входу на базар вони розклали свій «one dollar» товар, у тому числі й батарейки.

«Як справи?» — запитав я в одного з них, маючи намір показати йому, як мені приємно, що він та його друзі тут, що вони не втекли, як румуни, болгари та інші продавці з барахолки ще до того, як почали падати бомби, що вони (як і я) гадають, що ця війна не триватиме довго, день-два, найдовше тиждень, а потім все знову буде як раніше.

«Добра, добра» — видувив він із себе оте одне-єдине сербське слово, перекручене, але зрозуміле.

НАД КАРТОЮ ШЛЯХІВ

Під час перебування за кордоном я тамував свою ностальгію за рідним краєм, за батьківщи-

МІЛАСВ
САВИЧ
НОТАТКИ З
БЕЛГРАДА

20

Чи причини головних нещасть сучасного світу криються у правлінні кретинізму, а чи саме кретини при владі рятують світ від абсолютного занепаду? Ось відповідь.

У натхненній апології єдиного народного опору «новому світовому порядку» в Європі (L'ultime resistance) Олександр Зинов'єв описав спостереження, яке по-новому висвітлює причини успіху демонізації сербів у засобах масової інформації, що його осягнули ті, хто формував «громадську думку» на Заході: «Ніхто, достоту ніхто на Заході не бажав знати правди про природу сербського опору... Люди, про яких йдеться, не були жертвами маніпуляцій. Вони не бажали почути істину, замість неї свідомо приймаючи брехню й антисербські наклепи, добре знаючи в глибині душі, що це справді брехня й огуда». Зазначене спостереження підтверджує й інший, значно глибший аналіз стану духу сучасних мешканців Заходу, представлений Зинов'євим у есеї Захід: «Мешканці західних держав настільки звикли до

свого занепаду, що створили з нього власну ідеологію».

Судячи з офіційної, елітарної та масової культур Заходу, вони тішаться занепадом, потерпаючи від певного виду мазохізму. З цього можна зробити висновок: демонізація сербів у засобах масової інформації підтримується ненавистю до народу, який має імунітет до мазохізму й відмовляється капітулювати, залишаючись вірним вічним чеснотам і цінностям. Дотримуючись настанов найдревніших мудреців індоевропейського світу, творців класичних «Упанішад», ми поступово усвідомлюємо, що хиба сучасних жителів Заходу, як і всі інші хиби, бере початок від незнання основ, яке називається a-vidya. Із цього незнання, як і з власного занепаду — наслідку незнання — мешканці західних держав створили власну ідеологію. Отже, не Прометей є втіленням духу Заходу, як вірили раніше, а його брат, Епіметей, чие ім'я означає «той, хто пізно розуміє». Саме він закохався в бездушного робота, уявляючи, що це жива жінка. За

ною, розглядаючи на дозвіллі дорожні карти. Я робив це, намагаючись вивчити всі можливі способи доїхати до Белграда або до моєї рідної Рашки. Ця гра мала якийсь реальний сенс, якщо я знаходився у Європі: в Італії, Англії або Росії. З тих країн дійсно, хоча б теоретично, можна було дістатися в різний спосіб. Найпростіше літаком, але можна й поїздом, автобусом, пароплавом, власним автомобілем, навіть автостопом. Коли була запроваджена заборона на польоти до Югославії — в дев'яності роки, через війну, що вибухнула — найшвидшим способом дістатися до країни було приземлитися на одному з аеродромів сусідніх держав. На тімішоарському, але туди, на жаль, не було рейсів з великих європейських центрів. Що ж стосується моєї Рашки, найближчий аеродром був у Тирані, але біда в тому, що я як серб не міг отак знічев'я в'їхати до Албанії, а якби мені це й вдалося, не знаю, як би я дістався до найближчого міста у Югославії, скажімо, до Печа чи Джаковиці. Дещо кращою була ситуація з наземними шляхами, але й тут виникали проблеми. Через війну не можна було проїхати Хорватією і Боснією.

У ті дні і батьківщина, і рідний край здавалися мені дуже далекими, я наче знаходився десь на

краю світу, а не на відстані дня подорожі машиною або двох-трьох годин літаком.

І ось тепер у Белграді, під час бомбардування, безсонної ночі, я знову вдивляюся в карту Балканів. Знову йдеться про ностальгію. В першу чергу за рідним краєм, а в другу — за дорогами мені містами сусідніх країн. У кожному з тих дорогих міст — у Римі, Флоренції, Відні, Афінах, Салоніках, Софії — знаходиться й частка моєї (висловлюючись дещо сентиментально) життєвої історії.

До рідного краю — принаймні за інформацією, яка до мене доходить — дістатися можна, але з великими зусиллями. Поїздом неможливо, бо в Ібарській ущелині зруйновані всі важливі залізничні мости. Автобусом та машиною — можна, але об'їзними шляхами, знову ж таки через зруйновані мости, або з пересадками (маючи на увазі, що певний шмат шляху треба буде при цьому пройти пішки). Однак, ці звістки (ті, що стосуються рідного краю), не дуже непокоять. Я знаю, як з Біляновця — а це один з населених пунктів, де зруйновано мости — дістануся до Рашки. Є багатьох способів, вузькими сільськими дорогами (через Голію до Студениці, або ж через копаоницькі села), які найімовірніше не нанесені на карти тих,

еллінським міфом, боги, щоб посміятися з дурості Епіметея та навчити людей розуму, підіслали йому Пандорру, Гефестового робота, яка принесла йому всі нещастя світу й лише одну надію.

Досить озирнутися навколо й побачити світ, у якому почастишали катастрофи й «ширшають пустелі», аби зрозуміти – мешканці Заходу не зробили серйозних висновків з Епіметейової ганьби. Майже всюди дурість переважає й тріумфує. Якщо мене не зраджує скромний читацький досвід, Роберт Музіль першим спробував розглядати дурість як головну якість сучасної «людини без властивостей». На відміну від дурості попередніх цивілізацій, яка завжди і всюди була недоліком занедбаної меншини, рідкісним об'єктом глузування, дурість сучасної цивілізації набуває масових розмірів. Древня дурість поєднувалася, щонайгірше, із впертістю, у той час як сучасна — поєднується з адресивністю. Вона амбітна, прагне панувати й навіть верховодити.

У світлі викладених Музілем думок, сучасну дурість варто відрізнити від древньої також і за на-

ступною ознакою. Враховуючи те, що слово «дурень» звучить занадто доброзичливо, сучасного дурня слід називати «кретином», позаяк це слово у повсякденному вжитку містить також і елемент огуди. У медичному словнику кретинізм пояснюється як тимчасове припинення росту та недорозвиненість кісток при одночасному надмірному розвитку м'яких тканин, що можна сприймати і як метафору модернізму. Риси сучасного кретина вдало визначив Еніо Флаяна, сценарист найкращих фільмів Федеріко Фелліні та послідовник Петронія Арбітра в Римі ХХ ст.: «Сільський кретин міг у найгіршому випадку завдати шкоди якомусь дереву; сучасний, урбаністичний кретин ходить у білій сорочці й володіє засобами, вдосконаленими новітніми технологіями». За спостереженням Карло Фрутері і Франко Люцентіні, авторів дослідження про сучасний кретинізм (*La prevalenza del cretino [Домінування кретинів]*), «сьогодні суспільство відкрило кретинові безліч шпарин, тріщин, горизонтальних і вертикальних щілин як серед

хто нас бомбардує.

Але мене непокоять звістки, які стосуються наших магістральних шляхів. Долиною Морави або через Косово до Скоптя і далі до Греції майже неможливо дістатись. До Нового Саду можна доїхати тільки через один міст. До Чорногорії — дуже важко.

Колись давно, ще хлопчиком, я палко прагнув, як і багато моїх ровесників, дістатись якимось до Америки. Зробити це легально було вкрай важко (між іншим і тому, що кордони були закриті). Але це мені не заваджало годинами обмірковувати, вдивляючись у карту, різні (напевно нездійсненні) шляхи виїзду за кордон.

І от через сорок років мені, знову схиленому над картою Сербії з розірваними шляхами і зруйнованими мостами, і рідний край, і світ здаються дуже далекими і недосяжними. Я міг би намалювати і деякі справжні шляхи (я вже казав, що принаймні Сербію знаю майже як свою долоню, об'їздив її вздовж та впоперек, як і всі поети-нетяги), але ніколи невідомо, чи якась бомба не розтрощить і на тих об'їзджних і курних шляхах автобус, автомобіль, трактор чи навіть велосипед. Помилково чи навмисно — однаково.

БЕНКЕТ

Мій приятель-поет покликав мене на вечерю. Він живе сам у маленькій мансарді в Шуматовці. Сказав мені прийти до того, як стемніє, щоб можна було раніше, ще до виття сирен, повернутися пішки додому.

Приходжу до нього коли вже смерклося. З останньої пляшки він розливає рештки віскі, мені дістається трохи більше.

Приятель розповідає, як з вікна свого піддашся, ніби зі спостережного пункту, оглядає вночі феєрверк нашої протиповітряної оборони і вибухи ракет. І його сусіди виходять на свої балкони. Із лайками, немов на футбольному матчі, вболівають за наших. Коли наші збивають ракету, уся околиця аж гуде від радісних вигуків.

Мій приятель об'їздив цілий світ. Злостивці говорять про нього, що він половину життя провів у будівлях аеропортів. І що він знає ледь не кожен ресторан, від Любляни до Охрида, від Суботиці до Рієки, в якому подають добру ягнятину та добре вино. Щодо першого — перебільшують, щодо другого — ні. Та й я, дякуючи йому, познайомився з багатьма знаменитими ресторанами колишньої Югославії.

правих, так і серед лівих, забезпечило численними кріслами, посадами й телефонами, надало в користування найавторитетніші трибуни, дарантувало неймовірну кількість послідовників і чимало грошей».

Бійся Бога та ідіотизму еліти

Уже Анрі де Монтерлан у *Les Olympiques* за 1924 рік зауважив, що «практично немає особи, яку необхідність не примусила б жити в суспільстві кретинів». У тих, хто, завдяки самим собі або милості Божій, залишилися стійкими до вірусу кретинізму, здатні його виявити й від цього страждають, складається враження, що щільність кретинів зростає на кожному щаблі оберненої ієрархії сучасного суспільства. Найбільша концентрація кретинів спостерігається на верхівці суспільної піраміди. Отже, актуальною є зміна традиційних якостей еліти і мас. Позитивні якості колишньої еліти збереглися лише в масовій основі суспільства, на мардінесі, у дето останніх вільнотумців, серед жертв панівних систем спо-

творючої селекції, тобто, серед внутрішніх або зовнішніх емігрантів. Якби був живим Езра Павнд, сьогодні він нізащо б не порадив «бійся Бога й ідіотизму плебеїв», але застеріг би «бійся Бога й ідіотизму псевдо(еліти)».

Останній проект кретинізму при владі, який в агонії охопив і сили Заходу, називається «новий світовий порядок». Йдеться про порядок, який абсолютно протилежний природній структурі людини й людської спільноти. Цей проект справді суперечить основним законам природи й світу. Світ, поділений на континенти, з різними умовами життя, надзвичайним різноманіттям флори й фауни, вказує на те, що гетерогенність є основною рушійною силою розвитку. «Новий світовий порядок» тяжіє, проте, до нівелювання відмінностей між людьми, починаючи від суверенітету держав аж до самобутності націй, культур, індивідуальних особливостей. Кінцевою метою руху до «нового світового порядку» є ідеал «теплової смерті» за Другим законом термодинаміки, яка настає внаслідок збігу

23

ДРАГОШ КАЛАЧ
КРЕТИНИ
ВСІХ КРАЇН...

Приятьель кличе мене до столу, на якому стоять дві глибокі тарілки, дві ложки, таця з трьома молодими цибулинами і плетінка із скибками зачерствілого хліба. Є тут і нерозкорована пляшка (літрова) білого вина «Крстач». Приятьель приносить з кухні каструлю, яка ще парує.

— На вечерю в нас сочевиця. Із шкірочками, — каже він. — Ти їв коли сочевицю?
— Їв. А що таке шкірочки? — питаю.
— Шкірка з сала. Тепер нічого не викидають.

Ми з'їли все, що було в каструлі. Приятьель віддав мені як гостеві третю цибулину.

Випили ми й цілу пляшку вина. Помалу (бо вона у нього була одна). Тільки останні ковтки ми випили одним духом. Це було вже тоді, коли перші постріли протиповітряної оборони зі сторони Смедерева розітнули небо, з якого трохи згодом почувся звук невидимого літака.

Потиху, у повній темряві, порожніми вулицями попрямував я до Червоного Хреста. Я не поспішав. Після гарної вечері, для мене, одурманеного вином, невеличка прогулянка була справжньою насолодою.

На звуки літаків і гуркіт вибухів я не зважав.

ПІДТРИМКА

Дзвонить телефон, пізно ввечері. Напевно, це хтось з далекого світу. З Америки чи з Австралії. Друзі з інших країн зазвичай телефонують мені або пізно ввечері, або рано-вранці.

Я не помилився. Телефоную з Нью-Йорка моя колишня студентка Т.

«Мілісав, як ти?» — питає (мої студенти так ніколи й не змогли опанувати кличного відмінка).

Т. родом з Югославії. Не сербка. В Америці я провів з нею багато ночей по студентських пабах, попиваючи пиво. Т. переживала важкі хвилини у своєму любовному зв'язку, і я, здається, був єдиним, кому вона могла відкрити душу. Я був їй безмежно вдячний за ті довгі оповіді, бо в такий спосіб — про що вона й не підозрювала — вдосконалював свою англійську. Можливо, я, як уважний слухач, до певної міри допоміг їй подолати кризу в коханні.

Розмова з Т. була недовга. Вона тільки хотіла дізнатися, чи я живий. Те, що вона бачить по телебаченню, виглядає халливо. Радить мені виїхати з Белграда, кудись в гори, на Копаоник, про який я їй стільки розповідав.

температур молекул певної системи.

Погляд на природну ієрархію видів флори й фауни помічає зростання узгодженості, але й, водночас, поглиблення відмінностей між ними. «Новий світовий порядок», на протипагу цьому, викликає процеси нівелювання всіх позитивних якостей і чеснот людини. Рух відбувається в напрямі, чия ідеальна, кінцева мета — амебна примітивність і безбарвність життя. Отже, мондіалізм — нова ідеологічна спроба насадження загальної «зрівнялівки» й створення «безкласового суспільства», у якому знову хтось буде «більш рівним» від загальної більшості.

Щоб збагнути названі протиприродні прагнення мондіалізму — за допомогою накинутаго «нового світового порядку» — не обов'язково мати глибокі знання й бути надзвичайно розумним. Досить скромного досвіду й звичайного розуму. Проте там, де панує кретинізм і звичайний розум може виглядати феноменом мудрості. Наприклад, авторитетний щоденний вісник космополітив-інтелектуалів *Le Monde* від 24 липня 1996 року

публікує на першій сторінці як сенсаційне відкриття висновок свого мислителя Андре Фонтена про те, що «мондіалізм — панівна ідеологія і, так би мовити, «єдина думка» сьогодні, можливо, у зародку страждає від вродженої хвороби, яка згубила марксизм-ленінізм». Далі читачеві пропонується сенсаційне відкриття істини, яку сербський народ вже давно сформулював у прислів'ї «кров людська — не водиця»: «Мешканці цієї планети відрізняються всім, окрім людських прав. У кожного з нас є свій генетичний код, який ми отримали від батьків, кожного з нас формують економічні, суспільні, можливо, насамперед, культурологічні чинники та середовище, у якому ми живемо від народження».

«Сім більше як шість»

Судячи з усього, у західній цивілізації висновки подібного типу робляться із запізненням (що-правда, не запізно), бо кретинізм, званий мондіалізмом, уже завдав непоправної шкоди. На сторінках *Figaro-Magazine* Мордан Спорте із зі-

Не знаю, чи Т. відчула, яким важливим для мене був її дзвінок. Тому що він був від людини, від якої я цього найменше сподівався.

Відколи пишу, я завжди вважав, що завданням літератури є допомагати — і не тільки через пошукання, але й шляхом запитань і сумнівів — робити цей світ одним з найкращих можливих. Інколи мене охоплювала зневіра і малодушність. Світ видавався мені — замість того, щоб бути кращим — усе гіршим. Навіщо всі наші розповіді про щастя, правду та справедливість, якщо вони ні до кого, або майже ні до кого не доходять. Навіть до тих, у кого відібрали і щастя, і правду, і справедливість.

Але це не так! Ота наша розповідь доходить, однак, до когось! Можливо, ефект не той, якого ми очікували, але якийсь-таки є! А це вже не так мало!

І відчув я докори сумління, що промовчав у багатьох ситуаціях, коли кривдили інших. Я навіть і не подумав тоді, що для багатьох це було важливо, хоча, напевно, нічого не вирішувало.

Дзвінок з Нью-Йорка нічого не змінив, якщо йдеться про подальші бомбардування. Ба більше, наступні дні принесли ще гірші руйнування.

Сербія палала під бомбами. Палав і мій Копаоник. На згарище перетворився мій готель «Бачиште», про який я там, у Нью-Йорку, за кухлем пива колись давно розповідав своїй студентці Т.

Дзвінок з Нью-Йорка не зменшив мого відчуття пригніченості, відчаю та болю, викликаного новими, майже щоденними нещастями та злочинами: уламки вбили трирічну дівчинку, коли вона сиділа на горшку; телебачення показало білявого албанського хлопчика з очима, повними сліз, який того дня залишився сам на світі; на Великдень, серед білого дня в центрі Белграда вбили опозиційного журналіста.

Мені залишається лише сподіватись, що батькам дівчинки, яка загинула, дружині ліквідованого журналіста і албанському хлопчикові хтось сказав щирі слова втіхи, як це зробила моя студентка Т.

СВІТ БЕЗ ОБЛИЧЧЯ

Моему синові-першокласникові, як я бачу, не зовсім зрозуміло, хто це і звідки нас бомбардує. Хоча у нього є якісь основні географічні та інші знання, але якби хтось запитав його, хто ж то воює проти нас, він би відповів: «Оті з телебачен-

тханням запитує: «Чи не схожий кретинізм до ментального СНІДу, про який ми починаємо говорити тільки після того, як він глибоко проник у наші домівки й уже давно лунає сигнал тривоги». Згідно з однією з легенд, яку створила прес-служба Білого дому, основну концепцію «нового світового порядку» розробив Джордж Буш, теревенячи з генералом Сквокрофтом під час рибалки на швидкісному човні «Fidelity» перед операцією «Буря в пустелі». Безперечно, ця легенда вигадана для того, щоб приховати справжніх авторів проекту «нового світового порядку», представленого багато років тому на сторінках Foreign Affairs, вісника Рокфеллерової Ради з міжнародних зв'язків. Отже, той, кого звинуватили у винаході мондіалізму, був лише «корисним кретином».

Справді, Буша в кретинізмі часто перевершував віце-президент Ден Квейл, але це лише тому, що він не читав написаних для нього промов, а говорив спонтанно, без підготовки. Прикладом може бути випадок, коли Ден Квейл, по-

вернувшись з турне країнами Латинської Америки, у присутності журналістів пожалкував, що в середній школі не вивчав латинської мови. Здивованим присутнім він пояснив, що коли б знав латинську мову, міг би спілкуватися з мешканцями Латинської Америки безпосередньо, без перекладача.

Ден Квейл відчув себе зобов'язаним підтримати й програму дослідження планети Марс: «Марс, по суті, перебуває на нашій орбіті. Ми бачили фотографії Марса, на яких видно канали, я певен, повні води. Раз є вода — то є й кисень. Якщо є кисень, значить, можемо там дихати. Колись познайомимся й з марсіанами».

Перед поїздкою Квейла до Сальвадору радники довго пояснювали йому, що там слід відстоювати «права людини». Опинившись у Сальвадорі, Ден Квейл з погрозою звернувся до властей: «Ми сподіваємося, що ви негайно розпочнете вилучення прав людини!». Відраджений у Сан-Франциско після землетрусу, щоб своєю присутністю засвідчити турботу вашингтонського

25

ДРАГОШ КАЛАІЧ
КРЕТИНИ
ВСІХ КРАЇН...

ня». Син навіть знає імена декого з «отих». І з телебачення, і від сусідів, що кленуть їх в хвіст і в гриву.

Мій син знає, що нас бомбардують літаки, але жодного з них не бачив. І я не бачив! Декілька ночей я вдивлявся у чисте небо, чув далекий звук літака, і тільки одного разу високо вгорі побачив малесеньку рухому світлу цятку. Коли обстрілювали ракетами будинок на Неманиній вулиці, я перебував на Зеленому вінці, метрів за п'ятсот від цілі, але літака (чи це був «томагавк»?), який просвистів у мене над головою, так і не побачив.

Але мій син, хоча й не бачив літаків, добре чув вибухи і відчував дрижання будинків. Кілька разів, тремтячи від страху, він вискакував з ліжка і, ще сонний, вибігав у коридор, вважаючи, що там найбезпечніше.

З часом син звик і до сирен повітряної тривоги, і до вибухів. Нальоти майже щодня відбувалися за більш-менш сталим графіком. Коли ж увечері сирена лунала дещо пізніше, ніж звичайно, син говорив: «Сьогодні вони трохи спізнилися». «Як то — спізнилися?» — питає я. «Дуже просто. Як ти інколи запізнюєшся на роботу...»

Ті, що нас бомбардують (переважно) і недо-

сяжні, і невидимі. Неможливо подивитись їм у вічі, а ще менше — показати, що ти їх не боїшся.

Хоробрість, кажуть, померла в цьому столітті. Спершу у нацистській Німеччині. Були люди, котрі чинили опір Гітлерові, але він зробив усе, щоб це не мало значення індивідуального подвигу. Морок поглинав не тільки людей, але й їхні хоробрі вчинки. Подібні методи застосовували і під час сталінських чисток. Майже немає прикладів того, що хтось з невинно засуджених хоробро тримався на сфабрикованих процесах. Сталіну були потрібні зломлені люди, а не герої.

І ось війна, в якій немає шансів подивитися у вічі тому, хто руйнує і плюндрує твою країну. Ти наче перебуваєш у величезній в'язниці, де якийсь невидимий начальник вирішує, хто сьогодні прощається з матір'ю, батьком, сестрою, братом, приятелем, сусідом, з власним життям. А ти як окремо взята людина не маєш ніяких шансів у будь-який спосіб повстати проти його рішення. Можеш хіба що матюкати його, але він не почує (а якщо й почує, однаково б не зрозумів).

А оті, котрі виконують накази командира, сприймають це — мій син правий — як рутинну роботу. Інколи спізняться, але однаково виконують її.

керівництва, Квейл повчально сказав нещасним: «Втрата життя — непоправна річ». Голокост Квейл вважав, чи й досі вважає, «найганебнішим періодом американської історії». Коли Александр Дубчек як втілення «соціалізму з людським обличчям» відвідав США, Квейл висловив величезне здивування: «Хто б міг подумати, що людина, яка в 1968 році ввела танки у Чехословаччину, стане національним героєм. Неймовірно!».

У Джакарті, відповідаючи на запитання одного індонезійського журналіста, чому США надають військову допомогу для ведення прокомуністичної партизанської війни, розгублений Квейл звернувся за порадою до посла США, на що той прошепотів: «Ви повинні перейти в наступ!». Відповідь Квейла на запитання звучала так: «Я повинен піти в наступ!». Жителі острова Самоа, які сподівалися почути від віце-президента хоча б слова співчуття до їхнього злиденного існування, були вражені веселою відповіддю Квейла: «Ви схожі на щасливих курортників. Та ви справді

щасливі курортники й завжди ними були. Як на мене, залишайтеся щасливими курортниками до кінця життя!».

Як і в дуже розумних людей бувають хвилини потьмарення, схожі на кретинізм, так і кретинам трапляються миті осяяння. Це засвідчив і Ден Квейл, відповідаючи репортеру французького *Le Figaro Magazine* на запитання, чи потрібна інтелігентність сучасним політикам: «Інтелігентність у сенсі частки інтелекту я вважаю несуттєвою. Але політична інтелігентність важить багато». Підтвердити теорію, за якою частка інтелекту немає ваги в світі сучасної політики, Ден Квейл міг власним прикладом. Коли за дорученням партії республіканців він поїхав збирати внески, то на двохсот відповідних маніфестаціях у сорока шести американських штатах зібрав 11 мільйонів доларів. Крім того, за допомогою своєї «політичної інтелігентності» зумів собі забезпечити беззастережну підтримку впливового проізраїльського лобі. Дж. Клайн, віце-президент Національної єврейської коаліції, на сторінках видання *The Je-*

А як повернуться на свою базу десь там у Італії, після відпочинку підуть, напевно, з родиною або колегами до якоїсь трагедії і, попиваючи добре італійське вино, говоритимуть про роботу, яку виконали того дня. Про сербські гори, боля, ріки, міста, дороги, заводи, мости, які вони бачили з літака. Вони щасливі, що не можуть розповідати про людські обличчя. Не тільки про ті, які спалили їхні бомби, але й про обличчя з бомбосховищ, з вулиць. Про обличчя мого семирічного сина, який о третій ранку у передпокої грає в карти. Так, я навчив його під час бомбардувань грати в карти. І це один із способів, щоб він забув про сирени і вибухи бомб.

Однак, якщо добре подумати, немає сенсу гніватись на пілотів, яким ми ніколи не подивимось у обличчя. Хіба ж і ми не жили у суспільстві, де хоробрість як індивідуальний вчинок повністю втратила сенс, була знищена? Хіба не були й для нас невидимими обличчя суддів, які виносили нам вироки, і роками змушували до жалюгідного, принизливого життя? Хіба і ми не матюкали знах і незнаних, і до цього нікому не було діла?

АВАЛА БЕЗ ВЕЖІ

Я прокидаюсь дедалі пізніше. Немає більше голубів, які б прилітали на мій балкон і будили мене туркотінням. Їх розігнали бомби. В небі над «Белградкою» я бачу тільки ворон. Птахи війни, провісники нещастя.

Піднявшись із ліжка, за звичкою виходжу на балкон. Кидаю погляд на Авалу. Вже кілька днів той біль стискає мені серце. Я ще не можу звикнути до нової картини. До Авали без вежі. Її декілька вечорів тому, після кількох невдалих спроб, нарешті-таки завалили.

Доведеться нам із дружиною, коли будемо (і якщо будемо) цього року повертатися з Греції, вигадати щось нове для сина, як знак того, що ми наближаємось до Белграда.

Переклала Алла Татаренко

wisch Herald описав Квейла так: «Разом з віце-президентом Квейлом у Білому домі з'явилися й проізраїльські настрої. Упродовж усієї кар'єри Ден Квейл був відданим прихильником Ізраїлю. Нині він як віце-президент і близький соратник президента США став одним із найвпливовіших представників ізраїльських інтересів у владних структурах США. Настав час, щоб єврейська спільнота визнала цінність такої дружби».

Загалом, Ден Квейл на місці віце-президента не був дурнішим за спеціального радника Дж. Буша, «філософа» Йоїді Бера, який за допомогою прес-служби Білого дому поширював перли своїх максим: «Якщо ви опинитесь на роздоріжжі, ідіть роздоріжжям», «Принципово ніколи не відповідаю на анонімні листи», «Навіщо купувати шикарні валізи? Людина користується ними тільки коли подорожує», «Якщо ви не ходите на похорон до інших людей, вони не прийдуть і на ваш».

У моменти, коли Дж. Буш змушений був говорити самостійно, він умів перевершити й свого спеціального радника, і віце-президента. Наприк-

лад, на Алясці, екологам, які протестували проти проведення нафтопроводу, Буш пояснив: «Ви цього не знаєте, але олені страх полюбляють нафтопроводи. Вони чухаються об них і стають плодючішими». Щоправда, на відміну від Квейла, Дж. Буш був обережнішим. Коли хтось із журналістів запитав його, які кроки США будуть чинити щодо курдського питання, він відповів пророчо: «Сім!». Вражений журналіст запитав, що це означає, і одержав неспростовну відповідь: «Сім більше як шість». На повторне запитання врешті-решт пролунало: «Це означає, що я вам не відповім».

глобальне село дурнів

Якби в цих сутінках світу під гегемонією американської псевдоімперії воскрес допитливий Петроній Арбітр, він би, поза сумнівом, поцікавився, що ж спричинило декадентство, або, іншими словами, масові поступки й капітуляцію перед кретинізмом. Судячи з усього, перша слушна відповідь полягає у факті, що саме кретини

27

ДРАГОШ КАЛАЧ
КРЕТИНИ
ВСІХ КРАЇН...

ЛИСТ

РІЧАРДА БЕРНСА

ДО СВІТОВОЇ ГРОМАДСЬКОСТІ

НАТО НЕ МАЛО
ПРАВА НА
АГРЕСІЮ ПРОТИ
ЮГОСЛАВІЇ

перебувають при владі, отже, кретинізм поширюється від верхів суспільних структур, від політичних, економічних, культурних авторитетів. Упродовж тисячоліть, через усі цикли культур і цивілізацій, люди звикли бачити на верхівці правління взірці, приклади, намагаючись їх наслідувати у відповідних сферах і формах. Ця природжена звичка збереглася й у цій, останній і найгіршій цивілізації, де маси легковірні сприймають кожну нісенітницю, кожне спотворення або перекручення, кожну нікчемність і ницість, якщо вона схвалена офіційним авторитетом, або перебуває під захисним знаком найбільшої потуги світу, а саме: made in USA. Уже Жозеф де Местр (у Les soirées de Saint-Petersbourg за 1821 рік) зауважив, що сучасні «хибні думки схожі на фальшиві гроші, які виготовили великі злочинці, а потім, повторюючи злочин, поширюють, не знаючи, що чинять, порядні люди».

Яскравою ілюстрацією до цього спостереження може стати нещодавно зроблений висновок про діяльність Джека Ланда на посаді міністра

культури Франції від соціалістів. Силою своєї влади він мобілізував усі засоби масової інформації, які були в його підпорядкуванні, для того, щоб проголосити написи на стінах будинків і паризького метро гордістю новітнього французького мистецтва. Познайомившись із якимось іспанським циганом, одним із люмпен-пролетарських мазіїв, він проголосив його «новим Пікассо» й за державні кошти придбав у нього «шедеври», заплативши по декілька мільйонів франків за картину. Чимало колекціонерів наслідували його приклад, а зараз офіційно протестують, бо, віддавши нечувані гроші за мазанину, не можуть її продати навіть за копійки. Упродовж телевізійних дебатів, присвячених цій проблемі, один із мистецьких критиків відповів їм так: «Хто винен, що ви дурні й дозволили себе ошукати! Ми повинні змиритися з тим, що більша частина уславленого мистецтва ХХ століття не варта навіть використаного матеріалу».

На питання про причини поширення кретинізму не менш слушну відповідь пропонує й фактор

Річард Бернс, відомий англійський поет та професор Кембріджського університету, висловив свої думки щодо ситуації, яка склалася в Югославії у відкритому звертанні до громадськості.

Професор Бернс у супроводжувальному листі пропонує негайно сформувати кембріджську групу для допомоги Югославії.

«Ще не знаю точно, яку назву матиме ця група, на яких засадах працюватиме, як фінансуватиметься, але впевнений, що основним її завданням буде чинення тиску задля того, щоб впливати на політичні рішення в самій Британії та в інших країнах світу, спрямовувати свої зусилля на покращення добробуту Сербії та сербів». Найпріоритетнішим завданням майбутньої групи Бернс назвав зняття економічних санкцій щодо Югославії.

У Косовському конфлікті глибоко «загрузили» не лише західні держави, але й сусідні з СРЮ країни, насамперед Македонія, яка має давню проблему зростання албанського населення (воно вже складає одну третину від загальної кількості мешканців країни) та робить відчайдушні спроби встановити рівновагу. Подальша дестабілізація ситуації може втягнути у конфлікт Хорватію, Боснію та Герцеговіну, Грецію, Болгарію, Румунію, ба навіть Туреччину й Італію, причому не обмежиться територією лише цих країн. Росія є традиційним сербським союзни-

ком. Але зараз, коли Росія «ображена», коли вона послаблена, існує ймовірність втягнення її у війну поза межами власної території з метою об'єднання своїх співвітчизників, що мешкають за кордоном. Все це становить певну небезпеку.

Після розпаду Радянського Союзу НАТО дуже швидко перетворився на клуб короткозорих технократів-насилників, які дедалі більше виправдовують свої насильницькі дії захистом прав людини. Під час холодної війни блокові протистояла рівна йому сила. Тепер, коли Росія опинилася в економічному та по-

людського боягузтва. Багато хто видає себе за кретина, аби уникнути тавра «політичної невідповідності», а саме, «морально-політичної неблагонадійності» та пов'язаних із цим негативних наслідків для власного спокою, суспільного статусу й можливостей просування східцями службової драбини. Йдеться про втішне усвідомлення того, що значна частина кретинізму оманлива, симульована, наче мімікрійна форма самозахисту. Класична модель мімікрії, у конкретному випадку — симульованого кретинізму, пропонується в оповіданні «Місто йолопів» з циклу переказів про Тіля Уленшпігеля. Як дізнаємося з оповідання, перекладеного для сербського читача мудрою Ісидорою Секулич, мешканці міста, яке згодом назвуть «Йолопія» раніше були широко знані й популярні завдяки своїй мудрості. Коли якийсь завойовник вирішив загарбати це джерело живого розуму, мудрі городяни надумали відрадити його, вдаючи дурників. Їм це вдалося, але з часом удавана дурість «увійшла в кров», і вони стали справж-

нісінькими йолопами.

Європа після 1945 року дуже схожа на «Місто йолопів». Сили переможців у Другій світовій війні накинuli європейцям дві ідеологічно близькі системи окупації й піддали їх впливовим засобам «ламання характерів» та ідеологічному тискові, суворо караючи будь-яку непокірність і опір. Щоб вижити, європейці удавали, наче вони несповна розуму й пристосовувалися до панівних систем, однак з часом справді стали йолопами, чи то пак кретинами. Сьогодні залишається лише сподіватися, що під маскою кретинізму все ж збереглися якісь рудименти європейського розуму.

Рятівна дурість

З історичної та надісторичної перспективи, яку пропонують класичні Упанішади та пізніші школи арійської думки й передбачення, панування кретинізму є ознакою останнього й найгіршого, четвертого періоду, який називається *kalī-yuga*. Якщо теорія про циклічність історії обдурнтована, то існування спотвореної, лихварської й отруйної

29

ДРАГОШ КАЛАЧ
КРЕТИНИ
ВСІХ КРАЇН...

літичному хаосі, більше не існує сили, яка б могла протиставити себе НАТО, тому лідерів альянсу засліпило відчуття власної могутності. Саме зараз настав час, коли ми запитуємо себе, яку роль відіграє Велика Британія в цій підступній організації.

ЛАКЕЇ СПОЛУЧЕНИХ ШТАТІВ АМЕРИКИ

Ми великою мірою перетворилися на лакеїв Сполучених Штатів Америки, і що найгірше, ми настільки погодилися зі своїм проамериканським становищем, що взагалі забули, навіщо ми свого часу це зробили. Ось результат — ми тепер виступаємо лише як агенти глобальної американської політики. З огляду на все це вочевидь другорядним виглядає факт, що британський уряд заборонив Парламентові дискутувати тему бомбардування Іраку та рішення про бомбардування Сербії. На перший погляд здається, що це внутрішнє питання Великої Британії, відносно неважлива річ. Але можна бути певним, що це не пройшло непоміченим, не сталося раптово і що про це не слід забувати у нас, у Британії, якщо ми бажаємо зберегти нашу демо-

кратію. Заклики до єднання, нібито для відбиття загрози та небезпеки, пролунали з-за кордону, і це достатнє попередження про те, що люди, в чиїх руках перебуває влада, ігнорують незгоду суспільства заради централізації сили та механізму прийняття рішень. Ми повинні протиставити подібній тактиці власні правила гри, докласти всіх зусиль, щоб відстояти нашу з такими труднощами здобуту свободу. Незважаючи на той факт, що ми живемо у неспокійному світі, альянс не має права скидати бомби туди, куди йому заманеться, проти цього існує ще один переконливий аргумент, чисто стратегічний. Для того, аби бомбардування було ефективним, його необхідно було б підкріпити присутністю на території країни наземного військового контингенту, що неодмінно б спровокувало військове протистояння, хоча спершу планувалося, що іноземний суходільний військовий компонент буде виконувати виключно миротворчі функції. Такий сценарій передбачав і британську військову присутність. Щиро кажучи, для всіх, хто добре пам'ятає історію, була б огидною картина, коли б англійські та французькі професійні військові встали зі зброєю в руках проти

цивілізації Заходу є неминучим. Можливо саме завдяки кретинізму при владі умови життя в тій цивілізації поки що не найгірші, а оази людяності та розуму все ж якось протистоять пустельним вітрам нігілізму? Одразу в пам'яті спливає спостереження маркіза Антонелло Тромбадори, сенатора від Комуністичної партії Італії й гідного спадкоємця сатиричного духу Джоакіно Беллі, котрий, щоб показати свою відданість пролетаріатові, зазвичай говорив на діалекті римського кварталу Трастевере: «Мій дорогий, сам факт, що в цьому світі при владі перебувають кретини, робить неможливою їхню абсолютну перемогу. Інакше ми б не мали порятунку, й наперед було б відомо, що нам гаплик».

Не знаю, чи маркіз і товариш Тромбадори читав праці Доносо Кортеса, маркіза Вальдедамаца, але його спостереження — справді конденсат учення великого мислителя європейського контрреволюційного духу, викладеного у восьмому розділі книги другої *Ensayo sobre el catolicismo, el liberalismo y el socialismo* у далеко-му 1851 році:

сербських вояків, які упродовж двох світових воєн були нашими вірними, хоробрими, навіть героїчними союзниками. Але ніхто не очікував, що американські суходільні війська будуть самостійно брати участь у цій акції. Вашингтон дуже добре пам'ятає своє фіаско у В'єтнамі. Відповідь США союзникам можна сформулювати приблизно так: «О'кей, хлопці, ви можете вільно користуватися нашими технологіями, ми допоможемо вам бомбами та ракетами. Але ви, європейці, маєте зробити всю брудну роботу на суходолі».

Добре відомо, що навіть досвідчені британські та американські генерали запитували, навіщо потрібне бомбардування Косово? Вони аргументували своє запитання тим, що взагалі не були розглянуті військові та політичні наслідки цієї акції. Що б трапилося, якби президент Мілошевич віддав наказ збройним силам Югославії атакувати війська НАТО, дислоковані на македонському кордоні! Здається, ніхто не знав відповіді на це питання.

Військово-політичне керівництво НАТО вважало, що бомбардування відразу примусять сербів сісти за стіл переговорів. «Двері завжди відчинені, —

«Якби Бог не засудив тих, хто його не визнає або зневажає, себто професійних шахраїв, на вічну дурість, або якби тим, хто обдарований чудесною мудрістю, Бог цей дар не приборкав чеснотами — людські суспільства не змогли б протистояти ані мудрості одних, ані злові інших. Ось так, саме завдячуючи цим двом речам, світ існує й утримує абсолютну рівновагу».

Повертаючись до причин нашого екскурсу, можемо зробити висновок, що лише завдяки кретинізму при владі, всупереч цензурі й усім блокадам, в просторі «громадської думки» Заходу інколи вдається пробитися правді про природу сербського опору «новому світовому порядку». Справді, розуміння й оприлюднення цієї істини вимагає, зазвичай, мудрості й неабиякої сміливості. Наприклад, для того, щоб офіційний французький часопис *Le Figaro* за 23 червня 1996 року опублікував правду про сербську боротьбу, знадобився авторитет і підпис одного з сорока французьких велетів, члена Французької Академії Наук. Йдеться про Жака Лорана та його точку

сказав відповідальний за зв'язок НАТО із громадськістю. — Все, що потрібно, — це лише один телефонний дзвінок». Наївна віра західного обивателя у те, що насильством щодо сербів можна вирішити Косовську кризу, пояснюється повною необізнаністю у сербській історії та менталітеті сербів. Однак, і Мадлен Олбрайт, і Робін Кук запевняли, що краще робити будь-що, аніж нічого не робити. (Мадлен знаходиться не цілком на властивому місці, а ім'я «Робін Кук» значно краще підходило б комусь іншому, а не цьому комічному суб'єктові, котрому, на жаль, бракує елементарних дипломатичних здібностей. Вони однаково безглуздо виглядають і ув очах сербів, і в наших. Не могу не поставити питання, як довго Кук зміг би залишитися на місці Мо Молан в Ірландії? П'ять хвилин!) Сумнівним виявилось твердження НАТО, що агресія проти Югославії допомогла запобігти багатьом негативним явищам, як от гуманітарна катастрофа, та що обов'язком альянсу було зробити все від нього залежне. Я стверджую, що відповідальні за зв'язки НАТО з громадськістю говорять неправду, або, що гірше, переконують самі себе у тому, наче інтервенція не

зору, представлену в статті під назвою «Ті, кого мав би судити Гаазький трибунал»: «З огляду на те, що у Гаазі створено трибунал, я б йому порадив насамперед судити тих, хто приніс зло, тих, хто підготував громадянську війну з усіма її жахіттями. Їх легко знайти: це члени міжнародних установ, які вирішили зробити з Боснії одну націю й одну державу. Спочатку римська провінція, згодом — турецька й австрійська, Боснія увійшла до складу Югославії. І крапка. Вона ніколи не існувала як суверенна сила. Американці й німці її просто вигадали. І катастрофи, які трапляються через цю вигадку, Анна Крідель передбачила в цій же газеті. На противагу цьому, королівство сербів зародилося ще тисячу років тому, й у XIV столітті мало не стало імперією. Переможена й підкорена турками, Сербія ніколи не припиняла бунтувати й, нарешті, у минулому столітті їй вдалося вибороти незалежність. Під час Першої та Другої світових воєн Сербія була в нашому таборі, й можна цілком зрозуміти німців, у чиєму серці для неї немає місця. Значно важче мені зрозуміти

поведінку Франції щодо свого одвічного приятеля. Та й наше телебачення себе перевершило: якщо покажуть дитину, яка плаче й стікає кров'ю, можеш бути певен, що вона не сербська».

(«Duga», Белград, 3-16 серпня 1996)

Переклала Світлана Адаменко

31

ДРАГОШ КАЛАЇЧ
КРЕТИНИ
ВСІХ КРАЇН...

погіршила ситуацію.

НЕГАТИВНІ НАСЛІДКИ БОМБАРДУВАНЬ

Найголовніше те, що натовські бомбардування збільшили кількість біженців, переміщених осіб, розділених родин, смертей, каліцтв та сиріт, вже не кажучи про розміри матеріальних збитків, руйнування промислових об'єктів та інфраструктури, про хвороби і пережитий жах.

Правдивість натовських тверджень доволі сумнівна, якщо врахувати те, що список злочинів, які країни-учасниці НАТО лише за останні 20-30 років підтримували, фінансували та скоїли безпосередньо, доволі довгий. Ось декілька прикладів. Захід нічого не зробив для того, щоб захистити Північний Кіпр, бо Туреччина — член НАТО. Жоден міжнародний миротворчий контингент ніколи не заходив на територію Північної Ірландії, щоби припинити кровопролиття, яке там відбувається, хоча багато американців таємно спонсорували ІРА. (Щодо сербів — читай лоялісти, щодо ІРА — читай АВК!). Вигнання ізраїльтянами палестинців, анексія Західного бе-

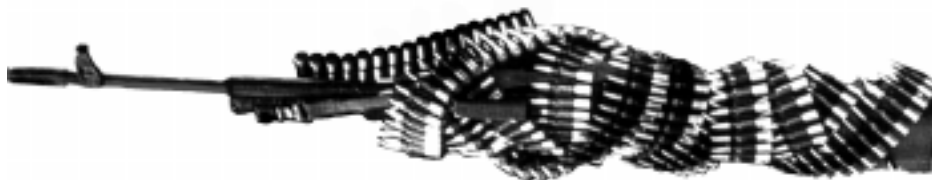
рега Йордану, окупація сектору Гази та Південного Лівану залишилися «непоміченими» Заходом. І досі НАТО бомбардує Ірак через геноцид, який там коїться проти курдів, воно ж водночас нічого не робить для того, щоби допомогти курдам у Туреччині. Під час масового вигнання сербів із Республіки Сербська Країна громадськість не виявляла обурення, а багато сербських біженців відтоді жили саме у Косово. Пихате самовпевнене лицемірство західного альянсу є феноменом саме по собі, а нелогічність його дій важко зрозуміти навіть найзатятішим цинікам, для яких право сильного є ключем до вирішення усіх проблем. Навіть ці кілька прикладів ясно засвідчують, що офіційна мотивація натовської інтервенції більш ніж сумнівна.

ЖАЛЮГІДНИЙ СЦЕНАРІЙ ОБВИНУВАННЯ СЕРБІВ

Інакшого перебігу подій не могло й бути. Це б створило зворотній ефект додаткових руйнувань, розміри яких неможливо передбачити заздалегідь, хоча лідери НАТО іншої думки, бо ж їм треба виправдати

МАЙКЛ ЧОСУДОВСЬКИЙ

НАРКОТИКИ ТА ЗБРОЯ ЯК ЗАСІБ ДОСЯГНЕННЯ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ МЕТИ «ВЕЛИКИХ ДЕРЖАВ»

свою дурнувату відвагу та нерозсудливість. Питання моралі не є таким простим, як це стверджують лідери НАТО: мовляв, буває лише правильне проти хибного, добро проти зла. Косовський конфлікт — це комплексна міжетнічна та міжплемінна громадянська війна з довгою історією, яка ведеться в регіоні, де традиція помсти, особливо кривної помсти, вкоренилася в місцевій громаді та була ще сто років тому єдиним законом. Лідери НАТО не тільки не вивчали цієї історії, але навіть не намагалися це зробити. У Балканському конфлікті, як і у будь-якому іншому, з обидвох сторін беруть участь амбіційні люди, схильні до помилок, вони мають свої глибокі переконання та системи цінностей і вірять в те, що справа, яку вони роблять, єдино правильна.

Усім, окрім керівництва західних країн та лакеїв НАТО зрозуміло, що цей конфлікт неможливо вирішити простим насадженням ліберальних моральних цінностей західної ідеології (у цьому випадку буквально «скиданням бомб з неба»). При вирішенні цього конфлікту потрібні такі якості, як наполегливість, витримка, скромність та лояльність, до яких люди,

схожі на Олбрайт і Клінтона, взагалі не здатні. На превеликий жаль, Блер такий сам, як і Клінтон. Ніхто не каже, що біженцям не треба допомогати. Звичайно ж, треба. Але не слід забувати, що саме бомбардування спричинило від'їзд спостерігачів ОБСЄ з краю та дало змогу обидвом протидіючим сторонам провадити повномасштабні бойові дії. Це насправді відбувалося, і це легко можна було передбачити. Ні, щоб відступитися і сказати: «Тільки після тебе, друже. Будь ласка, займи цю милу невеличку стратегічну висоту. От і наші дорогі брати американці та британці хотіли, щоб ти зайняв саме її. Але я тобі сам поступаюся!»

Вже сама загроза бомбардування поставила ситуацію поза контролем. Це призвело до вбивства непередбачуваної кількості беззахисного та безневинного цивільного населення, яке не мало жодного стосунку до тих, хто «виконував свій обов'язок». Весь цей жалюгідний сценарій НАТО призвів до звинувачення сербів, а його пропагандистська машина вже змашчена й заправлена новою порцією брехні, яка є більш, аніж будь-коли ефективною та «правдоподібною».

РІЧАРД
БЕРНС
НАТО
НЕ МАЛО
ПРАВА
НА АГРЕСІЮ

НАРКОМАФІЯ — ТВОРЕЦЬ «АВК»

Багато західних ЗМІ говорять про так звану АВК, як про «гідний поваги, спонтанний народний рух за захист людських прав етнічних албанців». Істина є іншою: так звана АВК створена на гроші організованої злочинності за допомогою США та Німеччини.

За випробуванням зразком війни у Боснії, громадська думка ретельно формується для того, аби переконати її в очевидній неправді. Продаж наркотиків, від якого лише на Балканах отримують прибутки на суму, більшу за мільярд доларів, відіграв ключову роль у фінансуванні конфлікту в Косово, орієнтуючись на економічні, стратегічні та воєнні інтереси Заходу. Серед документів Європейської поліції (ЄВРОПОЛУ) — численні звіти розвідувальних служб та дослідження, які доводять зв'язки АВК із організованою злочинністю Албанії, Туреччини та Західної Європи, про що урядам західноєвропейських країн відомо ще з 1990 року.

«...Фінансування партизанської війни в Косово ставить перед Заходом серйозне запитання, яке є своєрідним тестом на етичність західноєвропейської зовнішньої політики: чи й далі фінансувати так звану

АВК після визнання того факту, що ця терористичну організацію фінансує організована злочинність...»

РУКОСТИСКАННЯ ЗІ ЗЛОЧИНЦЕМ

У той час, коли керівники АВК сердечно обіймалися та ручкалися з Мадлен Олбrait, службовці ЄВРОПОЛУ надіслали на адресу європейських міністерств зовнішніх справ звіт, у якому були показані зв'язки між АВК та албанськими наркобаронами. А між тим, за декілька місяців до агресії НАТО проти Югославії, світові ЗМІ вперто повторювали тезу про «АВК як демократично обраних представників албанського народу в Косово».

Після проголошення Хашима Тачі головою делегації на переговорах у Рамбуйє т.зв. АВК стає захисником інтересів косовських албанців, всупереч тому фактові, що кількість албанців у Косово НЕДОСТАТНЯ для того, аби вони автоматично набули необхідної більшості на будь-яких переговорах, та всупереч тому фактові, що АВК тісно пов'язана з продажем наркотиків! Захід поклався на своїх помічників із т.зв. АВК для того, щоб вирішити, яким чином трансформувати Косово в територію під окупаційною адміністрацією Заходу.

Іронічно звучить сьогодні заява спеціального представника в Боснії Роберта Гелбарда, в якій він охарак-

ЗАХІДНІ ЗМІ ЗОБРАЖАЮТЬ СЕРБІВ НАСИЛЬНИКАМИ

Під час югославського конфлікту я дуже уважно стежив за матеріалами західних ЗМІ. Від миті, коли здавалося, що має статися дезінтеграція Югославії, наші політики, журналісти та телекоментатори виявили відверту тенденційність, зображаючи сербів як насильників, а всіх інших — у рожевих тонах. Коли хорвати, мусульмани чи, як зараз, косовські албанці чинять те ж саме, в чому постійно звинувачують сербів, їхня провина зводиться до мінімуму, чи й взагалі замовчується. Негуманність, злочини й жорстокість «отих інших» просто «підчищали», ігнорували, приховували. З іншого боку, сербів сатанізували. Схоже, що цей процес триватиме. Він є нічим іншим, як недолюгою, але доволі дійовою формою расизму.

Було б доцільно сказати, що більшість провідних британських політиків, які займалися югославською проблемою, також сатанізували сербів. У списку цих переконливих трибунів та захисників суспільної моралі — Маргарет Тетчер, Девід Овен, Педді Аш-

даун, Тоні Блер, Робін Кук та Джордж Робертсон. Єдині британські політики, котрі, як я чув, стримано й розумно говорили про Югославію, були лорд Каррінгтон, Дені Гілей, Тоні Бен, Джордж Гелловей. Небажання окремих осіб розглядати різні ситуації виважено та відкрито впливає з їхньої особистої упередженості, яка базується не на ідеології. Я б сказав, що воно базується на їхньому інтелекті.

ЧОМУ НЕ КАЖУТЬ ПРО ТЕ, ЯК ВІДБУВАЄТЬСЯ КОНТРАБАНДА ЗБРОЇ ДЛЯ АВК

Звернімося до історії, щоправда, не будемо занурюватися у глибину віків, а лише зупинимося на ролі локальних та іноземних збройних сил у балканському хаосі. Демографічний дисбаланс у Косово стався, з одного боку, через албанізацію краю, з іншого боку, через масове виселення сербів. Все це відбувалося й під час правління Тіто. Така політика проводилася ще з 1940 р. Це було повільне, поступове і постійне етнічне вичищення сербів, яке планомірно здійснював тодішній уряд, чому сприяла анти-сербська поведінка місцевого албанського насе-

теризував так звану АВК як «терористів». Крістофер Гіл, американський посол у Македонії та голова дипломатичної місії на переговорах у Рамбуйє, автор тексту дипломатичної угоди про врегулювання Косовської кризи, часто гостро картав представників АВК за їхні зв'язки з наркодилерами. Через неповні два місяці після переговорів у Рамбуйє на адресу Міністерства закордонних справ США надійшов документ від Спостережної місії у Косово. В цьому документі пояснюється роль АВК у тероризуванні та вигнанні албанців з Косово.

Так звана АВК знущається, мордує та викрадає всіх, хто повідомляє про них поліцію... Вбивають селян та спалюють їхні домівки, якщо вони відмовляються вступати до лав АВК... Терор АВК сягнув такого рівня, що більшість мешканців шести сіл у Косові, в районі Штимля, були змушені переселитися...

ВСЕ ЗА СТАРИМ ПРИПИСОМ

Увесь той час, коли Захід підтримував «визвольний рух», зв'язок АВК із торговцями наркотиками не припинявся. В той же час Захід наполягав на ізоляції «Демократичного союзу» на чолі з І.Руговою, коли той закликав негайно припинити бомбардування та почати прями-

лення, що підтверджується документально. Якщо ми перескочимо з того періоду в останнє десятиріччя, коли почався розпад СФРЮ, стає зрозумілим, що й серби були жертвами насильства, вбивств, масакрування, жорстокості та етнічних чисток. Банальною є брехня, що її старанно підтримувало НАТО, буцім у розпаді Боснії та стражданнях боснійського народу винні виключно серби. У тій війні хорвати й мусульмани скоїли безліч злочинів одні проти одних, а мусульмани ще й свої проти своїх. Добре відомий приклад убивства на сараєвському ринку, яке ретельно готувалося пропагандою згори, щоб спровокувати бомбардування сербських позицій багатонаціональними силами. Не забуваймо, що Хорватія стала етнічно чистою після масового вигнання країнських сербів, яких розстрілювали, доки вони на своїх тракторах втікали у Сербію. Тоді не знайшлося жодної міжнародної організації, яка б допомогла сербам у їхній біді, а НАТО навіть не ворухнулося. Сербів почали звинувачувати в бажанні створити Велику Сербію лише тоді, коли до влади прийшов Мілошевич. Якщо ж спроби допомогти їм були, в чому я дуже сумніва-

переговори з урядами Сербії та Югославії. Варто підкреслити, що через декілька днів після виступу Ругови на прес-конференції у Белграді, в лавах АВК було повідомлено про його загибель! В цьому, хоча заява була неперевіреною, одразу звинуватили сербів.

У Косово та Метохії ЦРУ діє так само, як воно діяло під час операцій по прихованому фінансуванні «борців за волю» у Центральній Америці, в Гаїті, в Афганістані та інших регіонах світу. Ще до закінчення «холодної війни» служби безпеки Заходу встановили та розширили численні розгалужені зв'язки з нелегальними торговцями наркотиками. «Брудні гроші» від продажу наркотиків надходили у легальну банківську мережу завдяки зусиллям агентів служб безпеки, і вже «очищені» використовувалися для фінансування таємних операцій та озброювання «борців за волю». Така практика була розпочата ще у шістдесяті роки в Індокитаї, коли завдяки наркомафії та грошам, «відмитим» у Вашингтоні, на допомогу американським військам у веденні бойових дій проти борців Патет Лао у Лаосі була споряджена армія «Мео». Той сам сценарій був розіграний у Центральній Америці та на Карибах. Вже помічено, що зі зростанням кількості кокаїну та героїну на вулицях Америки зростає кількість та якість зброї, яка надходить у Центральну Америку. Одна з найскладніших

юсть, то закінчились вони невдало, в усякому разі, зараз Захід, вочевидь, підтримує ідею Великої Албанії.

Випадково це чи ні, але західних політиків та журналістів практично не цікавить питання контрабандних поставок зброї для АВК в Косово і те, яким чином вони здійснюються. Відповідь добре відома, і надходить вона із самої Югославії.

СЕРБИ НІКОЛИ НЕ ЗАМОВЧУВАЛИ ЗЛОЧИНІВ, СКОЄНИХ НІМЦЯМИ

Більшість озброєнь, які надійшли в Косово з Європи, фінансовані як із західних джерел, так і з Боснії, Хорватії та від їхніх союзників.

Отже, навіть якщо це відбувалося без відома високих посадових осіб, а лише за допомогою їхніх друзів зі спецслужб, країни Заходу не припиняли підтримувати албанський націоналістичний рух у Косово і, таким чином, сприяли дестабілізації в Югославії та ізоляції Сербії.

Серед найвідоміших сил Заходу, які докладали всіх зусиль заради дестабілізації в Югославії, була

операцій ЦРУ була здійснена в Ісламабаді (Пакистан), коли стимулювання виробництва гашишу уможливило широкомасштабну торгівлю цим наркотиком на території всієї Європи. З прибутків було фінансовано спорядження афганських моджахедів сучасним протитанковим озброєнням та «стінгерами» для боротьби проти російських військ.

Бонн та Вашингтон уже з 1990 року працювали у напрямку розподілу сфер впливу на Балканах. Всі їхні найпотужніші служби безпеки діяли скоординовано. Після великого успіху німецької служби безпеки «БНД» у «встановленні режиму Франьо Туджмана в Хорватії», як стверджує відомий аналітик Джон Вітлі, «БНД» разом з ЦРУ почала виконувати завдання щодо оснащення та фінансування косовської повстанської армії, яку пізніше було названо АВК.

ЧАСТИНА II

ПОЛІТИКИ СПІВПРАЦЮЮТЬ З МАФІЄЮ

Косовські албанці — найсильніший та найвпливовіший наркосиндикат, який займається розповсюдженням опіумних наркотичних речовин на вулицях західно-

Німеччина. Причому, при сприянні тодішнього міністра закордонних справ Геншера. Після того, як впала Берлінська стіна, політичні лідери новооб'єднаної Німеччини першими визнали незалежність Словенії, Хорватії та Боснії, що відповідало принципам їхньої економічної політики щодо Центральної та Східної Європи — «поділяй і володарюй». Чи то була катастрофічна помилка, а чи добре продуманий, мудрий і провокаційний хід — побачимо. Тим часом те, як швидко були відкриті посольства Німеччини в Любляні, Загребі та Сараєві, не можна назвати продуманим ходом. Решта країн Європейського Союзу лише спостерігали за тим, що відбувалося, у тому числі й Британія, яка тоді доволі негативно ставилася до цього. То були часи Маастрихтського та інших євро-договорів, ініціатором яких був міністр закордонних справ Гард, серед них і договір з Німеччиною, за яким Британії надавалися певні пільги в ЕС.

Німецькі громадські діячі завжди із підозрою ставилися до сербів, відтоді як у 1914 році серб Гаврило Принцип скоїв замах на спадкоємця престолу Франца Фердинанда, що стало приводом для

європейських країн. Прибуток вимірюється сотнями мільярдів доларів.

Повстанці споряджені німецькими уніформами, озброєнням армії колишньої Східної Німеччини (НДР) та від початку свого існування фінансуються виключно на гроші від продажу наркотиків. Німеччина відповідає за матеріальне забезпечення та спорядження косовських повстанців, а США — за тренування та забезпечення найсучаснішими видами зброї.

Таємна діяльність німецької «БНД» була ознакою нового курсу Німеччини, яка знову опановує Балкани в якості «німецького життєвого простору». Пріоритетом німецької дипломатії, доки її очолював Ганс Дітріх Геншер, було визнання Німеччини як міжнародного чинника впливу. Через це Геншер активно підтримував відокремлення Хорватії та Словенії й примусив західних союзників відіграти активнішу роль у наданні допомоги сецесіоністам та визнанні двох новостворених держав. Відтоді розпочинається потужна, але неофіційна підтримка албанських екстремістів Німеччиною та США у створенні так званої «Великої Албанії», яка б охоплювала територію Косова, Македонії та власне Албанії. За твердженням Шона Герваші з Геополітичного інституту досліджень розповсюдження наркотиків у Німеччині розв'язані руки для того, аби виключно вона була но-

розв'язання Першої світової війни.

А з точки зору сербів, пам'ять про злочини, скоєні німцями під час нацистської окупації Югославії, та їхня теперішня активна участь в останній агресії проти СРЮ навряд чи може примусити їх мовчати та покійно виконувати всі вимоги НАТО. Слово «Гітлер» вони зараз читають як «НАТО» — і хто їх може за це винувати?

Цілком ясно, що НАТО являє для світу набагато більшу загрозу, ніж будь-який балканський диктатор.

ПІВНІЧНО-АТЛАНТИЧНИМ СОЮЗОМ КЕРУЄ БАНДА ВЛАДОЛЮБНИХ МАНІЯКІВ

Здається, що альянсом керує банда владолюбних маніяків — генералів, котрі гарячково випробовують найновіші види озброєнь, бізнесменів, котрі інвестують у торгівлю зброєю, урядовців, котрі борються за могутність і вплив, та політиків, котрі пильнують за тим, щоб їхні телеглядачі бачили, що «дещо робиться» — байдуже, наскільки це «дещо» безглузде.

Через це й здійснюється політика «бий сербів!», на-

35

МАЙКЛ
ЧОСУДОВСЬКИЙ
НАРКОТИКИ ТА
ЗБРОЯ ЯК ЗАСІБ
ДОСЯГНЕННЯ
ГЕОПОЛІТИЧНОЇ
МЕТИ...

сієм нової економічної політики на геополітичному просторі, відомому під назвою «Центральна Європа».

ПОЛІТИКИ

Спецслужби США та Німеччини розробили спільний план, що привабив націоналістів у Боснії та Косова, ЕКСКЛЮЗИВНА МЕТА ЦЬОГО ПЛАНУ — ДЕСТАБІЛІЗАЦІЯ ЮГОСЛАВІЇ. Через це Захід та США закривають очі на ріки грошей та найманців, що потекли в Косово й Боснію.

Найманці, котрі прибували в Боснію, були споряджені та навчені, їх фінансували Саудівська Аравія та Кувейт. Точнісінько та ж схема була використана пізніше у Косово. Донесення підтверджують, що німецькі та афганські військові інструктори займалися вишколом бійців т.зв. АВК, у лавах якої воювала велика кількість найманців з різних мусульманських країн. За повідомленням кореспондента ДПА, усі гроші, які надсилали ісламські фундаменталісти в Косово, проходили через Албанію. Головна особа, що несе відповідальність за ці операції, Башкім Газідеде, начальник інформаційної служби, перебуває під слідством через приналежність до міжнародного тероризму.

Канал постачання АВК проходить через важкопро-

хідні гори, які становлять велику частину кордону між СРІЮ та Албанією. Албанія також є ключовою точкою транспортування героїну з Туреччини до Західної Європи. Майже сімдесят п'ять відсотків наркотиків, що потрапляють на європейський ринок, проходять через «балканський коридор», який складають території Греції, Албанії, Македонії, Косова, Болгарії, Румунії, Угорщини, Хорватії, Австрії... Витяг зі звіту німецької Федеральної канцелярії: «...етнічні албанці з Косова — це найсильніша та найвпливовіша група, яка займається розповсюдженням опіумних наркотичних речовин на вулицях західноєвропейських країн!» Натомість, американська спецслужба по боротьбі з наркомафією «ДЕА», стверджує, що «з Туреччини через Балкани у Європу, та дещо менше у США, потрапляє від чотирьох до шести метричних тонн героїну!»

Для того, щоб здобути свободу дій, наркокартелям необхідні «друзі» на найвищих щаблях влади. Відомо, що героїновий порошок «пристав до рук» багатьох високих службовців турецьких органів влади. Ці особи добре відомі як прихильники ісламського фундаменталізму, поза тим, вони мають тісні зв'язки зі своїми однопідумцями на Балканах, в Албанії та Косові. До нової фінансової еліти входять політики, пов'язані з організованою злочинністю. З нею також підтримують стосунки

чебто вони — єдине зло, а Захід більше ні про що не може думати. Настав час щось протиставити такому нерозумному, несправедливому, вкрай упередженому переслідуванню цілого народу. Тимчасом, якщо просто сидіти й байдуже питати, «через що все це відбувається», важко знайти якусь логічну й чітку відповідь. Якими є їхні мотиви та що лежить в основі їхніх рішень? Чи можна це порівняти з антисемітизмом? Чи їхня мета полягає в усуненні від влади Мілошевича? Якщо це справді так, то виникає питання, чому власне його, коли він не є страшнішим диктатором, аніж лідери Словаччини, Білорусі, Хорватії, Боснії та самої Албанії, а також Туреччини й Саудівської Аравії.

І все ж, проти цих країн не були запроваджені економічні санкції, хоча жодна з них не може похвалитися тим, що демократія в ній має глибоке коріння, а права людини шануються достатньою мірою. А от проти Сербії санкції були запроваджені ще на початку війни у Боснії. Тривалі студентські протести у Белграді взимку 1996 року стали доказом свободолюбного й антиавторитарного духу, проте цей рух не підтримав ніхто на Заході.

Чи «побиття» сербів рівнозначне бажанню здобути територіальний контроль? Ствердна відповідь на це питання напрошується сама собою. НАТО бажає повністю контролювати Балкани, а увесь регіон перетворити на групу держав-маріонеток, аби керувати Середземномор'ям від Чорного моря до Гібралтару. А серби просто стоять у них на дорозі. Отже, позиція НАТО — «бий сербів!»

Тим часом більшість американців (і, ясна річ, британців) навіть не знають, де знаходиться Сербія, тим паче Косово. Не викликає сумніву, що США, Велика Британія та інші розвинуті країни НАТО вдаватимуться до подібних моделей, як тільки у цьому виникне потреба і знайдеться бажана арена дій (яка до того ж знаходиться не надто близько від власної домівки), де б можна було випробувувати дедалі більше різновидів найсучаснішого озброєння.

(«Політика», Белград, 29 березня — 2 квітня 1999)

Переклав Олексій Василенко

вищі посадові особи з апарату спецслужб та війська.

Для всезростаючих прибутків від розгалуженого продажу наркотиків потрібні численні та надійні банки, де відмиваються наркогроші. Віддалік від шляхів, якими наркотики ввозять у Європу, впливові банкіри Туреччини та Німеччини відмивають ці брудні, а точніше криваві, гроші, вкладаючи їх у швидкі безпечні операції, та отримують набагато більші прибутки, які становлять сотні мільярдів доларів! Певна частина цих грошей осідає в кишенях відповідальних службовців багатьох урядів, котрі більше полюбують отримувати гроші, аніж сумлінно виконувати свої службові обов'язки поліцейських, митників, банкірів!

Контрабанда зброї з Албанії до Македонії та Косова почалась у 1992 році, коли до влади в Албанії прийшла Демократична партія на чолі з Салі Берішею. Буяла тіньова економіка, не було більше контролю за кордонами, й жажливий трикутник «зброя-наркотики-нафта» почав розростатися дедалі більше та швидше. Цьому сприяло запровадження економічних санкцій ООН супроти Югославії та одностороннє запровадження Грецією санкцій супроти Македонії. Смертельне лікування економічними санкціями, які були запроваджені проти Югославії, спровокувало у Косово зростання нужди та безробіття. За даними із західних джерел,

безробіття в Косово сягнуло 70 відсотків. Зрозуміло, що опинившись у такій ситуації, тисячі злидарів-підлітків вступили до лав АВК, і етнічний конфлікт почав розпалюватися! В Албанії дійшло до криміналізації усіх державних структур. Гроші, отримані від продажу наркотиків, багаторазово відмивались за допомогою відомих фінансових пірамід, головним творцем яких був сам президент Беріша. Наркобарони Косова, Албанії, Македонії, Чорногорії та частково Італії стали новою елітою цих країн! Дуже швидко вони налагодили зв'язки із легальними західними діловими колами. Після наданих Заходом кредитів наркобарони здобули ще одну пільгу: трохи пізніше в Європі почала ширитися нова мафія, яку найогиднішим чином представляли косовські албанці! Від рекету до проституції, — більше нічого не могло відбуватися без албанської мафії. За повідомленнями міланських газет, «мафіозі з Косова витіснили з Мілана навіть зловісно відому Калабрезу!»

Гірка пігулка економічного колапсу з Вашингтону подіяла й на Албанію. Як наслідок — хаос у країні, що призвів до вигнання поза межі Албанії багатьох потужних промислових корпорацій. Саме тоді нафтодобувні компанії «Шелл», «Бритиш Петроліум» та «Оксидентл» готувалися до спільної розвідки нафти на албанському узбережжі. Більшість німецьких видобувних підпри-

37

МАЙКЛ
ЧОСУДОВСЬКИЙ
НАРКОТИКИ ТА
ЗБРОЯ ЯК ЗАСІБ
ДОСЯГНЕННЯ
ГЕОПОЛІТИЧНОЇ
МЕТИ...

ДЖОРДЖЕ

Борђе Борозан

БОРОЗАН

ЮГОСЛАВІЯ ТА АЛБАНІЯ
У ХХ СТОЛІТТІ

емств, які злились в «Аденауер фонд», так і не розпочали розвідки родовищ хрому, молібдену, міді, золота, нікелю та платини. Таким чином було перешкоджено реалізації інтересів німецьких видобувників у регіоні.

Тодішній міністр оборони Сафер Зулілі, більш відомий своєю причетністю до нелегальної торгівлі нафтою та наркотиками, уклав угоду, за якою виключне право на видобування рудних родовищ хрому отримала німецька корпорація. Саме це стало причиною усунення з албанського економічного простору спільної американо-зимбабвійської корпорації, що займалася розвідкою рудних багатств «Макалой ІНК» та «Ріо Тинто».

Величезні суми наркодоларів були відмиті за допомогою албанської системи приватизації. Велика кількість грошей «відмивалась» наступним чином: «удава-на приватизація сконцентрувала гроші в руках декількох родин, пов'язаних із Демократичною партією та Берішею». Результат: різке зубожіння більшості населення й нечуване збагачення декількох родин у північній частині Албанії, вздовж кордону з СРЮ...

Доки тривало накладене Грецією на Македонію ембарго, більша частина героїну, цигарок та іншого «товару», безперешкодно проходила транзитом через Албанію, під пильним контролем окремих осіб з Державної служби безпеки.

ЗАХІД ВПЕРТО ЗАПЛЮЩУЄ ОЧІ

Торгівля і вільний обіг наркотиків, зброї та інших незаконних предметів продовжуються, незважаючи на великий контингент американських військ, які дислокуються на албано-македонському кордоні ще від 1993 року. Захід і далі всього цього не помічає! На зміну усім іншим злочинним схемам прийшла так звана потрійна прихована торгівля: контрабанда нафти із Греції в Македонію використовується для «прикриття» транспорту із героїном, а транспорту з їжею і цигарками «прикривають» посилки з «автоматами Калашникова та іншим озброєнням» для АВК у Косові...

Албанські родини, які контролюють північну частину країни, домовилися про співробітництво з італійською мафією, після чого новіша та різноманітніша зброя у великій кількості почала доставлятися також і морським шляхом через порт Валона. Отримані прибутки були використані для «ініціювання подібних операцій у Чорногорії!»

Прибуток від продажу наркотиків дав змогу озброїти тридцять тисяч членів АВК, забезпечити їх сучасними різновидами озброєнь із електронним обладнанням, протитанковими та протиавіаційними ракетами. За даними Белграда, частина цього спорядження була

Тема югославо-албанських стосунків у ХХ столітті настільки актуальна, що сама напрошується на дослідження, вимагаючи відповідей на численні питання.

Складність югославо-албанських стосунків, якщо розглядати їх крізь призму міжнародних і міждержавних ідейно-політичних зв'язків та воєнних подій ХХ століття, висвітлює чимало особливостей, відмінностей і непорозумінь між албанцями та югославськими народами. Якщо при цьому взяти до уваги багатовікове взаємопроникнення між Сербією, Чорногорією та Албанією до 1918 року в етнічній, релігійній, культурній, економічній та міжнаціональній сферах, а також досвід стосунків югославської держави з Албанією в цьому сторіччі, можна констатувати, що, на відміну від інших регіонів з подібною ситуацією, зв'язки, які тут здійснювались під сильним впливом християнських, римо-візантійських та османо-ісламських політичних і релігійних традицій, не призвели до співробітництва, взаєморозуміння й добросусідства. Послідовне вивчення цієї проблеми з точки зору різних наукових дисциплін видається вкрай потрібним у нашому сторіччі, коли албанці та югославські народи тричі опинялися перед лицем великих випробувань.

Двадцятье століття дало Югославії та Албанії добру нагоду сублімувати історичний досвід народів, які

опинились у їхніх державних кордонах, ближче пізнати одне одного, пройти крізь ідейні та політичні випробування, зрозуміти взаємні наміри й чітко визначитись у ставленні до «великодержав», які власне й вирішували долю та й саме існування цих країн і їхню участь у головних політичних подіях нашої епохи. Із безлічі фактів про політичні, господарські, культурні та ідейні стосунки між Югославією й Албанією, в даному дослідженні представлені думки й точка зору автора щодо кордонів, прав і становища меншин, міждержавних і міжнародних стосунків і, в цьому контексті, Косова й Метохії. Можна сказати, що в цих питаннях відображаються всі інші суперечності та конфронтація між обома сторонами, як і спроби пом'якшити взаємну недовіру, чого в цьому столітті було аж занадто багато.

1

Стримуючи воєнні та політичні наміри держав Балканського союзу (Сербії, Чорногорії, Болгарії та Греції) у війні проти Туреччини 1912 року, «великодержави», створивши Албанію та рятуючи знесилену Османську імперію, всупереч інтересам балканських народів, дали у такий спосіб зрозуміти, що починають втілювати у життя стратегічні плани, розроблені під час Східної кризи та Берлінського конгресу 1878 року.

підготовлена за безпосередньою допомогою ЦРУ і всебічною допомогою «нелегального уряду республіки Косово», який знаходиться у Швейцарії (штаб-квартира у Женеві). Цей «уряд» постійно оплачує послуги відомої фірми по зв'язках із громадськістю «Рейдер Фін», яка відіграла значну роль у демонізації сербів та сербського народу.

Зовсім нещодавно АВК отримала на озброєння супутникове обладнання, яке дозволяє стежити за рухом та комунікаціями Збройних Сил Югославії, лазерне націлювання ракет, легку артилерію, танки й панцеротранспортери. Члени АВК проходять підготовку в лавах Збройних Сил Албанії. Це широкомасштабне та планове спорядження «борців за незалежність Косова» недвозначно вказує на істинні геополітичні цілі Заходу. Тому не слід дивуватися «могильній тиші» західних ЗМІ, коли хтось торкається питання торгівлі «наркотики за зброю». Згідно з висновками Геополітичної служби, яка займається відстеженням шляхів постачання наркотиків, операції зі зброєю та наркотиками критикують виключно через очікувані геостратегічні наслідки! У Косово, як ніколи до цього, підготовують геополітичні надії й побоювання!

НАТО через спільні інтереси «заручилося» із мафією. «Борців за волю» задалегідь одягнули у відповідну

форму, спорядили якісною амуніцією та вивели на ігрове поле, де вони почали торгувати наркотиками та зброєю на напрямку Бонн-Вашингтон, зі спільною метою: розвалити Союзу Республіку Югославію, знову колонізувати Балкани. Результат — знищення народу та руїна краю. Уряди західних держав-учасниць агресії НАТО несуть увесь тягар відповідальності за підступне вбивство цивільного населення, за руйнування фабрик, шкіл та будинків, із яких втекли косовські серби й албанці.

(«Политика», Белград, 20-21 травня 1999)

Переклав Олексій Василенко

39

МАЙКЛ
ЧОСУДОВСЬКИЙ
НАРКОТИКИ ТА
ЗБРОЯ ЯК ЗАСІБ
ДОСЯГНЕННЯ
ГЕОПОЛІТИЧНОЇ
МЕТИ...

Лідери новоствореної Албанії використали цю прихильність «великодержав» до албанців (які не зуміли власними зусиллями відокремитись від Туреччини і разом із сусідніми державами вибороти свою незалежність), і 28 листопада 1912 року виступили із територіальними та етнічними вимогами, що значною мірою виходили за межі албанської держави, визнаної на Лондонській конференції 1913 року. Вступаючи на міжнародну арену із так званим проектом «Великої Албанії», заснованим на ідеї «всі албанці в одній державі», албанський націоналістичний рух, який виріс з національного романтизму Призренської та Печської ліг 1878 і 1899 років, став тим чинником, який порушував політичну рівновагу на Балканах.

Проект «Великої Албанії» не брав до уваги реальний стан справ на Балканах, сягав далеко за межі державних кордонів Албанії (1913 р.), охоплював увесь албанський етнос, не рахуючись із національними, історичними й державними правами сусідніх народів і країн. Це призвело до нестабільності кордону між Албанією та Сербією і Чорногорією, тобто з Югославією. Через це албанці й Албанія упродовж останнього сторіччя були політичною, пропагандистською та геостратегічною платформою, звідки Австро-Угорщина, Італія та Німеччина спрямовували свої імперські претензії до Югославії. Згадані держави вбачали в Албанії етнічний, релігійний і

стратегічний бар'єр, що перешкоджав проникненню православ'я і панславізму, тож, підпорядковуючись їхнім інтересам, албанці виконували роль своєрідного укріплення на межі цивілізацій Сходу й Заходу. Саме тому Албанія вважалась небажаним дитям Балкан і дипломатичним витвором наддержав. Крім того, що це була переважно «невралгічна» політична зона, концепція «Великої Албанії» нав'язувалась як результат багаторічної релігійної й етнічної дискримінації сербів, чорногорців, македонців і греків, а також безперервного процесу албанізації, котрим постійно живився албанський етнічний експансіонізм. Позаяк цей державний проект не мав історичного, географічного, культурного й релігійного підґрунтя на тих територіях, на які він претендував, цей гандж намагалися компенсувати демографічним та етнічним домінуванням. Для досягнення цієї мети використовувалися різні тактичні прийоми й жорстокі антиюгославські дискримінаційні методи.

2

Питання розмежування Королівства сербів, хорватів і словенців із Албанією не було вирішене належним чином у мирних угодах версальської Європи 1919-1920 років. Підставою для вирішення цього питання був югославо-албанський кордон, який мала визначити у 1913 році

ЦЕНЗУРА — АВТОЦЕНЗУРА

ДАНИЛО

Daniilo Kiš

КІШ

спеціальна міжнародна комісія, яка не встигла завершити цю роботу до початку I Світової війни. Після війни Італія намагалася зміцнити свої позиції в Албанії на підставі союзницьких обіцянок згідно з таємним Лондонським договором 1915 року. Паризька мирна конференція 1919-1920 років довірила вирішення питання незалежності й кордонів Албанії Конференції послів «великодержав». 20.12.1920 року Албанію було прийнято до складу Ліги Націй, а 9.11.1921 року були визначені її кордони. Рішенням Міжнародної комісії щодо розмежування Королівства СХС та Албанії від 6.12.1922 року Святий Наум і с.Лін відійшли до Албанії, всупереч позиції югославського уряду, який вимагав іншого рішення з огляду на причини економічного, історичного, географічного й стратегічного характеру. Після численних протестів і скарг до Ради Ліги Націй питання Св. Наума в червні 1924 року було передане на розгляд постійному Гаазькому судові, а остаточно його мали вирішити прямі югославо-албанські переговори. Лише коли Албанія погодилася із обґрунтованими доказами югославської сторони, Комісія щодо розмежування дістала змогу довести до кінця справу, внівши зміни стосовно Св. Наума й території Врмоша, і Протоколом про розмежування, затвердженим у Флоренції в липні 1926 року, завершила цю тривалу й болісну суперечку.

Югославо-албанський кордон було визначено прак-

тично без жодних релевантних підстав. Він не відповідав ані історичним, ані географічним, етнічним, економічним чи стратегічним інтересам Югославії та Албанії. Зважаючи на ті обставини, про які йшлося вище, цей кордон можна вважати нав'язаним іншими державами, внаслідок появи певної держави виключно з дипломатичних і стратегічних причин. Отже, після Другої балканської війни Албанія стала об'єктом безпосередніх стратегічних інтересів у політичних колах наддержав, особливо Австро-Угорщини та Італії, тому вона і з'явилась як результат компромісу між цими наддержавами, що мало покласти край територіальним претензіям сусідніх країн, в т.ч. й Сербії. Якби президент Вілсон не перешкодив реалізації таємного Лондонського договору, не було б Албанії в кордонах 1913 року, хоча «великодержави», приймаючи той акт, гарантували її незалежність.

Конференція в Парижі не мала реального критерію для визначення албанських кордонів, бо між представниками наддержав не було згоди й послідовності щодо цього питання. Внаслідок цього, а також через надзвичайну напруженість між Югославією та Італією в зонах уздовж демаркаційної лінії в районах Східної й Північної Албанії, югославський уряд принципово виступав за незалежність Албанії в кордонах 1913 року, вимагаючи при цьому поступок, якщо Італії підуть назустріч на підставі таємного

Під час кульмінації подій, пов'язаних із забороною діяльності польської профспілки «Солідарність», я отримав листа з позначкою НЕ ЦЕНЗУРОВАНО. Що мають означати ці слова? Можливо, ними хочуть сказати, що в країні, звідки вислано листа, немає цензури. Але це також може означати, що всі листи без подібної позначки були піддані цензурі, що свідчило б про вибірковість офіційних органів, які одним довіряють, а іншим — ні. Звісно, можна було також зрозуміти це так, що саме лист із позначкою НЕ ЦЕНЗУРОВАНО пройшов через руки цензури. Так, чи інакше, ця багатозначна емблематична печать свідчить про дух цензури, який прагне підкреслити свою правочинність і, водночас, прикритися самозапереченням. Адже цензура, хоча й вважає за необхідне бути також і дієвою інституцією, покликаною захищати публічний лад і спокій, проте неохоче визнає своє існування. Вона поводить себе як тимчасове, але необхідне зло системи у перманентному воєнному стані. Отже, цензура є єдиним тимчасовим засобом і миттєво скасує себе, коли всі, хто пи-

ше (байдуже, листи чи книжки), досягнуть політичного повноліття та зрілості, а опіка держави і влади над громадянами не буде потрібна. Яко витвір необхідності (і все, що він спричиняє) — тимчасовий засіб — цензура вважає себе самою віджилою, ліквідованою. Тому вона й не визнає свого існування, намагаючись замаскуватися під виглядом демократичних інститутів, які виконують також і інші функції (редакції, а також ради видавництва і часописів), або знайти собі заміну в постаті директора видавництва, редактора видавничої серії чи часопису, рецензента, коректора et cetera. У випадку, коли підозрювана присвята уникне чуйності усіх цих замінників цензури — а виконують вони свій обов'язок зі спокійним сумлінням, позаяк не є цензорами, є не лише цензорами — залишається ще одне сито: набірники, котрі (як частина робітничого класу із високим рівнем свідомості) відмовляються набирати інкримінований текст. Таке, нібито демократичне, сито є одним з найцинічніших способів приховування цензури. Подібно до того, коли книжки чи тексти є заборо-

Лондонського договору. Конференція послів у Парижі, керуючись Рішенням від 9. 11. 1921 року, дійшла висновку, що питання албанських кордонів і незалежності Албанії треба вирішувати, не беручи до уваги стратегічні аргументи обох зацікавлених сторін, а, як і в 1913 року, — компромісом. І все-таки складається враження, що на Конференції послів взяла гору прихильність до Італії, яка отримала мандат держави-захисниці на випадок нападу на Албанію, крім того, Італії відводилась роль постійного опікуна Албанії. Таким чином, рішенням Конференції послів Албанія отримала обмежений суверенітет, і саме це було вихідною точкою для проникнення Італії в економіку й політику Албанії.

У міжвоєнний період Італія створювала стратегічні позиції в Албанії, готуючись саме через неї вступити на Балкани й реалізувати свої імперські інтереси. Від окупації Албанії у квітні 1939 року до серпня 1941 року, коли албанські кордони пересунулися на територію Королівства Югославії (східні райони Чорногорії, Метохія, частина Косова і Західна Македонія), фашистська Італія намагалася здійснити великоалбанський державний проект, плануючи воєнними засобами до 1944 року створити т.зв. «Велику Албанію». Ця обставина є частиною історичного минулого і, хоча й не має великого міжнародного значення, ускладнює та постійно дестабілізує югославо-албанські

стосунки.

Після Другої світової війни югославо-албанський кордон залишився незмінним, тобто таким, як його визначив Флорентійський протокол. Претензії албанської сторони, яких щодо Косова і Метохії було аж надто багато, зводили нанівець зусилля Югославії зберегти мир у балканському регіоні за допомогою політики добросусідства.

3

У стосунках між Югославією та Албанією найчастіше причиною недовіри було питання забезпечення прав національних меншин. Хоча з точки зору чисельності албанська меншина в Югославії непорівняно більша, аніж югославська в Албанії (у першій Югославії албанці були третьою за кількістю меншиною, а в другій і третій — найбільшою), забезпечення їхніх прав регулювалося відповідно до Договору (про меншини) між союзницькими та об'єднаними силами І-ї держави сербів, хорватів і словенців, укладеного в Сен-Жермені 10 вересня 1919 року, і Декларації албанського уряду, переданої Лізі Націй 2 вересня 1921 року. У першому пункті ст. 9 Договору констатується: «У галузі народної освіти, в містах і районах, де компактно проживають громадяни, для яких офіційна мова не є рідною, уряд сербів, хорватів і словенців створить умови, щоб дати можливість дітям цих громадян

ними in extremis судовими органами, – за-
мінники цензури забороняють в ім'я громадсь-
кої думки там, де громадської думки немає.
До менш знаних іпостасей цензури треба ще
категорично зарахувати поширене явище друж-
ньої цензури – яка є перехідною формою від
цензури до автоцензури – коли редактор (бу-
дучи сам людиною пера) радить, аби пан N для
власного добра викинув зі своєї книжки певні
фрагменти чи строфи. Коли йому не вдається
вас переконати, що він чинить це з добрих на-
мірів, він користується моральним шантажем і
свій страх звалює на ваше сумління: мовляв, від
широти вашої натури – вам слід прийняти на
себе прерогативи цензури і тим самим прихо-
вати її перед громадською думкою – залежить
його майбутнє. А згодом: або пан N стане влас-
ним цензором, або знищить чийсь кар'єру та
існування. Та людина взамін не тільки опублікує
книжку пана N, але й також приховає факт, що
були в ній такі місця, які – коли б вийшли у світ
– знищили б і вас, і його.
Незважаючи на те, якої вона набуде форми,

цензура є, однак, лише зовнішнім проявом па-
тологічного стану, сигналом хронічної хвороби,
хвороби, що паралельно розвивається, – авто-
цензури. Вона є невидимою, існуючи далеко від
очей громадської думки, відтісна у найпота-
ємніші закутки душі, вона виконує свою ро-
боту ефективніше, ніж будь-яка цензура. Хоч
обидві вдаються до однакових засобів – по-
гроз, страху, шантажу – автоцензура приховує
чи, принаймні, не виявляє існування примусу.
Війна з цензурою явна та небезпечна, а війна з
автоцензурою – героїчна. Вона – анонімна, по-
збавлена свідків і самотня – викликає, отже,
почуття приниження й сорому з приводу кола-
боранства.

Автоцензура – це читання власного тексту
чужими очима, коли ви самі стаєте своїм оскар-
жувачем, причому підозріливішим і суворішим,
аніж будь-хто інший, позаяк знаєте також і про
те, чого цензор ніколи не відкриє у вашому те-
ксті, про те, що замовчується, що ніколи не ви-
ллється на папір, але, що, як вам здається, зали-
шилося «між рядками». Тому уявному цензоро-

здобувати освіту в початкових школах їхньою рідною мо-
вою». Положення ст. 9 Договору про захист меншин були
дійсними «лише на територіях, наданих Сербії, або ж
державі сербів, хорватів і словенців після 1 січня 1913
року». Уряд Королівства СХС дав згоду на всі положення
цього Договору 5 грудня 1919 року. На його підставі 10
травня 1920 року було прийнято Тимчасовий закон, який
став основним юридичним документом, що гарантував
захист меншин і їхніх прав.

Конституція Королівства СХС, прийнята 28 червня
1921 року, залишила чинним Тимчасовий закон від 10
травня 1920 року, який регулював становище і захист
меншин. У цій Конституції питання меншин і їхніх прав
розглядається в таких статтях і параграфах: ст. 4, п. 1 кон-
статує: «Громадянство в усьому королівстві єдине. Перед
законом усі рівні. Всі громадяни користуються захистом
держави»; ст. 12, п. 12 стверджує: «Гарантується свобода
віросповідання й совісті. Всі релігії рівні перед законом і
можуть відкрито сповідуватись. Громадянські й політичні
права забезпечуються незалежно від віросповідання.
Ніхто не може бути звільнений від виконання своїх грома-
дянських і військових обов'язків з огляду на вимоги своєї
релігії»; у ст. 13, п. 1 говориться: «Преса є вільною»; у ст.
14: «Громадяни мають право вступати в об'єднання, як-
що мета їхньої діяльності не заборонена законом»; а у

ст. 16, п. 13 чітко визначено: «Меншинам іншої національ-
ності надається змога здобувати початкову освіту їхньою
рідною мовою за правилами, які регламентує закон».

На підставі Розпорядження про адміністративний поділ
Королівства СХС від 26 квітня 1922 року, при поділі
на 33 області найбільша частина Косова й Метохії опини-
лась у складі Косовської області. Крім неї, албанська мен-
шина значною мірою була представлена у Вардарській і
частково в Зетській області. Труднощі й вельми негатив-
ний досвід у забезпеченні прав меншин згідно із зобов'я-
заннями, передбаченими міжнародними договорами та
Конституцією 1921 року, вочевидь, були причиною того,
що у так званій «Нав'язаній» Конституції Королівства
Югославії від 3 вересня 1931 року меншини взагалі не
згадуються. Слід зазначити ще й те, що початкова освіта
мовами меншин була врегульована лише Законом про
народні школи від 5 грудня 1929 року. Навчання мовами
меншин було винятком із загального правила викладання
державною сербохорватською мовою і провадилось тіль-
ки там, де компактно проживали носії інших мов.

На II засіданні АВНОЮ 29 листопада 1943 року, коли
приймалась політична декларація про створення юго-
славської держави на федеративних принципах, було
проголошено: «Національним меншинам в Югославії бу-
дуть забезпечені всі національні права».

ві ви приписуєте також ті риси, яких самі не маєте, а своєму текстові — значення, яких він не містить. Позаяк ваш двійник обстежує ваші думки аж до абсурду, до їхнього зворотного кінця, там, де все хитке, а вхід — небезпечний і караючий. Суб'єкт автоцензури — це двійник письменника, двійник, котрий заглядає йому через плече в текст, *in statu nascendi* застерігаючи, аби він не припустився якогось ідеологічного вибрику. А з цим двійником-цензором несила впоратися. Він є немовби Богом — усевидячим і всезнаючим, бо народжений з нашого власного мозку, з наших власних страхів, з наших власних ілюзій. Змагання із двійником, ця інтелектуальна й моральна концентрація мусить залишити на рукописі виразні сліди, оскільки все зусилля — до знищення рукопису і відмови од планів. Однак, і відмова од війни, й перемога призводять до одного й того ж результату: відчуття сорому й поразки. Оскільки, як би ви не вчинили, той двійник завше тріумфує: коли ви його випередите, він сміється з вашого страху, коли

ви його послухаєтесь, він посміється з вашого боягузтва.

Якщо письменник зможе подолати радикальний жест самознищення і силою таланту, зосередження, відваги, винахідливості перехитрити двійника-спокусника, слід цієї війни залишитись в рукописі — у вигляді метафори. Ця перемога подвійна: текст, усупереч спокусам, заслужив ласки втілення, а завдяки хитрому обманові — зведенню ідеї до метафори (в етимологічному значенні, перенесення певного сенсу на те, що є фігуративним) — автоцензура перетворила думку на стилістичну фігуру, перевела у поле поезики. Можна було би з того зробити далекосяжні історико- та теоретико-літературні висновки, а іншим феноменом — підпорядкуванням метафори — пояснити появу багатьох творів, бодай у російській авангардній літературі 20-х років. Автоцензура надає окреслених барв і тону російському авангардові. Проза Пільняка й Бабеля, поезія Мандельштамма й Цветаєвої через війну з цензурою набули максимальних літературних ефектів. Гірка, трагічна

43

ДАНИЛО
КІШ
ЦЕНЗУРА -
АВТОЦЕНЗУРА.

Перша Конституція ФРНЮ від 31 січня 1946 року вирішує питання меншин у ст. 13 таким чином: «Національні меншини у Федеративній Народній Республіці Югославії користуються правом на розвиток своєї культури і вільне використання своєї мови».

В Конституції від 7 квітня 1963 року вперше замість терміну «національна меншина» запроваджено назва «народність». Крім вищезгаданих прав, ця конституція містить і положення про школи для представників окремих народностей і викладання в таких школах мовою цих народностей.

Значні зміни у визначенні становища народностей відбуваються після внесення поправок до Конституції у 1967 році, а завершуються після прийняття нової Конституції СФРЮ 21 лютого 1974 року. Згідно з нею, народності є цілком рівноправною частиною соціалістичного самоврядного демократичного югославського суспільства (ст. 1, 3, 245).

Конституція СРЮ (квітень 1992 року) розглядає захист національних меншин у рамках захисту прав і свобод людини й громадянина, і ст. 10 визнає й гарантує ті права й свободи, котрі визнає міжнародне право. У ст. 11 Конституції СРЮ чітко визначене й гарантоване право національних меншин на збереження, розвиток і вираження їхньої етнічної, культурної та мовної самобутності, як та-

кож на використання національних символів згідно з міжнародним правом. Ст. 15, п. 2 зазначає, що в місцевостях, де проживають національні меншини, їхні мови та писемно функціонують для службового використання у відповідності до закону. В аналізі конституційно-правового захисту національних меншин особливо важливими є положення ст. 20, 38, 42 і 50, а в ст. 45-48 визначені стандарти цих прав, передбачені ст. 27 Пакту про громадянство й політичні права.

Далі ми можемо простежити, як після 1945 року дотримувалися політичні, культурні та етнічні права албанського населення в Югославії. Конституція Народної Республіки Сербії 1947 року врегулювала конституційно-правове становище Автономної Косовсько-Метохійської області на підставі Резолюції Обласної скупщини, прийнятої 10 липня 1945 року у Призрені, і Конституції ФРНЮ від 31 січня 1946 року. Із 50 депутатів від Косова й Метохії в Народній скупщині Сербії 36 були албанцями, а із 10 депутатів Ради національностей Союзної Народної Скупщини, обраних на листопадних виборах 1945 року, албанців було 7. Впроваджуючи в 1945-1946 роках Закон про аграрну реформу, федеральні власті зробили багато поступок албанській меншині на шкоду сербському й чорногорському населенню, яке ще під час війни потерпало від злочинів і насильства з боку албанців.

перемога.

Автоцензура — це негативний заряд творчої енергії, який обмежує, draжнить, а в зіткненні з позитивним зарядом може викресати іскру. Тоді, коли письменник, котрий погорджує власним страхом, убиває свого двійника, а внаслідок сильного вибуху довго накопичуваної обережності, сорому й приниження метафори розпадаються, перифрази розсипаються: залишається єдина гола мова фактів — памфлет. Ваш цензор-двійник уже не має чого відкривати між рядками, адже все вже написано чорним по білому — до останнього атома вашого незадоволення. (У таку хвилину Мандельштам створив вірш про Сталіна — той другий, що означав визволення від автоцензури й приниження. Той, за який було заплачено життям.) Перемога морального принципу вбиває або письменника, або твір.

Цензуроване «я», котре довго потерпало від тиранії страху, вдається до памфлету, як до меча помсти. І саме така перемога над власним двійником-цензором «каструвала» не одного

письменника на еміграції. Як жертви багатолітньої автоцензури, вони швидко пройшли ту п'ядь простору, яка відокремлює мистецтво від пропаганди; і відбулося те, що Чеслав Мілош називає «обмеженням».

З цього всього можна зробити такий висновок: тривалий вплив автоцензури неминує призводить до людських і творчих катастроф, не менших, ніж ті, які спричиняє цензура; автоцензура — це небезпечна розумова операція з далекосяжними наслідками для літератури й людського духу.

Переклав Андрій Бондар

ЦК СКЮ надавав великого значення питанню національної рівноправності і становищу національних меншин; про це йдеться в документі 1959 року «Висновки про питання національних меншин у ФНРЮ». На підставі його рекомендацій у Конституції 1963 року Автономна Косовсько-метохійська область отримала статус автономного краю, а згідно з конституційними доповненнями 1968 року і новою Конституцією 1974 р. — статус конститутивного елемента федерації, хоча вона й перебувала у складі СР Сербії. У відповідності до таких конституційних принципів, згідно з національною структурою, албанці були представлені у вищих органах федерації, республік, Союзу комуністів Югославії та Югославській народній армії. Внаслідок надання таких широких політичних прав стиралися межі між національним утвердженням і націоналізмом, відкриваючи шлях албанізації Косова у дусі великоалбанської політики. Врешті-решт націоналістично налаштована шкільна і студентська албанська молодь, яку вела за собою частина інтелігенції, наприкінці листопада 1968 року вийшла на демонстрації з вимогою етнічно чистого Косова та гаслом «Косово — Республіка». Ще в 1961 році почався, а після цих демонстрацій і прийняття Конституції 1974 року посилюється процес постійного примусового виселення сербського й черногорського населення з Косова й Метохії, тож чи-

сельність його в період від 1961 до 1981 року зменшилась із 27,5% до 14,5%. Намагання федеральних влад прийняттям Політичної платформи СКЮ в листопаді 1981 року та іншими заходами вгамувати націоналістичні й шовіністичні настрої албанців, які продовжували організовувати демонстрації по всьому Косові й Метохії, лише частково стримали сепаратистський рух, який пришвидшував розвиток політичної кризи в Югославії.

Зростання чисельності албанського населення в СФРЮ у повоєнний період ілюструють такі дані: 1948 рік — 750431 осіб; 1953 — 754245 (ріст — 0,5%); 1961 — 914733 (ріст — 21,3%); 1971 — 1309523 (ріст — 43,2%); 1981 — 1730878 (ріст — 32,2%).

За даними Федерального статуправління СФРЮ від 29.04.1982 року, кількість албанського населення в краї Косово змінювалась наступним чином: 1948 р. — 498242 осіб, 1953 — 524559, 1961 — 646605, 1971 — 916168, 1981 — 1226736. У Сербії (без Косова): 1948 р. — 33289 осіб, 1953 — 39989, 1961 — 51173, 1971 — 65507, 1981 — 72484. У Воеводині: 1948 р. — 480 осіб, 1953 — 965, 1961 — 1994, 1971 — 3086, 1981 — 3812. У Чорногорії: 1948 р. — 19425 осіб, 1953 — 23460, 1961 — 25803, 1971 — 35674, 1981 — 37735.

Про навчання албанського населення в Югославії рідною мовою свідчать такі дані: кількість учнів у школах

АВТОБІОГРАФІЯ

45

МІЛОРАД

ПАВИЇ

Милорад Павић

у 1951/52 навчальному році становила 94876 осіб, а в 1979/80 — 350443. За цей же період кількість учителів, які викладали албанською мовою, збільшилася з 1563 осіб до 13959 осіб. Середню спеціальну освіту албанською мовою в 1955/56 навчальному році здобували 1703 учні, у 1967/68 їхня кількість зросла до 16632 осіб, а в 1979/80 — до 72716. Кількість викладачів збільшилася з 169 осіб у 1955/56 навчальному році до 3317 в 1979/80. Подібні процеси спостерігалися і в Сербії, Чорногорії та Македонії.

В 1970 р. у Приштині було створено Університет Косова. В 1980/81 навчальному році для 30039 студентів викладання провадилося албанською мовою. Косовська академія наук була заснована у 1978 році, кафедра албанології при Белградському університеті сформована в 1920-1921 роках. Бібліотеки й наукові журнали «*Gjurmime albanologjike*», «*Kosova — Kosovo*», «*Vjetari — Godiŕnjak*», «*Studia Humanistika*» та інші демонстрували розвиток наукової, освітньо-виховної, культурної та мистецької діяльності албанців у Сербії. Крім того, в останні роки албанською мовою друкувалося більш ніж 50 газет і часописів, видавництво «*Rilindja*» від 1944 до 1981 року випустило у світ 698 назв перекладів на албанську з сербохорватської та мов інших народів Югославії, Видавництво учбової літератури в Косові випустило 648 назв

для шкільних потреб, радіо й телепрограми албанською мовою також відігравали значну роль.

4

Умовою прийняття Албанії до Ліги Націй 20.12.1920 року було її включення у версальську систему захисту меншин. Декларацією від 2 жовтня 1921 року Албанія погодилася із зобов'язанням поважати права грецької, македонської, чорногорської, румунської і турецької меншин згідно з принципами Ліги Націй. У ст. 5 цієї Декларації говориться: «Албанські піддані, що належать до національних, релігійних чи мовних меншин, матимуть і юридично, і фактично такі ж права і такі ж гарантії, що й інші албанські піддані». У ст. 6 уточнюється, що албанська влада дасть можливість носіям інших мов навчатися їхньою рідною мовою. Через невиконання Албанією зобов'язань щодо шкіл для меншин Рада Ліги Націй була змушена вирішувати це питання в міжнародному суді. Звернення Греції до Ліги Націй та Міжнародного суду в Гаазі, який 6 квітня 1935 року висловив свою думку щодо шкіл для меншин в Албанії, свідчить про те, що албанський уряд не виконував взятих на себе зобов'язань. Македонська, сербська і чорногорська меншини в Албанії постійно скорочувалися чисельно, обмежувались і їхні права. Наприкінці 1938 року, коли посилилась албанізація, на території Ал-

АВТОБІОГРАФІЯ (1)

Я письменник уже дві сотні років. Далекого 1766 року один Павич (2) видав у Будимі (3) свою збірку віршів і відтоді нас вважають письменницькою родиною.

Народився я 1929 року на узбережжі однієї з чотирох райських річок (4) о 8.30 ранку під знаком Терезів (підзнак Скорпіона), за астецьким гороскопом — Змія.

Вперше зазнав бомбардувань у віці 12 років. Востаннє — у віці 15 років (5). Поміж тими двома бомбардуваннями я вперше закохався і під німецькою окупацією примусово вивчив німецьку. Тоді ж потайки я навчився англійської від одного пана, який курич люльку з духмяним тютюном (6). У той же час я вперше забув французьку (пізніше я забував її ще двічі). Врешті, на одній псарні, куди я потрапив ховаючись від англо-американського бомбардування, один російський емігрант, царський офіцер, почав мені давати уроки російської

з книжок Фета і Тютчева (7). Інших російських книжок у нього не було. Тепер я думаю, що вивчення мов було до певної міри перетворенням на різноманітних заворожених звірят (8).

Я любив двох Йоанів — Йоана Дамаскина і Йоана Золотоустого (Хризостома) (9).

У моїх книгах я реалізував набагато більше любові, аніж у своєму житті. Лише за одним винятком, який і досі триває (10). Ніч у сні солодко прилипла до обох моїх щік.

До 1984 року я був найменш читаним письменником у своїй країні, а від того року поспіль — найбільш читаним (11).

Я написав роман у вигляді словника, другий — у вигляді кросворда, третій — у вигляді клепсидри і четвертий — у вигляді довідника для гадання картами таро (12). Я намагався якнайменше перешкоджати тим романам. Вважаю, що роман — це рак. Існує завдяки своїм метастазам. Із дня на день я дедалі менше є автором своїх уже існуючих книжок, але дедалі більше автором

банії було перейменовано 638 слов'янських топонімів, гідронімів та оронімів. Скасування прізвищ на -ич та -ов демонструвало зусилля албанського уряду завершити таким чином процес повної албанізації і заохотити сепаратистський рух албанців у Югославії при підтримці фашистських Італії та Німеччини.

Конституція Албанії від 14 березня 1946 року гарантувала рівність усім громадянам, незалежно від національності, раси чи віри. Ст. 15 підкреслювала, що будь-яка дискримінація на підставі цих ознак суворо каратиметься, а окремим пунктом ст. 39 національним меншинам гарантувались усі права, можливості культурного розвитку й користування рідною мовою. Нова Конституція від 28 листопада 1976 року у ст. 42 до цих прав додає ще право на вивчення рідної мови меншини у школі, гарантує рівність меншин у всіх галузях суспільного життя, а будь-які форми дискримінації щодо меншин вважає антиконституційними і такими, що підлягають покаранню. Всупереч цим писаним нормам, жорсткий курс на албанізацію практично призвів до того, що черногорська, сербська й македонська меншини перестали існувати, тож нішня Конституція Албанії (1992 року) навіть не згадує про будь-які зобов'язання щодо них.

5

Через неврегульованість внутрішніх справ та італо-югославське суперництво в Албанії югославо-албанські стосунки на дипломатичному рівні були встановлені лише в 1922 році. Те, що уряд Королівства СХС надав політичний притулок голові албанського уряду Ахмедові Зоґу під час його вигнання, а потім допоміг йому повернути владу в 1924 році, обіцяло швидко вирішити питання кордонів, успішно розвивати економічні стосунки, покінчити з терористичною діяльністю Косовського комітету і врегулювати права і статус меншин на засадах взаємоповаги й добросусідства.

Оскрилені такими сподіваннями, югославський і албанський уряди підписали 22 червня 1926 року Конвенцію про посольську та консульську службу між Королівством СХС і Албанською Республікою, а згодом, вже на її підставі, уклали угоди про консульські питання й екстрадицію, чим були врегульовані питання прикордонного режиму і взаємних зв'язків. Проте ці політичні надії перекреслив Зоґу, прийнявши фінансову допомогу Італії та уклавши наприкінці листопада 1926 року італо-албанський Пакт про дружбу. Вже через рік, після підписання Угоди про оборонний союз, це співробітництво набуло форми військового союзу, в якому Італія, основний суперник Югославії в Албанії, стала гарантом політичного

МИЛОРАД ПАВИЧ
АВТОБІОГРАФІЯ

майбутніх, яких, можливо, так ніколи й не напишу.

На мій подив, книги мої дотепер перекладені 66 разів на різні мови (13). Словом, я не маю біографії. Маю лише бібліографію (14).

Критики у Франції та Іспанії відзначили, що я — перший письменник XXI століття (15), а жив я у XX столітті, коли треба було доводити невинність, а не провину.

Найбільше розчарувань у житті я спізнав від перемог. Перемагати не виплачується.

Я знав, що не треба торкатися живих рукою, якою уві сні доторкався до мертвих.

Я нікого не вбив. Зате мене вбили. Задовго до смерті. Для моїх книг було б краще, якби їхній автор був якимось турком чи німцем. Я був найвідомішим письменником найненависнішого народу на світі — сербського народу.

Гадаю, що Бог осипав мене безмежною милістю, подарувавши мені радість писання, але тією ж мірою і покарав мене, либонь, що через ту ж таки радість.

ПРИМІТКИ

(1) «Автобіографія» М. Павича опублікована у його збірці «Скляний слимак: оповідання з Інтернету» на початку 1998 року. Її можна знайти в Інтернеті за адресою: www.khazars.com (мовою оригіналу).

(2) Емерик Павич (1696-1780) — латиномовний письменник-богослов, францисканець; жив і працював у Буді (Будимі); автор історичних праць про Сербію та Боснію. Переклав на латину історико-поетичну збірку Андрії Качича-Міошича (1704-1760).

(3) Будим (Буда) — правобережна частина сучасного Будапешту (від 1872 року); а до того — окреме місто. На титулі «Русалки Дністрової» стоїть: **У Будимі. Письмом Корол. Всеучилища Пештанського, 1837.**

(4) М. Павич народився в Белграді, який розташований на усті Сави в Дунай. Можна припустити, що саме Дунай є однією з тих чотирьох райських річок, а решта три — Дністер, Дніпро і Дін.

(5) Властиво, бомбардований вперше і вдруге, а востаннє щойно цього (1999) року — вже військами НАТО, принаймні рік після написання «Автобіографії».

й правового статусу режиму Ахмеда Зоґу.

Перший розрив дипломатичних стосунків між Белградом і Тіраною, що стався напередодні укладення вищезгаданого союзу, означав втрату югославських позицій та політичне, економічне й військове проникнення Італії в Албанію, котре навіть у час кризи в албано-італійських стосунках до кінця 1935 року Югославії не вдалося компенсувати ні в політичній, ні у військовій галузі.

Із проголошенням Албанії королівством у вересні 1928 року Ахмед Зоґу починає поводитися відповідно до свого титулу «короля албанців», не приховуючи патерналістського ставлення до албанців Югославії та Греції, наголошуючи на правах албанців у Косові й Метохії. Після визнання цілковитого албанського домінування на підставі економічних, політичних і військових договорів, укладених у 1936 році, албанські власті, здійснюючи за розпорядженням Зоґу та з допомогою Італії внутрішні реформи, стали наполягати на забезпеченні прав албанського населення в Югославії та розпочали відверту антиюгославську пропагандистську кампанію, відновивши діяльність Косовського комітету. В такий спосіб аж до початку війни у квітні 1941 року готувалося підґрунтя для здійснення великоалбанського національного проекту на основі програми Призренської ліги з 1878 року. Цей проєкт, втілений у формі фашистського протекторату «Ве-

лика Албанія» в окупованій Югославії, частина території якої була приєднана до Албанії, призвів до геноциду сербського, чорногорського і єврейського населення, яке під час війни зазнало винищення і переслідувань, що зрештою спричинило значні зміни демографічної карти в Косові й Метохії. За часів окупації було вбито більше 10000 сербів і чорногорців, примусово виселено більше 60000, водночас із Албанії переселено більше 70000 албанців.

Після воєнних випробувань і ліквідації фашистського дітища — «Великої Албанії», після перемоги антифашистської коаліції та спільної боротьби югославського й албанського народно-визвольних фронтів почався період всебічної політичної злагоди, заснованої на дипломатичній, військовій та економічній допомозі, яку Югославія надавала Албанії. Завдяки підтримці югославського уряду, який захищав албанські інтереси в міждержавних і міжнародних стосунках, були укладені Договір про дружбу і взаємодопомогу і Торгівельна угода (10 липня 1946 року), на підставі яких було підписано 27 договорів у галузі економічного й культурного співробітництва.

У зв'язку із Резолюцією Комінформу (28 червня 1948 року) й участю Албанії в кампанії проти Югославії, всі економічні та політичні стосунки між двома державами були практично розірвані. За таких обставин албанська сто-

(6) Сам Павич теж курить люльку з духмяним тютюном.

(7) Знання російської не пропало намарно. Між іншим, М. Павич упорядкував восьмитомне видання творів О. Пушкіна сербською мовою, переклав його «Євгенія Онєгіна», «Полтаву» і «Циган».

(8) Скільки ти знаєш мов — стільки раз ти заворожена тваринка.

(9) Обидва ці Йоани посутньо присутні у творчості М. Павича.

(10) Йдеться про дружину М. Павича, письменницю Ясміну Михайлович.

(11) Від часу публікації «Хозарського словника» (1984), книги М. Павича видавалися і перевидувалися в Сербії рекордними накладками. Один лише «Хозарський словник» витримав понад сотню видань мовою оригіналу. Двічі побачило світ зібрання творів: семи-томне (1990) і десяти-томне (1996).

(12) I. Хозарський словник: роман-лексикон на 100000 слів;

II. Краєвид, намальований чаєм: роман для любите-

лів кросвордів;

III. Внутрішня сторона вітру, або Роман по Геру і Леандра;

IV. Остання любов у Царгороді: довідник для гадання [картами таро].

(13) Вже, либонь, що більше. Адже після публікації Павичевої «Автобіографії» вийшло українське видання «Хозарського словника», авторські примірники якого він отримав майже водночас із інформацією про китайське видання цього роману. Без сумніву, книги М. Павича й далі публікують у різних країнах світу.

(14) Розлога бібліографія із посиланням на ще докладніші джерела знаходиться в Інтернеті за адресою: www.khazars.com.

(15) У післямові до українського видання «Хозарського словника» я перефразував це визначення, назвавши М. Павича першим письменником третього тисячоліття.

Переклав і склав примітки Іван Лучук

рона порушила питання захисту меншин, вдаючись до пропагандистських обіцянок про начебто можливе приєднання Косова й Метохії до Албанії на підставі права на самовизначення. Дедалі частішали політичні й дипломатичні провокації, що супроводжувались постійними інцидентами на югославо-албанському кордоні й безліччю проблем з репатріацією югославських громадян, які після прийняття Резолюції перебували в Албанії. Все це спричинило новий розрив дипломатичних стосунків у 1950 році.

Відтак, незважаючи на відновлення дипломатичних стосунків і двостороннього співробітництва, минулі десятиріччя були ознаменовані кампанією, яку систематично провадив Енвер Ходжа проти югославської системи самоврядування. Підйом і утвердження в Югославії наприкінці 60-х років албанського населення, якому, на підставі автономії Косова й Метохії, визнаної Конституцією 1974 року, надавалась можливість широкого економічного й культурного співробітництва з Албанією, послужили, всупереч очікуванням, своєюрідною «довгою рукою» націоналістичної індоктринації майже всіх албанців Югославії. Пригадавши демонстрації 1968 року, де лунало гасло «Косово — Республіка», косовський сепаратистський рух підготував і в 1981 році розпочав акції протесту, покликані досягти поставленої мети: Косово — Республіка. Те, що тоді сепаратистський рух у Косові й Метохії не досяг

успіху, дало привід Енверові Ходжі у своїй доповіді на з'їзді Албанської партії праці у 1981 році знову розгорнути антиюгославську пропаганду і спонукати албанців Косова й Метохії відокремитися від Югославії.

Хоча тепер політична система Албанії змінилась, його послідовники продовжують політику патерналізму, користуючись допомогою могутніх політичних і військових центрів, підтримуючи таким чином сепаратистський і терористичний рух албанців в Югославії з метою здійснення спільного політичного проекту — етнічно чистої Албанії в новій геополітичній реальності Балкан.

6

Геополітичне розташування Албанії мало величезний вплив на албанське політичне керівництво в тому, що упродовж останнього століття воно схилялося до тієї сили чи держави, яка, найчастіше з політичних міркувань, була вороже налаштована до Югославії.

У тривалій і даремній боротьбі проти проникнення Італії в Албанію Королівство Югославія витратило значні економічно-фінансові засоби, залучило значну частину військового потенціалу і розпрощалося з багатьма політичними ілюзіями. Албанський уряд і короля Зоґу захопила ідея втілення великоалбанського державного проекту за рахунок Югославії, і це відкрило шлях італійському фа-

Милорад Павић

49

МИЛОРАД

СКЛЯНИЙ

СЛИМАК

ПАВИЋ

ПОЧАТОК І КІНЕЦЬ

РОМАНУ

шизмові в період між двома світовими війнами. Реалізована під час війни у формі фашистського протекторату, «Велика Албанія» використовувалась Італією задля задоволення своїх геостратегічних інтересів на Балканах. Таку ж роль вона виконувала й тоді, коли у вересні 1943 року Німеччина замінила тут знесилену Італію.

На демографічну ситуацію в Косові й Метохії, яка зазнала змін через війну, не чинився вплив і в ті роки (від 1945 до середини 1948 року), коли Албанія в особі Югославії мала сильного захисника від Греції, Італії, Великої Британії та США.

Порвавши з Югославією і потрапивши під протекцію СРСР від часу кампанії Комінформу до 1961 року, Енвер Ходжа із поборника югославо-албанського співробітництва та єдності перетворився на зарозумілого захисника великоалбанської ідеї та постійного підбурювача сепаратистського руху серед албанського населення Югославії.

Геостратегічне розташування Албанії в часи радянського військово-політичного проникнення в Середземномор'я через Албанію мало певну вагу в тогочасних радяно-китайських і югославо-китайських стосунках.

Розрив союзницьких стосунків з СРСР у 1961 році, який компенсували військові та економічні зв'язки Албанії з Китаєм до 1978 року, був спричинений як радяно-

югославським примиренням, так і суперечностями між Москвою й Пекіном. Після розриву з Китаєм Енвер Ходжа, схоже, втратив усі політичні компаси в пошуках сталінського соціалізму, скеровуючи Албанію в цьому єдиному правильному, як на нього, ідеологічному напрямку.

Нинішня Албанія, орієнтована на Західну Європу і США, намагається вирватися з лещат багаторічної ізоляції, проте продовжує зусилля Зоґу й Ходжі переглянути за допомогою найвпливовіших світових сил албанське питання і здійснити перегляд албанських кордонів. Затятий сепаратистський рух албанців Косова й Метохії упродовж усього поточного століття, від 1918 до 1998 року, був приводом, причиною й наслідком непереможних непорозумінь між Югославією та Албанією.

Всі попередні й теперішні спроби переглянути албанське питання мають на меті зміну політичного й державного статусу Косова й Метохії. Завдяки геостратегічному розташуванню, природним ресурсам, можливому розвитку і вже здійсненій етнічній домінації, Косову у великоалбанському проєкті відводиться роль П'ємонта.

Індоктринованість албанців ідеєю «етнічної Албанії» на значній частині території сербської середньовічної держави і сучасної Сербії ускладнює і руйнує міжетнічні стосунки сербів та албанців. Вимога етнічно чистої албанської держави на так званих «албанських землях»

СКЛЯНИЙ СЛИМАК

Різдвяна історія

Читач може сам вибрати, яким із двох вступних розділів почати це оповідання і яким із двох заключних розділів завершити читання. Від таким чином вибраної стежки залежатиме, яку саме історію він дістане і до якого вихідної точки прибуде. Зрештою, якщо матиме охоту, то може це оповідання прочитати багато разів різними способами. Все решта — то вже справа автора.

ПАННА ХАТШЕПСУТ

Панна Хатшепсут, продавщиця з однієї крамниці жіночої білизни, прокинулася знову вельми пізно і з відчуттям самотності. Приснився їй дзбанок із двома дзьобиками. В її сні вино в'язалося у вузол і розділеними струменями наповнювало одночасно дві чаші.

Зазвичай, за таких обставин, коли почувалася

самотньо, відразу знала, що треба вчинити. Спершу кинула погляд на ріки. Хмари того дня не могли здолати воду. Звивалися проти течії вздовж правого берега Дунаю і загачували вітри біля гирла Сави. Під вечір вирушила на роботу. Працювала в другу зміну і залишалася до глибокої ночі. Того дня біля газетного кіоску на розі помітила вишуканого пана в зимовому пальті кольору чорного лаку. Стала біля нього, правою рукою простягнула продавцеві гроші за газету, а лівою з панової правої кишені поцупила першу ж річ, яку там намацала. В ту мить продавець дав їй газету, і вона непомітно покинула місце крадіжки. Пан сів у машину кольору свого пальта і зник. Тепер панні Хатшепсут залишилася легша частина роботи. На Теразіях вона вийняла зі своєї торбинки малесеньке дзеркальце і заглибилася в нього. Своім відображенням, побаченим у дзеркалі, була задоволена: /картинка/

Шкода, що ця картинка не може тут залишитися. Та хто знає, може й залишиться? Зрештою, поставлю бодай підпис. І поцілувала дзеркальце, зали-

означає апіорне заперечення будь-якої багатоетнічної концепції. Минулий досвід говорить про те, що тут треба бути надзвичайно обережним, оскільки майбутнє південно-західних Балкан знову знаходиться в руках чужоземних сил, а нинішні уряди й керівники держав, на жаль, багато в чому нагадують німецькі балканські династії початку століття, чия взаємна заздрість і національна обмеженість завжди допомагали зацікавленій політичній еліті великих держав виправдовувати свої військові й економічні цілі необхідністю стримувати балканські націоналізми.

Реформістські та «начебто гуманні» Європа та США через політичних і військових інструкторів на теренах розколеної Югославії продовжують «гру», котра, взагалі-то, й не припинялась, і, керуючись своїми «перфекціоністським» почуттям, вибирають між прихильністю до одних і нетерпимістю щодо інших. Зараз це стосується албанців і сербів. При цьому вони забувають, що вже не один раз у цьому столітті «робили гарну міну» в негарній дійсності Балкан. Наприкінці епохи, що завершується, проблема етнічних албанців у Косові й Метохії викликає регіональний конфлікт, котрий може набути ознак сутички цивілізацій, яку моделює Семюел Гантінгтон у своїх прогнозах на XXI сторіччя.

Те, що відбуватиметься в наступні роки на Балканах, в Центральній і Східній Європі, матиме вирішальний вплив

на майбутнє всього європейського континенту. Оскільки саме тут концентруються головні проблеми безпеки, і серед них, власне через політичну напруженість, є Косово й Албанія, потрібно буде багато терпіння й політичної мудрості, аби перебороти албанський етноцентризм, не властивий сучасному світові.

Переклала Наталя Чорпіта

ДЖОРДЖЕ
БОРОЗАН
ЮГОСЛАВІЯ
ТА АЛБАНІЯ
У XX СТОЛІТТІ

шивши на склі трішки своєї помади. У підземному переході Теразій вона ступила на ескалатор і непомітно опустила дзеркало у торбу якоїсь перехожої.

Справу було успішно скінчено, і панна Хатшепсут полегшено зітхнула. У крамницю жіночої білизни, місце своєї праці, увійшла вся перероджена, ніби годинами була на масажі, в сауні чи на гімнастичному спорядженні у спортивному залі. Відчуття самотності щезло, як завжди, коли поступала таким чином. Завжди так само. Одну річ вкрасти, іншу річ подарувати. І то різним особам. Не важливо ні що, ні кому. Подеколи, залежно від обставин, мусила міняти послідовність ходів і спершу дарувала, а вже тоді крала. Але цього разу все було в порядку.

Набагато пізніше, лише коли на хвилю залишилася сама в крамниці, змогла поглянути, що ж то вона вкрала з кишені пана в лакованому пальті. То була запальничка. Коштовна і нова-новісінька. У неї ще стирчала гарантія з блискучого шкіряного чохла. На червоній верблужій шкірі було витиснено: МОЗІС III. Щось ніби знак власника. А на кришці

було вигравіювано:

Якщо мене тричі підряд запалиш, здійсниться твоє бажання.

Панна Хатшепсут не встигла докладніше оглянути свою здобич, бо до крамниці увійшов новий покупець. За спиною схопила лівою рукою праву за лікоть і окинула його уважним поглядом.

Був то молодик у джинсах, синій сорочці та темному пальтечку, в черевиках на довгошерстому хутрі. У руці тримав дощового кобеняка і малесеньку коробочку, загорнуту в золотистий папір із бантиком зверху. Перше, на чому зосередила увагу, були кишені. Цілковито їй відповідали, бо навіть трохи зяляли. Тоді вона розглянула і того, кому ці кишені належали. Він був напрочуд сивим, наперекір молодості. Мав п'ять розділів, розміщених у його волоссі впоперек, від вуха до вуха. Стрункий, з дивними очима.

— Цей і уві сні короткозорий, — подумала вона і спитала, чим може йому бути корисною.

Він поклав кобеняка і коробочку на столик біля

51

МІЛОРАД ПАВИЧ
СКЛЯНИЙ СЛИМАК

ЯСМІНА

Ясмина Михаїловић

МИХАЙЛОВИЋ

ПАВИЋ ТА ГІПЕРБЕЛЕТРИСТИКА

Роберт Кувер — відомий американський письменник та професор Браунівського університету (Нью-Йорк) — у своїй праці «The End of Books» (The New York Times, 21.06.1992), яку через її специфіку можна назвати до певної міри програм-

її крісла і мовив стидливим, теплим голосом:

— Хотів би купити нічну сорочку. Різдвяний подарунок своїй дружині. Вона носить четвертий розмір.

— Тепло такого голосу можна досягнути передчуттям десь високо між двома самотніми жіночими кроками, що відлунюють на порожній вулиці... — Так подумала, а сказала:

— Ті розміри нагорі, на полиці, — і підсунула драбину. Піднімаючись, відчула його погляд на собі. Тримала той погляд на тому ж місці, на висоті стегон, і коли злізла, ніжною драбини, прибираючи її, непомітно зіпхала золотистий пакуночок зі столу на крісло. Тепер пакуночок був відокремленим від дощовика відвідувача. Надіялась, що молодик не помітить, що пакуночка нема і що він його забуде в крамниці.

Та ба, він тоді сказав щось настільки непередбачене, що вона залишила драбину там таки, де була і задивилася у його очі. Немов крізь воду вдивлявся, крізь декілька тисяч років прямо в неї. Ті очі зблідли від часу, крізь який дивилися.

— Можливо, вам моя забаганка видасться надмірною, — мовив він, — але я не вмію купувати жіночих нічних сорочок. Чи не могли б ви її вбрати на себе? Так я міг би взнати чи підходить вона, чи ні. Моя дружина майже такої ж статури, як ви...

Якби не той пакуночок на кріслі, панна Хатшепсут точно б відкинула цю пропозицію. Але в цій ситуації вона відповіла:

— Не ви один про таке просите. Одягну її в кабінці, щоб ви змогли її на мені побачити... Лише спершу приберу драбину.

Знаючи, що жіночий зір завжди бистріший від чоловічого, панна Хатшепсут зачепила легенько молодика драбиною, щоб мати нагоду непомітно опустити в його кишеню запальничку.

Коли з'явилася у нічній сорочці четвертого розміру, помітила, що йому перехопило дух. У його короткозорих очах вона прочитала щось на зразок слів:

— Ця ніч вагітна. Вагоніє новим пречудовим днем!

ною, та у великій статті під назвою «Hyperfiction: Novels for the Computer» (The New York Times, 29.08.1993) розповідає про явище, котре виникло в Америці в рамках постмодернізму, а згодом поширилось на Європу та Японію.

Про що власне йдеться? Про те, що не лише відкидається певна технологія, в даному випадку друкарська, а й радикально змінюється процес створення, публікації, читання та критики літературного твору. Сьогодні літературний текст може бути не лише книгою. Він може міститися і на компакт-диску (CD ROM), а не під обкладинкою книги, і тому треба використовувати всі можливості комп'ютерних засобів для переробки його форми, створення нових способів оповіді та зміни сприйняття тексту.

Літературний текст трансформується в електронний, написання та читання відбувається на комп'ютері, що дає змогу будувати оповідь нелінійно й нехронологічно, наче повертаючись до первинної, природної усної творчості, в якій рапсоди, чи народні співці, за своїм бажанням

організовували та пов'язували фрагменти в сталу динамічну цілість, що не має ні класичного початку, ні кінця, і де текст підлягає постійним змінам.

Зараз, наприкінці ХХ століття, белетристичний текст продовжує жити в увійній безмірності, народженій комп'ютером, в гіперпросторі (hyperspace), де технологія електронного запису, так званий гіпертекст, робить можливим всебічний та різноспрямований зв'язок поміж текстуальними сегментами, утворюючи єдину специфічну мережу. Створення численних варіантів та версій твору, нових пластів та поєднань змістових груп, завдяки комп'ютерній організації текстуальних фрагментів для читання, дає змогу не лише письменникові, а й читачеві бути творцем тексту. Тільки з появою гіпертексту та гіпербелетристики численні постмодерністські теоретичні розробки вперше здобули практичного втілення. (Термін «гіпертекст» у даному випадку використовується в тому значенні, в якому його вживає Роберт Кувер: «Гіпертекст — це електронний текст, де написання та читання здійснюється на комп'ютері, де відсутня тиранія та

Проте він тужливо повідомив:

— Знаєте, зараз я навіть попри найщиріше бажання не можу купити цю нічну сорочку. Вона так чудово вам пасує, що я по вечорах, коли б тільки вдягала її моя дружина, мусив би згадувати про вас... А так не можна. Ви й самі то розумієте, хіба ні? У кожному разі, дякую і добраніч...

З тими словами він вийшов із крамниці, кутаючись у свій кобеняк, а панна Хатшепсут, вся збуджена, проводжала його поглядом вниз по вулиці. Потім, все ще в нічній сорочці, гарячковими пальцями розпакувала золотисту коробочку, не пошкоджуючи про всяк випадок обгорткового паперу і бантика.

Всередині лежало щось чарівне, і вона не зразу могла визначити його застосування. Дивовижний скляний слимак, повен срібного порошку, затканий зверху рожевим воском із ґнотиком посередині. Було це щось на зразок декоративної свічки. Панна Хатшепсут хотіла було її запалити, але згадала, що вона все ще в нічній сорочці, що сидить у крамниці і що не має більше запальнички.

ПАН ДАВИД СЕНМУТ, АРХІТЕКТОР

Того дня саме розлучена дружина молодого архітектора Давида Сенмута відчула себе особливо самотньою. Відразу знала, що треба вчинити. Спершу кинула погляд на ріку. Хмари того дня не могли здолати воду. Звивалися вздовж правого берега Дунаю, йдучи у протилежному напрямку до його течії і загачували вітри біля гирла Сави. Колишня пані Сенмут гарячковими пальцям розпакувала малесеньку коробочку, загорнуту в золотистий папір. Всередині лежало щось чарівне, чийого застосування вона не могла зразу визначити днем раніше, там, у крамниці кристалю, де його купила. Дивовижний скляний слимак, повен срібного порошку, затканий зверху рожевим воском з ґнотиком посередині. Було це щось на зразок декоративної свічки. Подарунок для її колишнього чоловіка. Захотіла була в одну мить написати якусь посвяту на слимаковій черепашці, та передумала. Не мала довір'я до мови.

53

МІЛОРАД ПАВИЧ
СКЛЯНИЙ СЛИМАК

обмеження друкарського ряду, тому що написання здійснюється в нелінійному просторі, який створює комп'ютер. На відміну від друкарського тексту з односпрямованим рухом у керунку перегортання сторінок, гіпертекст — це радикально відмінна технологія, вона є інтарактивною і багатоголосою, вона надає перевагу плюралізові «дискурсу» перед раз і назавжди визначеною фіксацією тексту». (The New York Times, 21.06.1992).

Звісно, треба наголосити на тому, що існує два види літературних витворів, комп'ютерна версія яких може дати бажаний ефект. Перший — це белетристичні твори, спеціально написані для комп'ютера, і через це вони не можуть бути перенесені з CD ROM-а в книгу. Крім них, ті й лише ті твори, які надруковано класичним способом, але які вже мають у собі властивості гіпертексту, можуть бути представлені й таким способом. Саме через те, що цей лабіринт гіперпростору дає їм адекватну можливість прочитання всіх пластів та значень, на що не здатна друкарська версія. Для всіх інших творів із класичними ліній-

но-хронологічними властивостями перенесення їх на комп'ютер означало б просте прямолінійне зчитування тексту з екрану.

Гарним зразком другого виду літературних творів є проза Мілорада Павича. Так звані електронні письменники (electronic writers) вважають цього автора предтечею гіперлітератури. Ось що каже Роберт Кувер у «Нью-Йорк Таймз»: «Упродовж своєї довгої історії друкарство безліч разів вдавалися до всіляких хитрощів, аби обмежити диктат і домінацію друкарського рядка, від маргіналії і посилань до творчих іновацій таких письменників-романістів, як Лоуренс Стерн, Джеймс Джойс, Ремон Кено, Італо Кальвіно і Мілорад Павич». Поряд із цими авторами, електронні письменники вважають своїми предтечами Сервантеса та Борхеса.

Але створення гіперлітератури (біля 1990 року, з появою на дискеті роману «Afternoon» Майкла Джойса) не вперше пов'язало твори Мілорада Павича зі світом комп'ютера. Сам Павич у перших коментарях щодо того, як був сприйнятий «Хо-

Вона знала, що мова є лише мапою думки, чуття і пам'яті людини. — Як і всі мапи, — роздумувала вона, — у сотні тисяч разів мова є зменшеною картиною того, що вона намагається передати. У сотні тисяч разів звужена картина людських відчуттів, думок і пам'яті. На тій мапі моря не солоні, ріки не течуть, верховини пласкі, а сніг на них не холодний. Замість ураганів і вітрів там намальована лише малесенька троянда вітрів...

Так, замість щось написати, колишня пані Сенмут обережно вийняла воскову заглушку, висипала в умивальник рожевий порошок зі скляної слимакової черепашки і на його місце з баночки, на якій писало: «Вибухівка великої руйнівної сили. Вогненебезпечно!», насипала срібного смертоносного піску. Потім обережно у скляну черепашку повернула воскову заглушку з ґнотиком посередині.

Коли слимак знову був у своїй коробочці, колишня пані Сенмут загорнула подарунок золотистим папером і обв'язала бантиком.

— Перед цим Давид хоч би що там не стрима-

ється, — промимрила вона, поставила коробочку з бантиком на креслярський стіл, який ще донедавна належав її чоловікові, і вийшла з квартири.

Молодий пан арх. Давид Сенмут більше тут не мешкав. Після розлучення він був змушений винайняти окреме помешкання, але пара ключів від старої квартири, де зараз жила його колишня дружина, знаходилася й далі в нього. Він міг прийти туди коли захоче, за умови, що в той час там не буде колишньої пані Сенмут. Міг дивитися телевізор, мав право дещо випити, але не смів нічого винести. Такою була угода. У противному разі, а його колишня дружина добре знала чому так вчинить, замок того ж дня був би змінений, а поліція повідомлена про те, чого в квартирі бракує.

І цього дня архітектор Сенмут навідався в час, коли знав, що не застане своєї колишньої дружини. Почистив зуби своєю старою щіткою, випив порцію віскі з содовою і сів. Але не міг всидіти на одному місці. Вже смеркалося, коли на своєму креслярському столі помітив пакунок у золотистому папері з

зарський словник», порівняв читання цього твору із принципом бейсика. Ці паралелі проводилися спочатку рідко, а потім дедалі частіше. Майкл Джойс відразу після появи в Нью-Йорку «Хозарського словника» у виданні Кнопфа спробував налагодити контакт з Павичем. Патрісія Серє у своїй рецензії на «Хозарський словник» під назвою «Книга XXI століття» (Le livre du XXI siècle, 24 Heures, 31.03.1988) каже: «Це своєрідна Іліада, щось на кшталт комп'ютерної Одиссеї, відкрита інтегральна книга». Роберт Кувер, висловлюючись про «Хозарський словник» у «The New York Times» в 1998 році, передбачив низку літературних явищ, які стали реальністю лише через декілька років, та місце книг Павича серед них: «Відколи поборник та пророк комп'ютера Тед Нельсон вигадав слово «гіпертекст» та майже двадцять років тому описав це комп'ютерне непов'язане написання, почався неухильний, а зараз іще більший приріст учнів, зацікавлених у цій найновішій верстві мисливців за мріями. Зараз створюється новий тип «книги» без обкладинки, інтерактивної, здатної до розширення;

без сумніву, їх уже чимало, там у гіперпросторі, вже нині, і «Хозарський словник» може легко зайняти своє місце між тими «натхненними вершинами...» (He Thinks the Way We Dream, The New York Times Book Review, 20.11.1988).

У 1987 році, коли я опублікувала статтю про «Сталеву завісу», збірку оповідань Мілорада Павича, в мене виникла така думка: «Структуру Павичевих оповідань умовно можна порівняти із комп'ютерною відеоігрою. Простір у них здається необмеженим, схожим на нескінченність. При переході з рівня на рівень, згори донизу, зліва направо, вирішуються загадки та накопичуються знання, щоби з мозаїки склалась цілісність, а це під силу лише майстрам гри» (Književnost, 1987, 12, с. 2108)

Тому, хто тримав у руках підручники про текстові процесори, не важко було б здогадатися, що їх можна сприймати і як один з ключів, механізмів чи інструкцій для розуміння книг Мілорада Павича. Ці книги своєю структурою ввели в сучасну літературу певну систему, яка повністю

бантиком. Не стримався. Взяв його так, ніби щось краде, та й насправді таки вкрав його. І вийшов на вулицю.

Поваландався трохи містом, наміряючись у якійсь кнайпі ще дещо вкрасти, а тоді вже викроїти принагідну хвилинку, щоб розглянути вже вкрадену річ своєї колишньої дружини. Та от крізь вітрину крамниці з жіночою білизною помітив нічні сорочки, покладані на прилавку. Увійшов без вагань. Там була молода продавщиця, яка могла відповідати його намірам. Знав з досвіду — коли крадеш, мусиш того іншого ошукати ще до того, як скажеш йому добридень. Потім буде вже запізно. Щойно увійшов, кинув погляд на нічні сорочки, розставлені в рядок на прилавку і акуратно складені в коробки. Жодна з них не була четвертого розміру. Мовив добридень і поклав свої речі на стіл. Висловив бажання придбати нічну сорочку.

— Четвертого розміру. То є розмір моєї дружини, — вимовив.

— Ось ці тут на прилавку лише третього розміру.

Четвертий розмір там на полиці, — сказала дівчина. Взяла драбину і вилізла взяти потрібну річ, а він спробував потягнути з прилавка одну з нічних сорочок третього розміру. Але дівчина вже зіслзла з сорочкою в руці, в тісній крамниці легко його штовхнула, прибираючи драбину і запахла ароматом імпортих дурманячих олійок. Це йому завадило здійснити крадіжку. Тоді він їй стидливо сказав:

— Знаєте, я в цьому не найуміліший. Чи не могли б ви замість моєї дружини приміряти нічну сорочку? Ви приблизно такої ж статури... Ви б мені дуже допомогли.

Вона його зміряла поглядом, вагою як мінімум кільо і триста грамів. Але, на превеликий подив, вона згодилася. Увійшла в кабінку, щоб вбрати на себе нічну сорочку, а в той час пан арх. Давид Сенмут не стримався таки. За другим заходом поцупив у кишеню одну з тих нічних сорочок третього розміру, залишивши на прилавку акуратно поправлену коробку, так що нічого не можна було помітити.

Коли дівчина вийшла з кабінки у нічній сорочці,

55

МІЛОРАД ПАВИЧ
СКЛЯНИЙ СЛИМАК

відповідає основній системі роботи не лише текстового процесора, а й комп'ютера взагалі. І це, ясна річ, сталося незалежно від будь-яких вигаданих, заздалегідь продуманих та вимушених намірів.

Далі мені б хотілося дати деякі характеристики гіпертексту в прозі Павича та дослідити, як можна було б конвертувати його книги в комп'ютерні засоби інформації.

Мені здається, що оповідання «Вивернута рукавиця» являє собою найкращий та найчіткіший зразок основних властивостей гіпертексту. В першій частині оповідання читачеві здається, що це класично-лінійне (тобто класичне по-Павичівськи) оповідання, дія якого йде в одному напрямку. Тимчасом, з середини оповідання викладення тексту повертається у зворотньому напрямку, до початку. Так у другій частині фрагменти, що помінялися місцями, залишилися пов'язаними за змістом, але створили зовсім нову цілісність, з інакшим початком та кінцем, з іншим перебігом подій. Далі блоки тексту, які в першій частині

оповідання здавалися цілком зрозумілими, потім наче піднялися у простір, а тоді знову опустилися, наче перетасовані карти, створивши нові зв'язки між собою та змінивши значення цілісності.

В інших оповіданнях можна зауважити й решту особливостей гіпертексту, які дають можливості, як це вже й зроблено, пов'язати їх з принципами відеогри. Але, звичайно, найцікавіше розглянути систему циклізації оповідань Павича, тому що вона є кроком до його романів. Згадаємо лише збірку «Російський хорт», в післямові до якої автор недвозначно каже, що ці два оповідання знаходяться в такому зв'язку між собою, що «на питання, яке поставлене в одному, відповідь можна дістати в іншому, а якщо прочитати їх разом, то вони створюють третє...» — я б додала — оповідання у міжпросторі.

Таким чином, підходимо до романів «Хозарський словник», «Краєвид, намальований чаєм», «Внутрішня сторона вітру» та «Остання любов у Царгороді», які кожний по-своєму можна розглядати як збірку циклізованих оповідань. В них увесь

він подумав, засліплений її виглядом:

— Так ніби вперше її бачу. Коли тобі щось таке здається, то так само, ніби ти вже того когось бачив у попередньому житті. Отакій годилося б будувати палати, бути їй покровителем, будь-ким, виховувати дітей, стати її прихильником або другом...

Так подумав. Але сказав:

— Знаєте, я не можу купити ту нічну сорочку. Задорога для мене.

І вилетів з крамниці зі здобиччю в кишені. Ледве встиг прихопити свого дощового кобеняка.

Після відвідин декількох кав'ярень з метою вбити час, після двох чи трьох дрібніших крадіжок, коло півночі вдома, точніше перед винайнятою квартирою, він наткнувся на свій телефон, викинутий на сходи. Через неоплачені рахунки у квартирі йому було відмовлено. Охоплений відчаєм, він у сусідній кав'яренці увімкнув на хвилику автовідповідач і прослухав повідомлення. Було лише одне. Телефонувала йому його колишня дружина. Її голос з апарату був лагідним:

— Знаю, що ти приходив. Знаю теж, що ти зробив. Знову щось вкрав. Малу золотисту коробку з бантиком. Проте не бійся, не заявила на тебе в поліцію. Наразі. Цього разу ти взяв лише подарунок, який я підготувала тобі на Різдво...

На тому місці він нагло зупинив повідомлення і почав нишпорити по кишенях. Але коробки у золотистому папері з бантиком ніде не було. Ламав собі голову, щоб згадати, де ж то він міг її забути, але нічого йому не спадало на гадку. Ще раз обнишпорив кишені і тоді намацав щось, чийого вигляду не міг визначити пальцями. Витягнув з кишені коштовну чоловічу запальничку у шкіряному чохлі, не пригадуючи, яким робом та річ потрапила до його пальта і коли й у кого він її вкрав... На запальничці було написано:

«Якщо мене тричі підряд запалиш, здійсниється твоє бажання».

ДОЧКА, ЯКА МОГЛА ЗВАТИСЯ НІФЕРУРЕ

Переночував у найближчому готелі, зранку ви-

час використовується інший метод поєднання частин між собою.

Зв'язки між тими ланками настільки різноманітніші та багатші, ніж ті, які механічно можуть створити моделі, складені на сьогодні для літератури в гіпертексті, що неминує виникає питання: навіщо гіперлітература, якщо поза межами комп'ютерних засобів вже існують твори, які їх перевершують, перш за все з точки зору змісту та значення. Відповідь, можливо, в тому, що, наприклад, всі неповторності «Хозарського словника», «Краєвиду, намальованого чаєм», «Внутрішньої сторони вітру», «Останньої любові у Царгороді» можуть бути ефективніше використані саме у цих засобах. Тому очевидно, що їхня структура (роман-словник, роман-кросворд, роман-клепсидра, роман-таро), як і вся інша структура оповіді, вже зламала друкарську технологію та шукає нового середовища, в якому вона наново народиться і втілиться у новій формі.

Як би виглядала можлива гіпертекстова версія «Хозарського словника»? Словникові статті утво-

рювали б у гіперпросторі мінливу мережу, а знаки-вказівники, тобто вузлові пункти, які б читач визначив сам у створеній ним траєкторії читання, зробили б можливим рух з різними входами та виходами, початками та кінцями. Наприклад: за алфавітною системою, сегментами часу, релігійними тріадами чи за допомогою будь-яких заданих слову знаків. Можна слідувати і лише за референційними знаками, які подані у друкованій версії «Хозарського словника» і які вже дають змогу для змістових стрибків та для створення розгалужень при читанні. Отже, завдяки комп'ютерній версії роману, система зв'язку «розповідь-словникова стаття» діяла б легше. Верхогони були б можливі без нестерпного гортання книги пальцями, без паперових закладок чи перекреслених у змісті прочитаних розділів і т.д., і це б стосувалося всіх рівнів, від найконкретніших до найабстрактніших. Також існує можливість збереження пройденої траєкторії читання таким чином, що читач може внести в пам'ять створені ним при читанні версії, тобто різну змістову організацію фрагментів.

найняв нову квартиру в кредит, а десь під вечір вирушив обійти кав'ярні, в яких провів частину попередньої ночі. Ніде не було навіть сліду його подарунка, загорнутого у золотистий папір. Тоді він згадав про дівчину з крамниці жіночої білизни. У перших-ліпших канцтоварах купив темно-синю торбинку, посипану зірочками, поклав до неї вкрадену вчора звечора нічну сорочку. Зайшов потім до крамниці жіночої білизни і сказав дівчині, простягаючи подарунок:

— Я прийшов, паняночко, щоб вибачитися. Вчора я вас обдурив і то було негарно. У мене нема дружини і я не хотів купувати нічної сорочки. Хотів лише вас побачити у нічній сорочці. Вона вам так чудово пасувала, що цієї ночі я ніяк не міг заснути. Ледь дочекався, щоб відчинилися крамниці, і купив вам на подарунок таку ж саму.

— То не така сама, — відповіла дівчина і усмінулася, — ця має третій розмір.

Від тих слів молодик гепнувся у крісло. Його було викрито. Нарешті він мовив розпачливим голо-

сом:

— Чи можна вас принагідно запитати... Часом не тут у вас я забув учора ввечері один пакуночок, загорнутий у золотистий папір?

— Пакуночок, загорнутий у золотистий папір? З бантиком?

— Так, так!

— Ви його тут не забули, — рішуче відповіла дівчина, — я б його знайшла і знала б, як то ми завжди знаємо і повертаємо все, що покупці часами забувають у нас... Але зараз я вас дещо запитаю. Що робите, коли на Святвечір почуваетесь самотнім? Чи є спосіб невідчутно зникнути з цього світу?

Він спантеличено дивився на неї. Її вії чіплялися за брови і творили там безлад. З її очей було видно, що вічність несиметрична. Спитав її:

— Чи ви мали колись дочку? Давно. Перед багатьма, багатьма роками.

— Маєте на увазі, чотири тисячі років тому? Можливо, мала. Але тепер її не маю. І тому я на святвечорі залишаюся сама. Не бажаєте прийти на Святвечорі?

57

МІЛОРАД ПАВИЧ
СКЛЯНИЙ СЛИМАК

Ймовірно, існує величезне, проте кінцеве число можливих комбінацій словникових статей, але це не так і важливо. Важливим є те, щоб перенесення книги, такої як «Хозарський словник», у комп'ютерні засоби, які дають такі можливості комбінування фрагментів тексту, сприяло більш ефективному прочитанню майже всіх пластів цього твору, аніж при класичному читанні книги. Деякі розділи могли б бути виконані візуально, за допомогою анімації чи фільму, а інші озвучені (було б не зайвим почути, наприклад, музику, виконану шайтановим перстометом). Творчість читача, таким чином, була б можливою у багатьох напрямках, а гіпермультимедіальність (hypermedia), те тривимірне представлення тексту, той просторовий текст, дали б змогу сприймати події багатьма органами відчуттів.

Схема та метод перенесення «Краєвиду, намальованого чаєм» вже, схоже, окреслені на початку змісту «роману для любителів кросвордів» та у настанові письменника (як читати цей роман по горизонталі, як читати цей роман по вертикалі). Мені здається, що цей твір найлегше перенести у

формат гіпертексту саме через вже подані настанови, які ясно визначають об'єднання: за темами, за образами, подіями, любовними оповідями і т.д. Звісно, тут читач, окрім того, що він по-різному розподілятиме сегменти тексту та встановлюватиме нові зв'язки та значення між ними, міг би ще, як і в книзі, міняючи початок чи кінець роману, впливати на долі героїв. CD ROMова версія «Краєвиду, намальованого чаєм» могла б бути оздоблена й оперними аріями, які б виконувала героїня цього роману Вітація Мілут.

Найважчим, як мені здається, було б виконання такого прийому щодо «Внутрішньої сторони вітру». Позаяк зв'язки, сіті між розповідями Гери та Леандра є надзвичайно делікатними і невизначеними на поверхні тексту і в рамках структури роману, була б потрібна винятково «хитра» софтверівська модель, однак і тоді багато значень залишилося б витати у міжпросторах, що, звісно, є перевагою. При аналізі цього роману у мене були проблеми з тим, щоб захоплити нитку, наприклад, з боку Леандра, знайти (та ще й з іншого кінця) у

чір до мене, щоб її постерегти?

— Кого?

— Таж ту дочку, якої я не маю. Ось вам моя адреса.

— З великою радістю, — мовив молодик, поцілував продавщицю у вухо і рушив до виходу. У дверях зупинився і додав:

— Я знаю її ім'я.

— Чиє?

— Таж тієї дочки, якої не маєте. Звалася Ніфурре.

ДЕКОРАТИВНА СВІЧКА

Панна Хатшепсут любила тварин, особливо котів, імпорتنі парфуми та екзотичні квіти. Але на ті її уподобання не вистачало коштів. Не мала грошей навіть на якесь кишенькове щеня. На Святвечір ледве придбала рибу і локшину, щоб зготувати їх із маринованими сливами. Про подарунки, безумовно, не могла навіть подумати. Коли вже закінчила приготування вечері, одягнулася, тушшу поглибила

внутрішні кути очниць, щоб віддалити їх від носа, а зовнішні клинці повік продовжила контурним олівцем майже до самих вух. Навколо чола намотала стрічку. Верхня губа була рівно підмальована, а нижня підкреслено вивернута. Відчула себе добре, задоволена своїм виглядом. Ніби перед якимось завойовницьким походом. Підійшла до вікна і кинула погляд на ріки.

— Хмари пройшли над водою, — зробила висновок.

Потім уважно розгорнула золотистий папір і вийняла скляного слимака. Не подобався їй сріблястий пісок, яким була наповнена скляна черепашка. Вона обережно вийняла воскову заглушку і вміст слимака витрясла в умивальник. Потім вимила черепашку, висушила і наповнила своїм запахущим блакитним порошком для купелі. Потім повернула на місце воскову заглушку з ґнотиком. Слимака знову можна було використовувати як декоративну свічку, і він чудово поблискував своєю блакитною утробою. Колір слимака тепер нагадував очі моло-

розповіді Гери, та щоб пов'язати їх і поєднати. Ті нитки так розмножувались, що певної миті мені захотілось мати покажчик слів-гачків, або власних імен, або будь-яких інших знаків, які пов'язують ці дві історії, щоб, розділивши їх, спостерігати за обома половинами та статтями. Але і для такого задуму мені, без сумніву, був би потрібен комп'ютер, який дав би можливість паралельно спостерігати за сегментами тексту на екрані.

Павичева драма «Назавжди та ще один день» з підзаголовком «Театральне меню» (хочу підкреслити, що слово «меню» в комп'ютерній технології передбачає право вибору), скомпонована таким чином, що має три взаємозамінних початки, або «закуски», три кінці, або «десерти», та одну центральну частину, або «головну страву», навколо якої ці початки та кінці кружляють, вступаючи з нею та між собою у найрізноманітніші зв'язки.

Вони складають щонайменше дев'ять різних версій, кожна з яких сама для себе створює окрему цілісність. Від читача-глядача, театального режисера та трупи залежить, за який варіант

визначитись та який кінець обрати: хепі-енд, трагічне завершення чи екологічний кінець. Можна було б сказати, що «Назавжди і ще один день» є гіпердрамою (hyperplay). Вона належить до того виду текстів, котрі не читаються з кінця до початку, тобто не можуть бути надрукованими в книзі адекватним способом, тому що взаємозамінність початків та кінців у книзі неможливо подати нелінійно та не вказуючи хронологічний порядок (наприклад: I закуска, II закуска). Свої властивості гіпердрама Павича зберігає і при перенесенні на театральну сцену, яка є в цьому випадку одночасною дією у реальному просторі різних театрів чи того ж самого театру, а не в уявному просторі комп'ютера. Завдяки такій структурі глядач може одну й ту ж центральну частину завжди бачити та переживати по-новому, тому що мінливі початки та закінчення одному й тому ж центральному текстові надають завжди іншого значення.

Четвертий роман Мілорада Павича «Остання любов у Царгороді» з підзаголовком «довідник для гадання» складається з 22 (0-21) розділів, які

дика, на чий візит вона чекала.

— Атлантида-блакить, — мовила дівчина і здивувалася від тих слів.

— Дурниці, — сказала сама собі. — Звідки ти знаєш, що то «атлантида— блакить»?

За якусь хвилину скляний слимак знову був у своїй коробці, загорнутий золотистим папером і обмотаний стрічкою з бантиком. Готовий до вручення в якості подарунка.

Якраз задзеленчав дзвінок над дверима. Візитер приніс вино. І той теплий голос. Вона його посадила за стіл і сама сіла навпроти нього. Взяла чотири горіхи і кинула їх на чотири сторони, хрестячи кімнату. Тоді з шуфляди вийняла коробку зі скляним слимаком і вручила йому її.

— Це тобі різдвяний подарунок від мене, — мовила і поцілувала його.

Його очі зблиснули і він, як дитя, тремтячи від збудження, розгорнув золотистий папір і вийняв скляного слимака. На його обличчі відбилася бенгега.

— Не може бути, щоб ти не знав, що там у коробці? — спитала панна Хатшепсут.

— Не знав, — у відповідь.

— Розчарований?

— Так.

— Так?

— Ні. Він чудовий. Дякую!

Потім обняв її.

— І я маю для тебе подарунок, — додав він, намагаючись трохи загладити ситуацію. Він витягнув на стіл червоно-білу калитку, посипану дрібнесенькими дзеркальцями. Панна Хатшепсут розгорнула подарунок і в калитці знайшла вже знайому їй запальничку з вигравіюваним написом про здійснення бажання. Панна Хатшепсут була дещо згіршена розвитком вечері. Тепер вже вона була розчарована. І тому, щоб зі свого боку загладити ситуацію, виголосила:

— Я знаю, як тебе звати.

— Звідки знаєш?

— Не знаю докладно звідки, але знаю. І то від-

59

МІЛОРАД ПАВИЧ
СКЛЯНИЙ СЛИМАК

мають назви карт таро (Major Arcana). Цей твір є своєрідною романістичною інтерпретацією карт таро, такі собі живі карти таро, де кожна карта — окрема історія, тому що кожний розділ пов'язаний на глибинному рівні з основними значеннями та символікою кожної карти.

Через цей таро-роман читач і читачка йтимуть і цього разу від початку до кінця, сходинка за сходинкою, але, закривши книгу, зможуть розкинути карти, які додаються до неї, і з того як вони лягли, одразу прочитати свою долю у відповідних розділах, котрі відкрилися в картах таро, читаючи їх тепер по-новому.

Існують два основні рівні читання. Перший можна назвати класичним, другий, інший — це читання власної долі кожного окремого читача. Книга як модель, як довідник для гадання, на тому другому ступені входить в саме життя, змішується з ним і тим самим уможливорює і сегментарне прочитання тексту, і прочитання його в іншому ключі, відмінному від того, що лежить на поверхні, даного на рівні подій у романі. Легко уявити Павичів

таро-роман в комп'ютерній версії, як ще одну відеогру з картами, якими зараз переповнені комп'ютерні програми в цілому світі. З тим, що тут разом з картами був би й текст цілого роману, включений у гру.

Виходячи з усього сказаного, можна зробити висновок, що в літературі ХХ століття, з появою творів, які мають властивості гіпертексту, як і з переходом літератури до нової технології, відбувся значний перелом і переворот, і що літературу можна поділити на дві течії. На неінтерактивну та інтерактивну літературу, і, звісно, майбутнє белетристики полягає і в цьому підході.

Переклав Олексій Василенко

давна. Можливо, знаю то по запаху. Звешся Сенмут.

— Ніколи не чув такого. Звідки в тебе та ідея?

— спитав і поставив слимака на срібну мисочку, щоб запалити його і вечеряти при свічці.

— Чудово! — вигукнула панна Хатшепсут, подаючи йому запальничку, — будь ласка, запали скляного слимака, заки я принесу вечерю.

Арх. Сенмут взяв запальничку і вголос прочитав напис ва ній:

«Якщо мене тричі підряд запалиш, здійсни-ться твоє бажання».

— І так буде, щоб ти знав, здійсниться! Ще цього вечора, — додала вона, усміхаючись.

Тоді він черкнув раз і запальничка запалилась. Вона заплескала в долоні. Він підніс полум'я до слимакового гнотика і запалив його. Скляний слимак заблискотів на столі й перетворився на найкращу декоративну свічку. Кімната ніби відліпилася від своєї підлоги і майоріла в ніжній кулі сйва.

— Як ти то робив? — вигукнула вона, — треба тричі черкнути!

— Навіщо черкати тричі, коли я свічку запалив з першого разу?

— Таж так пише на запальничці! Хіба не знаєш? Кожну річ, щоб раз почути, треба тричі вимовити.

Тоді він черкнув вдруге і запальничка видала зелений вогник, який вона зустріла громохким «браво!» Коли запальничка спалахнула втретє, потужний вибух розніс квартиру і їх у ній. Залишилися тільки імена. Їх можна знайти в кожній історії Єгипту (18-а династія).

ЗАПАЛЬНИЧКА

У переддень Різдва арх. Давид Сенмут знову навідався до квартири своєї колишньої дружини, яка була десь в дорозі. Тут він викупався і почистив зуби, прилизав волосся, сів і обійняв коліна так, що став схожим на кубик. Декілька хвилин відпочивав у такому положенні. На якусь мить він забажав мати в обіймах якесь малесеньке створіння, дитя, можливо дівчинку, щоб її захищати і боронити... Потім з кишені вийняв ту запальничку і поклав її до червоно-

МІЛОРАД

КОНІ СВЯТОГО МАРКА, або РОМАН ПРО ТРОЮ

Милорад Павић **ПАВИЇ**

ПРИНЦ ФЕРДИНАНД ЧИТАЄ ПУШКІНА

КОРСЕТ

білої калитки, посипаної тьою малесеньких дзеркалець. Випив порцію віскі й вибрав з жінчиного бару пляшку світлого італійського ігристого вина. Зупинився на світлому жіночому шампанському «Блю», тому солодшому, з написом «мускатне», а не на чоловічому, з написом «брют». Загортаючи пляшку в білий папір, він подумав, що вино є вічно хворим, як жінка, а вмирає, як чоловік, і рідко яке вино перетриває людський вік...

В записці продавщиці жіночої білизни прочитав, де вона мешкає і пішов туди, взявши зі собою шампанське. Вона його зустріла серед розкиданої по підлозі соломи і обійняла, вручивши йому коробку в золотистому папері з бантиком.

— Це неможливо! — вигукнув він.

— Мій різдвяний подарунок для тебе, — мовила.

Збентежений, поглянув на неї і подумав, що морок зійшов з неба в її очі, щоб тут переночувати. Лише звук її дешевих браслетів з дзвіночками вартував більше, ніж найкоштовніший пес.

Розгорнув золотистий папір і на своє здивуван-

ня знайшов всередині лише одноразову подарункову свічку у вигляді якоїсь черепашки, наповненої блакитним порошком.

— Отже, моя колишня дружина справді вміє зашкодити людині. І то подарунок! — подумав.

— Розчарований? — спитала продавщиця жіночої білизни.

— Ні. Навпаки, — відповів, а з кишені вийняв калитку з червоно-білими смужками і простягнув її дівчині.

— І я тобі приніс подарунок.

З калитки вона вийняла вже знайому їй запальничку, яку лише день тому вкрала в пана у лакованому пальті.

— Чудово, якраз мені бракувало запальнички!

Вона обійняла і поцілувала арх. Давида Сенмута, додавши: — Запали скляного слимака, заки я вивесу вечерю.

— Що на ній пише? — докинула йому, пораючись коло їжі.

— На чому?

61

МІЛОРАД ПАВИЧ
СКЛЯНИЙ СЛИМАК

КОНІ СВЯТОГО МАРКА, або РОМАН ПРО ТРОЮ

Гей!... У лісі вивірки завжди удвічі далі від тих місць, де чути, як вони гризуть горіхи. У сні ми завжди вдвічі молодші, ніж наяву, як та безсловесна жінка, котра, годуючи мене своїм молоком, заснула, і побачила уві сні, як смокче свою матір. Прокинувшись від страху, бо приснилось їй, що наш град Троя згине у вогні через дитя, народжене в той день, коли кобили побіжать на пашу, щоб їх запліднив вітер. У той час наш град Троя ще був увесь на кораблях. Разом з биками-переможцями й кобилами ми вирушили з Кіпру, але до Азії так і не дісталися. В дорозі нас зупинив штиль, і кораблі вже третій тиждень стояли, наче табун з обвислими вітрилами. А ми місили тісто із п'яними й вечеряли очима. — Хтось грішний і нечистий є на кораблях, — казали в Трої. І щойно мати оповіла свій сон, всі пригадали, що приборкувачі вітрил вивели того дня наших кобил на корму, аби вони прикликали вітри із Греції, які покрили б їх і тим би зрушили з місць кораблі. Але кобили лише марно перділи у вітрила. Отож,

усі зійшлись на тім, що один хлопчик, народжений в сей день, без сумніву винен у тому, що ми не зможемо зрушити з місця, себто з води, і він — той грішник, про якого говорилося в пророцтві, що через нього буде спалений весь град. Налякані вогнем уже тут, на кораблях, наповнених послідом і сухою землею, троянці кинули дитя у воду, та кораблі ані не ворухнулись. Тоді згадали, що й я народжений в той сам день, лише пізніше. Дали мене одному з моряків, аби кинув мене в море, але він, підкуплений підковою зі срібла, спустив мене вночі таємно в човен, спустив зі мною і козу, і, прив'язавши її до корми, покинув нас під берегом біля гори Іди. І щойно я зійшов із корабля, здійнявся вітер, і галери всі як одна рушили до Азії, до нових берегів, а мене коза, годуючи й купаючи в своїй сечі, довправила до суші. Там мене зустріли табуни кіз і підібрав мене якийсь приبلуда, один із тих, що вміють зупинити ріст борода й живуть, розписуючи за невелику плату великодні яйця чи розмальовуючи пір'я гусям. Той приبلуда відніс мене пастухам, де мені дали ім'я Паріс Пастирович Александр, і з ними я виріс і навчився їхньому ремеслу так добре, що міг би ви-пасати і скорпіонів. Я кидав камінь туди, куди сягав

— На запальничці.
— Маєш на увазі інструкцію для користування?
Не знаю. Я то викинув. Та й навіщо до запальнички здалася інструкція для користування?
— Таж ні, питаю, що пише на самій запальничці!
— Не пригадую, почекай, лишень погляну..
Та вона його випередила і продекламувала з пам'яті:

**«Якщо мене запалиш три рази підряд, спов-
нить твоє бажання!»** Хіба не то пише?

Арх. Давид Сенмут ще раз був заскочений того вечора. Абсолютно не міг пригадати, коли ж то він у продавщиці жіночої білизни вкрав теж запальничку.

Власне кажучи, якщо то не її, то звідки б знала, що там пише. Про нічну сорочку третього розміру він знав, але, що вкрав у неї також і запальничку, те не поміщалося в нього у голові.

Безсумнівно, справи з подарунками пішли шкереберть. Мус було щось зробити, щоб не зіпсувати вечора. І він видав перше, що йому спало на гадку:

— Я знаю як тебе звати!
— Справді? — спитала продавщиця жіночої білизни, — звідки знаєш?
— Не знаю звідки, але знаю. Ти зवेशся Хатшепсут.

— То мені вперше хтось щось таке сказав, — відповіла вона і поставила скляного слимака на срібну мисочку посередині столу.

Арх. Давид Сенмут черкнув тоді запальничкою. Першого разу запальничка видала гарне, синювате полум'я. І пан Сенмут запалив скляного слимака. Світло розлилося по столі і осіяло кімнату. Золоте сяйво проникло скрізь, навіть у їхні уста. То було видно, як тільки вони щось промовляли.

— Черкни ще раз, — сказала вона, — треба три рази!

І другого разу запальничка добре пописалася. Але третього разу ні. Підвела.

— Пшик! — сказав арх. Сенмут панні Хатшепсут, — не здійснилось моє бажання.

— Здійснилось, ще й як, — сказала вона і поці-

мій голос, і був таким гарним, що мене жадали не тільки жінки й богині, але і кози, отож найшвидше я став удівцем за козою. І я ніколи не дізнався б, звідки я, коли б одного разу потай не погнав нашу худобу в Трою на бій биків і там випадково не упізнав свою родину. На березі я стрів двох мармурувальників, двох убогих чортів, що споруджували місто, занурюючись у свій піт дедалі глибше, що вище зводилась стіна. Один із них звався Фебом, і був він каменяр, що різав і укладав каміння, й на суші все будували так, як наказував він. Другий, Нептун, був морським дияволом, який розпоряджався на морі. І витягали вони з моря всі скарби, і будували на воді, як того хотіли.

— Це – той град, – подумав я, — який має згоріти через мене. — Отож вони побудували Трою, ані на суші, ані на морі, одною половиною солону, іншою на розпеченому камені, і в ній оселилась і розрослась моя родина. Мій молодший брат, народжений на суші, отримав ім'я Олень, і це причта про нього, а правда про мене. Було усе так.

У мого батька був самостріл, який увесь час хи-

бив, та батько не міняв його, бо той мав тятиву з протяжним гарним звуком. Натомість, аби стріла не хибила, він лише більше попускав свою руку, щоб та під час віддачі сильніше відбивалась від натягнутої тятиви, і тим скеровував стрілу в саму мішень. Тоді олень падав на землю, а самостріл і далі дзвенів ласкавим звуком, який наповнював весь ліс, так що й віддалік говорили:

— Чуєш? Лимар знову голодний. Він полює! – Прізвисько «Лимаренко» мій брат перейняв від батька, який добре розумівся на конях і «на упряжі». Ім'я Олень дала моєму братові матір на знак спокути. Вона твердила, що тієї миті, коли мій брат був зачатий, їла оленяче м'ясо, і було це м'ясо оленя, якого мій батько підстрелив неправедним і негідним способом. Цілу ніч він полював за здобиччю, та не зловив ані мухи. Самостріл уже почав бриніти сам собою від нічної вологи, розлякуючи дичину, коли батько помітив оленя, який пізніше дав ім'я моєму братові, але тварина була далеко, і стріли не могли її дістати. Тоді Лимар перехрестив її і спробував молитвою примусити тварину залишитись на місці, щоб змогти її підстрелити. Він дивився на неї і говорив:

лувала свого архітектора Давида Сенмута так, як його ще ніхто ніколи не цілував.

Під тим довгим поцілунком лежала на підлозі, в тіні стола, кинута інструкція для власника запальнички:

«УВАГА! НЕБЕЗПЕЧНО ДЛЯ ЖИТТЯ! Зберігати далеко від вогню. Це не запальничка. Це зброя особливого призначення. Її динамічне наповнення активізується після третього послідовного запалювання пристрою».

Переклав Іван Лучук

ПОЧАТОК І КІНЕЦЬ РОМАНУ

Борхесу цікаво було побачити обличчя своїх перших ста читачів. Для мене цікавим є інше. Чи саме нам судилося побачити обличчя останніх ста читачів. Тобто, якщо бути менш патетичним, обличчя останніх ста читачів роману?

Я вже давно питаю сам себе, де початок і кінець роману? Наскільки початок і кінець роману, початок і кінець читання обумовлені тим, що Ясміна Михайлович називає «читання і стать»? Чи мусить роман мати кінець? І що таке взагалі кінець роману, кінець літературного твору? Й чи неодмінно він має бути лише один? Скільки початків і кінців може мати роман?

Я до певної міри відповів на ці питання, коли писав свої книги. Вони, по суті, й були відповідями. Мені вже давно зрозуміло, що мистецтва поділяються на реверсивні й неревверсивні. Існують такі види мистецтва, котрі дають можливість людині, що сприймає твір, підійти до нього з різних

63

МІЛРАД ПАВИЧ
СКЛЯНИЙ СЛИМАК
ПОЧАТОК І КІНЕЦЬ
РОМАНУ

Батько мій і мати моя залишили мене, а зима стоїть у вухах. Хворіє тіло, близько старість, кругом біда; робота гне, труди мої нікому не потрібні, друзі мої зрадили мене, церква стоїть без пастира. Відходить все, що гарне, оголюється зло. Пливемо у п'ятмі, не видно берегів. Чи не гребемо на одному місці? Тиснуть нам комірці, а розстібаючи їх, оголюємо спідне. Христос заснув. Що буде далі? Від зла єдиний порятунок – смерть. Але й прийдешнє лякає мене, коли дивлюся на теперішнє...

На ту мову олень підійшов і став, захоплений у полон мотузками молитви, як тіло душею, і батько застрелив його. Після вечері батьки лягли в сиру, ще теплу оленячу шкіру і зачали в ній мого брата, а мати на знак спокути дала йому ім'я Олень.

Чим більше він виростав, тим більше ставало видно, що він не буде таким красивим, умілим і сильним, як я. Ще в дитинстві змії облизили йому очі й вуха, і з того часу він почав хворіти. У нього була свята хвороба – пророчий дар, і всі казали, що він буде передбачати майбутнє. Він говорив якоюсь дивною ламаною мовою, так, ніби тримав у роті сливову кісточку, і це нагадувало те, як ходять пташки. Однак тоді, коли б він, такий жалюгідний і

обпоясаний шерстю, завжди придушений залишками світла від учорашнього дня, ненароком опинився під вікном чи перед входом, тієї ж миті, коли на небі спалахувало сонце, він раптом починав співати, наче пташка, глибоким і м'яким голосом, який легко летів назустріч прийдешньому дню, наче пес, спущений із ланцюга. Коли батьки побачили, що він засадив свої очі священним лавром і що бачить верхівки дерев у завтрашньому дні, вони віддали його під опіку монахам.

Щойно він з'явився у монастирі, йому відразу показали тих лошаків – його нових учителів. Один із них увесь час мовчав, а другий без упину щось базикав, так, ніби за зубами вони носили різну плоть. Їх покарали за взаємну злість і ненависть. Вони сиділи у спільній келії один навпроти одного, у дивний спосіб підставляючи одне своє коліно іншому для сидіння й молилися, схрестивши руки так, щоб під час молитви мати дві прави і дві ліві долони, складені навхрест. На шиї в кожного з них висів камінь, який звичайно носять закохани, і тими каменями вони озивалися один до одного. Камінь був порожній усередині, і коли його швидко обертати на шнурівці, він починав зовсім тихо гудіти, але звук

боків або навіть обійти його довкола й роздивитися, змінюючи напрям оглядання на власний розсуд, як у випадку з архітектурою, скульптурою чи живописом, які є реверсивними. Існують й інші, нереверсивні види мистецтва, як, наприклад, музика чи література, що подібні до вулиць з одностороннім рухом, по яких усе переміщається від початку до кінця, від народження до смерті. Я вже давно хотів зробити реверсивною саме літературу, котра є взагалі-то нереверсивним видом мистецтва. Тому мої романи не мають початку й кінця в класичному розумінні слова.

Наприклад, «Хозарський словник» має словникову структуру: це роман-лексикон на 100000 слів, і в залежності від алфавіту він по-різному закінчується при перекладі на різні мови. Оригінал «Хозарського словника», друкований кирилицею, завершується латинською цитатою: «...sed venit ut illa impleam et confirmem, Mattheus». В перекладі на грецьку мій роман закінчується реченням: «Я відразу помітив, — сказав він, — що у мені сидять

три страхи, а не один». Єврейська, іспанська, англійська й данська версії «Хозарського словника» завершуються так: «А тоді читець повертав назад, і все починало відбуватися в зворотньому порядку; так Тібон поправляв свій переклад, опираючись на досвід, здобутий в час того читання в русі». Сербська версія, друкована латиницею, шведська, видана у Nordstedts, голландська, чеська й німецька закінчуються фразою: «Той погляд виписав ім'я Коена у повітрі, запалив гніт і освітив її шлях до самого дому». В угорській версії «Хозарського словника» останнім є речення: «Очевидно, він лише хотів нагадати тобі, якою є справжня твоя природа...» Італійський і каталанський переклади закінчуються реченням: «Воістину, хозарський глечик служить досьгодні, хоча його давно вже немає». Японський, виданий у Tokio Zogen Sha, завершується фразою: «Дівчина народила бистру дочку — свою смерть; її врода у тій смерті розділилася на сироватку й кисле молоко, а на дні виднілися чийсь уста, які тримали корінь очерету».

цей було чути далеко навкруги. Так вони перегукувалися, щоб завжди знати, де знаходиться другий, бо кожен з них весь час боявся, щоб інший не зробив йому якої шкоди, щойно зникне з очей. Оленю вони відразу сказали дві речі:

Перше: Уві сні людина завжди вдвічі молодша, ніж наяву, та наші спогади і наші сльози й наяві вдвічі старші від нас. Її чуття — теревенили вони далі — лише проходять крізь її тіло, але у ньому не закінчуються: одне з них, болотисте й чорне, виходить із землі і підіймається з минулого до завтрашнього дня й до Сонця, як рослина, а друге опускається від світла, чисте і прозоре, на землю і наглядає за минулим. Одне ірже й гримить, виростаючи й напіраючи, а друге опускається в повній тиші, на доказ того, що воно досконало виконує свою роботу без шуму і зусиль. Мета того, яке підіймається вгору — очиститись, а того, яке опускається вниз — не забруднитись. Олень Лимаренко перебуває на такому місці, де всі його чуття зав'язуються у вісімку.

Друге: Якщо він хоче зберегти своє уміння, він повинен подолати свою спрагу. Іншими словами, ті вісліюки пояснили, ніби його проблема в тім, що після приходу в монастир він не матиме права

тамувати свою спрагу звичайною водою, а лише водою з однієї-єдиної річки. Та вода, сказали вони йому, тече неподалік від гори Іди і до неї надвечір сходитьсь спрагла звірина на водопій. Але, позаяк та вода гірка, всі звірі, і мирні й хижі, стоять на берегах і чекають, доки не прийде пити Одноріг. Коли він приходить і нахиляється до води, щоб напиться, і ріг його торкається плеса, — вода враз каламутніє і перестає бути гіркою до того часу, доки в ній залишається ріг. Тоді всі тварини, а з ними і мій брат Олень Лимаренко можуть пити, аж доки Одноріг не втамує своєї спраги і не підніме голови. Щойно ріг виходить з води, вона знову стає гіркою, як і була раніше. За той короткий час, єдиний, коли ти можеш напиться, твоє завдання — намовляти мого брата монахи — утриматись від того. І ось чому. Доки Одноріг п'є і його ріг каламутить воду, його очі починають бачити далі, і в таку мить на такому місці, доки вода прозора і солодка на смак, ти можеш, якщо сам не зайнятий втамуванням спраги, побачити крізь свою смерть майбутнє — чітко й ясно, як на долоні. В цей час ти повинен розпізнати образ, який покажеться тобі на дні річки. Усе, побачене тобою, набере ваги тільки від того образу. Якщо

МИЛОРАД ПАВИЧ
ПОЧАТОК І КІНЕЦЬ
РОМАНУ

У другому моєму романі «Краєвид, намальований чаєм» (його можна порівняти з кросвордом), якщо читати його по вертикалі, на першому плані опиняються портрети героя книги. Якщо ж ті самі розділи читати по горизонталі («класичним способом»), тоді на перший план виступає зав'язка і розв'язка книги. Подивімось і тут на початок і кінець роману. Насамперед, цей роман закінчується по-різному, коли його читають жінка й чоловік. Зрозуміло, що його початок і кінець різняться ще й залежно від того, чи читати його вертикально, чи горизонтально. «Краєвид, намальований чаєм» по горизонталі починається реченням: «Жодного ляпаса, якого не дав, не треба забирати в могилу», а закінчується фразою: «Читач напевне не такий уже й дурний, щоб не пригадати, що тепер сталося з Атанасієм Свіларом, який певний час називався Разін». «Краєвид, намальований чаєм» по вертикалі починається так: «Готуючи цю Пам'ятну книгу нашому другові, товаришу шкільних років і доброчинцю, арх. Атанасію Фе-

доровичу Разіну, який колись писав своє ім'я язиком на спині найкрасивішої жінки цілого покоління, а тепер записав його золотими літерами в зор'яні книги... сторіччя і став великою ... особою, чия ніч вміщає десять днів. Редколегія мала на увазі, що всієї правди про його життя й роботу ми не дізнаємося ніколи». Якщо ви читатимете роман по вертикалі, кінець його звучатиме: «Я побіг до церкви».

Крім роману-словника й роману-кросворда, я спробував створити ще один різновид роману, аби перевести його до ряду реверсивних видів мистецтва. Це «Внутрішня сторона вітру» — роман-клепсидра. Він має дві титульні сторінки, і його найкраще читати півтора рази, як колись зауважив мій друг, археолог Драгослав Срейлович. Завершується він посередині, там, де зустрічаються героїня і герой цього древнього грецького міфу — Гера й Леандр. Якщо ви будете читати роман з Леандрового боку, початок звучатиме так: «Майбутнє має чудову властивість: воно ніколи не

він буде чоловічим – все, що ти побачиш і передбачиш, буде стосуватися просторів, народжених під знаком Сонця, Сходу й ранку, а якщо в воді буде жіночий образ – все, що узриш у воді, буде прив'язане до просторів під знаком Заходу, ночі й Місяця. Отож, якщо ти побачиш, як горить місто, а під ним на дні річки у воді помітиш жіночий образ, знай, що місто це – на Заході. І навпаки.

— Насамкінець, – закінчили свою мову ті пустодзвони, – ми відведемо тебе подивитися на коней, аби ти знав, на що подібний Одноріг. Це – довгий шлях, і в нього ми вирушимо тільки тоді, коли ти осягнеш все інше.

Так мій брат почав учитися. Це тривало довго, і найтяжче було звикнути до спраги, а не померти. Коли нарешті усе було зроблено, монахи почали лаштуватися в дорогу. В грудку сиру вони увіткнули пекучий перець, сир залили воском, сплели із трави перстені й вирушили. Вони пливли вздовж азійського узбережжя, наче два налякані молоді бички з мавпою, аж до царського града, і спали на кораблі в «священному колі», окресленому навколо них, із хрестиками під язиками, впевнені, що так вони перебувають у безпеці. Вони відмовилися їсти рибу,

позаяк вважали, що її можна їсти лише в ті місяці, які мають кістяк (звук р) у назві. Зійшовши з корабля на сушу, всі свої гроші вони віддали першому ж жєбракові, який пообіцяв відкрити їм таємницю закопаного в Царгороді скарбу. Отримавши гаманець, він шепнув їм: «Під кожною п'ятою у землі лежить скарб!» – і зник. Тому свої справи вони змушені були зробити швидко і відразу ж повертатися назад. На головній площі вони показали Оленю Лимаренкові чотирьох бронзових коней, відлитих за часів Александра Великого. Між ними Олень відразу упізнав Однорога, лише тут на його чолі не було ніяких наростів. І тоді монахи сказали:

— Придивись добре до коней. Зараз вони зазмерли. Але, щойно коні поворухнуться, загине одне царство...

Повернувшись, вони відвели брата на берег річки і залишили його вслухатися, принохуватися, наче звіра, разом із іншими тваринами, до нездалої і каламутної води межі морями, яку не можна пити; залишили чекати Однорога і тамувати свою спрагу. Так шматки їжі в його горлі поволі почали хоронити

буває таким, яким його уявляєш». Якщо ж почнете читати роман з Гериного боку, він звучатиме інакше: «В першій половині життя жінка народжує, а в другій — убиває й хоронить себе або тих, хто поруч з нею...» Кінець цього роману з Леандрового боку звучить так: «Було п'ять хвилин на першу, коли від страшного вибуху вежі злетіли в повітря, розносячи вогонь, у якому зникло Леандрове тіло». Якщо ж ви читатимете «Внутрішню сторону вітру» з Гериного боку, закінчення буде таким: «Як стверджує збожеволілий поручник, лише на третій день надвечір Герина голова скрикнула страшним, глибоким і наче чоловічим голосом».

Мій четвертий роман — «Остання любов у Царгороді» — є по суті романом-таро, що складається з 22 розділів, які відповідають картам Великих арканів. Як відомо, таро можуть пророкувати майбутнє, а роман «Остання любов у Царгороді» можна читати в різних ключах, як і самі карти. Інакше кажучи, цей роман є посібником для ворожіння, і ним можна користуватися по-різному. Він

не пророкує долю своїм героям. Він пророкує долю своєму читачеві, й читач може знайти її в книзі. Під час ворожби можна вичитувати значення карт у розділах роману (котрі мають такі ж назви й числа, як і карти), можна вичитувати смисл розділів роману у значеннях карт, можна читати роман, не зважаючи на карти, можна, не зважаючи на роман, користуватися картами таро, які додаються до нього. Або ж можна, згідно з тлумаченням карт таро, яке є у змісті, спершу розкинути на столі карти, а тоді вже читати розділи в тому порядку, в якому вони випали з колоди.

Отже, зрозуміло, що в романах, про які йшлося, є не один, а кілька виходів, на певній віддалі один від одного. Що далі, то менше я бачу різницю між домом і книгою, і це, мабуть, найкраще, що я можу сказати у цій статті.

Кінець роману перед нами чи вже за нами, питають прихильники ідеї, що ми вже живемо в постісторичному часі. Чи є він і «построманним» часом? Чи ми вже пройшли крізь мету і навіть не

оленя в ньому. Проте, людина ніколи не знає, коли з'явиться ангел, тому й мій брат не міг знати, коли з'явиться Одноріг. Він приходив багато разів, але мій брат не міг здолати спраги, а чи сну, або не міг вгадати того часу, коли Одноріг очиститься своїми очима воду, і тому йому довго не вдавалося зациркувати крізь свою хворобу в майбутнє. Але якось йому пощастило у всьому відразу, і тоді перед ним, отим неробою і страхопудом, відкрилося й засяло в безмежній далечі незліченне число безглуздь і нісенітниць, які він побачив так чітко, що вони наповнили його вщерть, — так, як бувають вщерть наповнені люди сміхом. Він дивися все далі й далі крізь дні, що накочувалися, мов хвилі, і без упину говорив нам, що бачить. А бачив він свою суботню бороду, що віросла завчасу у неділю, яку не міг він обхопити і розчесати. Відкрилися перед ним нові землі, і майбутні дерева зашуміли в його вухах, і смак каменю закипів у його устах. Рахуючи сонячні роки, він бачив, як вогняне яблуко Адама й Єви оселяється в нашому граді Трої. І бачив він мене, свого брата Паріса Пастировича Александра, як ставлю я свій чабанський кий у капелюх, як змінюю сандалі і йду у Спарту, щоб пальцем, вмоченим в вині, написати

зізнання в коханні одній прекрасній і чужій жінці на ім'я Єлена. І бачив потім, ніби я вкраду ту жінку, як вівцю, і віднесу її в наш град Трою, і як через це Троя прийме вогняне яблуко й згорить дотла... І бачив мій брат Олень Лимаренко далі, дедалі глибше крізь час, без міри різних див і чуд, і не міг зупинитися, занурюючись крізь свої очі у той час, коли очей тих вже не буде, наче у вивернуту панчошу. Від пальми він дізнався, що найважче на світі стояти, але стояв і далі перед вікном межі своїми вухами й дивися у майбутнє, і бачив хрестоносців у Царгороді в 1204 році, які виводять чотирьох важких коней на венеційські галери, бачив наляканих Палеологів і слов'ян, взутих у болото, які встромляють свої списи в царгородські брами, і як зникає ще одне царство. І бачив, як Рим переселюється в Царгород, і бачив Рим у Москві, і корабель Індикоплава Козьми, і корабель Колумба біля берегів Нового світу, бачив турків у Відні й Наполеона взимку, і галлів у Білорусі, які жеруть конину... І бачив мій причинний брат Олень Лимаренко із троянських валів червоний сніг одного жовтня у Росії, і бачив він бліцкриг, і четвірку в Ялті, і Сталіна в 1948 році, і, наляканий, продираючись крізь тумани своїх гріхів, ба-

помітили цього, і всі разом біжимо у вже скінчених перегонах? Гадаю, що ні. Хіба що з нами трапиться якась ядерна катастрофа космічних масштабів. Я б радше сказав, що ми бачимо занепад звичного трибу читання. Криза стосується нашого способу читання роману, а не самого роману. У кризі — роман-вулиця з одностороннім рухом. У кризі перебуває ще дещо. Графічний вид роману. Тобто, у кризі книга. Комп'ютерна література показує нам, що роман може поводитись так, як поводитись наша думка, розгалужуючись у всіх напрямках. І бути інтерактивним.

Я намагаюся змінити спосіб читання роману в тому розумінні, що я підняв на вищий рівень роль і відповідальність читача у побудові твору (не забуваймо, що у світі набагато більше талановитих читачів, ніж талановитих письменників і літературних критиків). Саме ім я намагаюся дати змогу обирати, якою буде зав'язка та розв'язка роману, де почати й де закінчити читання і навіть вирішити долю головних героїв. Але, щоб змінити спосіб

читання, я мусив змінити і спосіб писання. Тому ці рядки треба розуміти не лише як розмову про форму роману. Це водночас і розмова про його зміст. І справді, дві тисячі років зміст будь-якого роману був наче на Прокрустовому ложі, нещадно затиснений незмінною моделлю форми. Гадаю, цьому настав кінець. Кожен роман має обирати свій особливий вигляд, кожна оповідь може шукати і знайти свою адекватну форму. Цьому нас вчить комп'ютер. А якщо ви не любите комп'ютер, подивіться, чому нас вчить архітектура.

Архітектура змінює спосіб життя. Літературний твір, якщо сприймати його як будівлю, також може змінити спосіб життя. Роман — це також будинок. Принаймні для певного часу.

Переклала Наталя Чорпіта

чив Єрусалим, і стіну плачу, і арабів, і нафту, яка знову тече на схід, і англосаксів на Місяці у космосі, і радянських росіян там же, і хто зна скільки й чого ще побачив він, черпаючи з криниць своїх пророчих очей. А на самому дні побачив він покинутий примірник італійської газети *Corriere della sera* за 21 березня 1975 року, і прочитав сам собі те, що було написано в газеті:

«Один із чотирьох знаменитих бронзових коней, які століттями прикрашають фасад Базиліки святого Марка у Венеції, був знятий позавчора із постаменту, позаяк його уразив рак бронзи. Довгих двадцять три століття ці коні успішно протистояли поривам вітрів з моря і дощам, однак не здужали встояти проти згубного впливу забрудненого повітря нашого часу. Таким чином, коні заплатили дорогу ціну, яку людство й без того платить за свій технічний розвиток, оскільки руйнівні складники суттєво ушкодили тисячолітні тіла цих чудових пам'яток. Знесення одного з коней із фасаду Базиліки святого Марка нагадало багатьом венеційцям стару приказку: «Коли коні святого Марка зрушать з місця, загине одне з двох царств. Яке з них цього разу?»...

Щоб відповісти на це запитання, моєму братові

залишалося зробити ще тільки одне — розпізнати, чий образ відбивається у воді — чоловічий чи жіночий. Чи зникне Захід, а чи Схід? І там, де очі Однорога роз'яснили воду, він побачив на дні річки тебе, побачив, як ти читаєш ці рядки і думаєш, сидячи на своїй лавці чи у кріслі, що ти — в безпеці й поза грою.

Тоді мені обридло слухати всі ці дурниці і безглуздя, я поставив свій чабанський кий у капелюх, і, змінивши сандалі, вирушив у Спарту, щоб пальцем, вмоченим у вині, написати на столі зізнання в коханні тій прекрасній жінці, Єлені Василевсі.

Хай побачене колись нарешті почнеться!

Переклала Ольга Рось

ЯСМІНА ТРИ СТОЛИ

МИХАЙЛОВИЧ

Ясмина Михайлович

ПРИНЦ ФЕРДИНАНД ЧИТАЄ ПУШКІНА

1
Коли я після навчання у Геттінгені повернувся додому, в замський маєток, мені одразу сказали, що наш найближчий сусід помер, що його поховали на тому місці, яке хрестять вітри, і що його спадкоємець уже приїхав до села, аби оглянути будинок та інше майно. Вони не знали його імені, але називали ім'ям покійного дядька, отож і я від першого дня звик так до нього звертатися. Він привіз повне пальто модних столичних гудзиків, вії, які переплутуються з бровами, і гарні кучері, якими вже марили дівчата з нашого села. Я чув, що він займався економічними науками, уникав товариства і стрибав у сідло свого мотоцикла біля заднього виходу з будинку, як тільки хтось із сусідів наближався до парадного входу. Після Німеччини, де я читав Канта, він і мене не дуже цікавив. Одного разу, женучи свої мотоцикли, ми зустрілися у полі на осонні і, не бажаючи ковати пилюку, їхали поруч. Так сталося, що я запросив його на чарку алкоголю з цитриною більше для годиться, аніж з дружніх спонук. Я ди-

вився, як він сидить переді мною, як посміхається на всі мої слова і як під тою посмішкою проростає трава над моїми думками, котрі я ховав, ще коли вони теплими летіли в повітрі.

Kurz und gut — мені здавалося, що я його вже десь бачив, напевно, у Геттінгені у корчмі «Junkerschaeenke», або деінде. Зрештою, приємно було після щоденних зустрічей, прогулянок та гри в шахи з Ольгою, що, як завжди, займали мене, трохи перепочити у невимушеній розмові із знайомим, який був — also — уважним слухачем. Час від часу я ходив до нього на вечерю з білим вином. Ми сиділи, курили люльки, обмінювалися тютюном (я курих свій голландський, він — якийсь англійський, сушений з родзинками та малагою), розмовляли і дивилися, як дим з люльок пливе до каміну, що був в успадкованому будинку і куди він час від часу підкладав дрова. Інколи мені здавалося, що ми обоє даремно витрачаємо час і гріємо протяг. Палячи, я переглядав книжки на його полицках і набрів на економічні твори Адама Сміта, старі календарі, а на столику — на маленьку металеву статуетку Наполеона Бонапарта.

Мій чоловік — відомий письменник, а я буваю ясновидицею.

Взимку 1995 року ми знову поїхали до Котора, щоб трохи відпочити й підлікуватися. В цьому місті на двох водах я добре себе почуваю. Мені воно видається жіночим містом: сховане на краю звивистої затоки, затиснуте між хвилястими мурами й горами, наче в подвійній утробі. Тінисте й вологе, воно сповнене підземних водяних вирів, схожих на змій, глибинних рік, які час від часу виринають на поверхню і затоплюють місто в дощові дні. Вважають, що його назва походить від грецького «катарео» — місце джерел, бо прісні води, що течуть із суші, огинають його мури, перемішуються та вливаються в солону воду, котра захоплює його спереду, а утроба міста час від часу всмоктує децицію моря. Отак которські води постійно міняються у грі підземне-наземне, солоне-прісне.

У перший по приїзді день, коли я гортала туристичний проспект із світлинами старого міста й околиць Котора і побачила там знімок Добро-

ти (панорама з повітря), переді мною раптом блискавично майнуло видіння якогось стола, і я відчула, що мушу до нього дістатися за будь-яку ціну. Я «бачила» стіл — великий, масивний, довгий, темного кольору, де-не-де він наче мав по собі різьбу. Хоча картинка була трохи розмита, я відразу зрозуміла, що то не секретер, а звичайний стіл без шухляд. На чому він стоїть, які в нього ніжки, цього я ніяк не могла побачити. Та знала напевне, що стіл знаходиться в Доброті, в будинку біля моря, трохи осторонь від дороги. Все, що стало мені відомо про нього від себе самої, було якесь уривчасте, розкидане, переплутане й бентежне.

Усю наступну ніч, у напівсні, каламутна картина мінялася, ставала складнішою і чіткішою, наче відблиск у потривоженій воді, яка поступово заспокоюється і врешті, вже цілком спокійна, все-таки дає подвійне відображення — і неба, й підводного світу.

Позаяк видіння мене переслідувало, наступного дня я розповіла чоловікові свою маленьку та-

Тим не менше, eines schoenes Tages, я познайомив його з родиною Ольги, а ті запросили його на день народження Ольжиної сестри. Того вечора, коли ми з'явилися із запізненням і потрапили просто за стіл, я лише на мить переключив увагу з Ольги на її сестру. Вона сиділа навпроти нас дивно бліда. Тримала обіруч перса, мов дві ручні, одноокі тваринки, і пізніше кусала виделку та ніж, ніби кусала коханця, якого — я знав — у неї не було. У цю мить заграли «An der schoenen blauen Donau», чи щось подібне, і я помітив, що Ольга та мій знайомий торкнулися під столом колінами, притупуючи в такт музики. Коли вони помітили, що я їх бачив, сусід, замість того, щоб відступити, простягнув під столом руку, схопив Ольжину долоню і вона, не кліпнувши оком, пролізла під столом з нашою вечерєю і пішла танцювати з ним. Потім вони вийшли разом на терасу, а я бачив, що Ольжина сестра не їсть, так само як і я, але це було не через мене або сестру, а через нього. І тоді я не витримав. Як тільки вони повернулися, я вилетів надвір, залишив вечірку і повернувся додому. Спати я не міг. Витягнув і оглянув свій пістолет, почистив і зарядив його. Потім написав листа

Ользі, трохи почитав Шиллера і перевернувся горілиць, коли мене перед світанком огорнув сон. Тоді я заснув, але у війську мене привчили не спати горілиць довше двадцяти хвилин. Через двадцять хвилин я й справді підхопився, побачив, що світає, немов ніч позеленіла, одягнувся, взяв пістолет і подався до сусідового будинку. Я погрюкав у двері і розбудив його. Він, позіхаючи, вийшов. Я запитав у нього, чи має він якусь зброю. Він мовчки подивився на мене і повернувся до будинку. Трохи згодом він з'явився з дядьковою мисливською рушницею. Сказав, що йому жаль, але нічого іншого у нього немає. Запропонував мені обрати зброю, від чого я відмовився. Тоді він запропонував спуститися до водяного млина, щоб не забруднювати будинок.

Ми спустилися. Падав сніг, подібний на попіл. Я зупинився на цьому боці, він перейшов через міст на другий берег. Коли він опинився навпроти мене, я заплющив ліве око і прицілювся. Цієї миті він вистрелив. Коли в мене влучила куля, я випустив пістолет і пригадав його ім'я. Воно звучало: Євгеній Онегін.

ємницю, котра мене дряпала, гризла і «була наче якийсь маленький біль під серцем, що плаче, як маленький голод» (1).

— Я тут знайшла один стіл, — сказала я.

— Коли!? — здивовано спитав він.

— Вчора... чи, може, сьогодні вночі!? — відповіла я зніяковіло. — Зрештою, я не знаю чи йдеться про один чи про три столи.

І справді, в моєму туманному видінні, що перебродило вночі, наче вино, гойдалися, мов на хвилях, три картинки. І тут я зрозуміла, що бачу зображення стола, помножене в часі й просторі: три фази та три місця його існування.

Перша картинка була пов'язана з якимось будинком в Лепетанах, поблизу мису, де зараз причаляють паромми, а колись, можливо, причалювали й кораблі. Той будинок я бачила ззовні, а стіл мав би бути десь на другому поверсі. Інша була інтер'єром якоїсь кімнати, точніше її частини, бо хоч я й відчувала, що розміщення величезне, зображення постійно мінялося. Воно було то двовимірним, то триви-

мірним, але увесь час це був вид спереду, з однієї точки. Я бачила стіл, що стояв біля стіни, яку закривала важка, багата штора, щось на кшталт драпіровки, темного кольору, можливо, бордової, зібраної в складки й запорошеної. За нею ледь вгадується інша, легка й прозора занавіска. І все ж, я не впевнена, чи є на другомі боці занавіски вікно. Мабуть, це все ж таки просто стіна, завішена тканиною по усій ширині. Повітря в кімнаті задушне, важке, затуманене. Картинка порожня, не населена жодними людськими образами. Єдина жива істота — якась рослина з великим листям, яка стоїть трохи збоку. Ще тут є якась статуетка на дерев'яній підставці. Третя картинка найтуманніша. Якась кімната, переповнена різними меблями, через які неможливо підійти до столу. Він з усіх боків оточений іншими речами, наваленими перед ним.

Незбагненна потреба будь-що знайти стола примусила всі мої органи відчуттів працювати з неймовірною швидкістю. Я гарячково шукала вихідну точку, слід, початок (або кінець) нитки

2

Річка, в яку я впав, була холодна, мене понесла течія, але я не втопився. Навпаки, мені здавалося, що вона лікує мене, носячи днями й ночами, здавалося, що поклавши руки під голову, я пливу за водою, з річки до річки, але там, де мене викинула вода, було дике пустище, придунайські болота тяглися за обрій, поорані віддзеркаленням пропливаючих хмар. Галки летіли зграями, мов плямистий килим, що ширяє у небі. Я не міг заснути від голоду, а коли знаходив щось поїсти, не встигав докінчити обіду через сон, що нестримно полонив мене. Я збудував з багна та очерету курінь і кожного ранку ходив убрід по Дунаю, розпачливо намагаючись спіймати щось на гачок. Від голоду я розмовляв сам зі собою, а коли річка починала текти швидше, я переставав думати і голова у мене паморочилася, бо я не міг думати швидко, а водночас не ставало сили опиратися течії, яка нестримно несла все, і мою думку теж.

Одного дня зловив я малесеньку рибку.

— So etwas ? — подумав я і кинув рибку назад до Дунаю. Вона ж не хотіла плисти геть, а зупинила-

ся переді мною і нашорошила свої риб'ячі вуха, в яких риби зберігають душі добродіїв.

— Wie heisst du ? — запитав я у неї з берега.

— Гаврило, — відповіла вона з води.

— Du verstehst deutsch ? — зачудувався я, і засміявся, і здивувався власному сміхові, який ледь впізнав, так довго я не сміявся.

— Also, Gavriilo, wie Archangelus ?

— Так, — сказала риба й запропонувала виконати три мої бажання.

— Kurz und gut, — сказав я їй відразу, — я хотів би насамперед замість цього куреня з багна ein Haus. Дім, побудований на гарній воді та вині, просторий, щоб у ньому міг птах загубитися, і високий, щоб кінь з вершником міг пройти у двері. Дім із садом, повним криничок і дерев. А потім, позаяк я молодий, була б мені придалася жінка, aber nicht zu junge! Щоб не була надто молода: щоб більше років було в ній, аніж на ній, щоб мала два закручених пучки волосся, сплетених як змії на вухах, і великі перса, щоб можна було дві шапки почепити... І на решті, але насамперед, тебе на вечерю. Але не думай приходити отака мала і ніяка, а спершу потов-

ЯСМІНА
МИХАЙЛОВИЧ
ТРИ СТОЛИ

Аріадни. Пригадала собі дві історії, які чула в Которі, коли ми були тут минулого разу. В морі інших історій, котрих у Которі вдосталь, ці запам'ятались мені найбільше. Одна розповідала про якусь жінку, дивачку зі страусячим яйцем, а інша — про проклятий палац, напівзруйнований і покинутий після останнього землетрусу. Палац знаходився в Доброті. Місцева легенда про те, що родина й дім були прокляті, була якась безлика й неясна, що підтвердилось, коли ми пізніше поговорили з тутешніми мешканцями. Я пригадала навіть ім'я тієї старої й дуже заможної капітанської родини, що жила в цьому палаці. Родина Трипковичів.

Я знала ще одне: що якась жінка, а не чоловік, мусить допомогти мені в цих незвичних пошуках, і відчувала, що стіл з мого видіння теж пов'язаний з якоюсь жінкою. Хоча б яким-небудь чином.

У Которському архіві, де працює наша знайома, я одразу ж поцікавилася родиною Трипкови-

чів (знаючи, що їхні нащадки вже не мешкають у Чорногорії) та чи немає, бува, якихось меблів із того будинку в інших которських домах. Мені категорично відповіли, що меблів у власності інших сімей немає, про це в Которі знали б; що останні Трипковичі, після того, як палац зазнав руїни, оселились у Рієці; що багато хто намагався купити все ще міцні руїни їхнього чудового будинку, та він якось не дався. Так він і обвалювався потрохи сам по собі, як і багато інших которсько-добротських будівель, через «неврегульовані юридично-майнові відносини». Ще мені сказали, що один із письмових столів, який належав цій родині, виставлений у Поморському музеї Котора, але він аніскілочка не відповідає моєму описові. Відомий він не лише своєю красою, а й численними сховками (2).

Між тим, якийсь біс не давав спокою нашій знайомій. Сприймавши без подиву цілу ту історію та мою нагальну потребу знайти стіл, наче свою власну, вона продовжувала пошуки й того ж вечора повідомила нас, що предмет

стішай, щоб людина мала що вкусити!

— So bitte? — закінчив я, а рибка плеснула хвостиком по Дунаю, і від того на воді залишилося щось подібне до дірки. Я плюнув у дірку і ліг спати. Отакого втомленого зморив мене сон, і уві сні втратив я і слух, і волосся, ім'я і пам'ять, як втрачають усі, коли сплять.

Мене розбудив ліжник, що трусився від ударів мого власного серця. Крізь високе вікно було видно небо, блакитне і посипане птахами як кропом. Я лежав на якомусь м'якому дивані кольору рудого коня. Знадвору чувся різкий голос великих садових ножиць, як вони постійно вимовляють одне й те саме слово, жуючи щоразу інший шматок. Переді мною на столику на коліщатках пахла і парувала риба, фарширована пташиною печінкою, і я нарешті втамував голод. Я пив вино ковтками, наче незліченні дзеркала у залах навколо мене, які ковтали моє віддзеркалення у русі. На мені був блакитний доломан з торочками, що танцювали під брязкіт острог. Я взяв дворогого капелюха з пір'ям і через відкриті двері тераси вийшов у день, який з цього боку ріки якраз спускався до лісу. На другому боці,

зі сторони ночі, розлігся парк, повний зелених вулиць аж до пагорба, де стояла галерея з куполом посередині. Я озирнувся довкола і зрозумів, що знаходжуся серед прекрасного палацу з місцем для полювання та риболовлі, і що цей палац з усією округою належить тепер мені.

Е.М.Kroenfeld, К.Kobald та інші історики архітектури, які розглядали це питання у спеціальній літературі, а потім К.Hilscher та А.Eigner сходяться на тому, що палац побудовано там, де колись на місці водопою звірів біля Дунаю стояв мисливський будинок. За проектом J.B.Fischer'a von Erlach'a почато будівництво тої частини палацу, креслення якої помилково не були, коли будівничий помер, похований разом з ним. Було багато сумнівів щодо продовження будівництва. Зрештою його було доручено N.Tacassi, який завершив будову між 1744 та 1750 роком. До серединної вищої частини він з обох боків добудував нижчі крила з придворним театром у західній частині будинку і з 1441 кімнатою. Ціла армія теслів та кравців, годинників та музикантів влетіла тоді до 44 приміщень на другому поверсі, щоби прикрасити їх шовковими шпалера-

умеблювання, який точно відповідає моєму описові, знайдено. Стіл, який я «бачила», — існує! Я була вражена. Ебеновий, темний, масивний, довгий, з мармуровими деталями й інкрустацією, швидше консоль, ніж просто стіл. Він належав сім'ї Трипковичів, а до того — родині венеціанського дожа Морозіні, яка занепадала водночас із занепадом Венеції. Знаходився стіл у їхній каплиці. Його привезли з Венеції (разом з убранням Морозіні?), припускають, що він із XVI чи XVII століття. Даро, Даріца Трипкович, переселившись у Ріску, частину своїх меблів, у тому числі й чарівний стіл, залишив на зберігання панові Р.

Далі історія стає заплутаною. Пан Р., котрий мешкає в Доброті, помістив стіл та інші речі в один дім, що ніби й належить йому, і не належить (неподалік від будинку, де він зараз живе), у кімнату, завалену меблями, наче справжній маленький склад. Стіл начебто знаходиться в глибині того приміщення, і до нього неможливо підійти, бо він заставлений іншими речами й усіляким мотлохом. Пан Р. не може

навіть показати стіл, хоча й має ключі, бо він інвалід, йому важко ходити, а жінку, котра живе в кімнаті поруч з тією, де стоять меблі, і котра є власне хазяйкою будинку, він не хоче турбувати.

Під час попередніх і наступних візитів до Боки я засвоїла, що найголовніше, коли оглядаєш визначні пам'ятки цієї багато в чому загадкової затоки, — знати хранителів і ключників замкнених, наполовину покинутих, наполовину чи й цілком відреставрованих красенів сакральної та світської архітектури. Коли вам заманеться щось побачити, перше питання, яке треба поставити: «В кого ключ?» (Існують цілі заплутані родоводи ключів). Которський регіон є, без сумніву, (епі)центром цього замкненого на ключ багатства.

Проте виявилось, принаймні у випадку з «моїм» столом, що ключ не обов'язково має бути вирішальним предметом, аби щось відчинити. Бо до тієї миті, заки стіл не знайшовся (йдеться про 24-годинний відрізок часу, від першого видіння до відомостей про існування стола і

ми, блискучими, ніби їх слимаки вилизували, порцеляновими кахлями, розписаними у китайському стилі блакитними квітами й птахами, щоб їх вистелити килимами і облаштувати камінами, на яких при повній параді стояв полк уланів і відповідна кількість майолікових дам у спідницях із кринолінами. Люстри спущені з високих стель, і скільки сягало їхнє світло, стіни були вкриті інкрустованою дерев'яною обшивкою та шкірою, а годинники, які грають і говорять, поставлені так, що здавалося, ніби вони перегукуються з кімнати до кімнати. Зала мільйонів була викладена мініатюрами перських рукописів XIV та XV століття, а маленька та велика дзеркальні зали мали канделябри, з яких свічки, ніби соснові ліси на шпичастому острові, піднімалися вгору, пливучи у порожнечі. Їхнє світло витікало крізь незліченні дзеркала у п'ятьм. Перед палацом на двох квадратних кілометрах був розбитий парк, навколо місця, що називалося Прекрасний колодязь, з джерелом Нептуна і низкою статуй, схованих у зелені. На пагорбі над парком — прикрашений колонами оглядовий майданчик, побудований у 1775 році за проектом E. von Hochenberg'a, а серед зелені біля са-

мого палацу вибудована простора стайня, у якій окрім коней зберігаються карети та сани власника, повні дзвіночків, які вміють видзвонювати державний гімн.

Над усім отим зараз висіла мжичка з Дунаю, а я, у довгому пальті з розпорками на полах, із дорожніми гудзиками на вилогах, потихеньку зійшов з тераси у парк. Я гуляв, доки не помітив, що заблукав у зелені. Пообідній час відходив з хмарками та водою, а мені не вдавалося зорієнтуватись, поки не помітив на маленькій кам'яній колоні знак терезів. За цим знаком я зрозумів, що парк являє собою велику карту пір року, лабіринт дванадцяти місяців та їхніх змін, і що треба лише знайти день та місяць, де ти перебуваєш цієї миті, і тоді неважко вийти у напрямку, який іде до кінця року. Бо рік починався на одному крилі сходів, що ведуть з палацу до парку, а закінчувався на другому крилі тих же ж сходів. Я, щоправда, знав, який був рік (коли я заснув на болоті, йшов 1914), але поняття не мав, який сьогодні день і місяць. Тільки-но я присів відпочити на якійсь лавці, як здалеку почувся голос, що вигукував чоловіче ім'я. Це ім'я було Ф е р д и -

МІЛОРАД
ПАВИЧ
ПРИНЦ
ФЕРДИНАНД
ЧИТАЄ
ПУШКІНА

його теперішнє місцезнаходження), не було жодних помилок, все влучало точно в ціль. Родина була саме та, а не якась інша з-поміж численних которських капітанських родин, будинок, де він колись знаходився, саме той, стіл саме той. Потім усе повернулося іншим боком. Перешкоди, завади, найрізноманітніші перепони з'являлися, наче незліченні бар'єри в якихось тривалих перегонах, які, зрештою, невідомо де мають скінчитися.

Всі наші спроби побачити стіл не увінчалися успіхом, хоча цим займалося багато наших знайомих, шанованих которців різних професій. Нічого більше не вдавалося дізнатися ані про походження, ані про вік, ані про стан стола, ані про те, як він виглядає. Історія замкнулась наглухо.

Наші намагання дістатися до столу ставали дедалі настирливішими, тож п. Р. висунув нову причину. На цей раз непереборну. З нього, мовляв, Трипкович взяв клятву нікому не показувати стіл.

З паном Р. я ніколи не була знайома, і не знаю,

як мені спало на гадку спитати, чи він часом не кульгавий. На мій подив, відповідь була ствердною. Кульгавий, але не від народження, а через якийсь нещасний випадок, а коли він стався, я так і не довідалась.

Отже, стіл стерегли кульгавий ключник і незнайома жінка, власниця будинку, в якому він знаходився.

Вся ця історія зі столом розтривожила Котор і почала набувати зовсім інших рис. Посипалися питання: хто і яким дивом знає навіть деякі подробиці про якийсь стіл, якщо самі которці про це не знають, тим паче, коли стало відомо, що йдеться про дуже старовинний предмет чудової роботи; що вони збираються робити з тим столом... До тих розмов додалися не потрібні політичні й релігійні домисли. Нам довелося відмовитись від подальших пошуків.

У один із наступних днів, гуляючи біля моря в Доброті, я подумала, що варто хоча б побачити дім пана Р., але ніхто з перехожих, яких ми зупиняли, не міг його показати. Дорогою ми спинились відпочити на якомусь доці. Сівши на

73

ЯСМІНА
МИХАЙЛОВИЧ
ТРИ СТОЛИ

на н д , і я зрозумів, що воно належить мені. Тієї ж миті на стежці з'явилася жінка у довгій мережаній сукні, з парасолькою від сонця, шпичастою, як її підбори. Вона наближалася швидкими кроками, і я зауважив, що вона має високі груди і два пучки волосся на вухах, мов дві скручені змії. Я підвівся їй назустріч, скориставшись скельцем на золотому держаку, яке я підніс до очей:

— Софія ! — вигукнув я радісно, здивувавшись подумки, звідки я знаю це ім'я. Бажаючи її обійняти, я випустив скельце і воно лишилося висіти на шовковому шнурку, але Софія мала сказати мені щось важливе.

— Мій любий принце, — говорила мені молода жінка, — як довго я Вас шукаю ! Ми запізнаємось. До Сараєва їхати 28 годин...

P.S. Що сталося через 28 годин у Сараєві з принцесою Софією та принцом Фердинандом, відомо всім, оскільки закінчення оповіді належить історії, і його можна прочитати у будь-якій енциклопедії під гаслом «Сараєвський замах». Представник визвольного руху однієї балканської країни, окупованої Австрією — Гаврило Принцип — убив у Сараєві на Відовдан, 28.VI. 1914 року австро-угорського спадкоємця престолу та його дружину, ерц-герцога Фердинанда та принцесу Софію, під час завершальних урочистостей на маневрах австрійських військ, на яких принц був присутній у якості верховного інспектора збройних сил Австро-Угорської імперії у Боснії. Відомо, що після цього вбивства Австро-Угорщина оголосила війну Королівству Сербія, що й призвело до Першої світової війни (1914-1918).

Переклала Алла Татаренко

залізний «пеньок», до якого прив'язують човни, я попросила чоловіка сфотографувати мене, так, щоб позаду було видно будинки Доброти. Будинок, який на знімку видно позаду мене, як ми дізналися через кілька хвилин від одного місцевого жителя, належав панові Р. На фотографії видно ще дещо. Вузький прохід — провулок, який коло будинку п. Р. веде трохи далі, заглиблюючись у сушу. Щось мене туди нестримно тягло, і я наполягла, щоб ми звернули в ту вуличку. По ній ми дійшли до незвичайного будинку, біля якого дорога перетворювалась на прохід під арковим склепінням. Кам'яний будинок справляв незвичайне враження, бо відрізнявся від решти сусідніх будівель якимось перевернутим виглядом. Схоже було, що в домі майже ніхто не живе. Через відхилену дерев'яну браму ми увійшли в маленьке квадратне подвір'я з кам'яним колодязем. Численні вікна з трухлявими зеленими віконницями, замкнені на засувки, і такі ж облізлі двері належали, вочевидь, різним квартирам і комірчинам. Наче бігун у відчайдуш-

ному ривку на фінішній прямій, я показала чоловікові двері, за якими, як я гадала, стояв мій стіл. Невідомо, чи дізнаюся я коли-небудь, чи він справді був там. І все-таки принаймні одна частинка мого бажання знайти й побачити той стіл «між реальністю і сном» була заспокоєна, коли я вказала пальцем на ті двері.

В останній вечір нашого перебування в Которі ми пішли з одним паном, істориком мистецтва, в ресторан, обшитий червоним плюшем, поруч із західною которською брамою, там, де вхід у місто з боку гори Ловчен через міст, під яким тече річка, що бере початок звідусіль і нізвідки. Той пан виявився другом покійного Дара Трипковича і розповів нам декілька цікавих подробиць про ту родину. Даріца, Даро Трипкович, народився десь у 1910 році чи трохи раніше. Багатий і зарозумілий, він ніколи нікого не приймав у себе вдома, так що й наш співрозмовник далі від холу в його

КОРСЕТ

1

У травні минулого року зі мною трапилася неімовірна річ. У своїй поштової скриньці я знайшла оголошення, вирізане з газети. Там було написано:

«ПОТРІБНА ЧОРНЯВА НАВЧИТЕЛЬКА МУЗИКИ (ГІТАРА). ВИМОГИ: ЗРІСТ БІЛЯ 170, ОБ'ЄМ ГРУДЕЙ І СТЕГОН ПРИБЛИЗНО ОДНАКОВИЙ.»

Під дивним оголошенням була адреса, за якою слід звернутися.

— Gare Montparnasse, — прочитала я.

Той, хто дав оголошення, жив у шостій окрузі. Тоді я ще нічого не підозрювала. Але то був рік, коли я любила лише найсолодше: чоловічі парфуми «Van Cleef», восени — липкий виноград, а навесні — черешні, наддзьобані птахами. Вже від січня мені вдавалося ловити на льоту випущені з рук речі, перш ніж вони впадуть, і я була щаслива, що врешті вилетіла і що вже можу ебатися.

Я машинально поклала папірець у кишеню, як завжди, взяла гітару і зійшла сходами вниз. Щось мені докучало. Я чорнява, відповідного зросту, та й

усе інше підходило до того, що було в оголошенні. Перед оголошеннями я не можу встояти, і за ними мене завжди чекає якийсь метелик, котрий викличе землетрус. Та моя мишоловка завжди була швидшою за мене. Ось і тепер вона вже знала. Як завжди, знала все раніше, ніж я.

Був ранок. Коли я відчинила браму, з імлі виринув 96-й автобус. Він повільно наближався до своєї зупинки перед моїм домом на Rue des Filles du Calvaire. На боці в нього на усю довжину були написані назви зупинок:

PORTE DES LILAS — PYRENEES — REPUBLIQUE — FILLES DU CALVAIRES — TURENNE — HOTEL DE VILLE — ST.MICHEL — GARE MONTPARNASSE.

Автобус зупинився переді мною, і двері тихо відчинилися. Він ніби заманював мене. Спокуса була непереборною. Я сіла й поїхала на Montparnasse, просто за адресою з газети. На дверях не було жодної таблички з іменем, але ж і в оголошенні не було імені — лише адреса й телефон.

Двері мені відчинив хлопець приблизно мого зросту. Я ледве його впізнала. Блідість на його обличчі була такою, наче передавалася принаймні чо-

домі ніколи не був. Тому він нічого не знав про стіл аж до нашого приїзду й розмови з п.Р., при спробі зрушити з місця справу зі столом. На мої докучливі прохання пригадати що-небудь цікаве чи незвичайне з життя жіночої половини родини Трипковичів, щось, що б підтверджувало моє передчуття про зв'язок стола з мого видіння з якоюсь жінкою, пан В. сказав: у Даріці було дві двоюрідні сестри, доньки його стрийка, старша Марія й молодша Міла. Щоб не віддавати половину маєтку в чужі руки, він одружився зі своєю молодшою кузиною Мілою. Оскільки йшлося про кровних родичів, дозвіл на той шлюб, мовляв, довелося просити аж у Римі. Дітям, які в них народилися, синові й дочці, зробили переливання крові відразу після народження, всі вони й далі мешкали в тому ж домі, обидві сестри, як засвідчив наш співрозмовник, дуже любили одна одну, жили в злагоді, а шлюб Дара й Міли був щасливим. Друга сестра, Марія, так і не вийшла заміж і померла нещодавно у Спліті. Міла й Даро теж уже покійні, а їхні діти, котрі

живуть у Рієці, зараз літні люди й не мають нащадків. Після їхньої смерті згасне й рід Трипковичів.

Ось так стіл, врятований після занепаду родини Морозіні, потрапив до рук іншої сім'ї, яка згасає вже в наш час, а стіл стоїть у темряві, зашпаний штукатуркою й мотлохом.

Поки ми розмовляли, в ресторані весь час грала музика з фільму «Halloween». Музика, якої я дуже боюсь.

Довідалась я і хто така ота жінка-дивачка зі страусячим яйцем, із якою з самого початку було пов'язане моє видіння стола. Звали її Гізела Трипкович, вона вийшла заміж в іншу знану капітанську родину Томичів і мала численних нащадків. Під час отого останнього землетрусу, коли всі вибігали з будинку, рятуючи дітей і якісь цінні речі, Гізела притьомно повернулася у нього, шукаючи страусяче яйце, яке вона привезла з котроїсь заморської подорожі, наче то була її найбільша коштовність. Коли вона померла, її поховали разом з тим яйцем. Схоже, вона не мала жодного стосунку

75

ЯСМІНА
МИХАЙЛОВИЧ
ТРИ СТОЛИ

тири-п'ять поколінь. І в тій блідості вгадувалося щось схоже на пруг. Але я відразу зрозуміла, що це він, мій коханець. Той, з котрим я познайомилась у Греції. Через стільки років він знову підписався на мені тією своєю посмішкою, що може обпалити. Тимотей із золотистою бородою, наче зірваною з куща винограду. Я хотіла було відразу піти звідти, та, на диво, він ні на мить нічим не виказав, що ми вже знайомі. Поводився так, ніби й не вчив мене ворожити на спогляданні прутня. У деякі моменти він поводився і виглядав наче хтось інший. Навіть дуже ввічливо поцікавився, як мене звати, і згодом тримався так, ніби ніколи раніше не чув того імені. Це було настільки переконливо, що я залишилася.

— Ви — вчителька? — спитав він, впускаючи мене до помешкання. Від нього війнуло якимось незнайомим, приємним запахом парфумів, як на мене, де-що солодкавим, густим, мов олія. То було не «Azzaro» — Eau de Toilette, яким він колись користувався. Він мене вивів на середину просторої кімнати і зміряв поглядом з голови до п'ят, ніби бачив уперше.

— Гадаю, ви підходите, — замислено процідив він, — у вас природній колір волосся?

— Чого бракує моєму волосся? Натуральне чорне волосся. Бельгійська чорна барва... Хіба ви не ставили таку вимогу у своєму нечемному оголошенні? — я підхопила його гру, вдаючи що ми раніше й не кохалися, щойно впаде дощ.

Та волосся в мене кучерявиться, коли я відсторонена або закохана, а коли пісяю на кропиву — випрямляється. Я глянула мимохідь у найближче дзеркало й побачила, що на голові в мене «афро». Я була на злеті. Сказавши, скільки беру за урок, попередила, що після п'ятого заняття, якщо не буде результатів, навчання припиняється. Потім посадила його біля себе на канапу, взяла акорд і почала:

— Перш ніж розпочнемо урок, я вам розкажу, що треба знати про пальці, коли ви граєте. Великий палець на правій руці — це ви, а на лівій — ваше кохання. Решта пальців — то люди довкола вас. Два середні пальці означають: правий — вашого друга, лівий — ворога; безіменний на правій руці означає вашого батька, на лівій — матір; мізинці — дітей, хлопчика й дівчинку, а вказівні — предків... Думайте про це, коли будете грати.

— Якщо це так, — мовив він, — музику з гітарних

до стола, проте походила з Трипковичів. Наш співрозмовник, ясна річ, зрозумів, яким чином я «знайшла» стіл. Тому він виявив бажання поділитися своїм досвідом. Оскільки за фактом він історик мистецтва, його часто запрошують оцінювати різні речі. Займаючись цим, він зустрічався в Боці з найрізноманітнішими мистецькими витворами, та жодного разу, окрім одного випадку, йому не хотілось що-небудь придбати.

Його покликали в один дім оцінити якісь предмети, і там, побачивши фрагмент написаної олією картини XVI-XVII сторіччя, на якій була зображена Богородиця, він відчув жагуче бажання мати її в себе. Між тим, Богородиця, неймовірно краси, була лише частиною великої композиції. Бракувало двох ангелів зліва і справа від неї, а також немовляти-Христа, якого вона тримала на руках, дивлячись на нього. Богородиця залишилась без дитяти й ангелів, тому що четверо братів, отримавши спадок, ніяк не могли поділити картину, тож і розрізали її на чотири частини. Один із братів

продав свою частину картини, фрагмент з Богородицею потрапив у вже згаданий дім, і нашому знайомому після багатьох перипетій вдалося купити картину. Він її повісив в узголів'ї ліжка у спальні. Відтоді почалися нічні кошмари, холодний піт, безсоння, маячня. Та спершу він не пов'язував свою «нічну хворобу» з Мадонною, що оселилась у нього, аж поки однієї ночі, навдивовижу теплої й світлої, не зауважив, куди вона дивиться. Її очі та її погляд весь час були спрямовані на нього. Вона не давала йому спати. Втямивши в чім річ, він став шукати решту фрагментів картини, знайшов двох ангелів, але немовляти не було ніде. У відчай він зняв Богородицю зі стіни і сховав від себе самого.

— Вона шукала своє дитя, — сказав мій чоловік, — а бачила лише вас. Перевісьте її на яку іншу стіну й поставте перед нею аналой із відкритою Біблією. Так вона дивитиметься в Книгу і, можливо, знайде розраду. Бо це книга про її дитину.

струн добуває моя ліва рука, а це значить, коли вірити вашій баєчці, що на них грають моя кохана, моя мати, мій ворог, моя бабуся й моя майбутня донька, якщо я її заслужу. Словом, це жіноча гра, особливо якщо моїм головним ворогом теж виявиться жінка. А ви, — на мить він став моїм учителем, — коли пораните палець, майте на увазі те, про що говорили мені. Не думайте, що та ранка стосується лише вас. Рани на пальцях попереджають про хвороби й небезпеку для близьких вам людей або тих інших, які вас ненавидять...

Після такого його випадку я трохи знітилась і швидко перейшла до уроку, звертаючись до нього й далі на «Ви», як і він до мене. Я йому показала, як ставити пальці для початкового акорду, і він це легко засвоїв. Але правою рукою навіть не торкнув струн. Ні на першому, ні на наступних уроках. Він знав напам'ять позиції пальців лівої руки і вже почав дуже точно і вправно виконувати ними першу мелодію, котру я йому задала, проте й далі, незважаючи на мої вимоги, не грав правою рукою. То були добре оплачувані німі уроки музики. Тоді я відчула, що мій *parfum spray* «Molineux» яось губиться в присут-

ності того не знайомого мені запаху туалетної води, якою він тепер користувався. В один з наступних днів я побризкалась туалетною водою «*Raso Rabanne*» — *La Nuit, Eau de Parfum*.

— Чому б нам не підключити й праву руку? — спитала я його. — Мушу вам нагадати, що завтра п'ятий урок, і я більше не прийду, якщо ви й далі гратимете без звуку.

— О Боже, як ви одягнені! — перебив він мене незадоволено й підвівся. — Я не можу вчитися, коли бачу вас у такому одязі...

Я страшенно здивувалась. Він узяв мене за руку, наче маленьку дівчинку, ми спустилися на вулицю і зайшли у два-три бутіки. З неймовірною спритністю й безпомилковим смаком він купив мені чудову спідницю, картаті панчохи і шотландську шапочку з помпоном, потім плащ на два боки і сорочку з емальованими гудзиками. Просто тут, в магазині він примусив мене все це вдягнути. Продавщицям звелів скласти в пакет той одяг, який я щойно зняла, і викинути геть. Усе моє обурення кудись поділося, досить було одного погляду в дзеркало.

— Ну от, тепер можна продовжити урок, — мо-

Повернувшись у Белград, я першої ж ночі відчула в собі приплив якоїсь могутньої енергії. Мабуть, спиритичної. Мені здавалося, що практично без будь-яких допоміжних засобів я здатна викликати й матеріалізувати що завгодно, і це мене дуже налякало. Я, власне, боялася, що з тим роєм духів можуть прийти й мої померлі.

Через кілька днів, трохи заспокоївшись і попросивши чоловіка поасистувати мені, я, за допомогою блюдця й літер викликала вищого духа, посередника (чомусь я була переконана, що його мали б звати Аріелем!), а потім і покійного Дара Трипковича. А все через нестримне бажання дізнатися «правду» про стіл. Вірніше, з'ясувати суть: чому в мене було видіння стола і чи він якимось пов'язаний із певною жінкою. Ці питання вимагали відповіді.

Духи, схоже, відповіли мені чітко й виразно на два питання. Що власник стола — дож, і що стіл датується XVII століттям. На питання про ім'я дожа я отримала несподівану відповідь.

вив він задоволено, і ми повернулися в його квартиру.

На цьому місці я мушу сказати, що мене вже почало лякати те, що він вперто робить вигляд, ніби ми ніколи раніше не бачились. Я сіла з гітарою, щоб продовжити заняття, але він не взяв, як зазвичай, свій інструмент. Несподівано він підійшов до мене ззаду, обняв мене і, коли я хотіла звільнитися з його обіймів, взяв перший акорд на моїй гітарі, не випускаючи мене. Акорд був кришталево чистим, права рука робила свою справу безпомилково, і він тихо, хрипливатим голосом заспівав старовинну пісню, якої я його навчила на третьому німому уроці. Через кожні два слова він цілував мене в шию, а я глибоко вдихала запах отих його незвичайних парфумів, яких я ні в кого перед тим не зустрічала. Тільки от слова були не французькі, а з якоїсь дивної, не знайомої мені мови:

У сорочці тихій завтрашніх порухів

Нерухомо

Прикипів очима до грудей твоїх —

Хай серце нагодують...

— Це сербські слова? — спитала я.

Блюдце уперто виписувало два імені: Сатаса й Санаса. Кажу, вперто, бо ми про це запитували багато разів, намагаючись почути земну, раціональну, очікувану відповідь, що власником є Морозіні. Лише посередині сеансу, глянувши на папір, списаний ієрогліфами, я раптом зрозуміла, що це ім'я — анаграма. Ми були вражені.

Тайнопис тривав, а ми ставали дедалі майстернішими криптографами. Та одну відповідь не зрозуміли й донині. Питання було, чому цей стіл такий важливий для мене, а відповідь звучала: «Через С Л В». Короткою була й відповідь на питання, що б цей стіл міг принести в наш дім — «Рану!» Ще ми дізналися (якщо так взагалі можна сказати), що стіл слугував для ритуальних цілей, але ніхто через нього не постраждав і з ним не пов'язане жодне насильство. Тимчасом, духи були категоричні й щодо того, що жодна жіноча доля не пов'язана із ним. Принаймні так нам було сказано. Або ж ми так зрозуміли. Духи ковтають голосні звуки, іноді замінюють їх цифрами, послуговують-

77

ЯСМІНА
МИХАЙЛОВИЧ
ТРИ СТОЛИ

— Ні, — відповів він, — чому це ви так подумали?

Посеред пісні він перестав грати і повільно почав мене роздягати. Спершу зняв шапочку й туфлі, далі перстені та пояс із перламутровою застібкою. Потім через сорочку розстебнув на мені станик. Тоді я взялася роздягати його. Тремтячими пальцями зняла з нього сорочку і все інше, а коли ми нарешті залишилися голі, він кинув мене на ліжко, сів поруч, високо задер свої ноги й натягнув на себе, одна за одною, мої шовкові картаті панчохи. Я із жахом побачила, що мої щойно стягнені панчохи пасують йому набагато краще, ніж мені, а за мить переконалася, що те ж саме стосується і моєї нової спідниці, й сорочки, котрі він теж одягнув на себе. Ось такий, повністю вбраний в одяг, який мені щойно купив, він опускає руки вздовж стегон, взуває мої туфлі, розчісується моїм гребінцем, на ходу вдягає мою шапочку з помпоном, малює губи моєю помадою і, притримом спустившись по сходах, біжить кудись у місто.

Я сиділа без слів і без одягу сама у квартирі, і мусила обирати одне з двох: або піти звідти в його чоловічому одязі, або чекати на нього. І тут мені де-що спало на думку. В скрині я знайшла чудову ста-

ся архаїзмами. В них взагалі важка мова, а може, це наша така.

Наступного дня в мене в голові увесь час крутилося й докучало інше ім'я, що означало вищого духа, котрого я викликала. Хто такий Аріель? Звідки я його знала? Пошукавши у паперово-комп'ютерних енциклопедіях, ми ідентифікували цю «істоту» як ім'я духа в Шекспіровій «Бурі», кур'єра, гінця, посланця, того, кому властива величезна швидкість. Я була впевнена, що знаю Аріеля з «Хозарського словника», та мій чоловік це заперечував. І все одно мене й далі мучило питання, звідкіля мені так добре відоме це ім'я? Відповідь знайшлася незабаром і була дуже кумедною. На кришці моєї пральної машини була приліплена барвиста реклама порошку, що пере дуже швидко. Порошок називався «Аріель»! Це ім'я я підсвідомо читала майже щодня, а міфологічне перетворення повсякденного життя і юнгівська синхронізація стосовно життя наприкінці XX століття виявляли себе найнесподіванішим чином.

ровинну жіночу сорочку, розшиту срібною ниткою. З монограмою «А» на комірці. І спідницю зі шнурівкою. На підшивці спідниці було вишито «Roma». Той старий одяг привезли з Італії. Все це цілу вічність ніхто не носив, ну то й що, подумала я. Воно мені личило, я вдяглась і вийшла на вулицю. Він сидів у ресторані неподалік від дому і пив «Сотерн», заїдаючи його гусячим паштетом. Щойно він мене помітив, очі в нього заблищали, він підвівся й поцілував мене куди пристрасніше, ніж годилося б цілуватися двом високим дівчатам увечері на вулиці. В тому поцілункові моя губна помада дивно запахла на його губах, і ми поспіхом повернулися в його квартиру.

— Як тобі шалено личить одяг моєї тітки, — прошепотів він і ще на сходах почав розстібувати на мені гудзики. Ми навіть не замкнули двері, він був на мені, прямий, наче стрибун у воду, з'єднавши долоні в мене над головою і випроставши складені докупи ступні. Прямий, мов спис, чий політ пережила його. Далі я нічого не пам'ятаю...

Найкращі хвилини свого життя людина забуває найшвидше. За миттю найвищої самореалізації,

Тієї ночі, після викликання духів, з нами нічого не сталося. Все ще було дуже свіже, виглядало неймовірним і начебто безневинним. Проте вже наступної ночі ми обоє прокинулись у якомусь страхіві, навіть у легкій паніці. Вона не була викликана нічим ззовні, хіба що якимось шумом, але ж уночі й так будь-який шум добре чути, особливо коли ти на це налаштований. Той наш страх був чимось іншим — невизначеним і великим. Він тривав якийсь час, наче щось витало в повітрі, а потім зник...

Кілька днів я зволікала, та врешті сіла записати до свого комп'ютерного щоденника історію про которський стіл. На самому початку тексту, коли я описувала різні свої видіння стола, мій РС під назвою «Гомер» раптом завис. Курсор зник з монітора, наче кудись відлетів, клавіатура не реагувала. На екрані світилась лише заморожена картинка частини «рукопису», фальшива картинка, бо в той час комп'ютер був насправді мертвим. Раніше зі мною ніколи не траплялося такого, щоб весь комп'ютер повністю, навіть клавіатура, відмовлявся слу-

оргазму або чарівного сну настає забуття, амнезія, стираються спогади. Бо під час найкращих снів, під час найвищого творчого акту — зачаття дитини — людська істота на мить підіймається по драбині життя на кілька щаблів над собою, та не може там довго втриматись і, падаючи назад, у реальність, мусить якнайшвидше забути ті хвилини просвітлення. За життя ми не раз буваємо в раю, та пам'ятаємо лише вигнання...

Наші уроки музики перетворилися на дещо інше. Він був наче зачарований мною. Одного ранку сказав, що хотів би показати мені свою матір і тітку.

— Але, — додав він, — для того, щоб ти їх побачила, нам треба поїхати в Котор, у наш родинний дім, який я нещодавно успадкував. Це в Чорногорії. Війна там уже скінчилась, і можна туди їхати.

Тут він показав мені старовинний позолочений ключ із голівкою у вигляді персня. Якщо одягнути ключ на палець, здавалося, що на руці — перстень із гарним коштовним сардоніксом. Він мені його надягнув, і це було схоже на заручини. Тієї ж миті зі мною стало-

хатись. Текст, який я встигла набрати, не був збережений, і мені було ясно, що я можу врятувати тільки ту несправжню картинку на екрані, котра імітувала роботу комп'ютера, поки й вона не потонула під чорною рамкою монітора в нікуди. Я надиктувала на касету той маленький уривок тексту, боячись переносити його на папір. Я подумала: краще звуковий, ніж буквенний запис (3).

Незабаром вся ця історія про которський стіл отримала, принаймні тимчасово, подвійний епілог. Матеріальний та духовний.

Матеріальний епілог пов'язаний із нашим давнім бажанням мати зроблені в єдиному примірнику письмові столи архітектора Куцини, які були власністю фірми певного п. Радіна. Ми їх бачили лише один раз, на виставці в столичному салоні меблів. Одначе цього було достатньо, щоб закохатись у них.

Письмові столи виглядали, як постмодерністський Гауді на балканському ґрунті. Гарнітур

містив чоловічий та жіночий письмові столи, причому чоловічий складався з двох частин, власне стола й книжкової шафи, а жіночий зроблений як одне ціле — стіл з шафою. Дві чоловічі частини були з горіхового дерева, темні, чепурні, ледь грубуваті. Ні на столі, ні на шафі, що йому належала, не повторювалась жодна лінія, жодна форма. Все було асиметричне, несподіване, чудне й неймовірно функціональне. Жіноче ж ціле було з білого ясеня, світле, величезне і водночас небесно чисте, із цілком іншою асиметрією, ніж чоловіча. Воно мало єдиний недолік: було кульгавим. Власне, задуманий спершу як жіночий туалетний стіл (!) довжиною 2 м і такої ж висоти в правій своїй частині, цей предмет умеблювання не мав ніжки з лівого боку. Тому під нього тимчасово підклали якусь дошку, аби він утримував рівновагу.

Всі наші спроби упродовж трьох років заволодіти столами, причому не лише через їхню красу, а насамперед через те, що в хаті в нас не було жодного письмового стола (!), увінчалися

79

ЯСМІНА
МИХАЙЛОВИЧ
ТРИ СТОЛИ

ся щось дивне. Подумки я побачила не сам будинок, а те, що всередині, і там, як підказувала вага ключа, цілком ясно було видно якісь сходи, що розходилися на два боки. Та я не відповіла, чи хочу...

2

Коли ми приїхали, в Которі панував штиль. Човни витали в повітрі над своїми перевернутими відображеннями, наче моря взагалі не було. По білих схилах гір ковзали чорні тіні хмар, схожі на прудкі рухомі озера.

— Тут надвечір простягнеш руку — і ніч падає тобі просто на долоню, — мовив він.

— Не показуй мені, де ваш дім, — сказала я, надягнувши голівку ключа на палець, — думаю, я сама зможу знайти до нього дорогу, тобто ключ приведе мене просто до свого замка.

Так і сталося. Я йшла, тримаючи ключа перед собою, і опинилася на невеличкій площі. То була, як виявилось, Салатна площа, і перед нами постав дім його предків — которський палац Врачен. Він мав номер 299.

— Що значить Врачен? — спитала я його.

— Не знаю.

— Як то не знаєш?

— Не знаю.

— Жартуєш, — сказала я.

Якусь хвилю ми стояли під родинним гербом. Два кам'яні ангелочки над нашими головами тримали ворону на золотій перекладині.

— Справжня старизна, — сказав він, — у ній є звуки, котрим щонайменше чотири століття. За комуністів, після Другої світової, палац був націоналізований. Недавно тутешні власті повернули його нашій родині. Ми знаємо, що в XIV столітті він був власністю вдови Міха Врачена, пані Катени. Катеню звали й мою матір...

Тепер стіни будинку були вкриті червоним шпоровинням із подрібненої цегли. Та мене це не цікавило. Мені страшенно кортіло побачити, що там всередині. Я відімкнула браму. У дворі був кам'яний колодязь. Величезний, старіший за будинок, наповнений звуками з XIII сторіччя. Щойно ми увійшли, на мене повіяло запахами, котрі пережили не одне століття, і я подумала, що ворожий запах якого-небудь дому може прогнати жінку ще з порога, не дозво-

нічим. Виникали найрізноманітніші перешкоди: матеріальні, психологічні, суспільні, ірраціональні, воєнні, погодні, ділові... Знову ж таки, із найрізноманітніших причин, нам не вдалося купити якихось інших столів. Так минав час, ми умеблювали квартиру, та основного, що було потрібне нам для роботи, не мали. За весь той час і Радінові столи не потрапили ні до чиїх інших рук. В них теж не вийшло. Стояли собі на якомусь складі біля Сави, «сховані» глибоко, не менше кількох метрів нижче рівня води в річці.

Після повернення з Котора я сказала чоловікові, що, схоже, це він, може, підсвідомо, але вперто перешкоджає появі будь-якого письмового стола в нашому домі. Просто тому, що йому не хочеться його мати. Він замислився і сказав, що це, мабуть, правда.

Проте, як я тепер переконалась, моє бажання здобути столи було сильнішим. Якось по обіді, вже після Аріелевих послань, моєму чоловікові приснилося, що в нього є, чи то було, три столи. Його колишній стіл із молодих літ (3),

каторський і гаудієвський.

Через тиждень всі три предмети з меблів Радіна були в нашій квартирі, в найкращій кімнаті з кутовим вікном. Ця кімната, яку ми назвали хозарською, колишня їдальня, тепер була проголошена кабінетом і зайнята нарешті жада-ними столами. Ми їх врешті отримали ще й тому, що цю справу залагодили Радінова дружина і я. Я їй сказала, що ми повинні мати ті столи з усіх можливих причин, а в першу чергу емоційних. І все. Вона нічого більше не спитала, все зрозумівши, і столи опинилися тут. Та-ким чином із каторського стола був знятий магічний вплив, принаймні так мені здавалося. Він просто повернув нас до наших уже да-вно вибраних письмових столів. Ці рядки я пишу на моєму ясеневому столі, якому при-робили білу мармурову ніжку, тож він вже не кульгавий.

Та все ж залишилось нерозгаданим ще одне питання. Чи каторське видіння було пов'язане з якоюсь жінкою? Чому я постійно відчувала присутність жіночої аури біля стола?

ливши їй увійти. Тут переді мною показалися сходи, що розходились на два боки. Я їх одразу впізнала. Їх прикрашав настінний живопис із підписом якогось італійського маляра на ім'я Napoleon D'Este. Та це було найменш важливим. На другому поверсі кожне відгалуження сходів закінчувалось прекрасним жіночим портретом.

— Їх я й хотів тобі показати, — сказав він, — оця справа, чорнява, то моя тітка, а та друга — мати.

Я побачила в золотих рамах двох красунь, одна з яких була зображена із чудовими зеленими сережками на фоні чорного, наче воронове крило, волосся, а друга була іще вродливіша, тільки зовсім сива, хоча молода й висока, як і перша. На руці в неї був перстень із коштовним каменем сардонісом, в яко-му я впізнала голівку того самого ключа, котрий був зараз на моєму пальці. На обох портретах стояв під-пис одного й того ж художника — Маріо Маскареллі.

Однак нас ніхто не зустрів. Марно я чекала, що вийде його мати, пані Катена, або тітка. Ніхто так і не з'явився. Мозаїка з кості та дерева на підлозі й ін-крустовані двері привели нас до кімнат на другому поверсі й маленької домашньої каплички, яка знахо-

дилась над аркою вуличного переходу. Там у напів-темряві молилася, вклякнувши на колінах, якась ста-ренька. Я було подумала, що то його мати чи тітка, та коли сказала йому про це, він мило розсміявся.

— Ну що ти, це ж Селена, наша стара служниця.

У третій кімнаті були поясні портрети тих же ж двох красунь, дуже подібних одна до одної. На тіт-чиному портреті була намальована гітара, на ма-териному виднілася вдаліні якась каторська церк-ва. Тоді він мені й сказав, що тітка подарувала свої коштовні сережки його майбутній дівчині.

— За однієї умови, — додав він. — Моя дівчина має вміти грати на гітарі. Судячи з усього, сережки призначені для тебе.

Тоді я спитала:

— Де вони?

Він відповів, що обидві вже давно мертві.

— Хіба сережки можуть померти? — здивува-лась я, на що він знову розсміявся і виїняв із кишені пару чудових італійських сережок, наче дві зелені сльози. То були ті самі сережки, які я бачила на пор-треті його тітки, котрий висів над сходами.

— Мама й тітка давно померли, — сказав він,

Другий епілог, духовної природи, з'явився відразу після того, як меблі переїхали до нашого дому, і дав принаймні тимчасову відповідь на це запитання.

У швейцара однієї солідної установи на мого чоловіка чекав лист. Написаний від руки. Він пролежав там цілу ніч. Відкривши його наступного дня, ми досить байдуже прочитали перші рядки, бо вирішили, що йдеться ще про один лист тих читачів, які б хотіли бути письменниками. Писав двадцятирічний хлопець, Міомир Радованович, студент першого курсу математичного факультету. Все-таки я прочитала листа вголос і до кінця. З кожним реченням наше здивування ставало дедалі більшим.

*«... Шановний пане Павичу,
Я певен, що Ви набагато краще за мене знаєте деталі, пов'язані з Севастом, тим більше я дивуюся, чому Ви не включили їх до «Хозарського словника». Дозвольте Вам нагадати.
Трохи більше, як через три століття по тому, як*

— маму я майже не пам'ятаю, а тітка була мені замість матері. Ти бачила, які вони були вродливі...

Я вибачилась, він ушморгнув мені сережки у вуха, поцілував, і ми пішли далі оглядати дім. Все було неймовірно старим і зношеним. В одній кімнаті я побачила два ліжка, чоловіче й жіноче. Чоловіче було обернуте на північ, а жіноче — на південь. Чоловіче ліжко було вузьким і, схоже, його принесли з якогось корабля. Жіноче було величезним, зробленим з кованого заліза, мало шість ніжок і було прикрашене латунними яблуками. Таке високе, що на ньому можна було накривати вечерю, наче на столі.

Зелені сережки в моїх вухах раптом запахли. Їхній аромат трохи нагадував той його солодкавий німий акорд.

— Що це за ліжко? — спитала я, показуючи на те, що було зроблене з кованого заліза.

— Це ліжко на три особи. Третя особа з нього завжди зникає.

— Як це?

— Дуже просто. Коли жінка завагітніє, з ліжка зникає її чоловік. Коли дитина виростає, вона покидає мамину постіль. І тоді там зазвичай з'являється

Никон Севаст залишив монастир Ніколе, в його святі стіни прийшов молодий священик на ім'я Доментіан, котрий щойно здобув богословську освіту. Оскільки паралельно з теологією він вивчав історію мистецтва, в Ніколе цей новоспечений богослов знайшов багату духовну поживу: служіння Богові й Мистецтву, котрі в глибині його свідомості були нерозривно пов'язані між собою.

Увесь свій вільний час Доментіан проводив, роздивляючись багатий живопис на стінах церкви в Овчарській ущелині...

... Увійшовши в церкву, він побачив при слабенькому світлі свічки, яка тремтіла в монаховій руці, що фреска ніби виступає трохи вперед порівняно з іншими, а її краї відкидають тінь, щоправда, ледь помітну, але видимо для пильного ока, начебто вся та невігадлива постать Діви Марії написана поверх чогось іншого. Доментіан побожно став перед нею і став її вивчати, немов бачив уперше. І тоді блідість на лиці Богородиці і вся її постать видалися йому цілком неприродними, наче якусь іншу фреску

81

ЯСМІНА
МИХАЙЛОВИЧ
ТРИ СТОЛИ

коханець. Або коханка. І так далі...

Ми з'їли легеньку вечерю, не сідаючи до столу. З неймовірною спритністю пальців і швидкістю рухів, яка не впадала у вічі, він подав мені «мицву» — єврейський сир у вигляді олівця, загорнутого в сріблястий папір, і медову ракію, що пахла воском. Потім запропонував мені три вишеньки, сказавши, що кісточки я можу залишити собі. Кісточки в тих вишень були насправді трьома перлинами, які поклали в ягоди, а з мушель їх вийняли більш як сто років тому...

Ранки в Которі солоні, а світає тут після сніданку... Майже щодня він вирушав уранці до якоїсь контори, щоби переглянути свої документи на право власності. В неділю ми ходили до церкви. Селана і я — в католицьку катедру св. Трипуна, а Тимотей — у православний храм св. Луки. Потім ми разом ішли на каву на Збройну площу. Одного разу він повів нас через затоку в Столив, де була церковця, наполовину східнохристиянського обряду, а наполовину римокатолицька. Того дня я знайшла вдома віяло його матері. На віялі дрібними літерами було написано:

покрили новими фарбами і так створили образ Богородиці.

Тієї миті в Доментіані переміг історик мистецтва, і він лупонув підсвічником по лиці Пречистої Марії. Він тут же усвідомив, що вчинив, показно заплющив очі і склав руки, аж раптом почув, як глас Божий наказує йому відкрити очі й знову глянути на фреску, що він і зробив.

На тому місці, де край важкого підсвічника зачепив лик Богородиці, наче шрам, виднілось якесь чуже обличчя, і Доментіан, тепер вже сміливіше й упевненіше, почав оббивати всю фреску, аж поки останній шмат верхнього шару шпаровиння не відпав від стіни. Він зблід на лиці і в душі й стояв наче скам'янілий, не зводячи очей з того, що залишилось на стіні.

Перед Доментіановими очима постав Сатана в усій своїй красі й молодості, і відданому Богові священнику досить було лише трьох секунд, щоб закохатися. Як Ви добре знаєте, пане Павичу, Сатана був у жіночій подобі й весь час ховався в убранні Діви Марії, котра в тому «підфарбованому» вигляді, зі своєю святою

блідістю, не справляла ніякого враження. Можливо, це звучить як богохульство, та Сатана був таким божественно природним і прекрасним, що цілком гармонійно поєднувався з розписом усієї тієї непоказної церковці, надавав йому нового смислу й монументальності, і Доментіан мусив визнати, що нічого прекраснішого за це ще не бачив.

Це відкрило нову сторінку в його дослідженні про овчарсько-кабларські фрески. Хто може з упевненістю стверджувати, що це єдиний Сатана на наших монастирських стінах? Це настільки вивело Доментіана з душевної рівноваги, що він спалив свій рукопис, для якого так ретельно збирав матеріал, і покинув монастир».

В кінці листа вираз, написаний спершу як ЄДИНА САТАНА, тобто в жіночому роді, потім був виправлений, ніби йшлося про помилку, на форму чоловічого роду — ЄДИНИЙ САТАНА. Карти нарешті відкрилися. В них була антифреска, ікона-палімпсест, подібна до тієї, котру

Як тіло має члени, так їх має й душа. Так ми приходимо до подвійної реальності. Божественна чеснота (інтуїція), людська чеснота (думка, яка божеству не потрібна), сон (який теж є істотою), мрія, знання, спогади, почуття, поцілунок (який є невидимим світлом), страх і нарешті смерть — все це члени душі. Душа їх має десять — удвічі більше, ніж тіло має органів чуттів. Вони душі допомагають рухатися по світу, який вона тримає в собі...

Якось уранці ми снідали вдвох із Селеною. Вона поставила на стіл вугра, смаженого на молоці, та зелений салат із єдиною крапелькою сонця, котру ми мали в домі. На руках замість рукавиць в неї були старі панчохи, з яких визирали лише пальці.

— Я бачила ті прекрасні картини. Ви знали тих жінок? — спитала я італійською, якою вона говорила краще за мене. Селена вишкірила в посмішці зуби, покриті могутніми хвилями сербських та італійських слів, які їх десятиліттями сточували, облизували й глянцували в припливах, повторюючись до неприємності завжди в одному й тому ж роті. Несподівано вона мовила:

— Вважай, дитинко, жінка може постаріти за одну мить, навіть посеред любовців. А тим картинам краще б не висіти там одна напроти іншої. Жодній з них це б не сподобалось. Ні Анастасії, ні Катені.

— Чому?

— Вам Тимотей не розповідав?

— Ні. Я гадала, вони ще живі, і, їдучи сюди, думала, що він хоче познайомити мене з ними. Тепер ясно, що я помилялася.

— Вони вже давно померли. Тимотеєва мати, Катена, коли віддалася в цей дім, мала таке ж чорне волосся, як і сестра її Анастасія, котру вона привезла із собою. Вони були схожі одна на одну. Та їхній батько, багатий купець, грек, який увесь час був десь у дорозі, Анастасію виховав у Італії, а її сестру Катену — в Греції, в Солуні.

Пам'ятаю, пані Катена мала чудовий голос, який мінився, наче полум'я у вогнищі. Ввечері, бувало, я слухала, як вона тихенько співає у спальні свого чоловіка. То був якийсь дивний спів, його переривали зітхання та зойки. Та мене не обдуриш. Я швидко допетрала, що воно таке. Хазяїн Медош любив, щоб вона над ним співала, коли вони коха-

згадує Успенський в «Семіотиці ікони», описуючи, як святий Василій Блаженний розбиває каменем чудотворний образ Богородиці і знаходить під святим ликом намальованого диявола. Та сталося ще дещо. Описка, один лише Іарсус салати невідомої мені людини підказав мені ідею, що можна по-іншому подивитися на старт первісного власника стола, і тим самим повернув іншим боком усю цю історію. Отже, мої припущення були небезпідставні. Которський стіл все ж таки пов'язаний із Жінкою.

POST SCRIPTUM

Життя тривало, і коли події, пов'язані з которським столом, відійшли в минуле, я навіть засумнівалась, чи насправді все це зі мною трапилось. Я переконувала себе, що стала жертвою власної ілюзії.

Ранньої осені того ж 1995 року до рук мені потрапила книга зі спадку одного мого покійного родича, книга дона Ніка Луковича, під назвою «Бока Которська», видрукувана 1951 р. На

ст. 138-139, під світлиною палацу Трипковичів XVIII ст. (нині вже не існуючого) була така фраза: «В Доброті збереглися чудові барокові палаци з мотивами вітчизняної архітектури, серед яких варто згадати палаци Івановичів, Трипковичів з меблями XVIII ст. (стіл чорного дерева з інкрустацією зі слонової кісті)...» До речі, це єдине місце в книзі, де згадується предмет не сакральної природи.

Прочитавши ці кілька рядків, я зовсім втратила спокій через те, що мене «викрили», побачили наскрізь. Стіл-привид знову повернувся в моє життя.

Десь у той сам час до нашого дому «прибув» Інтернет, і я почала ретельно шукати родовід стола, точніше, сімейства Морозіні. Віртуальна кампанія охопила архівні документи, історичні нотатки, музеї, світові біржі антикваріату, заплутано-розірвані генеалогічні дерева... З усього виходило, що найвідомішим представником цієї родини був Франческо Морозіні (Francesco Morosini), венеціанський дож (1688-1694), а поза тим ще й адмірал, що уславився

83

ЯСМІНА
МИХАЙЛОВИЧ
ТРИ СТОЛИ

лися. Часом він замовляв повільні, тихі наспіви, як-от «День для мене смеркається двічі...», де кожний рядок, як морська хвиля. Тоді вони кохалися дуже довго. А іншим разом вона йому співала швидкі мелодії. Здається, того вечора, коли зачала Тимотея, вона проридала пісню «Тихо так, немов тоді, як мовчать блакитні квіти...»

А в той час її старша сестра Анастасія сиділа у своїй кімнаті з вервицею на колінах і слухала. Проте й вона не могла мене обдурити. Вервиця їй слугувала не задля молитви. Тому вона її і не брала до церкви. Вона сиділа в темряві й перебирала вервицю, згадуючи свої колишні кохання там, в Італії. Кожна бурштинова намистина мала своє ім'я. Ім'я коханого. А деякі ще не мали імені. Чекали, що його їм дасть майбутнє. І чекали недовго. Та й нічого дивного. В Анастасії очі були, наче два перстені. Я тоді ще прислуговувала не їй, а чоловікові господіні, хазяїну Медошу, та всі знають, що сталося потім.

— Я не знаю. Розкажіть.

— Пані Катена, мати Тимотея, загинула на дуелі.

— На дуелі! В другій половині XX століття? З ким?

— З іншою жінкою, котра хотіла відібрати в неї

кохану людину.

— Господи Боже! Щось відомо про неї, про ту іншу?

— Звичайно, відомо, ви носите її сережки, тож знову все залишається в родині. Обидві вони вже покійниці, так що можна про це й розповісти.

ОПОВІДЬ СЛУЖНИЦІ СЕЛЕНИ

Як я вже сказала, та інша жінка була панна Анастасія, старша сестра пані Катени, портрет якої ви бачили над сходами з правого боку Хазяїн Медош, батько Тимотея, не встояв перед чарами тієї красуні, котра спала у своєму волоссі, наче в чорній постелі...

Судячи з усього, існував таємний спосіб порозуміння між хазяїном Медошем і його свояченицею через страви, які подавалися на вечерю. Анастасія щодня давала розпорядження, що варити, і ті страви, котрі я готувала під її пильним оком, були наче любовною обіцянкою того, що діятиметься того вечора в постелі Анастасії, якщо до неї прийде хазяїн Медош. Важко сказати, але можна було здогадатися, що одну насолоду обіцяла пивна юшка з кропом, іншу — заєць у порічковому соусі, а ще якусь

в битвах із турками на Пелопоннесі. В музеї «Корер» у Венеції зберігались портрети цієї людини (один навіть роботи Тьєполо — «Апофеоз дожа Морозіні») і його особиста колекція вогнепальної та холодної зброї, серед експонатів якої — меч з виритим на держалні календарем і молитовник, у який вкладається маленький пістоль. Там і тут, на сайтах, пов'язаних із малярською шляхтою, вперто вилазило, хтозна чому, ще одне ім'я — Томазіно Морозіні. Я вдосконалила своє нове «хобі» — розшук Морозіні в Інтернеті — до такого ступеню, що відразу помічала будь-яку нову інформацію, занесену до мережі всіх мереж. У книги я не зазірала. Повністю довірилась віртуальному світові. В даному випадку це видавалося мені слушним. Все воно виглядало віртуально.

Влітку 1996 року, на відпочинку в Ораховці, одного дощового вечора ми вирушили в Доброту на каву. Маленька кав'ярня на самому березі виходила просто на звивисту горловину входу в Бокаоторську затоку. Сили негоди бороли-

ся з сонячним світлом, що вже пробивалося крізь хмари, і я подумала, наскільки Неґошу було легше стати тим, ким він є, маючи той простір, над яким він жив, і той краєвид, який він бачив. А я була щаслива через те, що всього в кількох годинах перельоту від дому маю «приватний» рай, в якому добре і моїй душі, і тілу. Бока могла б знаходитись і за тисячі кілометрів від моїх очей. Могло статися й так, що я б її ніколи не побачила.

У таких містечках як Доброта, з кривими вуличками, що тягнуться вздовж берега затоки, неможливо точно орієнтуватися в просторі, так само як і в густому которському міському лабіринті, де це відбувається трохи по-іншому, але з тим самим ефектом. Тож і тепер я не знала, де я перебуваю стосовно до двох моїх особистих центрів Доброти: палацу Трипковичів і безіменного будинку, в якому, як я гадала, стоїть стіл.

Я спитала офіціанта, де тут дім Трипковичів, а він відповів питанням:

— Ви цікавитесь духами? — і додав. — Усього

третю — вино з фруктами. Вечері, власне, були чимось на кшталт любовних листів. Ув очак хазяїна Медоша з'являвся особливий блиск, коли панна Анастасія веліла мені подавати на стіл устриці св. Якова з грибами. Що відбувалося після тих вечерів в Анастасіній спальні, я не знаю, та пані Катена була у відчаї, за одну ніч посивіла з ревностів, отака сива вона й на портреті, який писали з неї тоді, коли вона вже носила Тимотея...

Та чоловік ходить у снах по грязюці стільки ж, скільки й наяву. Коли настав час, хазяїн Медош послав дружину родити в Сараєво, де тоді жив його батько. Коли народився Тимотей і пані Катена повернулася у спальню свого чоловіка, можна було сподіватися, що його пристрасть до своячениці мине, як минають інші пристрасті в людському житті. Але зв'язок між хазяїном Медошем і його свояченицею Анастасією не перервався.

Пані Катена була сильною та енергійною жінкою. Вона вирішила зробити рішучий крок і врятувати свою сім'ю. Одного вечора, коли Анастасія замовила устриці св. Якова з грибами, не знаючи, що пана Медоша немає в Которі, пані Катена замість

устриць поставила на стіл чоловікову скриньку з фамільними пістолями. Наладувала їх і відверто сказала сестрі, нехай вибирає. Або негайно, ще цієї ж ночі поїде з Котора назавжди і залишить у спокої її родину, або вийде на світанку стрілятися на пістолях. Таке вже давно не було в моді, навіть у мій час, а тим паче в їхній, оті дуелі, навіть між чоловіками. Проте пані Катена вирішила розв'язати ту справу в поєдинку з рідною сестрою...

Анастасія, дивлячись на Катену своїми гарними нерухомими очима, тихо спитала:

— Чому ж на світанку?

А тоді голосно додала:

— Бери пістолі і негайно спускайся на берег!

Я тоді вже була служницею Анастасії і, хоч не хоч, мусила йти з ними. Через «Браму для сміття» ми спустилися до моря. Встромили в землю між двома каменями на березі стару шаблю, котру мені звеліли взяти зі стіни в будинку, і повісили на неї ліхтар. Дув юго, ребристий холодно-гарячий вітер, і двічі гасив вогонь. Нічого не було видно, ані чути через дощ і шум хвиль. Вони взяли пістолети, обернулися спиною одна до одної й до ліхтаря, а я мусила ра-

за пару метрів звідси, за першим поворотом. Вперше в мене була нагода спокійно зблизька подивитись на те, що залишилось від кам'яного палацу. Я його бачила й раніше, але все якось мимохідь, проїздом, з авто. Фасад цих вражаючих руїн, який на диво добре зберігся, підіймався на чотири поверхи і виглядав, немов лаштунки. Даху не було, середини також. Обвитий плющем, із порослим бур'яном садом, що спускався терасами до дороги, він був схожий на якусь кіч-декорацію для фільму жахів. Ми спробували увійти в головні ворота, звідки доріжка вела до саду й будинку, та вони, звісно, були замкнені. Тут знову пішов дощ, і ми сховалися під арку — місток, який сполучав двір палацу з будиночком для челяді, розташованим поза «мурами». На превеликий наш подив, бо ж усе виглядало пустою, нагорі в будиночку-супутнику відчинилось вікно, звідти висунулась жіноча голова, за нею — чоловіча, й ота чоловіча досить-таки грубо спитала:

— Кого вам тут треба?

М. Відповідь, що ми б хотіли оглянути дім Трипко-

хувати, поки сестри не зробили по десять кроків. Вони мали право на два постріли, по черзі. Першою стріляла пані Катена і не влучила.

— А тепер добре цілюся, бо наступного разу я не промахнусь, — гукнула вона сестрі крізь вітер. Тоді Анастасія випросталась на увесь зріст і поволі спрямувала свою зброю на себе. Постояла так хвилинку, потім поцілувала свій пістоль в цівку й вистрелила в сестру. Вбила її на місці. Через отой поцілунок.

Справу зам'яли, начебто стався нещасний випадок. Тіло ми перенесли в будинок і сказали, що пістоль вистрелив, коли пані чистила стару чоловікову зброю. Що там казати, господар Медош ледве все те пережив. Спершу йому наче мову відібрало, а потім він махнув рукою і мовив:

— Злочин, скошений тоді, коли дме юго, навіть суд карає вдвічі м'якшим покаранням.

Мабуть, йому примарилося, що він молодий, чи що, тож він капітулював і помирився зі свояченицею. А що було робити? Ми обоє мовчали, і він і я, заради дитини. Бо після смерті Катени дитину взяла сестра покійної й залишилася жити в домі Врачена. Вона й виростила Тимотея. Коли вони виїхали з Ко-

вичів, на що голос, який зазвучав зовсім поіншому, сказав:

— Яка приємна несподіванка, пане Павичу. Вип'єте кави? Заразом підписали б нам наші... пробачте, Ваші книжки.

Родина Л., біженці з Боснії, погодилися доглядати зруйнований палац, пристосували для власних потреб колишній будиночок для челяді, який відносно мало був ушкоджений землетрусом, з'єднали рештки свого майна, знищеного війною, з рештками майна Трипковичів, спустошеного природною стихією, і почали нове життя.

— А що там може бути для вас цікавого в домі Трипковичів, там нічого немає, викупило його якесь підприємство, щоб зробити там готель, та й нічого з того поки що... — щебетала господиня, готуючи каву.

В імprovізованій, заставленій речами вітальні громадилися вперемішку сучасні, але вже зношені, меблі та чудові старовинні предмети — стільці, комоди, олійні портрети, срібні підсвічники...

тора, панна Анастасія повернулася до свого батька і хлопчика відвезла з собою. Вона була йому як мати. Жили вони разом в Італії, поки хлопець не підріс, і тоді хазяїн Медош забрав його до себе в Белград. Тимотею важко було пережити ту розлуку, гадаю, він ще й зараз страждає через те...

Кажуть, — закінчила свою оповідь стара служниця, — що ненависть живих перетворюється на любов мертвих, а ненависть покійних — на любов живих. Не знаю. Але знаю, що для щастя треба мати дар, для щастя потрібен слух, як для співу чи танцю. Тому я думаю, що щастя передається у спадок і його можна заповісти.

— Не зовсім так, — відрізала я, — щастя не успадковується, воно будується, цеглина за цеглиною. Зрештою, важливіше, як ти виглядаєш, ніж те, чи ти щаслива...

3

Наступного дня я знайшла в одній із шуфляд пару шовкових рукавичок. У одній з них була пляшечка з пахучою олійкою. На пляшечці було написано щось, чого я не розуміла:

85

ЯСМІНА
МИХАЙЛОВИЧ
ТРИ СТОЛИ

— Всі питають, чи нам не лячно, — продовжувала пані Л. — Та ні, тут немає негативної енергії, он і тварини тут спокійні, нічого такого не буває, — вона ніби відповідала на мої непоставлені запитання.

— Хто це на портреті? — не стримала я цікавості.

Над комодом у стилі бідермаєр висів парадний портрет суворого вусаня в головному уборі морського флоту Боки, в червоному доломані, розшитому арабесками з чистого срібла, із пістолями за поясом.

— А, оцей... Мабуть, хтось із Трипковичів, ми його витягли звідти знизу, з підвалу, щоб він не розсипався. І ці старовинні меблі теж їхні. Шкода, якщо б воно пропало, та що вдієш, там унизу стільки того всього, все не порятуєш... Хочете подивитися «склад» Трипковичів?

Хоч я була певна, що «мого» стола внизу немає, мені стало моторошно, ба навіть страшно.

— І чого я взагалі морочу собі голову тими Трипковичами, якимись тінями минулого. Врешті-решт, чому це саме я маю їх приманювати, —

подумала я.

Величезне підвальне приміщення, врівні з землею, тяглося на всю довжину будинку для челяді й було завалене речами. Комоди, шафи, ліжка, крісла, корабельні каси, столи, скрині і, як мені здалося, безліч дзеркал найрізноманітніших розмірів штовхалися в «печері Алі-Баби». Тут відкрілося життя речей і минуле Трипковичів, але того стола, ясна річ, не було. — Бачите, — казала господиня, — скільки тут всього. Гляньте, лишень, на ці прекрасні чоловіче й жіноче ліжка!

Справді, два однакові дерев'яні ліжка з різьбою, тільки одне більше, а друге менше, склали пару. Ми насилу могли пробратися через вузьенькі проміжки між речами в цьому гротескному «музеї». Все купалося в пилюці, павутинні й трухлявині. З напіввідкритих ящиків випадали пожовклі листи, книги, світлини. Я докладала всіх зусиль, аби мій мозок запам'ятав якомога менше, мружилась із відкритими очима, щоб не нагромаджувати в пам'яті картини, запахи, образи у тьмяному світлі, щоб

«Io ti sopravviro!»

— «Я тебе переживу!» — переклала мені Селена напис на пляшечці. Понюхавши її, я зрозуміла, що це ті самі парфуми, якими пахнув Тимотей. Він і тітка Анастасія надавали перевагу одному й тому ж аромату. Я нічого йому не сказала. Та він зауважив:

— Тітці напевно було б дуже приємно, якби моя дівчина приміряла її хутра й сукні. Вони зараз тут. Гадаю, тобі її речі чудово б пасували, бо ви маєте подібну статуру. Зрештою, це ми бачили ще в Парижі.

Ось так ми почали порпатися в шафах по всьому тому старому домі. В ньому ще залишалось безліч прекрасних речей у благоденних скринях, які колишні власники, моряки, привозили з далеких мандрів. Блукаючи будинком, ми увесь час напотикалися на величезні комоди й оббиті залізом корабельні сейфи із дубровницькими замками. Одну з тих скринь, де було повно тітчиних речей, він привіз із собою з Італії до Парижа, а з Парижа сюди. Звідти він вийняв і запропонував мені одягти шубу з полярного лиса... Шуба підійшла мені бездоганно.

— Вона твоя, — шепнув він і поцілував мене. Потім дарував мені браслети, десятки тітчиних міте-

нок і рукавичок, і перстені, що надягаються поверх рукавиці, з камінням кольору шкіри, мережива чи шовку.

— Коли прийде час, отримаєш у дарунок і нові парфуми. Але ще не зараз.

З Тимотеєм було дуже цікаво. Тут він почав демонструвати мені всілякі свої вміння. Навчив мене, як можна їсти двома ножами, навчив малювати столи арабськими фарбами, а губи — чорним лаком. До біса мені личить. Почав мені давати уроки куховарства. В мене аж волосся стало дибки, коли він мене навчив готувати пивну юшку з кропом, зайця в порічковому соусі, і врешті устриці св. Якова з грибами. Я добросовісно всьому навчилася, та куховарити й далі доручала Селені. Він був трохи розчарований. Коли я якось запитала, де б я могла в Которі зробити зачіску, він посадив мене на диван, узяв виделку й ніж і вмить підстриг мене так, що зразу й узяв мене тут, на дивані, перш ніж я встигла глянути на себе в дзеркало. А з новим проділом, який він мені зробив, у дзеркалі я була викапана його тітка.

— Кого це він тут насправді бере, мене чи свою тітку Анастасію? — спитала я сама себе.

мене не торкалися духи, не зачаровували ще більше... Мені було зле.

Я поспішила до виходу, пробираючись через той напівтемний лабіринт, і майже біля самих дверей, на межі денного й підвального світла, зачепила тувфелью якусь картинку. Маленька світлина із зубцями по краях, уже доволі вицвіла, зображала ставного чоловіка в оточенні двох жінок на садових сходах омитою сонцем будинку, цілого, не зруйнованого, колишнього, в ту мить, коли спинився час. Знімок врізався мені в пам'ять як найважливіший «експонат», як коронний доказ хтозна-чого, як близька зустріч хтозна із чим, як єдина річ, яку я мусила тут побачити, у заплутаному напівсліпому укладанні мозаїки без попереднього зразка.

Вже багато років я чула всілякі байки про паризький ресторан «Au Pied de Cochon».

— Місце, яке не можна оминати, — кажуть одні, — а-а-а, вчорашній день, — говорять інші. Цього разу, восени 1997 року, я не мала наміру

Найприємнішими були вечори, коли ліхтар з Тунісу, щойно його засвітиш, розстеляв барвистий перський килим на стелі, вечори, коли ми дивилися з душі, а чули з темряви. Ми сиділи в саду за будинком, на рівні другого поверху, мружилися в п'ятні та їли виноградарські персики, волохаті, немов тенісні м'ячики. Як вкусиш його, наче мишу гризону за спинку. Тут, нагорі, у високій траві росли фрукти, лимон і дикий апельсин. Над нами змінювали одна одну ночі — кожна глибша й просторіша за попередню, а за стінами змішувалися хвилі, чоловічі й жіночі голоси. У кам'яному відлунні з міста до нас долинали звуки скла, металу й порцеляни.

— Слухай, — казав мені Тимотей, — чоловічим голосом можна збезчестити жінку. Чуєш отой жіночий сміх?

Я прислухалася. Сміх був гортанний, гарячий і набубнявілий, от-от лусне. І тут раптом хтозна-звідки, з верхнього Котора, в той жіночий сміх увірвався оксамитний чоловічий голос, прорвав його і позбавив цноти чи й запліднив, і жіночий сміх тієї ж миті завмер...

Пам'ятаю, іншого разу, на Івана, коли час (як каже Тимотей) тричі спинається, я крадькома роздив-

його оминати.

— Вулиця холестерину! — дійшов висновку таксист, висадивши нас на вуличці поблизу церкви Св. Євстахія, де просто нанизувались один на одного ресторани, прикрашені, наче пасхальні деревця. Сяючий триповерховий ресторан «Свиняча ратиця», підозріло чепурний, розкішний, і все ж доступний для всіх, із дзеркалами на стелі, в яких можна побачити згори і свою, й чужу страву (так само як і вміст декількох), мав на всіх дверях, навіть на туалетних, клямки у вигляді свинячої ратички.

Париж має свій таємний бік. Не зворотній, а саме таємний. Це мовчазний світовий центр езотерики, приховане тамплієрське місто, обитель паралельного й підземного... Доволі недбало переодягнений у місто надземного світла, Париж може сприйматися і як вивернута рукавиця.

Є щось таке в попелясто-сірих кам'яних текстах вежі Сен-Жак і собору Нотр-Дам. З одного боку, вони наче вкриті патиною вибілені кістяки допотопних тварин, а з іншого, неначе й

лялась його. Він лежав у ліжку й дивився на стелю, вистелену моїми барвистими спідницями, розгорнутими, наче віяла. І тоді я відчула, як він дивно став пахнути. Потім я бачила, як він голий прокрався в ніч, на спорожнілий берег, і увійшов у тепле море. Трохи поплававши, перевернувся на спину, розкинув руки й ноги, і з рота в нього висунувся величезний язик, яким він облизав ніс, як це роблять собаки. Лише тоді я помітила, що прутень у нього стоїть і, наче риба, раз за разом виринає з хвилі. І знову згадала, як він мене вчив, що можна ворожити на спогляданні чоловічого славня. Він лежав нерухомо в солоній морській воді і дозволяв припливу й хвилям легенько гойдати його статевий орган і, як жінка рукою, немов якась могутня коханка, вицідити сім'я. Врешті я побачила, як він викинув ікру в море й заснув на припливі, ніби на коханці...

4

Якось, заморившись блукати по дому, я мимохідь глянула на портрет пані Катени, матері Тимотей, і мені здалося, що він якось дивно позирає на мене. Дивніше, ніж перед тим. Були сутінки, коли на

непідвладні часові. Власне ці особливості їхньої трохі суворої краси й позачасовості нестримно приваблюють чи не кожного. Деяким будівлям, як і деяким людям, дається можливість торкнутися вічності. А Умберто Еко, як і багато інших, має рацію, коли стверджує, що Париж — певний «золотий переріз» потойбічного. Париж — один із його центрів, пупів, я б сказала, входів, причому один із головних. Прогулюючись того вечора, напередодні походу до «Pied de Cochon», перед переповненими вітринами крамниць антикваріату на вулиці Rue de Beaune, я випадково помітила в одній із них заслінку від вогню. Бароково вигнута металева камінна ширма мала на собі герб із ініціалами «А. Х.» І раптом мені стало недобре від того предмету, отак ні сіло, ні впало. Неясний здогад, що ніби витав у повітрі, ледве пробиваючись до мене, наче нашіптував, що «вогненний щит» якось пов'язаний з моїм видінням у Которі, з невловимим столом, можливо, з Морозіні, а можливо, з кимось третім... З огляду на те, що в ту хвилину я була сама, без чо-

ловіка, чекаючи, що він ось-ось надійде, я подумала, що ось зараз я тут всю себе виблюю і зникну, так що коли М. надійде, він не зможе мене знайти. Я перестану існувати. Невдовзі М. прийшов, я все ще була ціла й не стала розповідати йому про свою вуличну «пригоду». Зрештою, якби людина озвучувала всі верстви своїх думок, її монолог скидався б на маячню, здебільшого через те, що одночасність думки неможливо ні передати, ні висловити в реальному часі. У «Свинячій ратиці», як і в більшості інших французьких ресторанчиків, відвідувачі сидять за вузькими столиками, поставленими в ряд, один клієнт напроти іншого — і водночас один поруч із іншим. На довгому сидінні вздовж стіни опиняються поряд відвідувачі, не знайомі один з одним, а от стільці з протилежного боку призначені для «другої половини». Таким чином, німецький samttisch перетворився у Франції на спільну довгу канапу, тоді як столи й стільці напроти зберегли свою суверенність. Я сіла на яскраво-червону «канапу» й поринула

небі перемішуються птахи й кажани, юго зненацька вриався в кімнати й задирав краї покривал...

Взагалі-то, в домі, точніше, між мною й Тимотеєм і далі була якась напруженість. Він і тут поведився так, наче познайомився зі мною в той день, коли я прийшла з гітарою дати йому перший урок музики. Наче колись у Греції я ногою не розстібала йому під столом штани.

— З таким доведеться мені юшку виделкою їсти, — подумала я перелякано, — хіба може таке бути, що він мене не впізнав?

— Ти мене любиш? — спитала я його.

— Так.

— Відколи? Чи ти пам'ятаєш, відколи? Зізнайся, що в Парижі ти подав оте оголошення, склавши його так, щоб колір волосся і все інше підходило до мене! Зізнайся, що потім ти вирізав оголошення з газети і сам його підкинув у мою поштову скриньку на вулиці Filles du Calvaire. Коли ти зізнаєшся, що знаєш, хто я?

А він мені сказав:

— Я навіть не знаю, хто я, а тим паче хто ти.

— Ти той метелик, що викликає землетрус в чу-

жому житті. Але я? Ти пам'ятаєш, хто я?

Задивившись у воду під західною брамою Котора, він додав:

— Ти й сама не знаєш, хто ти... А що стосується метелика, метелик значить дещо інше... Нині кінець світу настільки близький і настільки можливий, що будь-якої миті будь-який метелик може його спричинити... Та я тобі мушу дещо розповісти про кінець світу. Багато хто вважає, що кінець світу буде видно з будь-якого місця земної кулі. Треба зрозуміти, що це насправді значить. Якщо кінець світу можна бачити будь-де, це означає, що простір зникне. Отже, кінець настане тому, що час відокремиться від простору в тому сенсі, що всюди у світі простір буде зруйнований. Всюди залишиться лише безшумний час, вільний від простору.

— Ну що ж, можна й так сказати, — вирвалось у мене.

— Бачиш, я так не думаю. В древньому Ханаані поблизу храму був круглий жертovníк, а навколо нього — сидіння. То були сидіння для того, щоб спостерігати кінець світу. З них судний день можна було бачити найкраще. Отже, вони чекали кінця світу в

ЯСМІНА
МИХАЙЛОВИЧ
ТРИ СТОЛИ

у втіху вибору страв із меню, уявляючи собі їхній смак за допомогою слів. Звісно, при цьому я ще й зазірала в сусідні тарілки. Пара, що сиділа біля нас, на жаль, вже скінчила вечерю, тож на столі був лише паперовий залишок гастрономічної насолоди у вигляді рахунку.

Тому я скористалася дзеркалами на стелі, які, заломлюючи простір, збивають з пантелику, коли намагаєшся точно визначити, де що відбувається. Перше, що я помітила, зиркаючи туди й сюди по тому перевернутому зображенні, був біфштекс по-татарськи з кров'ю. Але не на чьомусь столі, а на сервірувальній стійці. На якусь мить мені здалося, що це був би привабливий вибір, хоч я ніколи не їм біфштекс по-татарськи.

— Може, варто його тут скуштувати? — майнула в мене в голові, проте я відразу ж передумала. — До цього ресторану приходять заради свинячих ратичок. Отже, їх я і буду їсти.

Поки ми чекали на замовлення, я сходила в туалет, а коли повернулася, М. трохи відсунув стіл, щоб я могла підійти до свого місця. Чоло-

вік, котрий сидів поруч з нами, теж посунув убік свого стола, щоб мені було легше пройти. На підставі такого жесту, досить незвичного в подібній ситуації, я зрозуміла, навіть не глянувши на «сусіда», що за час моєї відсутності дещо змінилось. Попередня пара вже пішла, а замість них біля мене сидів «одинець».

Відтак велетенська, обсмажена в сухарях свиняча нога, яку мені принесли, цілком заволоділа моєю увагою. Вона виглядала гротескно, особливо у порівнянні з М-овим замовленням — делікатно сервірованими устрицями св.Якова. Коли я трохи втамувала голод і цікавість до знайомо-незнайомого смаку, я знову звернула увагу на сусідні столи. Люб'язному панові коло мене, чийого обличчя я не могла бачити (хіба що повернувши голову, чого мені не хотілося), принесли силу-силенну мисочок з усякою всячиною, та він ні до чого не торкався. Я здогадалася, що головна страва ще тільки має прийти — мисочки були лише доповненням.

— До чого б усе це могло подаватися? — подумки спитала я себе. Невдовзі, на мій превели-

одній-єдиній точці. Для них то був кінець часу, а не простору. Бо якщо кінець світу можна бачити в одній-єдиній точці, це значить, що в тому випадку й на тому місці зникне саме час. Це кінець світу. Простір звільняється від часу.

— Я про кохання, а ти про кінець світу.

— Та я ж тобі про кохання й кажу. У серці немає простору, в душі немає часу...

І показав мені гори над Котором.

— Бачиш, — сказав він, — там, на горах, лежить сніг. І ти думаєш, що там сам лише сніг. Та це не так, там три сніги, і це навіть звідсіля можна ясно побачити й розрізнити. Один — минулорічний, другий, котрий видно під ним — позаторішний, а той, що на горі, випав цього року. Сніг завжди білий, але кожного року він інший. Так і з коханням. Немає значення, скільки йому років, важливо те, чи воно змінюється чи ні. Якщо ти кажеш: моє кохання вже три роки таке саме, знай, що твоє кохання померло. Кохання живе лише доти, доки змінюється. Якщо перестане змінюватися, це кінець...

Тоді я надумала дещо, що мене водначас і лякало, й нестримно приваблювало. Я сказала Селені,

що завтра власноруч приготую на вечерю зайця в порічковому соусі. Служниця вражено на мене глянула, проте пішла й купила все, що потрібно. Перед вечерю я шепнула на вухо Тимотею, що означатиме заєць на столі для нашої постелі того вечора. І виконала обіцянку. З тих пір він уважно придивлявся до страв, які я йому готувала, і чекав вечора із сяючими очима. А одного ранку подарував мені повний човен квітів. Їхній аромат змішувався із запахом солі й моря.

Минали дні, гарні й сонячні, ми купалися, їли смажену рибу, збирали мідій. Якось він поранив об край черепашки середній палець на лівій руці. Я висмоктала кров, і все минулося. Я їла смокви з його долоні, і вони пахли тими дивними парфумами. Вдихнувши той запах, я ніби почула, про що думає Тимотей. Нарешті зрозуміла — Тимотей продавав старий дім. А сама собі сказала:

— Що то тебе обходить? Вдар виделкою об ложку та й співай! Важливий Тимотей, а не дім. Якщо це взагалі він.

І аж захолола від такої думки.

Коли він виходив з дому в тій чи іншій справі, я й

кий подив, перед незнайомцем поставили тарілку супу.

— Ну хто ж у цьому царстві холестерину, як каже наш таксист, їсть суп, та ще й зі стількома загадковими додатками? І що він з ними робитиме, — не знала я, що й думати.

Тоді я звернула увагу на його руки. Варто було мені лише глянути на них, як підступила та сама нудота, яку я відчула нещодавно, перед м'яким таємничим сяйвом освітлених вітрин з антикваріатом на вулиці Rue de Beaune. Випещені руки мали надивовижу довгі загострені нігті, схожі на кігті. Та мене вразило ще одне: ті руки нічого не говорили про вік свого власника, їхня шкіра мала ознаки, властиві і молодій, і дуже старій людині водночас; ще дивнішим було те, що руки не мали ознак статі. Вони могли бути і чоловічими, й жіночими! Мій насилу контрольований допитливо-здивований погляд ковзав навскоси вздовж рукава незнайомця до його обличчя. З неймовірною швидкістю моя свідомість розпізнала високу якість сірватої тканини костюма, а водночас

якусь непропорційність його крою. Так, наче костюм був чужим і одягненим поспіхом, хоча й личив йому. Я добралась до обличчя. Шовковисте з сивиною волосся, вузьке витончене лице, щоправда, неголене принаймні два дні, та знову ж таки — лице без віку. Спершу я подумала:

— Та це ж Доріан Грей власною персоною! Тут до мене дійшло, що ніхто не знає, як виглядає Доріан Грей, і в мене не залишився жодного сумніву щодо того, ким є цей незнайомець. Мене охопив жах.

Ледве стримуючи хвилювання, я спробувала повідомити М-а про своє неймовірне відкриття, та, злякавшись, вирішила зробити це через кілька хвилин, аби за цей час трохи оговтаться. Я гарячково міркувала:

— Чи тікати негайно, чи все ж таки пояснити М-у, а там побачимо. Але як йому сказати?

Якогого тихіше я шепнула чоловіку:

— Ти знаєш, хто сидить біля мене?

— Хто? — спитав М., і по його очах я зрозуміла, що він більше стурбований моїм виглядом, ніж

далі блукала порожніми кімнатами. На дні тієї самої корабельної скрині знайшла бурштинову вервицю і старовинний корсет з чорного мережива. Він був гаптований золотом і тримався на скляних гудзичках. Корсет його тітки, з монограмою «А», укріплений китовим вусом. Його можна було носити поверх трусиків або без них, а панчохи трималися на каучукових підв'язках. Я взяла його, вирішивши зробити Тимотею сюрприз.

Того вечора я приготувала Тимотееві устриці св. Якова з грибами, а після вечері взяла крапельку його парфумів «Я переживу тебе», помазавши ними зап'ястя і за вухами. Надворі дув юго, десь за кам'яною стіною захихотіла якась жінка. Крізь її сміх прорвався голос Тимотея. Він співав ту пісню, якої я його навчила, якщо він не знав її раніше:

У сорочці тихій завтрашніх порухів...

Потім я почувала, як він пішов чистити зуби медом.

Коли він ліг у величезне жіноче ліжко, ліжко на три особи, я з'явилася в самому лише корсеті його тітки Анастасії. Він лежав голий, ми дивилися одне на одного, мов заворожені, прутень його був якимось чо-тиригранним і схожим на могутній ніс з двома хваць-

ко закрученими вусами під ним. Я сіла на нього верхи, і коли моя пристрасть мала сягнути вершини, закинула голову назад й ледь не знепритомніла від жаху — переді мною в золотій рамі була його чорноволоса тітка Анастасія у своєму корсеті й зі смарагдовими сережками у вухах, щоправда, картина рухалася в любовному ритмі. То було дзеркало, що висіло над ліжком, і я себе в ньому не впізнала...

Та вершина неодмінно настає, і ми не можемо її спинити, коли вона вже в дорозі.

Тієї миті, коли він витриснув сім'я й запліднив мене, я вся посивіла, цілком перетворюючись на власних очах в іншу жінку на ім'я Катена, а чорнява красуня, Тимотеева тітка Анастасія, назавжди зникла з дзеркала, з ліжка на три особи і з дійсності...

Це було так, наче мене запліднила його мати.

Переклала Наталка Чорпіта

виглядом того, про кого йшлося.

— Я не знаю, як тобі сказати, — відповіла я. — Він зрозуміє.

— Ну то скажи по-сербськи, тоді не зрозуміє.

— Він розуміє всі мови! — я була абсолютно певна, що це правда.

— Тобто?

— Він власник стола з моєї которської історії.

Той, чиє ім'я не згадують. Той самий. Не його субститути. Це я його сюди викликала! Ну, це доволі складно, я не можу тобі все пояснити.

Це просто щастя, що М. є таким, як є, і його ніщо не дивує, а тим паче такі речі. І все ж таки він був наче трохи ошелешений...

Я глибоко переконана, що наше звичне уявлення про те, що потойбічні сили бридкі і власне по тому їх можна розпізнати, — відносно нещодавні церковні хитрощі. Навпаки, вони магнетично привабливі й гарні, і тому-то й небезпечні. Їхня краса, звісно, не вимірюється земними плотськими і статевими мірками, вона значно глибша, складніша, всебічніша й невловима. Первісний, незатуманений античний міф

зберігає цю істину й красу цієї істини.

У незнайомця все було саме таким. Якась зміщена краса, непереборність, страх від неї...

Я трохи отямилась і розповіла М-у все, що зі мною трапилось, починаючи від нудоти перед вітриною до «солодкої» нудоти за столом знаменитого паризького ресторану, спричиненої тією самою флюїдною енергією.

Випивши свій «Beaujolais», я пересилила себе, замовила каву й вирішила подивитися, що він замовив на друге.

Йому принесли біфштекс по-татарськи. Живе м'ясо, як і годиться для нього.

Я заціпеніла від страху і, наскільки могла, отримувала задоволення від нагоди, що мені трапилось, від цієї зустрічі.

— Тепер я вірю, що ти маєш рацію, — прошепотів М. — Ти знаєш, що він зробив, коли ти мені потихеньку, та ще й по-сербськи, сказала, хто він такий? Усміхнувся, сам до себе, дивлячись у порожнечу. Він тебе зрозумів!

Ми підвелися, щоб іти. Сусід люб'язно відсунув стіл, щоб я пройшла. Тоді я глянула йому у ві-

91

ЯСМІНА
МИХАЙЛОВИЧ
ТРИ СТОЛИ

МИЛОШ

Милош Јевтић

РОЗМОВИ З ПАВИЋЕМ

ЄВТИЋ

(урибки з книги)

чі, глянув і він на мене, посміхаючись. Так, то був він, хоча ніхто не знає, як він виглядає.

На початку 1998 року мій син Вук став настільки дорослим, що йому вже знадобився особистий письмовий стіл. Тому я шукала стола, який би задовільнив усі його хлоп'ячо-учнівські потреби. Як це зазвичай буває, на роботі я обговорювала з колегами ціни й асортимент меблів у магазинах. І саме в цей час у нашому бюро час від часу з'являвся якийсь позаштатний співробітник, доволі мовчазний і незвичної зовнішності. Робота в мене така, що я не мала потреби з ним розмовляти, хоча мені все ж таки було дивно, як це можна провести з людьми кілька годин в одній кімнаті, не зронивши й слова. Та одного дня, на мій превеликий подив, він заговорив:

— Ви цікавитесь столами? — спитав він.

— Так, — відповіла я. — Звідкіля ви знаєте? — і подумала, що, мабуть, колеги сказали йому про стіл для сина.

— Я знаю, де ваш стіл!

— Не розумію...

— Курочки по ньому, — мовив він. — Тобто... на вашому которському столі.

— Звідки ви про той стіл...? — одне непорозуміння змінилось іншим.

— Ну, я ж читаю, — відповів він просто.

Одна частина оповідання «Три столи» була опублікована в часописі «Књижевност» кілька років тому.

— Вам також треба дещо прочитати, обов'язково. Книгу «Свята глива» Андрії Пухарича, — додав він. — Її важко знайти в бібліотеках, але спробуйте... Вона вам дещо підкаже щодо которського стола.

І справді, я насилу знайшла «Святу гливу» і з величезною цікавістю почала читати. Не знаю чому, та ніби потопаючий, що хапається за соломинку, я сподівалася знайти там відповіді на всі свої сумніви і підтвердити здогади про первісну приналежність стола, про його нинішній сховок. Може, книжка мені врешті скаже, чи той стіл взагалі існує! «Свята глива», між

Від перекладача

Світова критика не стомлюється висловлювати своє захоплення. Вона іменує Мілорада Павича письменником абсолютної літератури, а його твори — справжнім поетичним і фантазмагоричним дивом. Французькі й іспанські критики пишуть, що Павич — «автор першої книги XXI століття» («Paris Match», 1988), в Австрії його вважають «ватажком європейського постмодернізму». «Washington Times» називає Павича «гомерівським оповідачем», у Південній Америці він «один з найбільших письменників сучасності» («Veja», Сан-Пауло). «Tiempo» в Мадриді у 1994 році пише: «Павич — одна з великих фігур світової літератури». «Існують книги, які викликають у читача щось подібне до хемічної реакції... «Хозарський словник» містить у собі саме такий складник» («Mainichi Shimbun», Японія, 1993).

Мілорад Павич, один з найвідоміших сучасних сербських письменників, означив наш час і мистецтво особливою магією та фантазією, які вирізнили його як привілейованого митця і свідка цього часу.

Мілорад Павич народився 15 жовтня 1929 року в Белграді. Письменник та історик літератури XVIII і XIX століття, фахівець в галузі бароко та символізму, перекладач Пушкіна і Байрона, професор університету, член Європейського мистецького об'єднання, Павич — автор кількох поетичних

збірок, чотирьох збірок оповідань («Залізна завіса», 1973, «Коні Святого Марка», 1976, «Російський хорт», 1979 і «Вивернута рукавиця», 1989), романів «Хозарський словник» (роман-лексикон на 100 000 слів, 1984), «Краєвид, намальований чаєм» (роман-кросворд, 1988), «Внутрішня сторона вітру» (роман-клепсидра, 1991) та «Остання любов у Царгороді» (роман-таро, 1994). Його драма у формі театрального меню «Завжди і ще один день» опублікована у 1993 році. Остання книга Павича, роман «Скринька для писання», побачила світ у 1999 році, безпосередньо напередодні бомбардування Югославії, і під час війни (!) з'явився другий наклад.

Окрім того, Павич є упорядником великої кількості видань творів давніх сербських письменників і автором численних праць, присвячених історії сербської літератури. Особливою увагою в Югославії та в цілому світі втішається його роман «Хозарський словник». У різних виданнях він опублікований загальним накладом бл. 1 млн. примірників.

Павич — не лише письменник, який блискуче представляє оригінальний підвид фантастичної літератури, але й автор, який ламає наші стереотипи щодо розуміння часу, історії, долі, кохання і того, що ми називаємо логічним розумінням сенсу буття. Павич створює і оновлює сьогоденну літературну дійсність, наші знання і сни, переінакшуючи і пам'ятаючи все те, про що ми знали й снили, і те, про що тільки дізнаємося.

ЯСМІНА
МИХАЙЛОВИЧ
ТРИ СТОЛИ

тим, як і багато інших книжок такого ж типу, розповідала про реінкарнацію. Щиро кажучи, гарно розповідала, проте вона не мала жодного конкретного зв'язку з тим, що мене цікавило. Я була страшенно розчарована, навіть розлютилась, що повірила чужим порадам.

Зазвичай я читаю 2-3 книги водночас, тож крім «Святої гливи» із задоволенням гортала роман «Облога церкви Святого Спаса» Горана Петровича. І тут сталося диво! Відповідь на питання, яку я шукала в одній книзі, знаходилась в іншій, ось тут, поруч, де я й не сподівалася її знайти. Вона вискочила, наче чортик зі скриньки.

Наприкінці книжки Горан розповідає про те, як Царгород потрапив під владу хрестоносців, і описує возведення на престол першого глави Латинської імперії Болдуїна Фландрійського. Поруч з іменем Болдуїна в історичній мішанині перевороту з'явилося ще одне: першим патріархом Латинської церкви був проголошений Тома Морозіні!

Це ім'я-знак, присипане попелом в масі інших

імен в історії загибелі Візантії, сховане в глибині століть, далеко від тих часів, які мене цікавили у зв'язку з родиною Морозіні, зовсім випало мені з поля зору. Це прізвище, тобто ця родина, пов'язана не лише з кимось, хто, можливо, був «власником» стола, з моєю особистою історією, але й з усією долею нашого народу упродовж сторіч до описаної події. І аж до сьогодні.

Відтак, ім'я з історії, а втім, і з самого життя, прийшло до мене не з громіздких історіографічних праць, архівних матеріалів, фахових досліджень, а з роману.

У тій книзі, в розділі «Шість хрестоносців, шість венеційців і стукіт шести палиць», Горан Петрович розповідає, як венеційці та хрестоносці ніяк не могли обрати нового володаря, «...однакова кількість голосів з обох сторін нікому не давала переваги... І раптом однієї ночі все скінчилося за кілька хвилин. А було так. Без відома сторожі двері самі відчинилися і зачинилися, але в кімнату ніхто не увійшов. І хоча всі сиділи, з підлоги ясно чувся галас чийось

Уривки з книги Мілоша Євтича «Розмови з Павичем» – на теми літературні, особисті та громадські, з перспективи десятирічної відстані, підтвержені часом, чи ним же й заперечені, а також доповнені особистими враженнями перекладача від недавньої зустрічі з автором і розмовою з ним – новою «розмовою з Павичем» у Белграді повоєнного літа 1999 року.*

Є.: Розпочати цю розмову мені б хотілося питанням філософським і тривіальним водночас. Бо стосується воно чи не кожної миті Вашого сьогоденського життя, а відтак впливає на кожну його мить. Лише – якою мірою? Отож, як вплинула на Ваше життя світова слава? Чи змінилося щось, скажімо, у Ваших звичках, або ж у стосунках із людьми, особливо — у сфері ділових стосунків, чи взагалі у Ваших життєвих переконаннях? Одним словом, як Ви себе сьогодні почуваєте?

П.: Коли з вами трапляється щось таке, як сталося зі мною — а це може або трапитися, або не трапи-

тися — тоді у вас є два виходи: або якнайшвидше отримати інфаркт, або ж і вухом на це не повести.

Мені дотепер вдавалося поводити себе отим другим чином. Тобто, я поводив себе так, наче нічого не сталося. Проте дотримуватися цього доволі важко. Важко переконувати себе у цьому. Життя і навколишні обставини безперечно затягують вас у якісь круговерті, в які вам не хотілося б потрапляти. Насамперед йдеться про той факт, що ми живемо наприкінці ХХ ст., і в наш час — я переконався в цьому на власному досвіді, і в Європі, і в США, і в Канаді, — дуже багато читачів бажають знати письменника в житті, а не тільки з його книг. Очевидно, така потреба зумовлена сучасним способом життя. Ця потреба — те, що я дуже ціную в читачах. Це щось благородне і прекрасне. Вони хочуть бачити, як письменник виглядає. Вони хочуть чути, як письменник вимовляє те, що вони прочитали і полюбили. Я кажу — полюбили, бо інакше навіщо б вони приходили на літературні вечори? У всьому світі вхід на літературний вечір платний. За вхідний квиток на літературний вечір платиться так само, як за вхід на концерт чи на виставу у театр. Таким чином, людина, яка віддає певну суму

*Книга М. Євтича «Розмови з Павичем» була опублікована у Белграді у 1990 році. Відповіді на поставлені запитання М. Павич давав 10 та 11 жовтня 1989 року.

кроків і стукіт шести палиць, таких, на які звичай спираються кульгаві... Лицарів охопив незнаний їм страх. Кожен із них відчув у себе за плечима важке дихання. Кожному вповзав у вуха примарний шепіт... Коли врешті, як завжди, перед першими півнями, на стіл треба було покласти листок з іменем нового імператора, всі присутні висловили одне й те ж. Той, чийм обов'язком було рахувати голоси, побачив, що переконливо, аж вісімнадцять разів, повторюється ім'я графа Болдуїна Фландрійського».

Потрійна шістка визначила нову епоху.

Я скінчила читати книгу достоту перед тим, як ми знову поїхали відпочивати до Котора, цього разу взимку.

— Скільки метрів матеріалу ви везете з собою тепер? — жартома питали мене й М-а наші которські друзі, які вже звикли до того, що ми завжди знаходимо найрізноманітніші творчі

ідеї в цьому місті, так само як і до того трохи дивного факту, що саме ми під час наших візитів відкриваємо деякі таємниці Котора. Цього разу ми були помірковані. Взяли лише кілька «метрів» которського матеріалу. Перші метри стосувалися М-ового оповідання «Корсет» (припасованого в цій книжці до «Трьох столів», так що з цього вийшли два наші которські андрогинні оповідання). Пишучи у «Корсеті» про которський палац Врачен (Вракjen), де розгортаються майже всі події, М. тоді ще не знав, як він виглядає зсередини. Ті скупі відомості про палац, які можна було знайти в літературі, лише згрубша давали його історико-архітектурний опис. Але він бачив його наосліп, у своїй уяві. Та якось йому знадобився в оповіданні сад.

— Ну то й що, коли біля палацу немає саду, — сказав він, — а в моєму оповіданні буде. Коли которські ключники відкрили нам покинутий палац Врачен, виявилось, що за будинком є доволі великий сад на терасах! Обоє ми були просто вражені. Як тим, що співпали дійс-

грошей і викроює час — що куди складніше — аби піти на якийсь літературний вечір, — така людина, очевидно, любить цю справу. Очевидно, вона приходить, бо їй щось потрібно. Насправді сьогодні книга потрібна людям більше, аніж будь-коли раніше.

І ще одне стосовно слави. Сьогодні часто поруч із цим словом вживають інше — геніальність. У мене, натомість, є таке відчуття, ніби те, що ми називаємо геніальністю, насправді є певним непорозумінням. Зрозуміло, геніальні люди існують завжди. Це можна звести до питання таланту. Існують, проте, різні типи таланту. В світі, очевидно, завжди існує щось на кшталт інтелектуального авітамінозу. Поряд з тим авітамінозом, який відчуває наше тіло, ясна річ, існує також авітаміноз духу. Людина, котра шукає книгу, яку хоче прочитати її, і йде задля цього в бібліотеку, чи в крамницю, аби ту книгу купити, оглядає вітрини книгарень, розмовляє зі своїми приятелями про те, що можна прочитати — це та людина, котра прагне інтелектуального вітаміну, яка хоче той свій інтелектуальний авітаміноз певним чином компенсувати. Ті люди, які в певну епоху мають що запропонувати задля втамування такої спраги — тих ми називаємо

талановитими, або ж геніальними. В той же час, можливо, живуть і інші, такі ж талановиті люди, але вони пропонують не той вітамін, який потрібен сучасникам, а якийсь інший, якого потребуватимуть через двісті років, або який був потрібен триста років тому.

Отож, якщо ви — той, хто має такий тип вітаміну, який потрібен людям сьогодні, тоді, безперечно, вас знайдуть. Безперечно, вас знайде і обере цей світ. Оце й називаємо ми банальним і повсякденним словом — слава!

Є.: Чи не оприлюднили б Ви платформи своєї життєвої філософії? За які цінності Ви завжди боролися? Яких традицій дотримувалися? Які ідеї — а чи найважливіші засади — внесли Ви до списку своїх життєвих переконань і прагнень?

П.: Я гадаю, що культура певного народу важливіша, ніж держава. Все, що я робив, я робив із огляду на це. Моя батьківщина — сербська література. Візантійська культура, до якої належить сербська література, охоплює певний простір, в якому я розвивався і в якому хотів розвиватися. В тому просторі я себе добре відчував, я відчував себе вдома. Йдеться про так звану Східну Римську імперію, як іменують

ЯСМІНА
МИХАЙЛОВИЧ
ТРИ СТОЛИ

ність і фантазія, так і тим, що сад був у такому несподіваному місці. Чари Котора — і такі ось неждані, приховані місця, дивовижна которська кубатура, куди більша за його квадратуру. Ступивши в сад, М. одразу ж нагнувся і підняв щось із землі. Я знала, що він знайшов річ, котра чекала тільки на нього. То була монетка 1852 року. Чому вона його чекала, що то за знак, не знаю.

А я?

Я намагалась якомога менше думати про стіл і навіть близько не підходити до будь-чого, що з ним пов'язане, та ба! На відкритті якоїсь виставки з'явився пан В., моряк, капітан, один з членів родини Р., тієї самої, котрій «заповіли» Трипковичів стіл. Почалася сердечна розмова з моїм чоловіком на якісь філологічно-ономастичні теми. М. весь час поглядав на мене, запитально і трохи здивовано, чому я врешті не переходжу до справи, чому не заговорюю про стіл, якщо вже трапилась така нагода, і він сам іде до рук. Але я вперто мовчала.

— У нас тут є письменницький інтерес, ми б хо-

тіли побачити стіл Трипковичів, яким зараз опікується ваша родина, — наважився М. і описав нашому співрозмовникові стіл.

Той геть зникнув.

— Чекайте, я спитаю сестру, вона зараз тут, може, вона щось про нього знає. Я, бачте, рідко буваю в Боці. Така вже в мене професія: кидає з одного моря в інше, — сказав він.

Повернувшись за кілька хвилин, ще більш збентежений, він мовив:

— Так, стіл тут, у Доброті. Завтра вранці ми зможемо на нього глянути. Заразом пройдемось по Доброті, я розповім вам про нашу сім'ю.

Всю ніч я перебирала різні причини, через які пан В. (або хтось інший) спробує відмінити зустріч.

Вранці задзвонив телефон.

— Я тут дізнався... Стіл, про який ви говорите, ще до цієї війни відвезли у Хорватію. Мені дуже шкода... — сказав В. — Але я обов'язково зайду по вас, як і обіцяв.

Коли ми пили каву, я набралась хоробрості й розповіла п. В. історію зі столом із усіма приго-

цю східну половину європейської цивілізації. Багато хто плутає її з Росією. Росія — лише далека, провінційна частина тієї Східної Римської імперії. І хоча пізніше Східна Римська імперія змінювалася, сьогодні ми й далі живемо тут, на цих землях, усі разом, діти візантійської цивілізації.

Таким чином, моя наукова діяльність, як і літературна праця, були прив'язані до цього розуміння світу, до цієї концепції, яка, зрештою, не є виключно моєю; вона є моєю ситуацією, навіть більше моєю ситуацією, аніж моєю концепцією, яку я визначив для себе і прийняв, — можливо, з дещо глибшим відчуттям і розумінням, аніж хтось інший, кому не пощастило такою мірою, як мені, заглибитись в історію розвитку цієї цивілізації.

Є.: Чи можна було б почути, які дати Ви особисто вважаєте ключовими, вирішальними чи навіть переломними у своїй літературній біографії? Яке місце в цій біографії посідають, скажімо, книги, видання чи нагороди — вже присуджені чи ще не присуджені, як і всі інші відзнаки, які Ви здобули, чи яких ще не здобули?

П.: Якщо говорити зовсім коротко, то я сприймаю

себе наступним чином: у мене немає біографії, у мене є тільки бібліографія.

Жодна дата з минулого неважлива для мене... Одна-єдина, яку я забув, але яка в мене десь занотована — це дата, коли мені спало на думку написати «Хозарський словник» у формі словника. Тобто, йдеться про ту дату, коли я вирішив матеріал про хозарів оформити в роман. Це — єдина дата, яку я занотував.

Ще менш важливими здаються мені нагороди, позаяк вони з'являються *post festum* за щось, що ви зробили значно раніше і про що ви вже взагалі не думаєте. Бо думаєте про те, що робите зараз. Натомість те, що завжди було для мене важливим і що мене вкрай засмучувало, а потім робило неймовірно щасливим — це реакція публіки. Як Ви знаєте, мої оповідання довго читалися лише у вузькому колі читачів, можна навіть сказати — лише вибраними.

Я безупину чудувався з того і запитував себе, чи то я хворий, а чи всі навколо мене похворіли, чи то я не розуміюся на цьому світі, а чи ті, що навколо мене, тямлять у ньому так мало. Я не міг збагнути, чому мої книги наштовхуються на стіну. Сьогодні я усвідомлюю, що вони були написані не для мого

дами. І завершила тоном, що не допускав заперечень:

— Я покажу вам, де стіл. Він тут. Його нікуди не відвозили.

Експерсія по Доброті й околицях тривала довго і скидалася на гру в кішки-мишки. Принаймні в мене було таке враження. Перед палацом Трипковичів п. В. показав на підвал:

— Стіл тут?

— Ні-ні, — відповіла я й описала йому дім з арковим склепінням. Той, де я, наче бігун на фінішній прямій, показала чоловікові двері, за якими, на мою думку, стояв «мій» стіл.

Коли б я сказала, що п. В. був здивований, це було б неправдою. Ні, він був приголомшений, шокований, навіть трохи наляканий. Наче побачив духа. А того ранку ми досить багато говорили про духів.

— Ми підемо туди. Але спершу давайте щось вип'ємо в мене вдома.

Люб'язна дружина пана В. з цікавістю вислухала мою історію про стіл, яку я того дня розповідала вже вдруге, а тоді щиро мовила: — В

родині Трипковичів траплялося багато страшних речей. Справді страшних. Нічого дивного, що Ви навіть вдалися до спиритизму. Я не знаю, чи Вам відомо, що. Трипковичі також займалися спиритизмом...

Її чоловік в цей час безгаву комузь телефонував.

Нарешті ми рушили до нашої «мети». Пан В. мовчки вів машину, а я показувала дорогу.

— Це тут, — впізнала я місце, — далі доведеться пішки.

Наче в якомусь фільмі, що крутиться назад, я пройшла тим самим маршрутом, що й кілька років тому, і ввійшла у двір будинку. Там було ще більше запустіння, все заросло колючим терном. Я продерлася крізь кущі до тих закритих на засув дверей і знову показала на них пальцем.

— Стіл отам всередині, — я падала від утоми.

— Так, він там, — підтвердив п. В.

В мене закрутилась голова і почало нудити.

— Але я не маю ключа. І брат не має. Повірте, я зробив усе що міг... Ключ у чоловіка, який за-

покоління, а для покоління іншого, наступного. Коли це покоління прийшло, воно сприйняло їх... І наступне покоління також сприйняло. І я надзвичайно щасливий, що так сталося. Люди, які найчастіше писали про мої книги — слава виняткам — це однолітки мого сина, або й ще молодші.

Таким чином, найважливішою датою в моєму житті є день, коли я втямив, що люди, нарешті, починають любити мої книги.

Є.: Чи Ви — принаймні тепер, коли Вас справді читають, коли Вас радо читають у всьому світі, а не лише в колі вибраних приятелів, як це було раніше, і про що Ви самі казали — чи відмовились Ви від однієї зі своїх ранніх заяв про те, що Ви — найменш читаний письменник Югославії?

П.: Те, що я був найменш читаним письменником Югославії — це справді так, але не зараз. Так було у той період, про який я щойно казав. Сьогодні доля моїх книг заперечила мені. Вони дивовижно себе поведуть. Один театральний критик сказав мені, що «Хозарський словник» — це самостійна істота, яка сама вміє вирішувати всі проблеми, не тільки свої власні, але й наші, до того ж доволі часто — проти

нашу волю або й всупереч їй, і завжди робить це якнайкраще.

Можливо, у долю своїх книг і не треба занадто втручатися. Треба їх відпустити. Книги — як діти. Одного дня вони досягають і падають у світ, і ви більше нічого не можете для них зробити. Будь-хто може заподіяти їм щось добре чи погане. І вам тяжко буде оборонити їх від того поганого, як і знати про все те добре, що з ними стається. Ці книги крокують значно швидше від мене. Я не встигаю більше за ними. Зрештою, вже сама робота над виданням, над першим виданням — доволі виснажлива праця.

Мої книги складні. Графічно їх важко оформити в друкарнях. Над цим я змушений багато працювати. Скажімо, «Красвид, намальований чаєм» щойно тепер, не знаю в якому — в шостому чи в сьомому виданні — набув адекватного змісту. Ми довго шукали — і я, і технічний редактор — доки він, нарешті, не дійшов до графічного вирішення змісту книги, яке було б задовільним.

Словом, я рідко торкаюся тих книг, які вже написані. Скажімо, в той період, коли я писав «Хозарський словник», я був і розумніший, і кращий, ніж тепер, а

ЯСМІНА
МИХАЙЛОВИЧ
ТРИ СТОЛИ

раз у Південній Америці, а стара пані, котра тут колись жила, вже померла.
Я йому повірила відразу і до кінця.
Він підійшов до дверей і спробував їх висадити.
Нічого не виходило.
— Як я був малим, то грავся в цьому дворі. Колись навіть бачив, що там за дверима. Щоправда, «вашого» стола я не пригадую, але пам'ятаю великий концертний рояль, що лежав на боці. Він був такий страшний. Цілком неприродній. Будь ласка, не шукайте більше того стола. Ви його знайшли!
— Так, — подумала я, — я його знайшла. Нарешті.

- (1) Цитата з роману Мілорада Павича «Остання любов у Царгороді». (Прим. перекл.)
(2) Пізніше ми, ясна річ, пішли до музею, щоб побачити того стола. Ним виявився гарний, великий бароковий секретер із венеційськими дзеркалами у верхній частині. Мій чоловік, який має нюх на сховки (відчуває їх по іншому, прілому запаху, по спресованому повітрю минувшини), швиденько його розклав і склав, знайшовши при цьому щонайменше шість таємних відділень.

- (3) Коли все це сталося, я відразу пригадала лист польського видавця «Хозарського словника», молодого чоловіка, який шалено прагнув видати цей роман. Навіть якщо б це був єдиний, його особистий, польський примірник. Звісно, вийшов цілий наклад, але в листі, який прийшов разом із розкішним червоно-золотим польським перекладом книги, Лех Робакевич писав, що ось він нарешті видав роман, але сам лежить хворий і виснажений через перипетії з його виданням. Власне, кілька разів якимось дивним чином зникав увесь набір книги, бо комп'ютер відмовляв щоразу, коли редактура тексту доходила до частин, які стосувались будь-якого з трьох дияволів.
(4) «Він був схожий на піаніно, міг служити і як письмовий стіл, збоку мав шухляди, а зверху — маленьку готичну загородку для книг і дошку для писання. Коли дошку опускали, відкривався дерев'яний витий стовпчик, ніби викручений рушник, а ще два дзеркала, тож ти дивився собі в очі щоразу, як вмочував перо в чорнильницю» (З оповідання М. Павича «Отруйні дзеркала»), фотографію цього стола можна побачити в «Casa Vogue», Milano, Novembre 1988, p. 207.

Переклала Наталя Чорпіта

тепер я не смію торкатися в ньому зовсім нічого, бо не відчуваю такого контролю над усім тим матеріалом, який відчував, доки писав ту книгу. Це стосується й інших книг. Якийсь час ви живете з ними, але незабаром, якщо вам хочеться робити щось нове, ви намагаєтесь їх забути. Після цього ви вже не маєте права кружляти навколо тих книг, бо цим можете заподіяти їм лише шкоду. Ви більше не тримаєте в своїх руках усіх ниток, як буває тоді, коли ви пишете.

Є.: Хотілося б торкнутись у цій розмові Вашого минулого. Коли йдеться про перші післявоєнні роки, про перші роки після Другої світової війни, — як тоді Ви, ще зовсім молодий, відчували той час? Як жили Ви і Ваше покоління? Чи не могли б Ви поділитися своїми спогадами про головні тогочасні суспільні тенденції й події, передусім про нові ідеї у сфері духовного життя, які, переважно, перебували під впливом радянської моделі, що, в свою чергу, знайшло відображення передусім у літературі і малярстві?

П.: Я бачив, що в літературі відбуваються певні процеси, які дедалі більше дистанціюють усе те, про що пишеться в книгах і друкується у тогочасних газетах і журналах, від моїх літературних можливостей і

прагнень. Напевно, я тоді гадав (зараз мені важко повернутися думками в ті роки) що у той спосіб, в який тоді писалось, я писати не вмю. Найбільше мої однолітки писали поезій, присвячених трудовим акціям.

Отож, той соцреалістичний напрямок, як я його називаю, був для мене чужим. Я абсолютно ніколи не вмів у тому напрямку ані думати, ані писати. Проте я не гадав, що це вада літератури; я гадав, що це моя вада. Поруч зі мною не було фактично нікого, я був ізольований. І я помалу — молода людина не може собі навіть уявити, що в майбутньому стан речей зміниться, як змінюється все і завжди, а міркує, натомість, що так буде вічно, й інакше бути не може — я починав відчувати себе немічним, зовсім немічним.

Коли в 1948 році відбувся розрив зі Сталіном, потрібен був ще дуже тривалий час, аби змінилася ситуація в культурі. Я й далі перебував у тому самому становищі. Верхівка піраміди справді була замінена. Тіто в той час, тобто в 1949 році, замінив переважну більшість своїх працівників. Інакше він не втримався б. Він пішов новим шляхом. У той сам час низи, та

ЙОВАН ДЕЛИЋ

ХОЗАРСЬКА ПРИЗМА
(фрагменти з книги)

Јован Делић

основа піраміди, яка декларативно дотримувалася нового курсу, насправді й далі розвивалася за старими правилами. Всі її звички, усі її шляхи, всі механізми були, по суті, старими. Особливо довго це відчувалося в культурі, в літературі, в малярстві. На перших сторінках газет і журналів і далі залишалися ті ж самі люди, з тими самими смаками, що й раніше. Битва була попереду.

Позаяк я не міг собі уявити, як все це буде в майбутньому, я цілком відмовився від думки про заняття літературою. Я намагався уявити своє життя, що було доволі складно, без літературної діяльності. Тоді я й узявся тлумачити Пушкіна, Байрона, інших поетів. Я не перекладав прози. Я перекладав тільки поезію. Це було якесь переховування, якесь втеча від реальності.

Перекладав я дуже багато — з французької, з англійської, з російської... Я б сказав, що переклад — це входження в мову, скажімо, в мову Байрона чи Пушкіна. Тут є чому повчитися! Це був добрий метод, який приніс мені багато користі. Це була можливість відчути, як плаваєтьсЯ в іншій воді, в іншій мові. Менш корисна сторона цієї справи — величезні втрати сили

й часу, необхідні для роботи над перекладом. Хоч я й робив усі свої переклади з великою цікавістю і задоволенням, все ж це забрало в мене не один рік молодості й чимало енергії, яких я більше ніколи не зможу використати для інших своїх занять. Людина — це закрита посудина, і те, що з неї виллється, назад уже не увійде. Тому я не раджу письменникам перекладати. Це — втрата крові.

З тих самих міркувань пізніше, коли я вступив на філологічний факультет університету, то почав досліджувати історію сербської літератури, сприймаючи і це як певну форму втечі й намагачись в такий спосіб усе ж не відходити цілковито від занять літературою і від літературних зацікавлень. Щоб принаймі опосередковано — як історик літератури і як перекладач поезії — підтримувати стосунки зі своєю справою, з тим, чим я хотів займатися ще з дитинства і що в моїй сім'ї передавалося як спадок з покоління в покоління.

Моя родинна традиція — це один з тих моментів, які завжди багато для мене важили. Вона завжди була пов'язана із літературою, хоча мій батько й не хотів, аби я обрав той шлях, яким я пішов пізніше.

МИЛОШ
ЄВТИЧ
РОЗМОВИ З
ПАВИЧЕМ

Мілорад Павич своїм романом «Хозарський словник» викликав майже негайну реакцію в усьому світі. Успіх цього роману вибухоподібний: наприкінці 1984 року він побачив світ у Белграді сербською мовою, а вже в 1988 році опанував перші позиції у списках світових бестселерів від Мюнхена до Вашингтона. В тому ж 1988 один із белградських часописів надрукував список мов, на які був перекладати або перекладали «Хозарський словник»: французька, англійська, німецька, італійська, данська, голландська, іврит, шведська, чеська, словацька, польська, японська, іспанська, португальська, каталонська, угорська, фінська і болгарська, згадавши про те, що англійський переклад з'явився водночас у Нью-Йорку і Лондоні.

Умберто Еко, італійський теоретик культури, професор і романіст, вперше уславився завдяки своїй теоретичній праці «Відкриті тексти». Тяжко підшукати термін, який пасував би до романів Павича краще, аніж ця синтагма Умберто Еко, котру можна розуміти і як синонім творчої програми, і як

певну критичну дефініцію, і як теоретичне означення сучасної літератури. Не менш важливим моментом є тут читач — одна з головних теоретичних проблем книги, а водночас її герой.

Критики вже проводили аналогії між романами Павича і Еко, між «Хозарським словником» та «Ім'ям троянди».

«Якого читача прагнув я, коли писав? — запитував Умберто Еко в «Передмові до «Імені троянди». — Звичайно ж, співучасника, який включився б у мою гру».

Читач, який розважається, перебуваючи в полі текстів і проблем, запропонованих йому романом — всупереч привидові максимальної свободи — ідеал як для Еко, так і для Павича:

«Я хотів, щоб читач розважався. Принаймні тією мірою, якою розважався я. Це — дуже важливий момент, який тільки на перший погляд суперечить нашим надто серйозним уявленням про роман. Розважатися не означає марнувати час і відволікатися від проблем,» — так пише Еко, і якнай-

Він більше прагнув, аби я займався музикою. Та, як би там не було, між Павичами завжди, мабуть, в кожному поколінні були такі, що писали.

Від найранішого дитинства я хотів саме цього, я хотів продовжувати цю родинну традицію. Гадаю, для мене це було вкрай важливо... Якщо спробувати вдатися тут до певних невеликих узагальнень, я міг би сказати, що це важливо вже як сама ідея. Шкода, що ми відступили від звичаїв наших предків успадковувати певні ремесла, певні життєві покликання з покоління в покоління, робити їх своєрідним родинним надбанням. Це надає великі переваги. Візьміть, скажімо, родини лікарів, у яких ту родинну традицію передавали з покоління в покоління. Ця перевага виявляється в тому, що ви з дитинства живете — скажати б, не просто в середовищі однієї спеціальності, — ви живете в одній мові. Спільна мова, яка покриває спільне заняття. І той код, той мовний код всмоктується вами з дитинства.

Що ж стосується музики — це моя молодість. Під час мого навчання в університеті мене цікавило зовсім інше. Я вивчав музику. Музика забирала неймовірно багато часу. Тому під час навчання на філософському

факультеті в Белграді я робив там тільки те, що повинен був робити. Весь інший час я присвячував музиці. Я грав на скрипці. Спершу я займався чотири години на день, але дуже швидко ці заняття зросли до шести годин. Це мене вичерпувало повністю. Отож, приблизно в той період, коли я готувався до захисту диплому, тобто в 1954 році, я цілковито був захоплений музикою. Той концерт Бруха, який належить до найбільш знаних творів скрипкової музики, я знав напам'ять. З іншого боку, я займався перекладами поезій, а була ще й історія літератури. Все це розривало мене. Я не знав, чим це закінчиться.

Думаю, добре, що я покинув музику. Це був не мій шлях. Це було те, чого бажав мій батько, але особисто я не хотів того, бо не відчував своїм. Хоча, звичайно, я не можу заперечувати, що в мене бували хвилини великого піднесення, коли я відчував, як великі складні музичні твори промовляють крізь мене і крізь мій інструмент. Після того в мене довго було таке відчуття, наче я повною мірою і назавжди втамував свою потребу в музиці. Я навіть перестав ходити на концерти. Ще й зараз я люблю послухати якийсь із п'яти великих скрипкових концертів, концертів для

більше це може стосуватися й Павича. Розважальна книга часто є водночас серйозною книгою, особливо якщо «розвагу» розуміти як історичну категорію.

На схожість Павича й Еко вказують і зовнішні фактори, які в цьому випадку не можуть бути лише формальними: авторів єднає професорське звання, історичне і теоретичне володіння оповідними формами, використання існуючих, або реконструкція зовсім давніх моделей для створення нових, надзвичайно багате культурно-історичне тло романів, опираючись на яке можна говорити про «діалог» між культурами і епохами у книгах. Можливо, до такого порівняння підштовхує і майже неймовірний успіх обидвох романів, які стали світовими бестселерами, і наукова діяльність обидвох авторів.

Професорсько-наукова діяльність справді посідає важливе місце у творчості Мілорада Павича. Безсумнівними є взаємні впливи і перетікання між науковою і белетристичною діяльністю Павича, особливо це стосується «Хозарського словника».

Тема хозарів прийшла до автора ще в молодості, в часи студіювання, десь у 1953 році, коли він готувався до семінарського заняття про Кирила і Методія. Тоді вона виникла як суто наукова проблема: з одного боку як пошук втрачених бесід Костянтина Солунського або ж Кирила, а з іншого — як питання про долю певного народу і про його зникнення з історичної сцени — про хозарів. Із часом матеріал доповнювався і розростався, обіцяючи перетворитися в цікаве наукове дослідження. Але — зважаючи на те, що Павич у той час звернувся до белетристики, а тема книги дедалі більше ставала предметом сучасної фантастики, що зібраний матеріал був надзвичайно різноманітним і переповненим міфологічною традицією, Павич зважився на незвичне схрещення форм, на поєднання наукової форми словника з белетристичною формою роману. Так наукова діяльність Павича стала вирішальною при виборі форми. Тяжко собі уявити, аби хтось інший, хто не володіє подібним науковим і лексикографічним досвідом,

скрипки з оркестром, — оце й усе.

Є.: Якщо ми вже почали говорити про Ваш життєвий шлях, про факти Вашої біографії — чи можна було б почути дещо більше про той період Вашого життя, коли, незабаром після закінчення університету, Ви почали працювати в «Просвіті» — найбільшому тогочасному, а можливо що й сучасному видавництві нашої країни? Що Вас привело у видавництво? Чим Ви займалися у «Просвіті»? Яким досвідом збагатила Вас ця робота?

П.: Після захисту в університеті я певний час працював на Радіо Белград, де вів кілька авторських передач.

Робота в «Просвіті», куди я прийшов одразу після цього, була для мене наближенням до моїх наукових зацікавлень. Я й далі займався історією сербської літератури як своїм фахом. Це й було однією з причин того, що мене туди прийняли. Відтак, робота в «Просвіті» дозволила мені наблизитися до мого заняття ближче, аніж це було можливо на Радіо Белград.

Я займався у «Просвіті» публікаціями давніх сербських, частково забутих, і деяких нових сербських письменників. Працював я також над рукописами

сучасних літераторів. Так поступово почалося моє повернення до белетристики. Я читав поезію, а пізніше й прозу, писав рецензії. Безперечно, робота з книгою — починаючи від технічної редакції, через коректуру і аж до друкарні, тобто до виходу книги у світ — це величезний досвід для будь-якого письменника. Окрім того, що я робив для «Просвіти», я ще й здобував певний досвід, який став мені потім у великій пригоді. Сьогодні мої видавці з цілого світу радяться зі мною щодо технічних аспектів, пов'язаних з виданням моїх книг. Вони запрошують мене на певний час приїхати до Мюнхена чи деінде, або відправляють когось сюди, щоб, скажімо, показати мені дизайн певного мого видання чи щось інше. Отож, жоден видавець не може мені свиню підкласти!

Є.: Ви — водночас і письменник і літературний критик, до того ж із найвищими досягненнями як в галузі історії літератури, так і в самій літературі. Як Вам це вдається? Чому таких прикладів, як Ваш, немає більше в нашому середовищі? Яка, зрештою, ситуація в світі? Чи були у Вашому житті періоди, коли ви особливо вирізняли — а чи навпаки занедбували — якесь одне з Ваших зайнять? Можливо, спершу

міг би прийти до ідеї написання роману-лексикону і зробити це так вдало і вміло.

Ще два моменти у професорській діяльності Павича надзвичайно важливі для «Хозарського словника». Перше — головним осердям наукових інтересів Павича є епоха бароко. Другий момент — глибоке знання Павичем своєї національної традиції і особливе його зацікавлення епохою передромантизму і романтизму.

Отже, повернемося до бароко.

Павич-літературознавець у своїх наукових і аналітичних дослідженнях прив'язаний до періоду, який був своєрідною «темною дірою» в історії сербської літератури, а за Павичем — і часом народження нової сербської літератури — XVII–XVIII століття, бароко.

Дослідження Павича на тему бароко — безсумнівно, один з його найбільших, а можливо й найбільший внесок у сербську науку про літературу. Книга Павича про бароко викликала справжній переворот у сербській літературній історіографії,

привернувши до себе увагу і закордонних дослідників.

Розповідь Павича про сербське бароко розташована — подібно до розповіді про хозарів — на роздоріжжі світів і релігій; не одному читачеві, напевно, буде здаватися, що наступне речення Павича він уже читав у його романі-лексиконі; натомість, воно є першим реченням зі вступу до написаної Павичем книги про історію сербського бароко:

«На Балканах, на землях колишньої візантійської імперії і зниклого сербського середньовічного царства, розіп'ята на межі трьох континентів, філософії і релігій (православ'я, католицизму й ісламу), розділена хиткими і мінливими кордонами двох великих імперій — австрійської й турецької, а на півдні розрубана ще й венеційсько-турецьким кордоном, приєднана до чужих етнічних і мовних регіонів, сербська література XVII–XVIII століття творилася народом-бурлакою, переважна частина якого упродовж століть перебувала під владою турець-

страждала література, а тепер, коли Ви знаходитесь у лізі найсильніших на світовому літературному стадіоні, страждає вже історія літератури, чи, можливо, Вам вдається зберігати рівновагу, щасливу рівновагу?

П.: Щодо щасливої рівноваги — її, на жаль, немає. Та енергія, яка віддається на одну сторону, не може зберігатися з іншою... Окрема розмова — про те, що означає бути дворемісничим, як називали це в XVIII столітті, що означає бути і людиною мови, і людиною для мови, що означає бути і письменником, і водночас істориком й теоретиком літератури. Подібних випадків більше, аніж ми собі гадаємо. Згадаймо, наприклад, Умберто Еко чи Італо Кальвіно. Сьогодні у світі таких людей стає дедалі більше. Колись це називали *poeta doctus*. Можливо, це й не найкращий вираз. Я думаю, те, що робив найбільший вчений поет нашого століття — Борхес — повинно сприйматися з найглибшою шанобою.

Таким чином, наш час — це час таких дворемісничих, людей, котрі живуть у двох світах — і в науковому, і в літературному.

Доволі довго я приділяв більше уваги науці про літературу і перекладам, що, зрозуміло, відібрало

чималу частку мого творчого натхнення в молодості — причина не тільки в тому, що я був відданий науці про літературу; були й інші, політичні обставини, котрі, як я вже казав, були не надто сприятливими для розвитку тієї літератури, яку єдину я умів писати. Поза тим, коли ви обираєте певний напрямок, потім не так то й легко змінити його. Ви певною мірою навіть звикаєте робити те, що змушені були робити, а не те, що хотіли робити усе своє життя. Втім, як і завжди, певні негаразди в моєму житті, в даному випадку те, що я змушений був займатися одними справами, а іншими, які я любив, займатися не міг, призвели й до чогось доброго. Відтак я уникнув усіх блукань лабіринтами літератури. Бо такі справді — у мене не було потреби в тих літературних блуканнях, бо як письменник я вийшов до публіки дуже пізно.

Перші мої літературні спроби належать до часів навчання в гімназії. Це були три прозові твори, і зараз мені невимовно жаль, що ці тексти не збереглися. Можливо, вони були чимось споріднені з тим, що я роблю в літературі сьогодні, а можливо, працюючи в літературі сьогодні, я безугаву намагаюся реконструювати в собі ті втрачені тексти, ті перші свої

ких, австрійських і венеційських завойовників, у середовищі без постійних культурних і суспільних інстанцій, без політичних і культурних осередків, на просторах однієї величезної території».

Про бароковий пласт «Хозарського словника» говорив неодноразово сам Павич. Звертаючи увагу на твердження критики про кризу роману, Павич уточнює, що в кризі перебуває лише реалістичний роман. Що ж стосується його самого — він знайшов вихід із тої кризи, спробувавши наблизитись до скульптури: він намагався написати твір, який можна було б читати так, як розглядають скульптуру: «не важливо, з якого місця ви почнете огляд; цей витвір можна обійти навколо і розглянути його з усіх сторін». Це підштовхує нас до одного з визначень поняття бароко, яке говорить: «Бароко є спробою втілення неможливого у всіх напрямках». Це могло б стати робочим девізом «Хозарського словника» і його головною тенденцією — з наголосом на отому «у всіх напрямках».

Говорячи про джерела свого роману, Павич

підтверджує, що у «Хозарському словнику» багато історичних елементів, в чому легко можна пересвідчитися, читаючи твір, або користуючись посередництвом відомих енциклопедій християнства, ісламу чи юдаїзму. Відповідаючи на красиве риторське запитання — де проходить межа між правдою і вигадкою — Павич перефразовує Ейнштейна: «Все, що в «Хозарському словнику» стосується реальності — вигадка; все, що не стосується реальності — правда», а потім відкриває ще одну таємницю своєї літературної роботи: «беручи до уваги те, що весь «Хозарський словник» — лише реконструкція іншої, більш ранньої книги доби бароко під тією ж назвою, виданої в 1691 році у Пруссії Даубманусом, я вирішив, що до джерел потрібно підходити за допомогою невеликої гри, яка вимагає великої праці. Роздумуючи про характери своїх героїв із XVII століття, я хотів, щоб і вони, і я мали належний світогляд і дещо незвичні погляди, які пасували б таким дивакам, як Аврам Бранкович, Коен чи Масуді. Тому я уникав вико-

спроби, перші потуги.

Потім життя потягнуло мене зовсім у інший бік, і дуже пізно, точніше, в 1967 році, я повернувся на літературну ниву — вже як зовсім зріла людина, яка, можливо, багато чого забула з того, про що ми зараз тут розмовляємо.

Як уже сформована особистість і як уже сформований митець, я не відчував потреби у значних змінах. Зміни відбувалися у всьому навколо мене. Критика змінювала своє ставлення до мене. Я ж, натомість, змінювався всередині своєї поетики, але у стосунках із навколишнім світом я не відчував потреби щось міняти чи коригувати.

Є.: Першою книгою, з якою Ви вийшли до читача, була збірка поезій «Палімпсести» — Вам тоді виповнилося 38 років. Яке місце займає поезія у вашій творчості? Чи це — гріх молодості, а чи й зараз Ви відчуваєте свої поетичні надра наповненими, а, отже, можете однаково вільно висловлюватися і віршем?

П.: Першими моїми надрукованими творами були поезії, хоча починав я писати прозою, а не віршами.

Отож, першою я видав поезію. Нею я займався й пізніше. Белградська «Просвіта» хоче зібрати і опу-

лікувати всі мої вірші. Їх давно вже немає в продажу. Зрештою, вони й виходили не надто великими накладками.

Збірки поезій були для мене свого роду прив'язками до сербського середньовіччя. Формально я використовував довгий вірш, який у моїй підсвідомості асоціювався із риторичним текстом або літературним співом. З іншого боку, усвідомлюючи, що сербська мова має не так багато рим, як деякі інші мови, я використовував рими з нашої старої, середньовічної мови, тобто користувався словами тієї мови, які, можливо, ще ніхто ніколи не римував. У такий спосіб я намагався збагатити сім'ю рим.

Розповідаючи про ті мої спроби на ниві поезії я, назагал, можу сказати: коли я помітив, що моя поезія не обстоює мене найкращим чином, я понизив її до ранги оповідань. І тоді я взявся писати оповідання. Коли, знову ж таки, я побачив, що й оповідання не обстоюють мене так добре, як могли б, я понизив і їх до ранги романів. І тепер я є там, де я є.

Проте поезія, зрозуміло, не повинна бути лише в збірках віршів. Я весь час намагався комбінувати. Більшість моїх поетичних збірок помережена прозою,

ЙОВАН
ДЕЛИЧ
ХОЗАРСЬКА
ПРИЗМА

ристання таких джерел інформації про них, як офіційні догми трьох релігійних традицій, а засновувався радше на єретичних і герметичних вченнях, на герметичному медичному вченні ісламу, на кабалістичній єврейській традиції, а особливо на судових кодексах (збірники вироків відомих єврейських суддів) XVI і XVII століть і, якщо говорити про християнські джерела — на катарах і богомільському вченні про диявола. Завжди і в усьому я оминав ту інформацію з цих питань, яку можна знайти в підручниках і в дослідженнях XX століття; я звертався до праць XVII століття, і через це світогляд моїх героїв залишився автентичним, у ньому немає анахронізмів у способі мислення — принаймні, надто значних».

Автор звертає увагу на те, що крім барокового існує ще два тематичні пласти — середньовічний і сучасний, що зобов'язувало як до показу чару кожної з трьох епох окремо, так і до пов'язування їх всіх воедино. Персонажі з «барокового пласти» пов'язані зі знаменитими бароковими родами:

Бранковичі, які завжди присутні на авансцені сербської історії; дубровницькі Коени зі знаного сефардського письменницького роду, чії корені тягнуться від Дидака Пира; дубровницька аристократична родина Лукаревичів, Йоганнес Даубманус, невідгаданий друкар і видавець та інші.

Павич зізнається, що його наукові зацікавлення добою бароко мали певний вплив на літературну творчість, але тут же додає: «не можна говорити про те, що бароковий пласт «Хозарського словника» прийшов ззовні. Сама книга вимагала того пласту. У XVII столітті матеріали про хозарів повернули до себе велику увагу в світі, і вже тільки через ці історичні умови той пласт був необхідним».

Таким чином, «бароковий пласт» був зумовлений логікою самого твору і природою матеріалу, хоча, водночас, і впливом «ззовні». Зрештою, сам Павич стверджує, що «наш час своїм духом ближчий до барокового, аніж до класичного концепту».

Критики нероз проводили паралель між прозою

водночас збірки прози помережені поезією. «Хозарський словник» деякі критики, як мені здається, не без рації, називають збіркою поезій. Отже, поетичний стрижень, я гадаю, вкрай важливий... Адмірал де Голль, син генерала де Голля, цілком слушно запитав мене якось в Парижі: «Як Ви вирішили проблему використання поезії в романі?» Я спробував відповісти на це прекрасне запитання, яке не схоже на запитання військового, але схоже на запитання людини з роду де Голлів. Вони чудово розуміються на літературі — і покійний генерал де Голль, і його син, адмірал Філіпп де Голль. Я відповів йому, що в «Хозарському словнику» існує два пласти поетичних нашарувань. Один пласт — ліричний. Усі ті поезії царівни Атех — назвемо їх умовно так — можна розглядати як інтимну лірику. Другий пласт — епічний. І на тому епічному рівні, в епічному ключі, ті самі поезії перетворюються в поезії ненависті. Тобто, один і той сам текст можна читати і в ліричному, і в епічному ключі. Якщо його сприймати як поезію ненависті, він буде пов'язаний із фавбулою роману, тобто із його зав'язкою і розв'язкою.

Завершуючи цю тему, я хотів би сказати, що ми,

всі ті, хто має стосунок до книг, виробили одну погану звичку. Ми заздалегідь визначаємо назву жанру книги. Таким чином, має бути цілком зрозуміло, чи то роман, чи збірка оповідань, чи есе, чи ще щось інше. Про це нагадає і підназва. Відтак, для того, хто купує книгу чи випозичає її в бібліотеці, все повинно бути зрозумілим наперед.

Я, натомість, сказав би, що головним нашим критерієм в процесі вибору текстів для читання, текстів нашої любові, взагалі не є питання літературних жанрів чи форм. Тут не існує проблеми. Проблема значно глибша і складніша, і знаходиться вона по той бік усіх літературних поділів на жанри. Важливо, насправді, тільки те, потрібен вам цей текст, чи ні. Ви увійдете в нього і побачите, чи він вам потрібен, чи вирішує він ваші проблеми, тобто чи тамує ваш інтелектуальний авітаміноз, а чи не вирішує їх. Якщо вирішує — тоді абсолютно байдуже, йдеться про поезію чи про оповідання, про роман чи про есе.

Є.: Після оповідань, як уже згадувалося, Ви перейшли до найціннішого і найскладнішого літературного поля — до роману. Вже перший Ваш роман, «Малий нічний роман», проголосив, що в сербському романо-

Павича і мистецтвом сюрреалізму — цю аналогію, за їхніми словами, можна побачити як усередині одного речення, так і на рівні поетики зруйнованого антироману, де домінантними особливостями тексту стають «алогізми», парадокси і несподіванки, які є основою сюрреалістичних текстів.

Проза Павича справді в багатьох моментах перегукується із сюрреалізмом, хоча водночас вона й далека від нього. Бунт проти реалізму і проти реалістичного роману — безперечно, спільний момент у Павича і в сюрреалістів. Але у Павича є віра в роман, в той час як сюрреалісти цієї віри не мають в своїй основі. Антироман Павича і сюрреалістичний антироман — це дві зовсім різні речі. Сюрреалістичне наближення до роману найчастіше супроводжується глобальними компромісами в теоретичному плані, особливо стосовно до соціального і раціонального. Сюрреалістичні теорії прагнуть в своїй основі бути психологічними. Цілком правомірно сюрреалізму приписують заміну одного натуралізму — соціального іншим — психо-

логічним. Герої Павича, натомість, далекі від гри, яка вимагала б будь-якого психологічного пояснення чи асоціативного тлумачення підсвідомості. Звичайно, людина ніколи не вільна від психології, особливо та, яка займається міфологією, демонологією і сном, що за самим означенням є підсвідомістю. Проте очевидно, що в основу роману Павича закладено математичний, раціональний принцип, якому підпорядковується і його зацікавлення міфологією.

Сюрреалісти, без сумніву, віднесли б романи Павича до «поезії», а не до «літератури». По-перше, через фантастику, яка означає бунт проти реалізму і реалістичного роману. По-друге, через фантазію, через зацікавленість снами, демонами і міфами. «Ловці снів» Павича варті низького поклону пошани будь-якого сюрреаліста. Здатність Павича схрещувати і комбінувати різні жанри в рамках роману близька до сюрреалізму. «Хозарський словник» уміщує в собі і поетичні цитати, і тексти, стилізовані під поезію, ритмічну прозу — особливо

писанні з'явилося нове велике ім'я. Це підтвердили і Ваші наступні романи. Сьогодні зрозуміло (і не тільки літературним критикам), що Ви — справді великий романіст, якого за літературною і душевною наснагою порівнюють із Андричем і Црнjanським, нашими найбільшими романістами, а «Хозарський словник», відповідно, називають тим наріжним каменем, по якому відмірюється загальний розвиток сербського роману. Що привело Вас до роману? В чому переваги роману, і які нештатні ситуації траплялися на Вашому шляху романіста? Що взагалі потрібно для написання роману — талант, досвід, хоробрість, мудрість, знання, пам'ять про минуле — назвемо тільки деякі з можливих передумов? Чи вважаєте Ви, зрештою, що роман — це метрополія будь-якої літератури?

П.: Спершу я відповім на останнє запитання. Я не думаю, що роман — це метрополія будь-якої літератури. Я не перебуваю в тій ситуації, в якій можна надавати перевагу одному літературному жанру над іншим. Тобто, я не належу до тих, хто так гадає. В романі важливе дещо інше. Роман, окрім усього — це незвичайна форма. Роман — це щось таке, що не має права охолонути. І тут є проблема. Якщо він

охолоне, вам тяжко буде повернутися до його писання. І це завжди буде відчутно.

З оповіданнями ситуація дещо відмінна. Я б сказав, що пишучи оповідання, я перебував у стані безнастанної насолоди. Пишучи оповідання, я насолоджувався, бо, працюючи над романом, насолоджуватися можна тільки час від часу. Окрім усього, роман — це глибока оранка. Роман — це не тільки натхнення, яке ви можете вилити в сім-вісім сторінок оповідання. Тут потрібно працювати у багатьох напрямках одночасно.

Що ж стосується мого навернення до роману, то воно взагалі не було зумовлене жанровими потребами. Це видно хоча б з того, що «Малий нічний роман» я видав у збірці оповідань. Таким чином, мене це не цікавило. Для мене було важливо дещо інше. Романи для мене завжди були чимось таким, що дає відповідь — насамперед мені самому, але й усім тим, хто захоче їх прочитати — на щоденні питання мого життя. Відповіді на ті питання не можна було дати в жодній іншій формі.

Так, у «Хозарському словнику» було поставлене одне з найважливіших питань мого життя — чому з

це стосується уривків, пов'язаних із царівною Атех, — і водночас тексти, що близькі до лексикографічного, наукового стилю.

Гра з читачем також притаманна сюрреалістам, відмінність полягає лише в тому, що Павич завжди ставить читача на перший план, в той час як сюрреалісти вважають його своєрідним супротивником, якому потрібно заборонити входження в текст.

На стилістичному рівні можна знайти безліч прикладів, у яких слово Павича ілюструє сюрреалістичні принципи краще, ніж це роблять самі сюрреалісти.

Будь-хто з белградських — а ми віримо, що й паризьких — сюрреалістів кінця 20-х років нашого століття чи й пізнішого часу, поставив би свій підпис під «Хозарським словником» Павича поруч з уже згадуваним визначенням бароко: «Бароко — це спроба втілити Неможливе у всіх напрямках, (...) з наголосом, зрозуміло, на отому «у всіх напрямках». Це справжнє гасло сюрреалізму.

моїм сербським народом усе сталося саме так, і чому з ним відбувається те, що відбувається сьогодні. Так виник «Хозарський словник». Звичайно, тоді він ще так не називався. Для мене це була просто хозарська тема.

Є.: Ясна річ, нам хотілося б почути про Ваш найвідоміший роман, про «Хозарський словник», котрий, як Ви сказали, говорить про долю сербського народу... Як і коли прийшли Ви до ідеї написання цього роману? Як він виник, цей не тільки сербський, але й світовий роман?

П.: Приблизно в 1953 році, під час навчання — я студював тоді югославістику — я прочитав про хозарську місію Кирила і Методія, яка була своєрідною підготовкою до їхньої, так би мовити, дипломатичної діяльності. Вже тоді мені в око впало те, що підтвердилось й пізніше. В християнських джерелах про хозарську полеміку, яка була важливою подією у всій тій історії, дуже мало говорилось про гебрійського і арабського учасників полеміки. Тоді мене зацікавило, чи це єдина згадка про ту полеміку чи, можливо, якісь інші, нехристиянські джерела, говорять дещо більше про інших її учасників? Коли я перечитав Юду

Ортодоксний сюрреаліст ніколи не міг би створити «Хозарського словника», але він спокійно міг би поставити під ним свій підпис і завірити його сюрреалістичною печаттю «поезія».

Спробуємо і ми описати свою інтерпретацію бачення цього твору. Хоч як це не виглядає дивно, те Павичеве порівняння «Хозарського словника» зі скульптурою має сенс, до того ж не лише з позиції читача. Математичний принцип трикутника і числа «три» дозволяє нам увявити роман — в нашій інтерпретації — як рівносторонню трибичну призму, в якій час виконує роль простору. Та призма пересічена трьома площинами, серед яких середньовічна і сучасна площини представляють два тематичні пласти роману, тобто верхню і нижню основи призми, а середня площина втілює XVII століття. Між тими площинами не діють статичні правила вимірювання геометричних форм і тіл — тут панують живі динамічні стосунки, причиною виникнення яких є фантастика, і особливо демонський світ «Хозарського словника». Демони з'єднують ту часову вер-

Халеві, я побачив, що він говорить про джерела і подає інформацію про хозарську полеміку, оминаючи християнські джерела (якщо тільки це місце не було пізнішою інтерпретацією перекладачів і видавців його творів, які остерігалися інквізиції та християнської цензури). В будь-якому випадку, я побачив, що Юда Халеві дуже багато оповідає про того гебрійського учасника, про якого заледве що й згадується в християнських джерелах.

Мало-помалу, я почав шукати і віднаходити імена всіх тих учасників хозарської полеміки, які однаково замовчувались у всіх трьох джерелах. Найважче було із арабськими джерелами, які виявились зовсім скупими.

Словом, я побачив, що всі вони небагато знають одні про одних. Це видалось мені доброю метафорою нашого світу, такого, яким він став віддавна, і яким є дотепер.

Тоді я й почав, так, як і мої герої, шукати сукупну істину. З цього приводу я якось сказав, що істина — це тільки штукарство. Один мій критик, обернувши ті слова, повторив: «Якщо Павич так каже, значить, і штукарство теж є істиною!»

тикаль, і цілком ймовірно, що вона може подовжуватись – в результаті з'яви нової інформації про хозарів або в результаті нових, «розширених і доповнених» видань «Хозарського словника» — як в напрямку минулого, «вниз», так і в напрямку майбутнього, «вгору», де може перетинатися якоюсь новою площиною в поки що невідомому часовому пласті. Зрештою, це метафори Павича – «підземля минулого» і «стелі майбутнього». Динаміка стосунків між персонажами і елементами роману-лексикону в цілому – не тільки у горизонтальній, але й у вертикальній площині, на поверхнях трьох сторін призми, а коли йде мова про світ демонів – і вздовж діагональної лінії призми. Абсолютно строгий математичний порядок і абсолютно строга математична «конструкція» панує в «Хозарському словнику», в якому – на перший погляд – все хаотично змішано. Інтерпретація книги Павича якотриптиха не пояснювала б її змісту, бо тоді відсутнім був би елемент просторовий, тривимірний, на якому так наголошує Павич.

Пишучи «Хозарський словник», я опинився у становищі, коли в малому можна побачити всі механізми світу, і учорашнього, і сьогоднішнього. Хтось пожартував: «Тут є все, окрім комунізму»...

Проте, знаєте, роман — то не тільки це, роман — не самі лиш ідеї. Роман повинен мати щонайменше два кістяки. Тут їх аж три. І він повинен мати тіло, яке приросло до тих кістяків. Якщо у вас слабкий кістяк і багато тіла — хорошого роману не буде. Якщо, знову ж таки, багато кісток, а тіла мало — таку жінку не назвеш гарною. Роман є чимось таким, що мусить бути гарним. Якщо ви мордуєтесь — не тільки з романом але й з будь-чим іншим у мистецтві, — потрібно відразу це покинути. Якщо роман вам не цікавий, потрібно зробити те ж саме. Роман — це не підручник, у якому певну кількість матеріалу необхідно засвоїти за певний період часу. Роман повинен бути чимось, що приваблює — когось в один, а когось у інший спосіб. Для когось у певний період цікава одна література, а для когось — інша. В будь-якому випадку, роман повинен тамувати той інтелектуальний авітаміноз, про який ми вже говорили. Отож, мені необхідно було знайти форму для втілення характерів

Призма здається нам відповідною інтерпретаційною моделлю «Хозарського словника» Павича і ще з однієї причини. Відомо, що призма має властивість заломлювати і розсіювати світло: промінь, який виходить із призми, вже не є тим самим, який увійшов у неї — він стає райдугою.

Щось подібне відбувається з документальним, науковим матеріалом, який входить у хозарську призму Павича: він «розкладається» на хозарську райдугу, на низку фантастичних притч про хозарів, які можна по-різному комбінувати. Як призма поєднує в собі математичну строгість і правильність з грою світла й райдугою, так і хозарська призма Павича поєднує математичну строгість, наукову форму і найдивовижнішу фантастику.

На закінчення — те, що згідно з хронологією повинно було стояти на початку. Середньовічний тематичний пласт «Хозарського словника» доволі чітко вказує на зв'язок роману Павича із середньовічною традицією і літературою, особливо — зі східною міфологією, передусім арабською і єгипет-

й ідей. І необхідно було наділити їх їхнім життєвим шляхом. Це була найприємніша частина роботи.

Створити один невеликий гебрейський світ, один невеликий християнський світ і один невеликий ісламський світ — це була справді велика спокуса. Я все ще боюся, що буду за це покараний! Такі вчинки не минають безкарно.

Є.: Після публікації «Хозарського словника» — спершу у нас, а потім і за кордоном — він був проголошений великим, сенсаційним твором, книгою, яка розуміє сучасне і яка правдиво відчуває майбутнє. Сказано було також і те, що це — перший роман XXI століття. Читачі ж — і тут йдеться в найпрямішому розумінні про довжелезні колони читачів на хто зна скількох мовах — зустріли цю книгу як давно очікуваний еліксир, як вітамін, якщо повторювати Ваші слова, ба більше — як прилучення до таємниці, як духовний вказівник, як світильник цінностей, чи ще щось подібне. Чи такий прийом і розголос «Хозарського словника» були несподіваними, а чи, можливо, Ви передбачали таке життя свого роману, доволі інтенсивне й до сьогодні, позаяк ми постійно дізнаємося, що роман з'являється на нових мовах і в нових

ською.

Для літератури, яка опирається на фантастику і розглядає бунт проти реалістичного як свою програму, Середньовіччя і Схід є джерелами безперервного натхнення і наслідування. Дослідження тих джерел потребує фахівців, які могли б порівнювати між собою різні релігії і міфології, мови і культури. Тільки вони могли б із певністю сказати, чи містить «Хозарський словник», а якщо так, то якою мірою, науковий момент, до якого, безсумнівно, тяжіє Павич. Тільки вони могли б визначити, що і де є містифікацією і чому автор вдається до тієї містифікації.

Та ба, якби раптом виявилось, що уривки з Кирилових (Костянтинових) *Хозарських бесід* і справді перебувають, чи можуть перебувати там, де про це говорять герої Павича? Що, коли вони не повністю втрачені і віднайдені якоюсь мірою в «Хозарському словнику», хай навіть в уривках, здеформованих полемічним контекстом?

Це питання перевищує нашу компетенцію, як і

компетенцію критики у вужчому розумінні цього слова. Від відповіді на нього не залежить мистецька цінність «Хозарського словника». Це питання – цілком правомірне – до істориків літератури, з якими у Павича, який і сам є істориком літератури, часто трапляються суперечки і непорозуміння.

Нас більше цікавитиме момент пов'язаності Павича із багатим спадком сербсько-візантійського середньовіччя. До цього питання нас штовхає сама природа творів Павича і «логіка» інтерпретації його текстів. На тему зниклого візантійського світу сам Павич у своїх як наукових, так і літературних працях подає великий і систематизований матеріал. І говорити з позицій спадкоємця балканських цивілізацій він має право не тому, що йому судилося народитися під цим небом, а тому, що він зумів знайти шлях до цінностей тих минулих епох.

Проза Павича ніби намагається заповнити ту прогалину, яка утворилася внаслідок «забування» окремих значних сегментів традиції тієї зниклої

виданнях? Чи тішить Вас, а чи більше зобов'язує зацікавленість видавців, визнання критики і прихильність читачів? Чи не став той роман для Вас самою певною метою, або, можливо, дещо обтяжливим спадком?

П.: Наш народ згадує про небесні митарства. Вони — як митниці. Душа повинна пройти через декілька митарств, перш ніж вона опиниться на визначеному для неї місці.

Я сказав би, що й кожен письменник повинен пройти крізь три митарства, крізь три чистилища і крізь три митниці, де його майно буде детально переглянуте. І щось із того майна дозволять пронести далі, а щось ні. Ті три чистилища — це саме те, про що Ви згадували — це видавці, це критика і це читачі. Так є на цілому світі, так є і в нас. І такий стан речей існує уже дуже довго, і, мабуть, ще дуже довго так скрізь і буде.

Мені пощастило, що «Хозарський словник», про який я думав, що це — моя найгерметичніша книга і зрозуміти її буде найтяжче, першими відкрили читачі. Потім її відкрив видавець, бо побачив, що повинен її перевидавати. І, нарешті, роман помітила критика. Тобто, все йшло навспак!

Я б сказав, що кожна моя любов завжди приходила в такому ж порядку. Найважливішою для мене завжди була читацька публіка. Тому для мене було так важливо, що саме вона, відкривши «Хозарський словник», відкрила й того невідомого Павича, який існував до «Хозарського словника». Так само все відбулося і по світі. Кожного року ви ніби складаєте ті три іспити, складаєте їх щоразу заново, в кожній новій країні. А це означає, що в кожній країні ви починаєте з нуля. І в кожній країні зустрічаєте ті самі проблеми. Це дуже важко витримати.

Я сказав би, що читацька публіка показала тут свою незвичайну і несподівану зрілість. У якому сенсі зрілість? Ми дещо недооцінили інтелектуальні можливості і потреби нашого читача, і у нас, і у всьому світі. Багато хто припустився такої помилки щодо «Хозарського словника». Багато хто вважав, що для читання «Хозарського словника» потрібно щонайменше захистити дисертацію на історичному відділенні якогось університету.

Це, звичайно, не так. Це — такий сам роман, як і будь-який інший. І найкраще читає його той, хто читає його так, як «Тисячу й одну ніч», або як п'ють

цивілізації; однією з головних її засад є питання інтеграції того цивілізаційного пласту, який знаходиться в самих генах балканської традиції — це той пласт, який походить зі східної, візантійської сфери, із сербської кровної належності до тієї культурної та цивілізаційної сфери...

«У моєму розумінні це дуже важливий момент, — говорить Павич. — Хоча в нас завжди вистачало хороших письменників, усе ж у переважній своїй більшості ми займалися обробкою певного локального тексту. Нас у світі так і сприймають. Натомість, ми повинні знайти спосіб, залишаючись при своєму і притримуючись свого, говорити універсальною мовою, щоб нас могли зрозуміти й інші. Звичайно, не тому, що ми хочемо бути перекладеними, що ми хочемо позмагатися невідомо з ким і невідомо за що, а тому, що така природна потреба кожної літератури, яка не бажає померти. А щоб знайти вихід із цієї проблеми, щоб прийняти цей виклик, ми повинні відповісти на запитання: який шлях веде нас до універсального і не віддаляє

в той же час від свого? Одна з відповідей — наша належність до візантійської цивілізації, на жаль, в минулому, але все ж належність. У ній є безліч універсальних площин, і ми міцно пов'язані з нею завдяки своєму минулому, яке — не можна про це забувати — значно довше від того періоду, в якому ми живемо зараз, без і поза межами візантійської цивілізації. Тобто, ми настільки просякнуті її духом, що, не втрачаючи нічого зі свого власного «я», ми маємо можливість промовляти і універсальною мовою. Здається, ця ситуація дедалі більше підтверджується часом: світ дедалі більше обертається до Сходу, незнайомого, але важливого, до Візантії, до того, що лежить між античністю і сьогоденням».

Для Павича візантійська традиція — інтернаціональна і багатомовна. Вона не поривала зв'язків зі спадщиною античної грецької традиції, і в її основі лежать три наріжних камені сучасної західноєвропейської людини: *Старий Заповіт*, антична Греція і *Новий Заповіт* із ранньохристиянською

склянку води, коли хочеться пити. Це — справжній читач.

Справжній читач — це й дещо інше. І це теж видно відразу. Справжній читач — той, хто любить те, що читає. У своєму ХХ столітті ми мали чимало людей, яких ми повинні б були поважати. Нас учили цінувати їх. Було багацько книг і авторів, яких включали у шкільні програми і які й зараз там знаходяться, — ми повинні були їх шанувати. Все це у сфері мистецтва і в сфері літератури нічого не варте. Ми повинні запитати в себе, скількох ми мали авторів і скількох ми мали людей у ХХ столітті, яких ми б могли любити. І все. Це — найважливіше питання. Ви не можете по-іншому зрозуміти людину, яка приходить на літературний вечір і, не знайшовши для себе місця, щоб сісти, стоїть дві години, про яку книгу не йшлося б. Лише любов може пояснити такі речі. І ніщо інше!

Коли я кажу, що ми дещо недооцінили інтелектуальний потенціал читача, я думаю не тільки про нашого читача, хоча й про нього теж. У всьому світі люди спроможні на такі вчинки. Один відомий письменник, Ентоні Берджез, який писав про мою книгу в лондонському «Обзервері», дозволив собі такий ляп-

сус. Він говорив якісь дуже гарні слова, яких я ніколи до того не чув про жодну іншу книгу. Але — тут і є те «але», через яке я про все це і згадую, — на закінчення він сказав: «Це може бути бестселером в Америці, де люди купують книги, яких вони ніколи не зрозуміють, або книги, які вони будуть читати тільки коли підуть на пенсію, як, скажімо, «Війну і мир». В Англії, проте, такого ніколи не буде!». Всього лиш через три дні книга опинилася в англійському списку бестселерів, якраз поруч із Берджезом, тим самим, котрий сказав ті слова. Він погано оцінив інтелектуальні можливості — і своєї власної, і американської читачської публіки.

Є.: Наступне запитання стосується Вашої роботи — так би мовити, технології, способу роботи. Як Ви пишете? Чи покладаєтесь Ви взагалі на так зване натхнення, як називають перший поштовх? Чи повертаєтесь Ви до вже написаних речень, чи вони завжди залишаються незмінними? Як Ви відчуваєте, коли потрібно поставити крапку і закінчити рукопис? Чи існують проблеми, скажімо, у виборі назви?

П.: Звичайно, все це речі дуже індивідуальні. Проте перше, що спадає мені на гадку з приводу цього

думкою. Якщо до цього додати контакти і взаємодії з сусідніми цивілізаціями, як зі спорідненими (при цьому спорідненість найчастіше не означає прихильності, і ще менше – приятелювання), так і з чужинськими, якщо людина не є догматиком і відкрита для пізнання і селективного засвоєння чужих культур, якщо вона готова до сприйняття не тільки офіційної лінії певної культури, але й тієї «нижньої», яка часом є дуже високою – «народною», «фольклорною» традиції, особливо – традиції неофіційної, відкинутаї, єретичної, тоді хтось, хто народився у сербському світі, хтось, хто спроможний успадкувати сербсько-візантійську традицію і цивілізаційні контакти (часто трагічних наслідків), які відбувались на цій землі, що її Європа зі своєї висоти називає Балканами, хтось, хто відкритий до вимог інтегрування в загальнокультурне благо, зможе увійти в західноєвропейську культуру, говорячи своєю мовою і несучи зі собою свій багатий універсальний спадок. «Хозарський словник» підтверджує це.

запитання — це те, що пишу я дуже тяжко, можна сказати — багатостраждально. І триває це дуже довго. Одне тільки написання «Хозарського словника» тривало п'ять років. Коли я побачив, що це лише 250 друкованих сторінок, я був приголомшений. Мені здавалося, що це буде щонайменше 2 000 сторінок. У моїй голові це розрослося і зовсім не уміщалося в такий обсяг.

Я завжди пишу першу версію від руки. Тільки після цього з'являються версії, надруковані на машинці. І я безупину виправляю. Мій принцип — хто прочитає одне речення, той не може не прочитати наступного. Тому для мене дуже важливо мати єдиний ритм, чи ще щось, що вас постійно притягує до тексту. Моє бажання — не знаю, наскільки вдало я його здійснив — боротися за свого читача кожним реченням.

Назва, звичайно, завжди перебуває десь поруч. Іноді у вас є назва від самого початку, іноді ви не маєте її до останнього. Скажімо, «Хозарський словник». Назва з'явилася в ту мить, коли я зрозумів, як потрібно укласти матеріал. Це було тоді, коли я втямив, що книга мусить бути написана у формі словника, тобто, що це повинен бути роман-словник.

Фольклорна і єретична традиції – паралельні неофіційні гілки різних традицій – займають особливе місце у творі Павича. Цей тип відкритості притаманний усім героям твору Павича, усім, хто в певний спосіб причетний до «хозарського питання».

Коли говорити про Павича–неовізантійця, важливо пам'ятати, що це на жодну мить не означає безповоротного занурення у середні віки і ще менше – «романтичного» захоплення тематикою старої сербської поезії.

Бути неовізантійцем сьогодні означає бути спроможним «свої візантійські корені поставити на службу новому часу і новим потребам», означає дати можливість зазвучати старій філософії та літературі сучасно й актуально, новою мовою. Це — довго і терпляче вибудовувана духовна позиція, яка «відкриває можливості для дальшої та глибшої, наднаціональної ідентифікації й міжнародної локалізації сербського поета. Його найприродніше літературне місцезнаходження, як нам здоється, і є

Таким чином, назва прийшла сама. В «Краєвиді, намальованому чаєм» я довго не мав назви, позаяк увесь час ходив навколо тих записних книжок Свілара чи Разіна. А тоді одного дня я раптом звернув увагу на те, як мій син Іван — а він художник — коли я приходжу до нього в робітню, все частіше пригощає мене чаєм. Він, між іншим, має чудову колекцію чаїв. І чудово готує чай. Він знає, як це робити. У нього є й література про чаї. Він тим цікавиться. Це — цілий ритуал на Далекому Сході,— приготування і пиття чаю. Одного дня він показав мені свою картину, намальовану чаєм. Тієї мить я зрозумів, що записні книжки Разіна можна було б пов'язати із цією технікою. А тоді враз виявилось, що це може бути хорошою назвою для роману...

Є.: Природно було б після розмови про різні сторони і грані вашого творчого доробку запитати у Вас про Ваше розуміння літератури. Як би Ви означили і пояснити свою літературну програму? Іншими словами — що означає для Вас література — і в цей момент, і взагалі?

П.: Я гадаю, що література — це складова частина одного більшого феномену, це частина краси у світі.

тут, не на Сході й не на Заході, в другому Римі, на землях цивілізації, що виникла з його ґрунту».

На нашу думку, в цих словах міститься щось від старої й забутої сербської мудрості, на якій, через Примор'я і Дубровник, будувалися колись стосунки із Заходом, а водночас зберігалася своя власна ідентичність. На своїх початках сербська культура відкритими очима дивилася на всі чотири сторони світу, готова і пропонувати, і приймати. І мудро вміла робити як одне, так і друге. Чи вміємо це робити ми сьогодні?

Без сумніву, «Хозарський словник» написаний не тільки про малі народи — історія скидала зі своєї сцени і великі народи, і великі цивілізації. Доля хозарів — це універсальна трагічна пересторога, і в тій можливій схожості з хозарами, у відчутті загрози зникнення, яке настільки притаманне сучасній людині, чи не криється одна з таємниць успіху цього твору.

Переклала Ольга Рось

Коли я кажу «краси у світі», я думаю не тільки про мистецтво. Я думаю не тільки про те, що створене людиною, а про й те, що створене природою. Тут — значно більше краси, аніж у тому, що створено людиною.

Отже, цей феномен краси, взятий у цілому, являє собою простір, в якому слід розглядати і літературу. Окрім того, ми живемо у дивовижно влаштованому світі. Подумайте трохи про нього з точки зору краси! У цьому завжди безліч прекрасних речей. Завжди безліч розкішних книжок — значно більше, ніж ми можемо їх прочитати. Завжди безмір гарної музики, гарних картин і галерей — значно більше, ніж ми можемо подивитися. Завжди безліч гарних лісів і рік — значно більше, ніж ми будь-коли побачимо.

Натомість, ніколи не вистачає речей тривіальних. Ніколи не вистачає черевиків. Ніколи не вистачає шарпеток. Ніколи не вистачає хліба... Ось у якому світі ми живемо!

Пройдіться якось восени по дорозі до Нового Саду — це був мій щоденний шлях упродовж десяти років — і ви побачите тони краси, яка зникає кожної миті... а її, можливо, ніхто й ніколи не бачив. Тобто,

краса — це щось таке, що може відходити. Її настільки багато, що ми справді повинні дивуватися із того світу, в якому живемо... Тут захована велика мудрість. Я не вважаю, що література повинна повчати, але ми в розмові можемо говорити і про повчання. Ця велика мудрість полягає в тому, що ми не сміємо допустити, аби цей наш багатий-пребагатий і розкішний світ звівся до єдиної моделі, до єдиної ідеології, до єдиної релігії, до єдиної культури, до єдиної мови, до єдиного літературного напрямку, до єдиного мистецького стилю. В цій різноманітності — наша сила. В цьому багатстві ми є часткою природи.

Якщо ми спровадимо наше життя до однієї чи до двох моделей, якщо ми спровадимо тих сім сортів хозарської солі до однієї солі, — ми від'єднаємо себе від природи. Боюся, що ми дуже до цього близькі!

Є.: У наступній частині нашої розмови ми хотіли б почути Вашу думку про сучасні — передусім духовні, але також і всі інші — тенденції, як у нашій країні, так і у світі. Чи є наш час також і часом духовності, а не тільки часом фінансових і військових баталій, не тільки часом економічних і моральних криз, не тільки часом національної та економічної нестабіль-

НІЖ ІЗ ДЕРЖАКОМ З ТРОЯНДОВОГО ДЕРЕВА

ДАНИЛО

Danilo Kiš

КІШ

МЕХАНІЧНІ ЛЕВИ

(з книги «Гробниця для Бориса Давидовича»)

ності? Наскільки світ відчуває потребу в духовному збагаченні, в тій красі, про яку ви говорили? Чи не зводиться ця потреба до певних загальноцивілізаційних стандартів?

П.: Якщо говорити про світ — він кращий, аніж ми про нього думаємо, кращий, аніж це виглядає з телевізійних новин, у яких говориться переважно про кровопролиття. Світ прагне культури. Скрізь, де я був, люди прагнуть літератури, люди прагнуть книг. Після тих моїх подорожей нічого не здавалося мені смішнішим від твержень про смерть літератури, про смерть книги, про смерть, скажімо, роману. Я не чув нічого смішнішого, бо за всю історію людства ще ніколи не читали так багато, як сьогодні.

Звичайно, читають багато й такого, що насправді зовсім непотрібно тим, хто читає. Але, принаймі, це дає можливість вибору. Я не знаю, чи готовий світ також і в сфері ідеології погодитись із імперативом, очевидним у мистецтві — тільки різноманітність і постійні зміни можуть рухати нас уперед. Це як у притчі про тих чорногузів: живуть на болотах такі птахи, які, ходячи по трясовині, повинні швидко щось у ній ловити і швидко перебирати ногами, бо інакше вто-

нуть. Тобто, ми повинні постійно міняти ногу. Повинні постійно рухатися вперед у мистецтві. Я не знаю, наскільки готова ідеологія поводитися подібним чином. Вона завжди грузне на одному місці, скрізь у світі. Можливо, така доля ідеології — завжди бути поза іншими духовними сферами.

Є.: Дозвольте поставити вам також одне запитання, яке стосується наших народів і взаємин між ними. Як відомо, все більше незгоди виникає у нашій багатонаціональній державі. Сербо-хорватські конфлікти доповнюються словено-сербськими та іншими. Звідкіля стільки непорозумінь? Чому ми так прагнемо роз'єднання — в той час, як стільки народів Європи, навіть віддаленіших поміж собою, прагнуть об'єднання? Чи можна взагалі говорити про якусь оновлену програму національної єдності?

П.: Мушу визнати, що я більше схильний розглядати Югославію як адміністративну одиницю, аніж як будь-яке багатонаціональне об'єднання.

Проблема Югославії полягає у тому, що в ній об'єднані різні народи, з різною історією і з різним минулим. У складі Югославії перебувають народи, які ніколи не мали своєї держави, а є й такі, що

НІЖ ІЗ ДЕРЖАКОМ З ТРОЯНДОВОГО ДЕРЕВА

Мірку Ковачу

Наступна розповідь, розповідь, що народжується у сумнівах та ваганнях, має лише те нещастя (дехто це називає щастям), що вона правдива: записана вона рукою чесних людей і надійних свідків. Але, щоб бути правдивою, як про те мріє її автор, вона б мала бути розказана румунською, угорською, українською або їдиш, та, насамперед, на суміші всіх отих мов. Тоді за логікою випадку і неясних, глибоких та неусвідомлених подій, у свідомості оповідача блиснуло б і окреме російське слово, то ніжне, як «телятіна», а то тверде, як «кінжал». Коли б, таким чином, оповідач міг досягнути недосяжної та жажливої години вавилонського сум'яття, можна було б почути принижені моління та страшні прокльони Хани Кшижевської, вимовлені румунською, польською,

мали свою державу тисячу років, як це було у випадку сербського народу. Ті, хто ніколи не мав своєї держави, не винні у тому. Винен несприятливий збіг обставин. Проте вони, через цей несприятливий збіг обставин, не можуть зрозуміти однієї елементарної речі — створити будь-яку державу значно важче, ніж її зруйнувати. Державу можна зруйнувати за 24 години, а щоб її збудувати, створити, потрібні століття. Ті народи, які ніколи не мали своєї держави, але завжди, в складі будь-якої іншої держави відчували себе у ролі тих, хто покликаний руйнувати, а не берегти — чи йдеться про Австро-Угорщину, чи про Югославію — ті народи тяжко знаходять спільну мову з іншими, тими, які за створення власної держави чи за її відбудову пролили чимало крові, як це було, наприклад, у випадку із сербами. Це — одна проблема.

З іншого боку, якщо говорити про перспективи існування Югославії, я б сказав, що Югославія виникла не тільки внаслідок волевиявлення югославських народів; Югославія, як і всі держави світу, виникла водночас і як результат волевиявлення європейських народів і міжнародних сил. А це означає, що вона,

українською вперемішку (ніби питання її смерті є тільки наслідком великого і фатального непорозуміння), щоб у передсмертній судомі і заспокоєнні її маячіння перетворилося на молитву за мертвих, вимовлену гебрайською, мовою творення і вмирання.

Позитивний герой

Мікша (покищо назвемо його так) пришивав гудзик менш ніж за десять секунд. Запалить сірника і тримайте його між пальцями. Від моменту, коли ви ним чиркнули, до тієї миті, коли вам обпече пальці, Мікша вже пришив гудзика до офіцерського мундиру. Ребе Мендель, у якого Мікша працював підмайстром, не може повірити власним очам. Насаджує окуляри, бере сірника і каже на їдиш: «Ану, давай-но ще раз, гер Мікшат». Мікша знову засиляє голку, ребе Мендель посміхається, уважно дивлячись на підмайстра, потім різко кидає сірник у вікно і плює на пальці. Мікша, який вже пришив гудзика до мундира гера Анто-

як і всі інші держави світу, існуватиме доти, доки вона буде потрібна народам, які в ній живуть, доки буде потрібна Європі і доки буде потрібна світові. Тієї миті, коли вона перестане бути достатньо необхідною для усіх тих конституційних одиниць, вона зникне, як зникла вже не одна держава.

Втім, письменник не повинен бути пророком. Я не люблю пророків. Найбільше зла завжди було від різних пророків, які вели людство до так званого кращого майбутнього.

А окрім того, майбутнє має одну велику перевагу — воно ніколи не буває таким, яким ви собі його уявляєте...

Переклала Ольга Рось

неску, переможно каже: «Ребе Мендель, одногодиного сірника достаньо, щоб спалити усі нафтоносні поля Плоєштів». І поки він дивиться у далеке майбутнє, осяяне величезною пожежею, ребе Мендель тими двома ще вологими пальцями різко смикає гудзика на мундирі і закручує його, як скручують шию курчаті. «Гер Мікшат, — каже він, — якби Ви не думали так по-дурному, з Вас би вийшов чудовий майстер... Чи знаєте Ви, що родовища нафти у Плоєштах оцінюються в декілька мільйонів галонів сиріої нафти?» — «Це буде прекрасне полум'я, ребе Мендель», — каже Мікша загадково.

Хто кого перемудрує

Мікша не став майстром. Він ще два роки пришивав гудзики у ребе Менделя, слухаючи його талмудистські мудрування, а потім змушений був піти, супроводжуваний прокляттям. Одного дня, а було це навесні важливого 1925 року, ребе Мендель поскаржився, що у нього зникла кохинхинська

ка курка. «Ребе Мендель, — відказав йому Мікша, — пошукайте злодія серед жидів». Ребе Мендель зрозумів, якою тяжкою є образа, і якийсь час не згадував більше про свою кохинхинську курку. Мікша також мовчав; він чекав, щоб ребе Мендель приборкав свою гордість. Старий борювався сам із собою, кладучи на вітар своєї талмудистської пиhi кожного дня по одній курці. Він чатував до світанку з кийком у руці в курятнику, відлякуючи тхора гавкотом, що нагадував собачий. На світанку він засинав, і з курятника зникала ще одна курка. «Хай мене покарає великий праведник, який сказав, що всі живі створіння однаково заслугують на його увагу і милість», — сказав ребе Мендель дев'ятого дня. «Хіба може кохинхинська курка, яка коштує щонайменше п'ять червінців, бути рівною тхорові, що знищує бідолах і ще й смердить здалеку?» — «Не може, ребе Мендель, — каже Мікша, — не можна рівняти курку, що коштує п'ять червінців, із смердючим тхором». Більше нічого він не каже. Чекає, щоб тхір знищив

113

ДАНИЛО
КІШ
НІЖ ІЗ ДЕРЖАКОМ
З ТРОЯНДОВОГО
ДЕРЕВА

АЛЛА

Алла Татааренко

ТАТААРЕНКО

ЛИЦАР СУМНІВУ ДАНИЛО КІШ

Найкоротший і найстисліший роман про людське існування — це ім'я, дати народження та смерті, записані на могилі. Ця епітафія — документ. Між двома датами — порожнеча, поле письменникових досліджень.

Данило Кіш

все, що може знищити, і щоб довести ребе Менделю, що його талмудистські балачки про рівність усіх божих створінь нічого не варті, поки не буде встановлено справедливість на землі земними засобами. На одинадцятий день ребе Мендель, змучений марним чатуванням, підпухлий, з червоними очима, з волоссям, повним пір'я, стає перед Мікшою і починає бити себе у груди: «Гер Мікшат, допоможіть!»— «Гаразд, ребе Мендель», — каже Мікша. «Почистіть щіткою каптан і повитягайте пір'я з волосся. Залиште цю справу мені».

Пастка, яку склепав Мікша, була віддаленою копією тих, які колись робив його дід на Буковині: туманний та ностальгійний спогад. Якщо не брати до уваги цю її якість, то була звичайна скринька з твердих букових дощок, з кришкою, яку можна було відкрити ззовні, але не зсередини. Як приманку він поклав яйце, щодо якого переконався, що у ньому вже гниє, як у труні, кохинхинське курча. Зранку, вийшовши на подвір'я, Мікша вже знав, що тварина впіймалася: сморід доходив аж

до воріт. Гер Мендель, проте, не виходив з будинку. Зломлений тривалим недосипанням, він віддався снові й долі. Мікша погладив своєю важкою селянською рукою єдину ще вцілілу реб-Менделеву курку, яка скам'яніла від страху, і випустив її на подвір'я. Тоді підняв кришку із зубцями з кривих цвяхів, і тієї миті, коли крізь отвір просунулася волога мордочка тварини, повернув її на місце сильним ударом кулака. Не менш вправно він протягнув іржавий дріт крізь ніздрі тхора, зв'язав йому лапи і повісив тварину на одвірок. Сморід жахливий. Спочатку він зробив один надріз біля горла, наче пурпурове намисто, потім ще два біля кінчиків лап. Задержав шкуру біля шиї, він зробив ще два надрізи для пальців, що нагадували дірочки для гудзиків.

Пробуджений жахливим вереском тварини або кошмарним сном, несподівано з'явився ребе Мендель. Затискає ніс полою зім'ятого каптана і закривавленими й повними жаху очима дивиться на живий і кривавий клубок, що, повішений на

У долі письменника ніщо не є випадковим, навіть місце його народження, — стверджував югослав, балканець, європеець Данило Кіш. Він прийшов на світ у невеличкому воєводинському місті Суботиці на югославо-угорському кордоні, а дитинство провів у багатонаціональному Новому Саді, на пограниччі традицій та культур. Напівжартома-напівсерйоз він називав себе єдиним югославським письменником цього світу, вперто не бажаючи додавати до свого прізвища національну «етикетку», опираючись, як він казав, «згубній привабливості прикметника». В часи, коли стало надзвичайно популярним (і нерідко зисковим) бути насамперед сербським, хорватським, словенським, а вже потім — письменником, Д. Кіш наголошував на другому слові, обстоюючи права того, кого називав Homo Poeticus у нерівній боротьбі із Homo Politicus-ом.

А який «національний» прикметник мав обрати цей прозаїк кафкіанської долі, роман про якого — ота порожнеча, поле письменникових досліджень — ще й тепер, через десять років після його смерті, залишається недописаним? Батько його, у-

рський єврей Едуард Кон, що у 20-ті роки поміняв прізвище на типово мадярське Кіш, вільно володів трьома мовами, але єдиною мовою спілкування у родині була рідна для Данилової матері, чорногорки Мілиці Драгічевич, сербська мова. Від самого народження письменника супроводжуватимуть дві релігії, до юдейської та православної пізніше, вже в школі, додасться ще й католицька, разом з усвідомленням страшної провини — «єврейського гріха», яку відчує на своїх плечах маленький Данило. «Підступний вплив біографії» не слабшатиме упродовж усього життя прозаїка. Не вважаючи себе єврейським письменником, Д. Кіш часто говорив про свою східно-європейську єврейську долю, повторюючи слідом за Сартром, що «євреєм є не той, хто народився євреєм, євреєм стають завдяки іншим», згадуючи про численні нещастя, принесені «царською кров'ю» (алюзія до біблійних царів).

Такий, а не інакший склад крові зумовив, на думку письменника, і невротичний страх батька — «хворобу центральноєвропейської єврейської інтелігенції»; приналежність до паріїв Історії зробила малень-

дроті, корчиться на одвірку. Витерши ніж до трави, Мікша випростовується і каже: «Ребе Мендель, я звільнив Вас від тхорів раз і назавжди». Коли ребе Мендель нарешті зміг заговорити, голос його прозвучав хрипко і страшно, як голос пророків: «Змийте кров з рук та обличчя. І будьте прокляті, гер Мікшат».

Наслідки

Невдовзі Мікша на власній шкурі відчув, що значить прокляття ребе Менделя: у цілій антонівській області майстри вимагали рекомендацій для підмайстрів тільки від ребе Менделя. А на згадку Мікшиного імені єврей починав бурмотіти на їдиш та гебрайській, вперемішку, б'ючи себе у груди і вириваючи на собі волосся, ніби йшлося про самого Дібука. Не хотів його взяти на роботу навіть ребе Юсеф, найгірший з майстрів, і не тільки серед кравців. Довідавшись про прокляття ребе Менделя, він звільнив Мікшу вже через два дні. Мікша, в свою чергу, урочисто пообіцяв, що

одного дня помститься за образу, якої йому завдали талмудисти.

Айміке

Того ж року Мікша знайомиться з таким собі Айміке, Е.В.Айміке, який називав себе студентом права. Той Айміке донедавна працював у фірмі «Дігтарев» на посаді комірника, але був звільнений, принаймні він так твердив, за підпільну діяльність. Мікша і Айміке, яких зблизила ненависть, намагаються заробити на прожиття, беручи участь у полюваннях, що їх організовує в околицях граф Багрян і в яких антонівський люмпен-пролетаріат служить лише як заміна псів у кругових ловах для буковинських та закарпатських панів. Сидячи у глибокій тіні берестових гілок, поки в далечині відлунюють мисливські ріжки і розносяться нервові гавкання мисливських собак, Айміке говорить Мікші про майбутнє без псів, панів та мисливських ріжків. Коли пролунає сигнал, Мікша ледь встигає добігти до місця, де летиться

115

ДАНИЛО
КІШ
НІЖ ІЗ ДЕРЖАКОМ
З ТРОЯНДОВОГО
ДЕРЕВА

кого Данила свідком масових убивств угорськими фашистами новісадських євреїв та сербів, коли батька письменника порятувало лише те, що ополонка, куди скидали тіла, була переповнена трупами (що, однак, не врятувало його від Освенцима). Пам'ять про кулю, що влучила в шибу їхнього будинку під час погромів, про жовту зірку, яку носив батько і яку приготували також і для сина, спогади про голод і страх — все це за законами літературної транспозиції перетворилося на художні факти. Батько буде героєм його перших романів, буде втіленням вічного агасферівського прокляття, символом конкретно-історичного страждання, але буде також і приземленим образом єврея, що шукає в алкоголі порятунку від страху.

У прозі Кіша дуже мало згадок про «прекрасну чорногорку» Мілицу Драгічевич. Він вважав, що образ матері в літературі традиційно позбавлений іронії, на відміну від образу батька, а любов до неї вважав надто патетичною, щоб бути описаною на сторінках художнього твору. Неможливість встановлення іронічної дистанції щодо матері примушує Данила Кіша обходити мовчанням цей

важливий сегмент духовного життя свого героя. Не можна, однак, не згадати поруч з єврейською, батьківською, про чорногорську лінію письменника. В родині матері були видатні вчені (наприклад, його дядько історик Рісто Драгічевич), письменники та етнографи (воєвода Марко Мілянов, автор відомих *Прикладів людяності та героїзму*), численні хоробрі чорногорські воїни.

Після кількох років, проведених в Угорщині, Данило разом з матір'ю переїздить до Чорногорії. На відміну від просторів дитинства, Кіш ніколи в своїх творах не говоритиме про країну своєї юності. Тут він змужнів (і вперше побився із хлопцями — в Угорщині єврейського хлопчину били навіть найслабші), тут почалася його втеча у світ літератури. Віковічна чорногорська традиція хоробрості та незалежності у поєднанні зі ще давнішою традицією єврейського терпіння та страждання породжує не тільки «етнографічний феномен», як жартома називав себе Кіш; вона дає літературі ще одного сумного лицаря, благородного лицаря Сумніву Данила Кіша.

Сумнів — одне з небагатьох гасел, які відкрива-

кров дикого вепра і де пани, під пекельний гавкіт хортів, п'ють за здоров'я один одного із кривих, оздоблених сріблом рогів-келиків, які вихиляють одним духом.

Той самий Айміке (котрий через два місяці знову влаштується на роботу на склад фірми «Діг-тарев»), на одних таємних зборах у підвалі якогось будинку у передмісті Антонівки приймає Мікшу до організації. Одночасно він вимагає від нього негайно влаштуватись на роботу, щоб не притупилось у ньому революційне вістря.

Допомагає Мікші випадок. Одного серпневого пополудня, коли він лежав на краю рівчака біля поштової дороги на виїзді з Антонівки, проїздив у таратайці гер Балтеску. «Чи це правда, — питає, — що ти оббілював живого тхора і вивернув його шкуру як рукавицю?» «Правда, — відповідає Мікша, — хоча це Вас ніяк не стосується, гер Балтеску». «Від завтра можеш працювати у мене», — говорить гер Балтеску, аніскільки не ображений Мікшиною зухвалістю. «Але запам'ятай, — доки-

дає, — ягнята каракулеві». «Хто вміє оббілювати живого тхора, той вміє вивернути і каракулеву шкіру, не роблячи розрізів для великих пальців,» — кричить самовпевнено навздогін йому Мікша.

Завдання

Наприкінці вересня Мікша повертається на велосипеді з маєтку гера Балтеску, антонівського торговця хутром. Над лісом піднімається червона хмара, що віщує осінні вітри. По дорозі до нього приєднується на своєму чудовому велосипеді Айміке, і їде мовчки деякий час поруч з ним. Потім призначає йому зустріч завтра ввечері і на перехресті різко звертає у бічну вулицю. Мікша приходиться точно в призначений час і подає умовний сигнал. Айміке відчиняє йому двері, не запалюючи світла. «Багато не говоритиму, — каже Айміке. — Кожному з членів я призначив зустріч в іншому місці і в інший час. Жандарми з'явилися тільки в одному з тих місць». (Пауза) «На Водяному Млині Багрянових», — говорить він нарешті. Мікша і далі

ють читачеві шлях до розуміння творчості югославського прозаїка. Його сумнів — невіддільна частина погляду на світ та літературу, життєве кредо і майже фізичний тягар. Саме з нього починається творчий пошук автора *Енциклопедії мертвих*, його численні експерименти з формою, подорож від однієї нав'язливої ідеї до іншої, незмінним правилом якої є уникання повторів. Рушійною силою Кішового пошуку новацій були сумніви у сенсі окремого літературного твору і літературної творчості як такої на тлі песимістичної візії зникнення «Гуттенбергової галактики». На думку Д.Кіша, письменник стоїть «під зоряним небом, на якому гаснуть зірки». З цього меланхолійно-песимістичного бачення реальності випливає усвідомлення значення сумніву як джерела цілого сучасного мистецтва, як «ліричного, інтелектуального та філософського зерна кожного художнього твору», і водночас констатація, що «сумніви у сенсі власного існування є двигуном сучасного мистецтва».

Своїм Сумнівом митці протистоять спрощенню і примітивізації картини світу: це оті, які ще вносять неспокій та сумнів у всезагальну віру в

світ та людину; це оті, що бачать проблему життя і смерті не тільки під кутом зору «операцій пересадки свинячого або мавп'ячого серця людині, або заморожування трупів, призначених для вічності», тому Д.Кіш вважає, що Сумнів є метафорою літератури та мистецтва.

Сумнів штовхає митця до пошуку (характерну маніфестацію «часу сумніву» у літературі Кіш бачить у творчості Г.Флобера та, передусім, у пошуках абсолютної форми Дж.Джойса). Прозаїк піддає сумніву не тільки спрощений образ світу, створюваний митцями; література, на його думку, має зазнати благодійного впливу сумніву, щоб знайти ідеальну форму виразу. Пошуки такої форми й усвідомлення цих пошуків є для Д.Кіша ознакою сучасного мистецтва.

Творчість автора *Гробниці для Бориса Давидовича* можна назвати тривалим експериментом пошуку ідеальної модерної форми, яка є не просто текстуальною конкретизацією змісту, а й «здійсненою структурою для виробництва сенсу і значення». У постійних пошуках нових шляхів втілення свого художнього ідеалу, Д.Кіш змінює майже

мовчить. Чекає, щоб прозвучало ім'я зрадника. «Ти не питаєш, — каже Айміке, — кому я призначив зустріч на Водяному Млині Багрянових?» — «Ким би він не був, — каже Мікша лаконічно, — я не бажав би бути у його шкурі».

Того вечора Айміке не сказав йому імені зрадника. Він йому не сказав його ніколи. Ніби не хотів, щоб його уста вимовили це зганьблене ім'я. Тільки сказав, що вірить у його (Мікшину) відданість та ненависть. І сказав йому ще: «Ти побачиш обличчя зрадника. Тільки дивись, щоб тебе не обманула видимість: обличчя зрадника може мати вираз найбільшої праведності».

Мікша проводить безсонну ніч. Він пробує натягнути смертоносну машкару зрадника на обличчя своїх соратників, вона прилягає до рис кожного з них, але жодному до кінця не пасує. Підперезаний гумовим фартухом, по лікті в крові, цілий завтрашній день він проводить, забиваючи та препаруючи ягнят у маєтку гера Балтеску. Ввечері він вмивається біля корита, одягає парадний

до невпізнання «регістр», манеру письма, творчий почерк, що є, за свідченням самого автора, ще одним виявом його постійного бунту проти загальноприйнятого, проти обтяжливих для справжнього митця вимог споживацького суспільства — бути «впізнаваним», себто передбачуваним, бути ремісником-майстром, чиї твори, склепані згідно зі смаками невибагливої публіки, мають постійного споживача.

Отож, відкинувши перевірені приписи, югославський письменник пускає щоразу в нову авантюру творення, в якій експеримент із формою займав одну з привілейованих позицій. «Ця знаменита форма по суті є, передусім, певним типом стимулу, завжди новим відкриттям не тільки літератури, але й дійсності як такої; дійсність є такою ж загадкою, такою ж таємницею, як і самі літературні форми, за допомогою яких ми намагаємося її розшифрувати та зафіксувати».

Кожна книжка Данила Кіша є свідченням невтомного пошуку синтезу форми та змісту. Нова форма або її варіації народжуються не лише як реалізація задуму нової книги, експеримент часто

костюм, встромляє червону гвоздику за стрічку капелюха і доїздить велосипедом до лісу. Шлях до водяного млина він продовжує пішки, через осінній ліс, ступаючи по густому листю, яке заглушує страшну рішучість його кроків.

Обличчя Зрадника

Спершись на заіржавілу огорожу греблі, задивившись у мутні вири, чекає на нього Хана Кшижевська. Тут, біля гнилого водяного млина Багрянових, що відслужив своє, дивлячись, як вода несе жовте листя, вона, напевно, думала про похмуру минуцність пір року. У неї були веснянки на обличчі (тепер, у напівпітьмі осіннього вечора, ледь помітні), але вони, оті сонячні плями, не обов'язково мали бути знаком зради; можливо, знаком раси та прокляття, але не знаком зради. Вона приїхала до Антонівки десь із місяць тому, втічка з Польщі, де її розшукувала поліція. Перш ніж дістатись до кордону, вона пролежала п'ять годин у крижаній воді резервуару локомотива,

117

ДАНИЛО
КІШ
НІЖ ІЗ ДЕРЖАКОМ
З ТРОЯНДОВОГО
ДЕРЕВА

присутній в рамках одного твору. Кинувши навіть побіжний погляд па прозову спадщину Кіша (свої поетичні спроби письменник не включив до зібрання творів, вважаючи їх лише пробою пера), неважко помітити, що автор обирає складний шлях експериментальних прозових форм. Свій перший роман *Мансарда* (1962) Д.Кіш наділяє підзаголовком «сатирична поема». Сатира, як пояснював сам автор, спрямована проти його власного ліризму та ідеалізму. Але й це прихильники соціалістичної літератури витлумачили як вороже явище: адже й самокритика є критикою...

В першому романі Д.Кіш звернувся до автобіографічного ключа, до ліричної транспозиції пержитого. У наступному творі, «романному репортажі» *Псалом 44* (1962) письменник звертається до документальної манери письма. Таким чином, вже перші романи Д.Кіша вказують на дві основні лінії розвитку творчості прозаїка: інтелектуальний ліризм та документальна література. Ці тенденції знаходять розвиток у творах т.зв. родинного циклу: *Сад, попіл* (1965), *Ранні скорботи* (1969), *Клепсидра* (1972). У центр оповіді Д.Кіш

піднімаючи свій дух віршами Броневського. Товариші зробили їй фальшиві документи, перевіrivши перед тим її минуле: воно було бездоганним у своїй схематичності (крім невеличкої плями буржуазного походження). У Мукачеві вона давала приватні уроки німецької (із сильним впливом їдиш), була зв'язківцем між мукачевським та антонівським осередками, читала Клару Цеткін і Лафарга.

Виконання завдання

Стосуючи спосіб, до якого вдався Айміке, Мікша не промовив ні слова. На це він, відверто кажучи, мав більше права, аніж сам Айміке, тим більше, що він бачив Обличчя Зрадника. Чи йому тієї миті здалося, що до обличчя Хани Кшижевської, обличчя, засипаного, як піском, сонячними плямками, прилягає машкара зрадника, наче золота посмертна маска? Документи, якими ми послуговуємось, говорять страшною мовою фактів, і у них слово «душа» має відзвук блюзнірства.

З певністю можна стверджувати лише таке: виконуючи роль вершителя справедливості, Мікша мовчки схопив своїми короткими пальцями шию дівчини і стискав їх, доки тіло Хани Кшижевської не обм'якло. Тоді той, що виконав своє завдання, на мить зупинився. Треба було, як цього вимагають страшні правила злочину, усунути тіло. Нахилившись над дівчиною, він роззірнувся навколо (довкола були тільки погрозливі тіні дерев), потім схопив її за ноги і дотягнув до річки. Те, що сталося після цього, починаючи від моменту, коли він зіпхнув тіло у воду, нагадує якусь старовинну оповідь, де, для забезпечення справедливості, смерть вдається до різних хитрощів, щоб уникнути принесення в жертву дітей та незайманих: у середині концентричних кіл Мікша побачив тіло утоплениці й почув її шалені зойки. Це не було примарою або привидам, що являється нечистому сумлінню вбивці. Це було тіло Хани Кшижевської, яка розсікала крижану воду панічними та впененими рухами, звільняючись від важкої гуні з

помістив Е.С., Едуарда Сама — своєрідний символ зниклого єврейського світу Центральної Європи. Родинний цикл буде також і першим кенотафом — порожньою гробницею, спорудженою у пам'ять про батька, який зник у Освенцимі.

У *Ранніх скорботах* читач дивиться на події очима дитини, у романі *Сад, попіл* до дитинної перспективи додається пункт бачення письменника, який ідентифікується із хлопчиком. У третій частині циклу оповідь тягнє до «майже божественної об'єктивності», оповідач практично зникає.

Така зміна позицій і манери оповіді дала авторові можливість створення різнопланової, багатомірної картини подій, можливості трагічної дистанції, яку Кіш неодноразово використовував у творах із автобіографічним елементом. У романах трилогії прозаїку вдається уникнути пастки домінуючої фабули, зайвої патетики та емоцій.

Кіш вважав, що писати про жахи та нещастя, яких йому довелося зазнати під час Другої світової війни малодушно та принизливо, все одно що показувати рубці або понівечені кінцівки: «У своїх книгах я намагаюся викликати не відчуття прови-

ни, а швидше певний тип катарсису». Подібно до символістів, які вважали, що назвати предмет означає позбавити читача задоволення поступового вгадування, Д.Кіш уникає «знаків розпізнавання»: «назвати — значить применшити».

Проводячи чітку межу між поетикою та патетикою, письменник відмовляється від останньої, обираючи іронію, яку вважає єдиним порятунком проти жаху існування. Він так і не зміг описати деякі з подій свого дитинства — надто страшними вони були, щоб можна було використати іронію без ризику перейти межу цинізму.

Депатетизація є постійною ознакою Кішового творчого методу. «Факти біографії вимагають метафори та іронії», — говорив прозаїк, «через метафоричність досягають об'єктивності, що є результатом художнього досвіду».

Основні художні особливості маленьких романів Данила Кіша та його *Родинного цирку* (так він сам часами називав *Родинний цикл*) розвинулись у відомих циклах новел *Гробниця для Бориса Давидовича* (1976) та *Енциклопедія мертвих* (1983). Зміна жанру позначила фазу сумнівів щодо можли-

ДАНИЛО
КІШ
НІЖ ІЗ ДЕРЖАКОМ
З ТРОЯНДОВОГО
ДЕРЕВА

овечої шкури з двома червоними ліліями, пришитими на рівні талії. Вбивця, (якого ми ще не мали б права так називати), скам'янівши дивиться, як дівчина віддаляється до протилежного берега і як шкіряний буковинський каптан пливе за швидкою течією. Нерішучість тривала тільки хвилину. Поспішивши вниз за течією, Мікша добіг до залізничного моста і дістався на протилежний берег у тумані, коли за його спиною пролунав довгий стогін локомотива поїзда, який ще здалеку сповіщав про своє прибуття гучною вібрацією рейок. Дівчина лежить у прибережному намулі серед вузлуватих стеблин водяних верб. Важко дихаючи, вона намагається підвестись, але вже не тікає. Встромляючи в її груди свій короткий буковинський ніж з держакон із трояндового дерева, і сам спітнілий і захеканий, Мікша заледве може розібрати окремі слова з тремтячого, каламутного, хлипаючого напливу складів, які долинають крізь болото, кров та стогони. Він завдає ударів швидко, тепер уже з якоюсь праведною ненавистю, яка надає сили

його руці. Крізь стукіт коліс поїзда і глухий гугіт залізних конструкцій мосту, дівчина починає говорити, хрипіти румунською, польською, їдиш, українською, вперемішку, наче питання її смерті — тільки наслідок якогось великого і фатального непорозуміння, далеке коріння якого у вавилонській плутанині мов.

З того, хто бачив як воскресає мрець, прима-ра не покпить. Мікша витягнув нутроці з трупа, щоб тіло не сплило, а потім зіпхнув його у воду.

Нерозпізнаний труп

Оголошення, опубліковане чеською поліцією у газеті «Hlasatel policejní», в якому подано опис утоплениці вісімнадцяти-двадцяти років із здоровими зубами та рудим волоссям, не мало ніякого відгуку. Тіло знайшли через тиждень, приблизно за сім верст від місця, де був скоєний злочин. Особа жертви, однак, не була встановлена, всупереч зацікавленості поліції трьох сусідніх країн у тому, щоб розв'язати загадку. Оскільки то були

востей роману. Д.Кіш порівнював цей жанр із комедією Галлея, що тягне за собою по небу блискучий есеїстичний хвіст. У творчості прозаїка починається період новели або повісті, який буде характеризуватись розвитком двох ліній — метафізичної константи та документальної реконструкції.

Гасло «Я вірю в документ, у сповідь, у гру розуму» повною мірою ілюструє кредо автора *Гробниці для Бориса Давидовича*. Книжка, жанр якої критики визначають як «вінок новел», «історичний роман», «борхесівський гібрид» (поєднання новели та есе), від самого автора дістала підзаголовок *Сім розділів одної загальної повісті*. Новели збірки об'єднані не тільки спільними героями. Їхній зв'язок простежується на рівні алюзій, асоціацій, лінії внутрішнього зв'язку, єдності деталей та способу реалізації авторського задуму. Письменник презентує європейську історію цього століття; вийшовши з вузьких рамок особистого досвіду, він опиняється на просторах досвіду колективного. Після романів, дія яких розгортається в часи нацистської окупації, автор *Гробниці для Бориса Давидовича* звертається до проблеми

сталінізму, який має глибокі історичні та антропологічні корені. Цикл новел народжується під впливом гарячих дискусій із французькими лівими (Кіш в цей час жив і працював у Франції), які відкидали можливість існування сталінських концтаборів. Розуміючи вагу документальних свідчень, прозаїк пише свій цикл на підставі книги спогадів Карла Штайнера *7 000 днів у Сибіру*. Ще одним поштовхом до створення *Гробниці* послужила книга Х.Л.Борхеса *Загальна історія безчестя*, яка, на думку Данила Кіша, не має права на свою назву, бо злочини, описані в ній, виглядають дитячими витівками у порівнянні з соромом концентраційних таборів. Визнаючи Борхеса одним із своїх вчителів (поруч із І.Андричем і М.Крлежою, І.Бабелем і Б.Пільняком, Ф.Рабле і Дж.Джойсом), Кіш вказував на своє полемічне, навіть амбівалентне ставлення до цього письменника. Дискусуючи з ним, автор *Гробниці* обирає шлях опрацювання документів, створення документальної прози на борхесівський манер, що не означає відсутності «поетичного мистецтва», більше або менше прихованої метафоричності.

непевні часи взаємних підозр та шпигування, це занепокоєння цілком зрозуміле. На відміну від щоденних газет, які також надрукували звістку про утопленицю, згаданий поліцейський орган подав детальний опис поранень, які спричинили смерть. Після переліку всіх пошкоджень у області грудей, шиї та спини, налічено двадцять сім ударів, завданих «гострим предметом, судячи із усього ножем». Одна із статей говорить про спосіб, в який тіло позбавлене черевних органів, і при цьому згадується можливість, що злочинець — особа, яка володіє «безсумнівним знанням анатомії». Справа, незважаючи на певні сумніви, наводила на думку про злочин з пристрасті, і її як таку після шестимісячного безрезультатного слідства відклали ad acta.

Загадкові зв'язки

Наприкінці листопада 1934 року антонівська поліція заарештовує такого собі Айміке, Е.В.Айміке, запідозреного в тому, що він підпалив комору

фірми «Дігтарев». Ця подія зрушила з місця цілий ланцюг загадкових і таємничих зв'язків. Айміке в момент, коли спалахнула пожежа, ховається у ближній сільській корчмі, куди поліцію привели, наче нитка Аріадни, чіткі вісімки звивистих слідів шин його велосипеда в густому осінньому болоті. Поліцейські забирають переляканого Айміке; після цього слідує фантастичне та несподіване зізнання: він був тим, хто інформував власті про таємні політичні збори у підвалі будинку на вулиці Єфимовській, 5. До маси плутаних та суперечливих причин, які підштовхнули його до цього вчинку, він додає свої симпатії до анархістів. Йому не повірили. Провівши ще кілька днів у камері на одного, притиснутий перехресним допитом, Айміке згадав справу вбитої дівчини. Це мало бути ключовим доказом на його користь: позаяк члени осередку мали певні причини підозрювати, що їх хтось видає, він був змушений принести в жертву когось із членів. Хана Кшижевська, яка тільки нещодавно вступила до організації, з багатьох

Гробниця для Бориса Давидовича — своєрідна інтелектуальна гра із читачем, в якій до маси фактів та достовірних документів додається вагома дециця вигаданих подій та фальсифікованих свідчень. Ця книжка була для її автора не тільки «квитком до європейства та єврейства», але, насамперед, спробою «видобути справжню літературу з цього матеріалу», оскільки метою автора була завжди поезія, а не політика.

Тема сталінізму, таборів, тема трагізму революції привернула увагу критиків на Заході, які у своїх коментарях намагалися надати Д.Кішу ореол дисидента. Такий підхід до свого твору письменник вважав невірним; він категорично виступав проти перетворення письменників Центральної та Східної Європи на письменників політичних, проти збіднення художнього твору зведенням його лише до політичного виміру. Homo Poeticus послідовно виступає за літературу, що бореться проти знелюднення, одним з виявів якого є перетворення людини на *zoon politikon* — політичну тварину. Даючи поради письменникам-початківцям (*Поради молодому письменнику*, 1984),

Д.Кіш наголошував:

«Плекай сумнів щодо пануючих ідеологій та принципів.

Тримайся якомога далі від принципів.

Стережися, щоб не забруднити свою мову мовою ідеологій».

Однак, слідом за М.Крлежою, письменник повторює: «Політика є нашою долею» і додає: «І нещастям». Митець ХХ століття, приречений на участь у політичному житті, може втекти лише у літературу, яка є паралельним життям, або ж його заміною.

Д.Кіш, наслідуючи приклад своїх великих вчителів, намагається надати реальності найефективнішої літературної форми і, посередництвом емоційної та інтелектуальної дії художнього твору, вплинути на трагічну реальність. У цьому проєкті він спирається на документи — свідоцтва епохи, вважаючи їх найвдячнішим та найпевнішим джерелом найхімерніших фактів. Всі майже фантастичні у своїй жорстокості сцени *Гробниці* взяті зі спогадів Карла Штайнера, адже, стверджує Данило Кіш, «немає нічого жажливішого від реальності».

Доказом цього може служити історія, розказа-

причин найкраще підходила для того, аби бути проголошеною зрадником. Він подав при цьому детальний опис дівчини, місце і спосіб її страти, а також ім'я виконавця (1).

Зізнання

Коли Чехословаччина уклала з Радянським Союзом пакт про взаємодопомогу і тим, принаймні на певний час, відтермінувала завжди дуже болюче питання кордонів, для поліції обох країн відкрилися широкі обрії співпраці. Чеська поліція повідомила совітам імена кількох судетських німців, що були знані як шпигуни Райху, а совіти у відповідь поінформували про деяких колишніх чеських громадян, переважно тих, хто не мав суттєвого значення для радянської розвідки, або про тих, хто свою втечу до Радянського Союзу не міг пояснити чіткими ідеологічними причинами. Серед них було й ім'я такого собі Міксата Хантеску, званого Мікша. Оскільки чеські власті вбачали в ньому тільки вбивцю, бо їм було неважко пов'я-

зати справу вбитої дівчини із зникненням Хантеску та заявою Айміке, вони зажадали його видачі. Радянські власті аж тоді звернули увагу на громадянина М. Л. Хантеші, який працював у радгоспі «Красная Свобода». Він був працьовитим різником, двічі ударником. Заарештований у листопаді 1936 року. Після дев'яти місяців камери на одного та жакливого тортур, під час яких у нього були вибиті майже усі зуби і зламана ключиця, Мікша попросив, щоб до нього привели слідчого. Йому дали стілець, аркуш поганого паперу і олівець. Сказали йому: «Пиши і не виламайся!» Мікша зізнався, чорним по білому, що більш ніж рік тому вбив за партійним дорученням зрадника та провокатора на ім'я Хана Кшижевська, але рішуче заперечував, що він її згвалтував. Поки він своїм твердим селянським почерком писав зізнання, зі стіни скромного кабінету слідчого на нього дивився той, кому не можна було не вірити. Подивився Мікша на той портрет, на це приязне усміхнуте обличчя, добре обличчя мудрого старця,

121

ДАНИЛО
КІШ
НІЖ ІЗ ДЕРЖАКОМ
З ТРОЯНДОВОГО
ДЕРЕВА

на у новелі *Ніж із держакком з трояндового дерева*. У К.Штайнера розповідь про м'ясника Мікшу з московської в'язниці Бутирки займає неповних дві сторінки. Ми довідуємось, що Мікша дуже добре говорив румунською, мадярською, українською та їдиш, і був єдиною людиною в камері, яка чимось завинила. Доволі детально Штайнер розповідає «цікаву історію» про те, як за партійним завданням Мікша вбив польську єврейку, котра нещодавно вступила до лав організації. Під пером Д.Кіша уривок з мемуарів перетворюється на боржесівську оповідь з його вавилонськими асоціаціями. Письменник позичає у документа «основу», полотно для своєї картини — фабулу та автентичні, невідгадані подробиці страти дівчини, але новела *Ніж із держакком з трояндового дерева* — набагато більше, ніж просто історія злочину і кари.

Вже у першій частині новели міститься резюмоване кредо письменника, його мрія про ідеальну прозу. Автор наголошує, що його розповідь, яка народжується в сумнівах та зачудуванні, має нещастя бути правдивою, адже взята вона із свідчень чесних людей та надійних свідків (множина

лише підсилює враження автентичності розповіді). Таким чином, Д.Кіш наближається до свого ідеалу правдивості та документальності розповіді.

Документ, однак, не є у Кіша незмінною даністю, він досить вільно поводить з ним, додаючи фіктивні свідчення, які ще більше підсилюють звучання справжніх. У К.Штайнера вбивця Мікша однаково добре говорив кількома мовами, у Д.Кіша цими ж мовами говорить його жертва, що однак, не дає їм змоги порозумітися. Безіменна єврейка з мемуарів дістає у новелі ім'я Хана Кшижевська. Якщо прізвище викликає євангельські асоціації (*krzyż* — пол. *хрест*), ім'я Хана майже повністю віддзеркалене у прізвищі її вбивці — Хантеску. За страшною логікою історії, вони обоє — жертви: і молода революціонерка, на обличчі якої Мікша побачив знак зради (автор зауважує на ньому лише знак раси й прокляття) і підмайстер, що за декілька секунд, поки горить сірник, пришивав гудзик (цей сірник є виміром не тільки його майстерності, але й ідеалу майбутнього). Розповідь точиться без поспіху і позбавлена будь-якої явної емоційності — жорстокість цих подій така,

котрий так нагадував його діда, подивився на нього благально та побожно. Після місяців голодування, побоїв та катувань, це була єдина світла мить у Мікшиному житті, цей теплий та приємний кабінет слідчого, де потріскує стара російська піч, як колись давно у хаті його рідних на Буковині, цей спокій, куди не долинають скигління в'язнів та приглушені удари, цей портрет, що по-батьківському посміхається йому зі стіни. У раптовому спалаху віри він написав своє зізнання: що був агентом гестапо, що підривав радянську владу. При цьому він назвав ще дванадцять співучасників великої змови. Ось їхні імена: І.В.Торбуков, інженер, І.К.Гольдман, начальник цеху хемічного заводу у Кемерові, А.К.Берлицький, геодезист, секретар парторганізації радгоспу, М.В.Корелін, суддя обласного суду, Ф.М.Ольшевська, голова колгоспу «Красноярськ», С.І.Соловйова, історик, Е.В.Квапілова, викладач, М.Н.Нехавкім, священик, Д.М.Догаткін, фізик, Й.К.Мареску, набірник, Е.М.Мендель, майстер-кравець, М.Л.Юсеф, кра-

вень.

Усі отримали по двадцять років. Той, кого визнали керівником і організатором змови, А.К.Берлицький, був розстріляний під шум працюючих двигунів тракторів, на світанку вісімнадцятого травня 1938 року, у дворі в'язниці Бутирка, разом із двадцятьма дев'ятьма членами іншої групи змовників.

Михайл Хантеску помер від пелагри у таборі Ізвестково, напередодні нового 1941 року.

(1) Айміке таємницю свого вчинку забрав із собою в могилу: першої ночі після зізнання він повісився у тюремній камері за дуже дивних обставин, які викликають виправдану підозру, що його убили. Деякі дослідники вважають, що Айміке був німецьким шпигуном і провокатором, який не витримав випробувань; на думку інших, він був звичайним поліцейським донощиком, якого усунула сама поліція як небезпечного свідка; однак припущення, яке наводить Гуль, начебто Айміке втратив голову через прекрасну польку, яка не хотіла удостоїти його своєї милості, також не слід відкидати.

що автор вважає блюзнірством навіть згадувати слово «душа».

Останні сторінки новели присвячені кінцю життя М.Хантеску. І тільки неухважно читачеві можуть видатись зайвими деталі, не пов'язані напряму з історією вбивства, наприклад, список учасників змови, написаний Мікшою. Цей перелік — місток до узагальнення як епілогу розповіді про еволюцію вбивці — від обдертого живцем тхора до молоді дівчини. Доля Мікші — одна з багатьох нерозказаних, але типових для цього часу історій. Цікавим є і заголовок новели: опис таких ножів зустрічався вже в родинній трилогії, ними були озброєні молоді фольксдойчі. Тепер такий ніж вбиває невинну жертву провокатора, а виконавцем вироку стає той, кого в одному з розділів автор іронічно називає «позитивним героєм».

Ідеал художньої форми Д.Кіша найповніше втілено у його збірці новел **Енциклопедія мертвих**: «Моїм ідеалом була, і залишається дотепер, книга, яка може читатися ще й як енциклопедія... себто у різкій, карколамній зміні понять, за законами випадковості та алфавітного (або якогось іншого)

порядку». Кінцеву мету автор вбачав у встановленні глибинних аналогій між усіма явищами. Енциклопедична форма є для нього не інтелектуальною грою, а результатом переконання, що саме вона є «джерелом змісту, повного нових значень і майже філософської напруженості».

Заголовок останньої збірки новел Д.Кіша міг би стояти над усією його творчістю, яку характеризує потяг до енциклопедичного ідеалу та незмінна присутність теми смерті. «Всі оповідання у цій збірці, — зазначає Д.Кіш, — більшою або меншою мірою стосуються одної теми, яку я б назвав метафізичною: починаючи від епосу про Гільгамеша, проблема смерті є однією з постійних тем літератури».

Епіграфом до книги («Шал мого кохання виходить на смерть як вікно на подвір'я») автор вказує на існування непорушної константи — в дуже різні часи постійною є присутність кохання та смерті. З-поміж багатьох цікавих аспектів цього справді універсального за своєю енциклопедичністю твору виділимо найменш вивчений — питання про функцію та роль літератури, адже практично кож-

МЕХАНІЧНІ ЛЕВИ

Hommage à André Gide

Велетень

Єдина історична особа у цій розповіді, Едуар Ерріо, лідер французьких радикалів, голова комісії закордонних справ, мер Ліона, народний депутат, музиколог і т. ін. займатиме тут, можливо, недостатньо значне місце. Не тому, одразу попередимо, що він має менше значення для розвитку самої розповіді, аніж інша особа, яка тут фігурує, неісторична, але не менш реальна, а просто тому, що про історичних осіб є й інші документи. Не будемо забувати: Едуар Ерріо і сам був письменником та мемуаристом (1), впливовим політиком, біографію якого можна знайти у кожній більш-менш пристойній енциклопедії.

В одному з документів Ерріо описаний так: «Кремезний, міцний, широкоплечий, з вуластою

головою, вкритою густим їжакуватим волоссям, з обличчям, наче витесаним великим садовим ножом, яке перетинають короткі густі вуса, цей чоловік справляв враження великої сили. Його голос, вже сам по собі чудовий, пристосований до найтонших півтонів та наймодульованіших акцентів, легко перекривав будь-який галас. Він умів майстерно ним володіти, так само майстерно, як умів володіти виразом свого обличчя». Той сам документ дає такий опис його характеру: «Справжньою виставою були його виступи з трибуни, коли він переходив із серйозного на жартівливий тон, від довірчого до ерихонського проголошення якогось принципу. А якщо з'являвся хтось, хто йому заперечував, він приймав цей маленький виклик, і поки той другий обґрунтовував свою позицію, широка посмішка розливалася на обличчі в Едуара Ерріо — завчасне передвістя вбивчого зауваження, яке одразу ж викличе шквал сміху або оплесків, доводячи до повного збентеження співрозмовника, що потрапив у пастку. Ця

123

ДАНИЛО
КІШ
НІЖ ІЗ ДЕРЖАКОМ
ІЗ ТРОЯНДОВОГО
ДЕРЕВА/
МЕХАНІЧНІ ЛЕВИ

на з дев'яти новел циклу може розглядатися як алегорія літературної творчості.

У оповіданні, що дало назву збірці (*Енциклопедія мертвих*), міститься найбільш прозора алегорія: герой твору Дж. М. починає малювати в мить, коли в ньому розростається страшна пухлина. Основний квітковий мотив його творчості — незвичайна квітка, що нагадує велетенську помаранчу. Коли донька Дж.М. показала малюнок лікареві, котрий оперував її батька, він підтвердив, що саме так виглядала саркома у нутрощах хворого. Письменник теж творить, вносячи у книгу своє серце, своє тіло. Література, на думку автора, — змагання із самим Богом у творчості, за що письменник буде покараний — хворобою. Неодноразово Д.Кіш ставить знак рівності між бажанням писати та хворобливим станом, називає хворобою саму літературу.

Літературна творчість заслуговує, на думку автора, вивчення під різними кутами зору. Оповідання *Прекрасно вмирати за Батьківщину* пропонує візію патріотично забарвленої літератури, коли твориться легенда. Мати графа Естерґазі, яка в

останні хвилини життя свого сина підтримує його дух шляхом високого обману надією — чи не є вона алегорією літератури, що прикрашає минуле, підбадьорюючи сучасника, який іде на смерть?

Посмертні почесті — розповідь про похорон проститутки, що перетворився на справжній бунт проти багатих та задоволених жителів Гамбурґа 20-х рр. Під впливом почуттів, пробуджених власною промовою і видовищем маси квітів, що вкрили ще одну жертву життя, моряк та революціонер-українець Бандура не може вже пригадати обличчя самої небіжки Марієтти: «У його свідомості з'явилася її посмішка, тінь її обличчя, але й те відразу зникло». У вихорі явищ та почуттів, що пробуджують імпульс до літературного творення, часто зникає першопричина. *Посмертні почесті*, що їх віддає література, часто мають небагато спільного із самими героями подій — історичними небіжчиками.

Трагічне прагнення літератури бути вчителькою справедливості, правди, етики знаходить художнє втілення у образі Симона Чудотворця (*Симон Чудотворець*). Літературна творчість має також функцію «дзеркала невідомого», вона наділена здатні-

посмішка, щоправда, зникла, якщо критика мала образливий тон. Такі напади доводили його до шалу й викликали у нього гостру реакцію, тим більше, що він завжди був на сторожі — його чутливість багато хто оголошував марнославством».

Отой другий

Про другого важливого персонажа цієї оповіді, А.Л. Челюстникова, ми більш-менш достовірно знаємо тільки те, що він мав близько сорока років, був високого зросту, трохи сутулуватим, білявим, що був він балакучим, хвальком й бабієм і, донедавна, редактором української газети «Нова зоря». Він прекрасно грав у покер та «двадцять одне», умів також грати на гармоніці польки й частівки. Інші свідчення про нього вкрай суперечливі, а тому, напевно, неважливі. Але я їх записую, хоча деякі джерела викликають виправдану підозру: він, начебто, був політичним комісаром під час громадянської війни в Іспанії і добре проявив себе у кавалерійському полку в боях біля Барсе-

лони; начебто однієї ночі він спав із двома медсестрами, хоча мав через малярію високу температуру; начебто він обманом привів на радянський вантажний корабель «Орджонікідзе» одного звинуваченого у саботажі ірландця, під тим приводом, що на кораблі треба відремонтувати рацію; начебто він (до речі) був особисто знайомий із Орджонікідзе; начебто упродовж трьох років був коханцем дружини одної дуже-дуже відомої особи (і що саме за це потрапив до табору); начебто він у шкільному драмгуртку у Воронежі грав Аркадія у п'єсі Островського «Ліс».

Оскільки наведені свідчення відгонять певним сумнівом та недостовірністю, особливо останнє, одна з розповідей Челюстникова, ота, що стосується Ерріо, як би вона не видавалася, на перший погляд, плодом уяви, варта того, щоб її занотувати. І я, отже, роблю це отут, тому що в її достовірності навряд чи можна сумніватись; нарешті, все свідчить на користь того, що певні розповіді Челюстникова, якими б незвичайними вони не

стю передбачати майбутнє у його найжахливіших проявах. Оповідання про дівчинку, яка побачила у дзеркальці страшну загибель своїх сестер та батька від рук розбійників (*Дзеркало невідомого*) — розповідь про Касандру-літературу, що кричить про жахливі вічні злочини, які відбуваються або мають статись, але її не слухають. Їй не вірять, як не вірять до певного моменту головній героїні. Дівчинка пізніше впізнає вбивць, яких бачила у дзеркалі, але це не поверне до життя її рідних...

Письменник, який усе своє творче життя виступав за свободу сумніву, котрий є рушійною силою пізнання, у своїй останній збірці висловив сумнів над сумнівами, сумнів у сумніві (*Легенда про сплячих*). Єдиний із сплячих, що має у серці троянду — символ кохання й життя — Діонісій, прокидається зі сну в новий сон у марному бажанні вийти з кошмару в світлий день. Момент радості, пробудження життя у печері вічності, що виявляється лише сном, вбиває його назавжди: тепер вони «лежать у мертвому сні мерців».

«Ах, хто відмежує сон від яви, день від ночі, ніч від світанку, спогади від марення?»

Хто чітко позначить межу між сном і смертю?»

Книга королів та дурнів — страшна історія книги-вбивці — підводить читача до питання про вплив та відповідальність літератури, питання, дуже важливого для Д.Кіша. Відповідаючи на питання про «силу книги» письменник каже: «Не є небезпечно читати багато книг, небезпечно читати одну-єдину. Люди, що прочитали тільки одну книгу — чи то *Біблію*, *Коран* чи *Майн Кампф* — найзатятіші фанатики релігійних та політичних вірувань. Проблема, однак, існує, навіть коли подивитись на загальну дію літератури на людину. Візьмемо німців: історія говорить, що вони належать до народів із найвищим рівнем культури. Німці мають письменників світового виміру і багато читають. Але, хоча вони й мали Гете, Шіллера, Гердера, Лессінґа, Гайне і Канта, у них виник нацизм, вони створили концентраційні табори знищення, вбивали євреїв та представників «нижчих рас». Те, що вони читали згаданих авторів, що вони виховувалися у гуманістичному дусі, ніяким чином не прешкодило їм опуститися до варварства». Підводячи підсумок розвитку людської цивілізації, Д.Кіш зазначає: «Ми

були, спираються, однак, на дійсні події. А найнадійнішим доказом може послужити нам факт, що подальшу розповідь підтверджує до певної міри сам Едуар Ерріо, блискучий інтелект («une intelligence rayonnante»), як справедливо сказав про нього Даладьє. Розкажу я, отже, про ту давню зустріч Челюстникова та Ерріо так, як знаю і вмію, звільнившись одразу від страшного кошмару документів, які захарашують оповідання, а недовірливого та цікавого читача відсилаю до наведеної бібліографії, де він знайде потрібні докази. (Можливо, було б розумніше обрати якусь іншу форму повідомлення, есею чи розвідку, де я зміг би використати всі ці документи традиційним чином. Але зробити це мені перешкоджають дві речі: незручність, що живі, усні свідчення надійних людей наводяться як документи; а по-друге, я не міг позбавити себе задоволення оповідати, яке дає письменнику оманливу віру, наче він створює світ і таким чином, як то кажуть, змінює його).

Телефон і револьвер

Тої студеної листопадової ночі тисяча дев'ятсот тридцять четвертого року Челюстников, позаштатний працівник місцевої газети, відповідальний за проблеми культури та боротьби з релігією, спав, голий як мати народила, у великому дворянському ліжку в теплій кімнаті на третьому поверсі на вулиці Єгоровка. Його блискучі чоботи малинового кольору були акуратно приставлені до ліжка, а одяг та білизна розкидані по всій кімнаті і безладно перемішані (ознака пристрасного поспіху) із шовковою жіночою білизною. У кімнаті висів теплий запах поту, горілки та одеколону.

Челюстникову снилося (якщо йому вірити), що він мусить вийти на сцену і зіграти якусь роль, судячи з усього, Аркадія з «Лісу», але не може ніде знайти свого одягу. Охоплений жахом (увісні) він чує, як лунає дзвінок, яким його кличуть на сцену, але стоїть на місці мов скам'янілий, точніше, сидить голий і волохатий, безсилий ворухнути

125

ДАНИЛО
КІШ
МЕХАНІЧНІ ЛЕВИ

бачимо, що людство прогресувало у технічному та науковому аспекті, але не в аспекті антропологічної реалізації специфічної гуманістичної концепції. Югославський поет М.Крлежа показав якось наше двадцятье сторіччя у образі мавпи, котра керує літаком (...) Ми мали б бути дуже наївними, щоб вірити, наче сучасна людина інша, розвиненіша. Я, в принципі, переконаний, що історія здійснюється як історія нещастя, що вона повторюється завжди у своїх поганих аспектах».

Що ж може література? Д.Кіш відповідає: «Література може лише надати на мить хаосу історії та людського існування якогось сенсу, бо література є формою надії, література має засипати прірви, які сама створила, як казав Марсель Реймон».

Чим є література? Письменник стверджує: «А чим би література могла бути, крім крику й питання, завжди нового і завжди без відповіді, людини, що задивилася у паскалівські жахливі простори, і, з іншого боку, погляду на власну епоху та свій час з можливої історичної перспективи, щоб через літературну творчість і самим актом літературної творчості можна було роздивитись людину у бой-

ні історії, яка не є ніякою «вчителькою життя», а криком і шаленством, і бурмотінням ідіота».

Що ж може зробити письменник, щоб перетворити літературу на чинник історії? Все, що письменник може зробити у цьому плані, має бути позбавлене ілюзії ефективності, бо це навряд чи «ефективніше від його боротьби із смертю. Але він однаково вступає в цю завідома програну битву».

Вступив у цей двобій і Данило Кіш. Вважаючи творчий акт єдиною можливістю протистояти трагічному усвідомленню власної смертності, письменник створив книжки, сповнені гіркою мужністю сумніву. Сумніву, що є вічним джерелом думки, джерелом пошуку, джерелом творчого життя.

кінцівками. Раптом усе це ніби переміщується на сцену, завісу піднято, крізь яскраве світло бокових юпітерів, які його освітлюють і тримають під перехресним вогнем своїх променів, він неясно бачить глядачів, нагорі на балконі та внизу у партері, їхні голови, осяяні фіолетовим ореолом. Йому здається, що він впізнає в першому ряду членів обкому, а серед них ясно бачить і світлу лисину товариша М., головного редактора «Нової зорі», котрий заходиться від сміху і кидає йому щось глузливе та образливе, щось, що стосується його (Челюстникова) чоловічих принад. А дзвінок з гримерної усе дзвенить, дедалі наповнливіше і сильніше, і Челюстникову здається (уві сні), що це насправді пожежний дзвінок, що, напевно, загорілися завіси і що оце зараз почнеться загальна втеча і паніка, а він залишиться тут, на сцені, голий як мати народила і нерухомий, полишений на милість полум'я. Його права рука несподівано звільняється від чарів і, на межі сну і яви, він інстинктивно простягає її до револьвера,

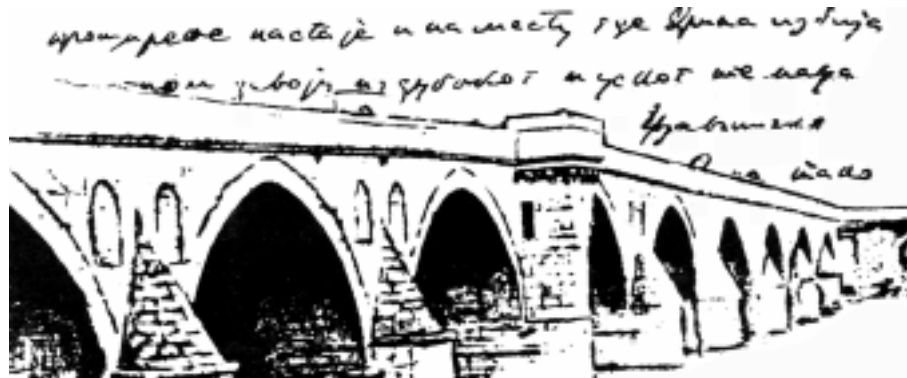
який, за старою доброю звичкою, тримає під подушкою. Челюстников запалює світло на нічному столику і при цьому перевертає склянку з горілкою. Негайно розуміє, що зараз чоботи важливіші від нагана, швидко вскакує в них, як у сідло. Дружина головного редактора «Нової зорі» ворухиться уві сні, потім, також прокинувшись від безнастанного дзвоніння, розплющує свої гарні, лише трошки підпухлі азіатські очі. Телефон раптом замовк і в них відлягло від серця. Починається обтяжливе домовляння, напівпошепки. Настасія Федотівна М., розгублена і перелякана, пробує одягти бюстгальтер, який їй кинув, витягнувши з купи, Челюстников. В цей момент телефон знову починає дзижчати. «Вставай», — каже Челюстников, водночас запихаючи револьвера за пояс. Настасія Федотівна із жахом дивиться на нього. Тоді Челюстников підходить до стривоженої жінки, цілує її між буйних грудей і говорить: «Зніми слухавку». Жінка встає, Челюстников огортає її своїм шкіряним плащем, як справжній кавалер. Одразу

ДАНИЛО БОРГ

КІШ

Danilo Kiš

НОМО РОЕТИС, НАПЕРЕКИР
УСЬОМУ

після цього він чує її голос: «Кого? Челюстникова?» (Чоловік підносить палець до губ). «Поняття не маю». (Пауза). Потім жінка кладе слухавку, в якій лунали короткі гудки різко перерваного зв'язку, і падає у крісло. «З райкому». (Пауза) «Кажуть, що терміново».

Папка

Перш ніж повернутися до своєї холодної квартири на Соколовському проспекті, Челюстников довго мотляв засніженими вулицями. Він ішов кружним шляхом, вздовж Дніпра, так що йому знадобилася ціла година, аби дістатись додому. Він зняв шкіряний плащ, налив склянку горілки і включив радіо. Не минуло й п'яти хвилин, як зазеленчав телефон. Він почекав, поки пролунають три дзвінки, а тоді підняв слухавку. Якусь мить удавав, що заскочений цим пізнім дзвінком (вже минула друга), а тоді сказав, що коли вже справа дійсно така термінова, він з'явиться найпізніше за півгодини. Тільки одягнеться, бо саме роздягнув-

ся. Гаразд, відповідають йому, за ним пришлють авто, справа термінова. Товариш П'ясников все йому пояснить особисто.

Товариш П'ясников, секретар райкому, одразу перейшов до справи: завтра приблизно об одинадцятій годині ранку до Києва приїздить громадянин Едуар Ерріо, вождь французьких робітників. Челюстников сказав, що він читав у газетах про його приїзд до Москви, але не знав, що той відвідає і Київ. Тоді П'ясников запитав його, чи він, Челюстников, знає, наскільки важливим є візит людини такої ранги. Той сказав, що знає (хоча йому було не дуже зрозуміло, в чому полягає значення цього візиту і яка в тому його роль). Наче зрозумівши необізнаність Челюстникова, П'ясников почав йому пояснювати: громадянин Ерріо, попри свої симпатії, має певні типово буржуазні сумніви щодо завоювань революції. Він навів багато деталей з життя і творчості Едуара Ерріо, підкреслив його дрібнобуржуазне походження, цитував багато його тверджень, згадав

127

ДАНИЛО
КІШ
МЕХАНІЧНІ ЛЕВИ

БОРГ*

Після кількох «страшних днів» сьогодні вранці прийшло несподіване заспокоєння. Лікар знав, що це заспокоєння позірне і тимчасове, і що в організмі хворого відбуваються якісь навіть науці невідомі зміни, які залежать як від Бога, так і від складного механізму органів та психіки. Хворий лежав горілиць, трохи підпертий подушками; монітор показував ритмічне биття серця. Його тіло було під'єднане трубочками до складних приладів, які, з одного боку, показували на екрані роботу органів, а з іншого штучно його годували, підтримували знеможені вени, кишки, органи дихання. У тиші світлої й білої кімнати було чутно лише тихе гудіння машини і час від часу брязкання ампул, коли хворий хоча б трохи ворушив своїми кінцівками. Певний час він дивився на флакон, що висів над його головою, на флакон, з якого крапала рідина, котрий через прозору труб-

ку постачав у організм хворого життєдайну рідину. Його очі були широко розплющені, трохи згаслі й зизуваті, як у людей, котрі зняли окуляри, хоча носили їх постійно.

Навкруги було тихо...

Краплі з флакона відривалися неспішно, пучнявіли, потім різко зісковзували в трубку. І поки одна збігала прозорою трубкою до його органів, інша одразу ж починала пучнявіти. Хворий дивився на ті краплини. Вони служили йому наче вервицею, яка несподівано спалахнула у його свідомості, у частині його свідомості, і сповістила, що наближається смертна година. Позаду було життя, ані гірше, ані краще, ніж в інших; він кохав, страждав, подорожував, писав. Багато хто думав і писав, особливо після його вісімдесятиліття, що його життя було заповнене працею та самотністю, а ніхто не знав, якого зречення коштувала йому ота праця, наскільки та самотність була вимушеною, рівно ж як і рятівною. Пригадував, «ніби крізь туман» (він, тонкий стиліст, напевно би не вжив цього звороту), що у ті дні у нього бували страшенні кризи, що він боровся усіма силами проти смерті, що виривався від неї, що висмикував трубки з вен, що плював їй у обличчя,

*У герої незавершеного оповідання «Борг» читач впізнає Іво Андрича, одного з найближчих «літературних батьків» Д.Кіша (прим. перекл.).

про його любов до класичної музики та до передових рухів у світі і підкреслив роль, яку він відіграв у визнанні Францією країни більшовиків (він так і сказав: страны большевиков). Нарешті П'яников витягнув із шухляди письмового столу папку і почав її гортати. «Ось, — сказав він, — наприклад, оце. Цитую: «Навіть нерелігійний француз (як бачите, Ерріо звільнився від релігійних забобів... якщо йому вірити), навіть нерелігійний француз не може не підняти голос проти переслідувань священників»; (товариш П'яников знову зупинився і підняв очі на Челюстникова: «Розумієте?» Челюстников кивнув головою, а П'яников додав: «Для них священники — все ще певний тип священних корів, як у наших мужиків... колишніх, звичайно»), «тому що й це є нападками на свободу мислення. Нападками, зрештою, зовсім непотрібними...» І так далі, і так далі», — сказав П'яников і закрив папку. «Гадаю, вам тепер усе ясно?» — «Так, — сказав Челюстников і налив собі склянку води. Він залишався у кабінеті товариша

П'яникова до четвертої ранку. А вже о сьомій був на ногах. До прибуття поїзда залишилося рівно чотири години.

Години та хвилини

Цей важливий у житті Челюстникова ранок минав, година за годиною, так: о сьомій підійом за допомогою телефона. Челюстников випиває натщесерце склянку горілки, умивається холодною водою, до пояса. Одягається, чистить чоботи. На сніданок смажить на примусі яйця, заїдає їх квашеними огірками. О сьомій двадцять телефонує у райком. Товариш П'яников говорить із повним ротом, вибачаючись: він цілу ніч не виходив із кабінету, передрімив трошки у кріслі, за столом; питає Челюстникова, чи той добре почувається; він домовився, каже, з Абрамом Романовичем, гримувальником, який чекатиме його у фойє театру (вхід для акторів) о четвертій по обіді; прохання не спізнюватись. О сьомій двадцять п'ять телефонує Настасії Федотівні. Після довгої паузи

що плакав, що змагався з отим фантомом смерті, невидимим, але присутнім; вона стояла то біля його ліжка, то десь у ньому, у його кишках, у його легенях, у його гарячковому мозку.

А ось сьогодні вранці, він не знав ані коли, ані як, прийшло заспокоєння. Він прийняв неприйнятне: що для нього все закінчилось, що його дні, його години полічені. Він спробував підбити баланс свого буття, подивитися на своє життя так, як його бачать інші, і подумки усміхнувся. Отже, він помре, заповнивши своє життя самотністю, зреченням і працею; тому що всі людські старання вчать одного й того ж: що сенс людських діянь на землі — закон, міра, порядок та зречення. А все велике і прекрасне, що створене, створювалось кров'ю або потом, і в мовчанні. Хто це сказав? Чи він це десь прочитав, чи може сам колись написав? Лише тепер ця думка видалася йому якщо не втішною, то хоча б вірною.

Він думав, що було б чудово мати зараз поруч із собою когось із отих шляхетних і мудрих людей, з якими він у житті познайомився: Алауповича або пана Іво Войновича... За усе своє життя він познайомився тільки з двома-трьома такими мудрими людьми. Інші були схожі на посполиту більшість: об-

меженими та егоїстичними; без відчуття краси, без розуміння інших, без знань; люди, ведені інстинктом і честолюбством: до кохання та їжі, до почестей та минущої слави. І завжди, входячи у його життя, вони залишали по собі розгардіяш, як військо, що оволоділо містом.

Він дивився на себе очима інших і підводив підсумок свого життя так, як вони, інші, незнані, його бачать: після нього залишилося його зібрання творів, в яких містилася його біографія, його мова, перемішані з історією його народу: це гарантувало їм те, що люди називають безсмертям. Серед його паперів було ще кілька книжок, дбайливо відібраних та складених у папки: вірші, щоденники, нотатки. З тих рукописів він повикидав геть усе, що могло б його компрометувати ув очах нащадків: будь-який слід особистого, кожен приватний факт, щоб залишитися в очах нащадків якомога більше абстракцією, якомога більше письменником, якомога менше людиною з плоті й крові. У цьому його жесті було щось гірке та справедливе: він справді прожив увесь свій вік у світі фікцій, у світі платонівських ідеалів, і кожен вихід у життя ставав для нього мукою та нещастям, розгубленістю та нудьгою. Кожне

(знизу вже сигналить автомобіль, висланий із райкому), чує стривожений голос дружини головного редактора «Нової зорі». Вона ніяк не може зрозуміти, як могли минулої ночі шукати його у неї. Вона у відчаї. Якщо М. (тобто її чоловік) про все дізнається, вона отруїться. Вона не зможе пережити цієї ганьби. Так, так, отруїться — отрутою для мишей. Челюстникову насилу вдається кризь потік її слів, ніжностей, схлипувань та шепотіння прохати якесь слово втіхи: нехай вона нічим не переймається, все це випадковість, він їй все потім пояснить, але зараз мусить терміново йти, внизу на нього чекає автомобіль. А про мишачу отруту щоб навіть і не думала... О пів на восьму він сідає у чорний автомобіль, який чекає на нього перед будинком; доходить за чверть восьма, коли він приїздить до райкому. У товариша П'яникова підпухлі червоні очі; вони випивають по чарці горілки, потім домовляються і телефонують від восьмої до пів на десяту, з різних кабінетів, щоб не заваджати один одному. О пів на деся-

ту товариш П'яников, з очима кроля, натискає одну з кнопок на великому письмовому столі горіхового дерева, і прибиральниця приносить на таці чай. Вони довго мовчки сьорбають гарячий чай, посміхаючись один одному, як люди, що виконали важку й відповідальну роботу. О десятій їдуть на вокзал і перевіряють охорону. Товариш П'яников вимагає знати транспарант із написом: «Релігія — опіум для народу» і нашвидкоруч замінити його іншим, із дещо метафізичним присмаком: «Хай живе сонце, геть ніч». Точно об одинадцятій, коли потяг із високим гостем прибуває до перону, Челюстников відокремлюється від комітету по зустрічі і стає збоку, поміж офіцерами охорони, котрі у цивільному вбранні та з багажем удають випадкових та цікавих пасажирів, які спонтанними аплодисментами зустрічають дружнього гостя з Франції. Кинувши один швидкий погляд на Ерріо (той видався йому якимось непоказним, напевно, через берет), Челюстников вийшов через боковий вихід і швидко від'їхав

129

ДАНИЛО
КІШ
МЕХАНІЧНІ ЛЕВИ

життєве рішення, що виходило за межі світу чистих ідей, тиші та самотності, тільки ранило його, кожен його крок був невдалим, кожна зустріч із людьми закінчувалася поразкою, кожен успіх — новим нещастям; так само як він повикидав з них і чужі імена, усю оту ефемерність, яка може тільки заплямувати його ім'я: бо доводити, що дурень є дурнем — небезпечно.

А отоді його раптом, немов струмом обпекла думка, яка дісталася до серця: що він не повернув свої борги. Не духовні, а земні. (Що стосується духовних боргів, їх жодна людина ніколи не повернула нікому: Богу, матері, мові, вітчизні). Ні, він думав не про ці борги, їх він забере з собою на той світ (і якщо той світ існує, якщо є якась причина для його існування, тоді це саме вона: щоб людина повернула свої борги тим, кому винна). Він просто думав про ті борги, які можна повернути грошима, хоча б символічно, як привіт, як рукостискання, тепер, коли вже не можна чекати, коли настала мить звести рахунки із світом. А свою скромну стипендію — двісті крон — яку йому надсилає хорватське товариство «Поступ» і яка надходить щомісяця, цілком регулярно (справжнє диво у ці неспокійні часи, і

треба віддати належне, що б про це не думали люди, К und К інституціям), треба мудро розподілити: щоб усім вистачило і нікому не забракло.

Він дивився, як пучнявють краплини у флаконі, прилаштованому над його головою, і лічив їх, краплю за краплю, як лічать намистини вервиці або дукати.

Івану Матковшеку, вахмістрові, котрий відкрив мені очі на пейзажі, як солдата вчать читати з мапи вигляд місцевості; дві крони.

Айкуні Хрелич, котра першою за руку перевела мене через міст; дві крони.

Ані Матковшек, котра навчила мене мови квітів та рослин; дві крони.

Драгині Трифкович, вчительці, котра вчила мене перших літер; дві крони.

Ідрізу Азизовичу, «Арабу», котрий навчив мене слухати людський голос, що може бути інструментом; дві крони.

Любомиру Поповичу, котрий навчив мене доброти; бо недостатньо бути добрим тільки у душі; доброти вчаться, наче абетки; дві крони.

Мілану Гавриловичу, котрий навчив мене дружби, бо і дружби вчаться як іноземної мови; дві крони.

Ратку Богдановичу, котрий навчив мене, що

автом.

Коли він дістався до Софійського собору, була рівно дванадцята.

Минуле

Кафедральний собор Святої Софії побудований як неясний спогад про славні дні Володимира, Ярослава та Ізяслава. Він лише віддалено нагадує корсунський монастир, названий так на честь «святого міста» Керсона або Корсуня. Хроніка вченого Нестора нотує, що вже князь Володимир привіз був із Корсуня, міста свого хрещення, ікони та статуї церковні, а також «чотирьох бронзових коней» (3). Але між тим першим каменем, який поклав у фундамент церкви спочилий у Бозі Володимир, та історією Святої Софії пропливе ще багато води, крові та трупів славутою Дніпром. Старі слов'янські божества ще довго чинитимуть опір славіній забеганці київського князя, який прийняв єдинобожу віру християнську, а

поганський руський народ із поганською жорстокістю боротиметься супроти «синів Даждь-Бога» і ще довго пускатиме свої смертоносні стріли та списи за вітрами, «дітьми Стрибога». Жорстокість правовірних, однак, нічим не поступається поганській жорстокості, а фанатизм віруючих у тиранію одного Бога набагато сильніший та ефективніший.

Славний Київ, мати городів руських, матиме на початку одинадцятого століття близько чотирьох сотень церков і, за переказом Дітмара з Мерзебург'а, буде «суперником Константинополя і найкращою перлиною Візантії». Отак, прийнявши візантійське царство і віру, Русь через православ'я приєднається до древньої та рафінованої цивілізації, але через свою схизму та відречення від римської влади буде полишена на милість та немилість монгольських завойовників і не зможе розраховувати на допомогу Європи. Ця ж схизма призведе до ізоляції російського православ'я від Заходу; церкви будуватимуться на поті та кістках

дружба недостатня, бо і дружба може бути егоїстичною; дві крони.

Йовану Васичу, вчителю, котрий додав мені відваги, коли мені була потрібна відвага, щоб піти шляхом літератури; дві крони.

Тугомиру Алауповичу, котрий невтомно піклувався про мою душу та тіло, як про свої власні; дві крони.

Мії Поляку, професору, котрий дав мені змогу читати німецькою, що було для мене упродовж усього життя надзвичайно корисним і давало духовну розвагу; дві крони.

Димитрію Мітриновичу, котрий відкрив мені, що крім отих нещасних містечок існують інші, кращі й щасливіші світи; дві крони.

Владиміру Гачиновичу, котрий відкрив для мене ту частину світу й душі, які подібні до темного боку місяця; дві крони.

Богдану Жерайчу, котрий отруїв мене сумнівом у цінності слів: відтоді я дивлюся на них із недовірою і вважаю їх одне за одним, як золоті; дві крони.

Фаніці та Євгенії Гоймерац, котрі отруїли мене музикою та коханням; а музика та кохання — як дві сестри-близнючки, що тримаються за руки... одна

грає шопенівський «Полонез», а інша своїми віршами, своїми листами розпалює у мені святе полум'я любові. Бо на початку була любов; дві крони.

Крапля з флакона відірвалася, а на її місці почала пучнявіти інша, але хай собі, думав він, однаково тут йдеться про двох осіб, отже по одній намистині з вервиці для кожної, по одному спогаду для кожної.

Мілану Решетару, Йозефу Іречеку, Вільгельму Єрузалему, Оскару Евальду, Йозефу Клему, моїм викладачам, котрі навчили мене, що знання — це все, а незнання породжує фанатизм та душевний морок; десять крон.

Докторові Оскару Александеру, ларингологові з лиця, котрий оперував мені горло, пояснивши перед тим сенс операції, і лікував мене не як вівцю, а як людське створіння; дві крони.

Офіціантові із «Зеленого салону» у Кракові, котрий подавав мені «гербату» так, як я люблю і як мені було потрібно через стан мого здоров'я, а робив він це з посмішкою і охоче; дві крони.

Гелені Іржиковській, котра навчила мене розшифровувати «божественні ієрогліфи» музичних нот, щоб не стояв я перед отою ліричною готикою як теля; дві крони.

музиків, не відаючи про високий зліт ґотичних веж, а в царині почуттів Росія не буде охоплена лицарством і «битиме своїх жінок так, ніби культурами ніколи не існувало».

Все це більш-менш виписано на стінах та фресках Софійського собору у Києві. Решта — це тільки малозначні історичні факти: заснував його Ярослав Мудрий (1037), на вічну згадку про день, коли він здобув перемогу над поганами-печенігами. А щоб матір всіх городів руських Київ не мав причин заздрити Константинополю, він наказав поруч із порталом церкви побудувати розкішні Золоті Ворота. Слава та була недовговічною. Монгольські орди, які набігли зі степу (1240), зрівняли славне місто Київ із землею. Але Свята Софія вже була руїною: у тисячу двісті сорокового році обвалилися її склепіння, у той сам час, коли впали й склепіння церкви, званої Десятинною, убивши сотні киян, які ховалися у ній від жорстокої різанини, влаштованої монголами. У своєму «Описі України», виданому в Рюані 1651 року,

пан де Боплан, нормандський шляхтич на службі у польського короля, занотує слова, що нагадують епітафію: «З усіх київських церков тільки дві zostались на згадку поколінням, решта ж — тільки жалюгідні руїни: reliquiae reliquiarum».

Найвідоміша мозаїка цієї церкви, «Богородиця, що молиться», була ушанована киянами під іменем «*нерушимая стена*» (непорушна стіна — віддалена алюзія до дванадцятого вірша Гімну Акафіста). Легенда, однак, з'ясовує ту назву в інший спосіб: коли руйнувалася церква, всі стіни повалилися, окрім апсиди, яка зосталася неушкодженою, завдяки мозаїчній Діві-Оранті.

Цирк у Божому домі

Хоча на перший погляд видається, що це виходить поза межі нашої розповіді (зрештою, ми побачимо, що цей відступ цілком позірний), ми не можемо тут не згадати про оті дивовижні фрески, які прикрашають стіни ґвинтових сходів, що ведуть на верхній поверх, звідки князі та бояри, їхні

131

ДАНИЛО
КІШ
МЕХАНІЧНІ ЛЕВИ

Яну Лоцу Непомуцену, котрий відкрив мені, що на великому дереві мов кожна пташка співає по своєму, неначе у природі, і що наша прихильність до певної мови такою ж мірою індивідуальна, довільна й таємнича, як і вибір у коханні; дві крони.

Мар'яну Здзеховському, котрий відкрив мені глибоке коріння отого слов'янського мовного дерева, з якого відгалужаються мови Пушкіна, Словацького, Мурна і моя, «босняцька»; дві крони.

Майї Нижетич та Єрку Чуличу, перед якими я у боргу за подарунки, слово та доброту в часи мого ув'язнення; чотири крони.

Нещасливому Володимирі Черині, котрий дав мені тисячу динарів, коли це мені було найпотрібніше, дав, так би мовити, «анонімно», щоб той, хто приймає їх у біді, не сприймав цей подарунок як милостиню та приниження; дві крони.

Незнайомому охоронцеві у марбурзькій в'язниці, котрий потай передав мені шматок паперу і малесенький олівець тієї миті, коли писати для мене означало вижити; дві крони.

Сплітському судді Єркові Московиту, котрий на суді допоміг мені звільнитися, і цим показав, якою мірою особиста позиція і громадянська хоробрість

у важкі часи можуть змінити долю окремої людини, долю, яку боягузи вважають неминучою і проголошують її фатумом та історичною необхідністю; дві крони.

Парафіяльному священикові фра Алоїзію Перчиничу, котрий відкрив мені суворе, бідняцьке, наповнене працею життя францисканців; якби я не став «поетом», зробився б священиком; дві крони.

Стіпиці Лукичу, францисканському послушникові, котрий приносив мені у зеницьку в'язницю хліб, віру та надію; дві крони.

Святим сестрам Герміні та Епархії, котрі показали мені на власному прикладі, як можна підпорядкувати тіло речам духовним, що я, в межах своїх скромних можливостей, спробував застосувати в житті і до себе; чотири крони.

Пані Зденці Маркович, (...).

Панові графові Іву Войновичу, моему благодійникові та меценатові, котрий бачив у мені те, що я і сам сподівався, що маю: дар, це Богом дане благо і прокляття; дві крони.

Панові Дінку Лукшичу з Сутивана, котрий своєю гостинністю зробив мої дні прекраснішими, а здоров'я кращим, і я закінчив свою книжку віршів; дві

гості, могли слухати Службу Божу, не виходячи з двору. Згадані фрески були відкриті 1843 року під шаром шпаровиння, але через поспіх та цікавість, матір відкриттів і прогріхів, реставрація була виконана вкрай недбало: стару патину, блиск золота і шат було доповнено блискітками новобагацького шику і розкошів боярських. Але, поза цим винятком, картини залишилися незайманими: під синім небом Візантії — іподром та цирк, а на першому плані, у почесній ложі, імператор та імператриця, оточені своїм почтом; конюхи вичікують за бар'єрами, щоб випустити на арену своїх огирів, які спинаються на задні ноги; воїни із суворими обличчями, озброєні списами, у супроводі зграї хортів, переслідують диких звірів; акробати та актори демонструють свою майстерність на сцені просто неба; мускулястий атлет тримає у руці довгу жердину, по якій, вправно, наче мавпа, видряпується інший акробат; озброєний сокирою глadiator кидається на приборкувача із ведмежою головою.

Книга Костянтина Багрянородного, яка розповідає про церемонії при візантійському дворі, у розділі під назвою «Готські ігри» тлумачить нам сенс цієї останньої сцени: «Забави, звані Ludus gothicus проводяться, з Волі Його Царської Величності, кожного восьмого дня після свята Різдва, і тоді гості Й.Ц. Величності переодягаються в готів, вбираючи маски та голови різних жорстоких тварин».

Стільки про минуле.

Пивоварня

Тепер київський Софійський Собор своїм високим склепінням прикриває частину пивоварні «Спартак», сушарню та склад. Величезні двадцятитонні цистерни на підпорах із колод розставлені уздовж стін, а важкі залізні діжки розкидані скрізь між колонами, до самої апсиди. Сушарня триповерхова, з дерев'яними решітками від вікон до аркади. (Постійна температура 11°С надзвичайно сприятлива для проростання корисних

крони.

Молодому слідчому, віденцю, котрий під час арешту, у Спліті, дозволив мені послати по мої речі, що залишились у пансіоні: він приніс мені Кіркеґорове «Або-або», і ця книжка вчинила вирішальний вплив на мою свідомість, що матиме вирішальне значення; дві крони.

Вартовому, котрий дозволив мені видобути цю книжку з тюремного складу, де зберігалися відібрані у нас речі; дві крони.

Яромиру Студнічкому, сараєвському книготорговцеві та книголюбові, котрий відкрив для мене «вселенське світло» книги; дві крони.

Пані Дунджерович, котра вміла оповідати історії з турецьких часів так, як їх колись співали гусярлі, багато, гарно і достовірно; дві крони.

Луї Бакотичу, котрий зробив так, щоб я у Римі не витрачав свій час на канцелярські справи, щоб мої обов'язки не були обтяжливими, а я міг вчитися, дивитися і писати; дві крони.

(Наприкінці, коли настає справжній кінець, однаково все добре і все закінчується гармонійно. I.A. Tr. xр.)

Владиславу Будисавлевичу, котрий своїм розу-

мінням дав мені змогу займатися літературною творчістю і вивченням історії; ці дві речі у моїй творчості змішуються й перехрещуються, і невідомо, де починається одне, а де інше закінчується; дві крони.

Пані Вірі Стоїч, котра дбала про мої рукописи і мою кореспонденцію, з любов'ю та повагою; дві крони.

Мідхаду Шамичу, котрий, виявивши мої джерела, потрактував це як ерудицію, а не як творче безсилля; одну крону.

Отому професорові, котрий подарував мені на день народження свою книжку афоризмів — одну крону (хоча й він міг би мені дати за те, що я її прочитав). Як каже народ, чисті рахунки — довге кохання.

Медсестрі Ользі, котра доглядає мене і ставить мені у вазу кожного ранку свіжі квіти, а також повертає мене у ліжку вправно і дбайливо.

Так він лічив подумки, у тиші кімнати, освітленої штучним сонцем, що надавало кімнаті якогось вечірнього блиску. Його думка спершу йшла хронологічно, а потім, коли з'явилися якісь зростаючі болі (його ніщо конкретне не боліло, його боліло усе,

бактерій, які надають пиву специфічного аромату). Крізь одне зі знятих бокових вікон проходять алюмінієві труби, вигнуті наче залізні димарі, які з'єднують сушарню з мішалкою, що знаходиться у великому одноповерховому бараку за якихось сто метрів від церкви. Східці та драбини з'єднують решітки, труби та цистерни, а кислуватий запах хмелю й солоду вносить у ці дерев'яні стіни запах безкраїх степів після дощу. Фрески та вівтар прикриті (згідно з одним недавнім декретом) довгими джутовими завісами, які спущені вздовж стін неначе сірі стяги. На місці, де колись знаходилась (точніше, де й тепер знаходиться під сірою завісою) Пречиста, «зачудована несподіваною появою Архангела», тепер висить портрет Батька Народів у важкій позолоченій рамі: робота академічного художника Соколова, заслуженого художника. Крізь снігову віхолу пробивається старенька бабуня з натовпу, і намагається поцілувати руку Блаженному, поцілувати її отак по-мулицьки, по-народному. Він посміхається старень-

його боліло життя), ця хронологія почала плутатись, події мінялися місцями, час змінював свій напрям; свідомість його знову почала слабшати); тільки час від часу з'являлась ясна людська думка, наче сонце, яке то виходить з-за хмар, то ховається за ними.

Він спробував отією своєю вервицею з крапель інсуліну, вервицею, подібною до перлів, поспрашати всі ті великі гроші, які він нарахував, підрахувати усі свої борги. Він починав і зупинявся, потім знову заходився лічити, з якимось неясним страхом, із страхом, подібним до дрожі, що отієї його жалюгідної стипендії — двісті крон — не вистачить, що він буде змушений когось зараз оминати, що буде змушений перед кимось залишитися у боргу. А кого викинути з того списку, якщо і цей список — лише частина його боргів. Він спробував тоді зменшити оту суму, перерозподілити її, бо ж однаково в першу чергу йдеться не про суму грошей, це лише знак уваги, наслідок бажання нікому не залишитися винним на цьому світі, принаймні настільки, наскільки людина може повернути борги ближнім, пошкодавцям, благодійникам та надокучливим людям рівною мірою.

Медсестра сиділа у сусідній кімнаті і крізь відчи-

кій і кладе їй руку на плече, по-батьківськи. Солдати, робітники та діти дивляться на цю сцену захопленим поглядом. Під портретом, на тій самій стіні, де крізь джут проступає мутне світло двох вікон — стіннівки та графіки. Челюстников, з похмілля, ошелешений запахом хмелю, дивиться на графік виробництва, ніби розглядає у лихоманці власний температурний лист.

Повторна реставрація

І.В. Брагінський, «учасник революції, селянський син, більшовик», головний інженер цеху, знімає кашкет, чухає голову, крутить папір у руках і читає його, мабуть, уже втретє, мовчки. Челюстников у цей час розглядає церкву зсередини, піднімає голову до високого склепіння, заглядає за східці, визначає подумки вагу казанів та цистерн, калькулює, ворущає сухими губами. Це високо помальоване склепіння нагадує йому маленьку дерев'яну церкву у його рідному селі, куди він, колись давно, ходив із своїми батьками на

133

ДАНИЛО
КІШ
МЕХАНІЧНІ ЛЕВИ

нені двері кидала погляд на екран, на якому у вигляді розбурханих, але одноманітних хвиль, відбивалася робота серця хворого. У білому накрохмаленому халаті і з білою стрічкою у волоссі, вона сиділа за столом, збоку, і читала любовний роман у «Базарі»: вона їхала широкою асфальтованою дорогою; поруч із нею сидів Нік Честер, у розстебнутій сорочці, що відкривала його міцні волохаті груди. «Нік тримав праву руку на її пружному стегні: авто безгучно мчало широким асфальтованим шосе в напрямку Колорадо. Тієї миті, коли він повернув до неї голову, щоб сказати їй те, чого вона вже давно сподівалася від нього почути...» Медсестра щосили притиснула свої ортопедичні босоніжки до стіни, щоб не перешкодити катастрофі, що висунулася з-за наступного рядка у вигляді величезної вантажівки, яка з'явилася з-за повороту і засліпила своїми фарами Ніка Честера, котрий не встиг сказати їй слова, продиктовані його молодим серцем. Відірвавши погляд від сторінок «Базару», де на її очах згасло кохання, сестра скерувала його на екран: хвили ставали дедалі розбурханішими, через білу горизонтальну лінію перестрибувала із тоненьким писком світла крапка, як на моніторі для гри в «теніс» (вона бачила

богослужіння і слухав бурмотіння попів та співи пастви: спогад далекий та нереальний, який чи й умер у ньому, новій людині з новими поглядами на життя. Про те, що сталося потім того дня у Софійському соборі, ми маємо свідчення самого Челюстникова: «Іван Васильович, учасник революції, селянський син, більшовик, забрав у нас дві години дорогоцінного часу на марну балаканину та переконування. Вважаючи, що виконання місячної норми виробництва пива важливіше від церковних містерій, він зіжмакав розпорядження Наркома та кинув його мені в обличчя. Хоча я усвідомлював, що час невблаганно біжить, я намагався переконати його і пояснити, що пристосувати церкву до богослужіння лежить в інтересах загальної справи. Нарешті, безсилий перед його впертістю, я відвів його до кабінету і наодинці відкрив йому таємницю, не згадуючи імені гостя. Але й цього аргументу йому було недостатньо, так само як і кількох телефонних дзвінків, які я зробив керівникам, скориставшись його польо-

вим телефоном. Нарешті я змушений був вдатися до останнього аргументу: я наставив на нього свій наган. (...) Сто двадцять в'язнів, приведених із розташованої неподалік обласної в'язниці, під моїм особистим керівництвом здійснили повторну реставрацію церкви упродовж неповних чотирьох годин. Одну частину сушарні ми приставили до стіни та закамуювали джутовими покривалами і крилом палатки, яке ми перекинули через східці, ніби справді йдеться про реставрацію східної стіни. Діжки та цистерни ми винесли і відкотили на колодах (тільки зусиллями людей, без будь-якої техніки) у двір бараку, де знаходилася мішалка... За п'ятнадцять четверта я сів у авто і рівно о призначеній годині був у фойє театру, де на мене чекав Абрам Романович».

Борода та камилавка

Наводимо й далі свідчення Челюстникова: «Товариш П'ясников йому (себто Абраму Романовичу) вже все пояснив, навіть, як він мені пізні-

такий у готелі, два роки тому, у Будві).

Тоді її погляд упав на хворого, і їй здалося, що він рухає губами. Знаючи, що це якийсь важливий хворий, вона на мить залишила своє місце на сидінні кадилака, праворуч від Ніка Честера, і підійшла до ліжка.

Хворий дивився їй просто у вічі.

— Чи Вам щось потрібно?

— Позичте мені дві крони.

Він говорив тихо, через силу, але цілком розбірливо.

— Вибачте, — сказала сестра, нахилиючись ближче до нього, — я Вас не зовсім добре зрозуміла.

— Мені бракує двох крон, щоб розрахуватися із моїми боргами. Я й перед Вами не залишуся у боргу, сестро. Я не хочу ні перед ким залишитися винним. Я й Вам поверну все до останнього грейцара.

— Звичайно ж, Ви повернете. Зараз я Вам принесу.

Вона переходить до іншої кімнати.

— Лікарю, хворий з п'ятої палати просить позичити йому дві крони.

— Ну то дайте йому їх, сестро.

— Дві к р о н и , лікарю.

— Його свідомість слабшає. Дайте йому два динари. Якщо стан погіршиться, кличте мене. Я не хочу заходити зараз, поки він спокійний. Це могло б його стривожити. Йдіть. Ви маєте два динари?

— Маю, — каже медсестра і витягає з кишені халата свій гаманець.

— Ось два, — каже сестра і кладе гроші на тумбочку біля ліжка хворого; гроші задримали на мрамуровій поверхні, потім звук різко затих.

— Лікарю, лікарю! — гукнула медсестра. — Він перестав дихати. Подивіться на монітор. Його серце зупинилось.

— Негаймо покличте завідувача, — каже лікар. — Ви, сестро, заплатили за його перевіз човном Харона.

Переклала Алла Татаренко

ше сказав, дав підписати заяву, в якій той зобов'язується мовчати про все, як про державну таємницю. Це, очевидно, подіяло: руки Абрама Романовича трусилися, поки він прилаштовував мені бороду. Мантию з фіолетовим поясом та камилавку ми позичили під розписку з фондів театру, а в листі до дирекції вказали, що нам ці речі потрібні для членів агітбригади, яка готується виступати по селах та робітничих колективах з виставами антирелігійного змісту. Абрам Романович, таким чином, більше ні про що не розпитував і весь віддався роботі; навіть руки в нього скоро перестали тремтіти. Нічого не скажеш, це був майстер своєї справи. Він не тільки зробив із мене справжнісінького протоєрея, але й навіть прилаштував мені, з власної ініціативи, фальшиве черево. «Де це ви бачили, громадянине Челюстников, худого протоєрея?», з чим я погодився. І не зважаючи на все, що з ним пізніше сталося (про що я тут не маю наміру говорити), я стверджую, що Абрам Романович має заслуги в цій

справі майже такі самі великі, як я: він дав мені декілька цінних порад, які для мене, попри той факт, що я вже мав певний сценічний досвід, мали величезне значення. «Громадянине Челюстников, — сказав він мені, вже зовсім забувши про страх і захоплений своєю роботою, — ані на хвилину не забувайте: борода, тим більше така борода, носить не головою, а бюстом, погрудням. Тому Ви мусите, зараз, відразу, за цей короткий час привести у відповідність рухи голови та тіла». Він навіть дав мені декілька дуже корисних порад стосовно самого богослужіння і церковних співів — наука, яку він, без сумніву, опанував у театрі. (А може й у синагозі, біс його знає). «Коли Вам не вистачатиме слів, громадянине Челюстников, бурмотіть басом. Бурмотіть якомога довше, ніби гніваєтесь на паству. І поводьте очима, ніби проклинаєте бога, якому служите хоча б тимчасово. А що стосується співів... — «У нас зараз немає на це часу», — сказав я йому. «Співатимемо пізніше, Абраме Романовичу!»

135

ДАНИЛО
КІШ
МЕХАНІЧНІ ЛЕВИ

НОМО РОЕТИСУ, НАПЕРЕКІР УСЬОМУ

Ми — екзотика, ми — політичний скандал, ми, у найкращому разі, — гарні спогади з Марни і сумління старих *roilus d'Orient* та учасників руху опору. Ми, попри те, — ще й чудові заходи сонця на адриатичному узбережжі, милі туристичні спогади про чудові та спокійні заходи сонця на Адриатиці... спогади, скроплені сливовицею. І це все. І ми ледве чи є частиною європейської культури... Політика, то вже так! Туризм, також! *Slivovitz* (в німецькій орфографії), і це небезпремінно! Але ж хто, достобіса, буде шукати літературу в тій країні! І чи хто спромігся б розібратися в отих їхніх націоналістичних бздурках і у всіх отих мовах та діалектах, настільки близьких і настільки відмінних (кажуть), у всіх отих релігіях і регіонах!

Що стосується літератури, ми, європейці, маємо того доволі, і то не найгіршого ґатунку; а вони, яктаміх, србо-кркр, нехай вони зволять писати про так звані делікатні теми, нехай зволять знущатися над своїми політиками і над своєю системою, нехай опишуть якийсь політичний скандал, вставлений у гарну, екзотичну оправу... от і маєте добру літерату-

ру. А ми, європейці, ми, цивілізовані, ми будемо змальовувати, з чистою совістю і легким серцем, красоти заходу сонця і екзотику нашого дитинства-молодості (як Сен-Жон Перс), ми будемо писати вірші любовні й розмаїті... А вони нехай, брате, мастять собі голову своїми політично-екзотично-комуністичними проблемами. Нам — справжня література, нам — служки на всі забаганки, милі покоївки нашої юності на молодості. Бо коли б і вони взяли писати про ті ж речі, про які пишемо й ми (поезія, історія і міт, людська доля, *розбита іграшка лункой марноти* та інші співзвуччя), тоді б нас це й справді не зачіпало; якщо вони то роблять за нашим зразком, тоді виникає також література, тоді виникає Андрич, тоді виникає Крлежа (ох! як важко вимовити!), тоді виникає Мілош Црнянський (знову те кркрр!) тоді виникає Драґослав Михайлович, і ще, і ще інші, без яких, усіх вкупі, легко можна...

А нам, далєбі, нам югославам, нам *homo politicus*, всім решта — все решта, всі решта виміри того дивного кристала із сотнею поверхонь, того кристала, що зветься *homo poeticus*, тієї поетичної тварини, яка страждає від любові, рівно ж як і від своєї смертності, від метафізики, рівно ж як і від політики... Хіба ми заслужили на таку долю? Безсумнівно. Ми винні й мусимо зносити свою вину мовчки.

Чоботи малинового кольору

Челюстников затримався у гримерній трохи довше, як годину; відносно короткий проміжок часу, якщо взяти до уваги трансформацію, що з ним сталася. Водій райкому О.Т. Кашалов, якого всі кликали просто Альоша, той сам, що його привіз, поцілував йому руку, коли він сідав до авто. «Це було в певному сенсі генеральною репетицією, — нотує Челюстников, — і вона мене повністю позбавила хвилювання, яке я відчув у момент, коли залишився без нагляду і порад Абрама Романовича. У першу мить я подумав, що Альоша жартує, але невдовзі переконався, що людській легковірності немає меж: якби я з'явився із царською короною на голові, він би, без сумніву, впад долілиць у сніг та болото. Потрібно буде ще багато часу та зусиль, — додає Челюстников, не без гіркоти та самолюбства, — щоб викоринити з мужицької російської душі сліди важкого минулого та вікової відсталості».

(Одразу зауважимо: Олексій Тимофійович ніколи упродовж свого довгого слідства, навіть під найважчими тортурами, не визнав, що того дня був обдурений. На ставці віч-на-віч із Челюстниковим у кабінеті слідчого, через неповний місяць після тієї події, він вперто продовжував твердити, що насправді хотів тільки пожартувати з громадянином Челюстниковим. Незважаючи на фізичну виснаженість та поламані ребра, він доволі переконливо захищав своє твердження: як він міг повірити, що в авто сідає протоєрей, коли він до театру привіз громадянина Челюстникова? На питання: чи правда, що він того дня — 21 листопада 1934 року — псевдосвященнику, себто товаришу Челюстникову, поставив питання: «А що з громадянином Челюстниковим, чи ми маємо на нього чекати?» Альоша відповів заперечно. На питання: чи правда, що він псевдосвященнику, себто товаришу Челюстникову, сказав: «Невдовзі у Києві легше буде зустріти північного оленя, аніж священника», відповів також заперечно. На питан-

Бо ми самі не змогли спокуси експортувати у світ наші малі (чи великі, що мені до того) проблеми націоналізму й шовінізму, видзвонювати на цілий світ, що ми, насамперед, зовсім і не югослави, а, розумієте, ми насамперед серби або хорвати, словенці або македонці, або як-би-то-сказати, увага, це дуже-дуже важливо, пані та панове, це в жодному разі не вільно переплутати, бо в нас є і католики і православні, і мусульмани, та й, звичайно ж, трапляються і євреї (нема права забути!)... отакі ми, хоч сядь та й плач, отакі ми, бідні **югословаки**, у серці наших сімейних сварок, а ми насправді хотіли говорити про літературу, хотіли цитувати того хорватського *monstre sacre* Мирослава Крлежу (крр, кррр!), і того іншого *monstre sacre* Іво Андрича, серба чи хорвата, як вам любо... ось так і розбилась, через нашу власну неухважність, та (вже) **розбита іграшка** (*bibelot aboli*) звана літературою, ось як і чому не заслугуємо ми на серйозне ставлення до себе...

А крім того — і то вже не наша хиба, а Божа провина — як же ж, достобіса, ситуювати ту літературу, і ту мову, ті мови? Що то слов'янська література, з тим легко згодимося; що то одна зі слов'янських мов, і з тим порядком; отже, то, певно, **слав'янська** країна, гаразд і з тим; соціалістичний лад, не зовсім такий, як інші... так тоді виходить щось наче росіяни!

Ну то добре, перекладаємо зрештою росіян! Вони бодай не створюють жодних проблем, хоч і різномасті, але їх принаймні можна легко запхати до одного мішка, до однієї рубрики **совети**, для них навіть маємо одну окрему колекцію, де всі за просто поміщаються (азербайджанці й росіяни, башкири й калмики). Ну то й що? Ну то нічо. Не треба злоститися; лише будьмо свідомі того факту, що є і завжди були великі традиції, великі літератури, і що є і завжди були малі мови і малі народи, як є великі й малі банקותи (*dixit* Андрич). Отже, будьмо скромними, не скавулімо, і не вплутуймо цілий світ у наші сімейні чвари.

І тим більше нам не слід пошиватися в дурні з тим заялуженим мітом, що, мовляв, нам, югословакам та іншим мадярам, потрібно зректися літератури, що нам треба забавляти білий світ лише нашими політично-екзотично-комунацькими темами, що ми мусимо за будь-яку ціну бути лише *homo politicus*, скрізь і завжди, а поезія і форма, гра і грайливість, метафізичні заморочки (хто я? звідки? куди йду?), екстаз натхненного кохання нібито не для нас, і що заходи сонця нас нібито не стосуються, бо вони належать лише туристам, захопленим літературою і поезією, і яким, отже, властиво мати право спостерігати призахідне сонце із замилюванням

ня: чи правда, що удавана священнича особа, тобто товариш Челюстников, питав зміненням голо-сом: «А навіщо вам, синку, священники?», і що він, О.Т. Кашалов, відповів: «За душу грішную молитися», оскаржений також відповів заперечно).

О п'ятій тридцять чорний лімузин зупинився біля неосвітленого церковного входу, протоєрей-Челюстников підсмикнув поли рясни і на мить зблиснули його лискучі малинові чоботи. «Чи ти тепер розумієш, дурак, — сказав Челюстников Альоші, котрий витріщався ошелешено то на його бороду, то на його чоботи, — тепер ти розумієш?»

Кадило

«Богослужіння почалося за кілька хвилин до сьомої», — записує Челюстников, який, зрештою, подає нам і детальний хід усієї церемонії. (Але певна творча потреба додати до живого документу можливо й непотрібні барви, звуки та запахи, цю декадентську святую трійцю модерністів, не дозволяє мені не увияти собі й те, чого

немає у тексті Челюстникова: мерехтіння та протіскування свічок у срібних канделябрах, привезених зі сховища київського музею, — і тут документ знову втручається у нашу уявну картину — відблиски полум'я на примарних обличчях святих, у аротній сфері апсиди, на складках довгого хітона мозаїчної Діви-Оранти на мозаїці і на фіолетовому плащі, на якому виділяються три білі хрести; блиск кіптяви та позолоти на ореолах і окладах ікон, на церковному начинні, чашах, короні та кадилі, що коливалося у напівтемряві у супроводі брязчання своїх ланцюгів, у той час як запах миру, душа хвойних дерев, змішується з кислуватим запахом хмелю та солоду). «Як тільки вбіг товариш Рильський, — продовжує Челюстников, — і почав хреститися, я узяв кадило і почав ним махати понад головами нашої пастви. Я вдавав, що не помічаю приходу нових віруючих, хоча, крізь чад миру, добре розпізнав у напівтемряві лисину товариша М. та їжакувате волосся громадянина Ерріо. Тихо, навшпиньки дійшли вони до середи-

137

ДАНИЛО
КІШ
МЕХАНІЧНІ ЛЕВИ

і спокійним сумлінням.

Бо поезія, бо література (ставлю тут знак рівності між тими двома словами, як то вчинив Пастернак) — це, для вас і для нас однаковою мірою, наші варварські мрії й ваші мрії, це наші кохання і ваші кохання, наші спогади і ваші, наша буденність і ваша, наше нещасливе дитинство і ваше (і воно, можливо, нещасливе), наша перейнятість смертю і ваша (ідентична, сподіваюся).

Поезія (література) — також є, я то добре знаю, і дедалі частіше буває описом соціальної несправедливості та патетичним засудженням тієї несправедливості (як то було ще за часів Дікенса), описом і засудженням лагерів, психушок і всіх видів гніту, всіх пригнічень, що бажають звести людину до одного-однісінького виміру — *zoop politikon* — до політичної тварини, щоб таким чином позбавити її усіх її надбань, її метафізичної думки та її поетичної чуттєвості, що бажають знищити в ній будь-яку нетваринну сутність, її здатність до самозахисту, щоб звести її до виміру мілітарної тварини, до голої **ангажованої** людини, до скаженої, сліпої, ангажованої тварини. Бо той принцип — якого й ми, слід визнати, теж дотримуємося — за яким література мусить бути заангажованою або вже не є літературою; лише показує, до якої міри політика проникла у всі по-

ри життя і буття, як вона все затопила своєю драговиною, і до якої міри людина стала одновимірною і вбогою духом, до якої міри поезія переможена, і до якої міри стала привілеєм багатих і «декадентних» — вони собі можуть дозволити розкіш поетування — тоді, коли всі ми решта... Ось небезпека, що всім нам загрожує. Але ми мусимо бути свідомі того, що література, що поезія є заборолом проти варварства, і навіть якщо поезія й не «ушляхетнює змислів», то вона все ж таки служить для чогось: наповнює певним сенсом марноту існування.

І бодай на підставі того антропологічного факту, що ми є частиною тієї ж сім'ї європейських народів, а за нашою традицією, водночас юдео-християнською, візантійською та оттоманською, ми маємо право таке ж, як і вони, якщо не більше, на належність до тієї ж культурної спільноти.

А після того, але лише після того, з'являються технічні проблеми: переклад, коментування, рекоментування, паралелізми тощо... Бо решта все... література.

(1980)

Переклав Іван Лучук

ни церкви і тут зупинилися. Хвилювання, яке я відчув у ту мить, коли вони увійшли, враз мене залишило і, продовжуючи махати кадилом, я попрямував до них, бурмочучи. Руки громадянина Ерріо були перехрещені, але не як для молитви, він тримав один кулак в іншому, на рівні паху, міцно стискаючи свій баскський берет. Покадивши їм, я пройшов ще кілька кроків, а потім озирнувся: громадянин Ерріо дивився на стелю, потім нахилився до свого перекладача, а той — до товариша П'ясникова. Тоді я махнув кадилом у бік Настасії Федотівни, яка впала на коліна і похилила голову, пов'язану чорною хусткою. Не повертаючись, вона кинула на мене швидкий погляд, повний підбадьорення, який розвіяв у мені рештки хвилювання. (Від ранкового страху не залишилося навіть тіні на її обличчі). Поруч із Настасією Федотівною стояла на колінах, із руками, складеними для молитви, також пов'язана чорною хустиною, Жельма Чавчавадзе, старий партієць, дружина товариша П'ясникова, і їхня вісімнадцятирічна

донька Хава, комсомолка. Крім однієї старенької, чиє обличчя було мені незнайоме і присутність якої я не міг витлумачити, усі обличчя були мені більш-менш знайомі: крім товаришки Алі, яка сьогодні вранці подала нам чай у кабінеті товариша П'ясникова, тут були ще й редакторки з нашої редакції та секретарки з райкому, а якась частина жінок, котрих я не знав, були, безумовно, дружинами товаришів із Чека (4). Мушу визнати: всі без винятку грали свої ролі дисципліновано й віддано. Крім згаданих, ось імена решти товаришів, бо вважаю, як я вже сказав, їхній внесок у цю справу анітрохи не менш значущим від мого власного внеску. (Далі приточені сорок імен, інколи супроводжуваних приміткою: «із дружиною». Разом з дванадцятьма робітниками культбригади та двома їхніми охоронцями це складає в сумі якихось шістдесят в і р у ю ч и х). Після перелічення імен, Челюстников закінчує: «Товариш Ерріо із своїм супроводом затримався в церкві усього п'ять хвилин, хоча мені видалося, що він зали-

Vasko Popa

ВАСКО ВЕРНИ МЕНІ МОЇ ШМАТОЧКИ ПОПА

шався усі п'ятнадцять».

Пояснення цирку

Богослужіння ще було у розпалі свого скам'янілого ритуалу, який ніби зійшов з якоїсь фрески — де віруючі у молитовному екстазі то опускають погляд до землі, яка є матір'ю пекла, то піднімають його до неба, ложі раю — коли Ерріо разом із своїм супроводом вийшов легенько, навшпиньки, і пішов розглядати знамениті фрески, намальовані вздовж гвинтових сходів. Історик мистецтва Лідія Крупенник, яку запросили для цього випадку, пояснила бездоганною французькою мовою (з чим її щиро привітав товариш Ерріо) присутність світських сцен у храмі божому — загадку, яка не могла пройти повз увагу цікавого гостя. «Хоча гвинтові сходи доволі віддалені від самого святилища, в чому товариш Ерріо міг і сам переконатись, вони є, однак, невід'ємною частиною храму, і тому, як нам здається, присутність циркових сцен у храмі божому могла викликати здивування і жах священиків. **Mais ce sont là des scrupules**

tout modernes, — продовжує Лідія Крупенник, — **aussi étrangers aux Byzantins du onzième siècle qu'aux imagiers et aux huchiers de vos cathédrales gothiques**. Так само як побожність ваших предків аніскільки не була ображена непристойними, часто навіть сороміцькими сценами, якими були оформлені тритони та мізеркорди, так і введення світського малярства у церкви не становило у очах наших побожних предків нічого спокусливого. Відомо, — продовжує Лідія Крупенник, в той час як товариш Ерріо киває головою, особливо зацікавлений музичними інструментами, представленими на картинах, — відомо, що у Константинополі в часи панування правителів-іконоборців, образи Христа та святих були замінені своєрідними сатанинськими сценами: гонитвами коной і кривавими сценами полювання на дичину і на людей». (Товариш Ерріо киває головою і крутить у руках свій берет, мов учень). «При цьому порівнянні не слід забувати, — продовжує Лідія Крупенник своїм милозвучним голосом, який ніби

139

ДАНИЛО
КІШ
МЕХАНІЧНІ ЛЕВИ

Лише прийдеш мені до голови
Як думки мої твій вид роздрпають

Вийдеш лишень перед мене
Як очі мої загарчать на тебе

Лише відкриєш уста
Як мовчання моє щелепи тобі розірве

Лише нагадаєш про себе
Як пам'ять моя розверзе
під тобою землю

Ось до чого між нами дійшло

1

Верни мені мої шматочки

Мої шматочки зі світлої мрії
З шовкового усміху зі смугастого
передчуття

З моєї мережаної тканини
Мої шматочки з крапчастої надії
З палкого бажання з барвистих зорів
З моєї церкви

Верни мені мої шматочки
Верни поки я добрий

приховує певну злість, — про інші пам'ятки західної культури з подібними мотивами, такі, наприклад, як стеля каплиці Палатина в Палермо, що містить такі ж світські мотиви, як і Свята Софія Київська: боротьбу атлетів та рабів, котрі грають на арфах та сопілках. І не треба, нарешті, забувати про той факт, що Свята Софія Київська була, **tout comme les chapelles de vos rois normands**, придворною церквою, і що гвинтові сходи провадили в апартаменти князів; таким чином, світські мотиви були тут цілком на своєму місці, **n'est-ce pas?»**

Товариш Ерріо, у якого мерзнуть ноги (5), заглибившись у роздуми, мовчки роздивляється фрески.

Механічні леви

Наступного дня, ще під свіжим враженням від подорожі, сидючи у теплом купе спального вагону маршруту Київ-Рига-Кенігсберг, у лихоманці, загорнутий у ковдри, Едуар Ерріо нотує в запис-

нику свої перші враження. Один факт (з-поміж тих, що стосуються нашої розповіді) порушує чистоту його вражень: присутність жебраків перед Софійським собором. Він це своє здивування формулює так: «Жебраки перед церквою, здебільшого покалічені й старі, а інколи й дуже молоді і на вигляд здорові, які оточили нас після нашого виходу з прекрасної Святої Софії, належать, без сумніву, до того живучого племені російських босяків та юродивих (iourodivny), які становили химерну фауну старої Росії». (Потім ідуть примітки про завдання, які стоять перед новою, молодою державою).

Таку ж згадку про жебраків (і тільки тому ми її нотуємо) знаходимо також у Челюстникова: «Виходячи з церкви, ми заарештували групу паразитів, які якимось дивом сюди злетілися, напевно приваблені запахом миру».

Погортавши свій записник (з якого ринули обличчя, пейзажі та розмови, цілий світ, такий схожий, а водночас такий відмінний від того, який

2

Слухай ти чудо
Скинь ту хустину білу
Ми ж бо знайомі

З тобою змалечку
З одної миски сьорбали

В одній постелі спали
З тобою вічний ноже

Облудним світом блукали
З тобою зміюко на грудях

Чуєш ти удавальнице
Скинь ту хустину білу
Навіщо нам лукавити

3

Не візьму тебе на плечі
Не віднесу там де кажеш

Ані підкований золотом
Ані в колісницю вітру запряжений
Ані райдугою загнuzданий

Не займай і не наймай

Не буду ані з ногами в кишені
Ані просилений у голку ані зав'язаний
у вузол

Ані просто будучи патиком

Не лякай мене

Не буду ні печеним ні перепеченим
Ні прісним ні солодким
Не буду ні в сні

Не забріхуйся
Все одно то нічого не дасть

він побачив дванадцять років тому, коли вперше приїхав до Росії), Ерріо спробував резюмувати усі ці враження, звести їх до найважливішого. І, з притаманним йому прагматизмом та гостротою розуму, він вирішив, що свої нові спостереження резюмує (наразі) найпростішим та найефективнішим чином: він повторить присвяту своєї книжки дванадцятилітньої давності, повторить її на знак стійкості своїх переконань, і тим заткне пельку злостивцям. Він повторить її *in extenso*, так як написав її тоді, у листопаді 1922 року, і цю передмову-присвяту адресує тій самій особі: Елію-Жозефу Боа, головному редактору «Petit Parisien». Тоді, щоб перевірити правильність свого рішення, він витягнув із несесера примірник своєї книжки у шкіряній палітурці, один з отих двадцяти примірників, з яких у нього лишився лише цей (Il a été tiré de cet ouvrage 20 exemplaires sur Alfa reserve a Monsieur Edouard Herriot) і ковзнув поглядом по присвяті (яку ми тут наводимо у перекладі, внаслідок чого втрачається багато з автен-

тичності і стилю оригіналу): «Дорогий друже; Коли я поїхав до Росії, я був не тільки засипаний образами наших найвпливовіших лайливців, мені пророкували ще й найгірші нещастя. Найдоброчливіші вважали мене точною копією отого бідного монаха, який у сам розквіт середньовіччя вирушив з Ліона хрестити татарів та ханів. Це були часи, коли московські князі, щоб налякати своїх гостей, ховали під своїми престололами механічних левів, обов'язком яких було загарчати у потрібний момент і на потрібному місці під час розмови. А Ви, дорогий друже, були готові зрозуміти мої наміри і повірити у мою неупередженість. — Я повертаюсь з подорожі, що пройшла із смішною легкістю. Мене скрізь радо приймали. Не нацьковували механічних левів, щоб вони гарчали на мене; я міг спостерігати спокійно і вільно. Я редагував свої записи, не беручи до уваги, чи вони сподобаються комусь, чи ні. А Вам я їх присвячую на знак уваги: прийміть їх. Відданий Вам Е. Ерріо».

141

ДАНИЛО
КІШ
МЕХАНІЧНІ ЛЕВИ

4

Геть із мого замуваного безмежжя
із зоряного кола навкруг мого серця
із мого кавалка сонця

Геть із смішного моря моєї крові
із мого припливу і відпливу
Геть із мого мовчання на суші

Геть я сказав геть

Геть із мого живого провалля
із голого батьківського стебла в мені

Геть доки я маю кричати геть

Геть із моєї голови що от-от
розколеться

Геть лише геть

5

До тебе придуть ляльки
А я їх у крові своїй купаю
У шматочки своєї шкіри вдягаю

Гойдалки їм зі свого волосся роблю
Візочки зі своїх хребців
Крилаті створіння з брів

Перетворюю посмішки на метеликів
і зуби свої на дичину
Щоби полювали щоб якимось вбивали час

Ну чи не гарна забава для мене

Задоволений своїм рішенням, він відклав книжку і задивився знову на те, що називав м е л а н - холією російського пейзажу.

(Наслідки другої подорожі Ерріо до Росії мають історичне значення і, як такі, перебувають поза межами інтересів нашої оповіді).

Post festum

А.Л. Челюстников був заарештований у Москві у вересні тисяча дев'ятсот тридцять восьмого року, через чотири роки після вбивства Кірова (але у зв'язку з ним) і через неповних чотири роки після подій з Ерріо. Він сидів у кінотеатрі, коли до нього підійшла білетерка і прошепотіла на вухо, що його розшукують у терміновій справі. Челюстников встав, підтягнув ремінь із револьвером і вийшов у коридор. «Товаришу Челюстников, — сказав йому незнайомиць, — Вас терміново викликають у райком. Авто чекає». Челюстников подумки вилаявся ї, напевно, подумав, що йдеться знову про якусь велику комедію, як та, яку вони

влаштували чотири роки тому і за яку він отримав орден та підвищення. Нічого не передчуваючи, він сів у автомобіль. Дорогою його роззброїли, одягли наручники і відвезли на Луб'янку. Його били й катували упродовж трьох місяців, але він не хотів підписати протокол про те, що підривав радянську владу, брав участь у змові проти Кірова і в Іспанії приєднався до троцькістів. Його залишили в камері на одного поміркувати іще десять днів: або він підпише зізнання, або його дружину заарештують, а однорічну доньку віддадуть у дитячий будинок. Челюстников нарешті зламався і підписав протокол, у якому підтвердив усі докази звинувачення, серед них і те, що він був співучасником змовницької групи, очолюваної Абрамом Романовичем Шрамом. Його засудили на десять років. У таборі він зустрів свого давнього знайомого, енкаведиста, разом з яким воював колись в Іспанії. Став донощиком. Реабілітований у 1958 році. Одружений, троє дітей. У 1963 році відвідав із групою туристів Бордо, Ліон та Париж. У Ліоні

6

Корінь тобі і кров і крону
і все в житті

Спраглі тобі картини у мозку
і жар оченят на вершечках пальців
і кожну кожну стопу

У три казани капризи води
У три печі знак вогню
У три ями без імені й без молока

Холодний подих тобі до горла
До каменя зліва у грудях
До птахи бритви у тому камені

Невідь де у лігвище порожнечі
У голодні ножиці початку й початку
В небесну утробу чи відаю що то таке

Насіння тобі і сік і сяйво
і темряву і крапку в кінці мого життя
і все на світі

7

Що з моїми шматочками
Не повернеш їх ні

Спалю тобі брови
Не будеш невидимою довіку

Змішаю день і ніч тобі у голові
Лупитимеш чолом об мої дверцята
Обріжу тобі розспівані нігті
Щоб ти не дряпала по мозку

Нацькую твої тумани з костей
Щоб спили зілля з язика

Будеш бачити на що я здатен

ВАСКО ПОПА
ВЕРНИ МЕНІ
МОЇ
ШМАТОЧКИ

оглянув меморіальну бібліотеку славного мера і написав у книзі відгуків: «Ми захоплені діяльністю Едуара Ерріо». Підпис: «А.Л. Челюстников».

1. **Mme Récamier et ses amis; La Russie nouvelle; Pourquoi je suis radical socialiste; Lyon n'est plus; Forêt normande; Jadis; Souvenirs; Vie de Beethoven etc.**

2. **André Ballit, Le Monde**, від 28 березня 1957 року.

3. «Четире коні мідяні». Судячи з усього, це треба було б читати, як твердять деякі спеціалісти, «чотири ікони мідяні». Ми у цій лексичній двозначності бачимо насамперед приклад зіткнення та взаємопроникнення двох ідолопоклонств: поганського та християнського.

4. Челюстников постійно вживає це слово.

5. Відомо, що з цієї подорожі Ерріо повернувся хворим і заледве одужав. Один злостивець написав із цього приводу у «**Charivari**», що товариш Ерріо, без сумніву, захворів, «відвідуючи холодні церкви та перегріті палаци». Натяк цей викликав свого часу чимало злостивих коментарів.

Переклала Алла Татаренко

143

ДАНИЛО
КІШ
МЕХАНІЧНІ ЛЕВИ

8

і ти хочеш щоб ми любилися

Можеш створити мене з мого попелу
З уламків мого гуркоту
З моєї забутої міцно нудьги

Можеш красуне

Можеш схопити мена за прядь забуття
Щоб ніч обіймати мою у порожній
сорочці

Щоб моє цілувати відлуння

Та ж ти не вмієш любитися

9

Тікай чудо

Кусаються наші сліди
За нами в пилюці кусаються
Ми одне одному не підходимо

Міцний холодний дивлюся крізь тебе
Крізь тебе проходжу з кінця в кінець
Це не подібне на гру

Де ми шматочки змішали

Верни їх мені нащо вони тобі здалися
Дурно на плечах бліднуть
Верни їх мені у безвість свою тікай

Тікай чудо від чуда

Де очі твої
І там є чудо

ЗАМОК

О Боже, чи він перестане врешті? – думала вона, глибоше занурюючись у піднятий комір шкіряної блузи, поки водій таксі невпинно хвалив те, що вона прямує так далеко поза місто лише для того, аби поведчеряти в Замку.

– Повірте мені, – говорив він, повертаючи до неї обличчя порисоване синіми судинами, – ніде немає такої обслуги і такої кухні!

Хоча сутінки вже насувалися на улоговину, Замок, що височів біля самої гори, зберігав на шибках своїх овальних вікон відблиск сонця, яке ховалося за західне пасмо.

– Перед тим, як його спіткало те нещастя, їхній шеф-кухар працював десять років у французького консула, а той, либонь, мав добрий смак! Та ніхто ніколи не знає, що його чекає в житті...

Що довше вони їхали зволоженими темними полями, Замок колишніх графів, власників зеленої долини по обидвох берегах ріки, за якимсь оптичним

обманом віддалявся од них немов зачарований.

– Справді? – кинула лише для того, щоб підтримати розмову.

– Інша річ, – продовжував таксист-балакун, кермуючи звивистою турецькою дорогою, на бруківку якої був настелений тонкий шар асфальту, – вибачте за вислів, у нас в місті не вважається найкращим, коли жінка на самоті вечеряє у кав'ярні. Прості люди – народ, буває, підходить, говорить осудливо, а в Замку нічого переживати, ніхто вас і пальцем не торкне, боронь Боже, там панує дисципліна. Це – тюрма, однак, як би то сказати, ззовні вона виглядає як ресторан, розумієте, і в'язні, тобто офіціанти, добре знають, що як щось трапиться, їх повернуть...

– Дякую вам, – відповідає вона, щоб не мовчати, глибоше втягуючи підборіддя у вітрівку. Цілу ніч, не зімкнувши ока, вона провела у спальному вагоні, цілий день – у місті, де нікого не знала. Чекала вечора, побоюючись, що втома від подорожі відіб'ється на обличчі, не виглядатиме гарно. Колись танцювала цілими ночами, не відчуваючи зранку ні втоми, ні дрижання, яке тепер розповзається по тілу, занурю-

145

12

Досить красномовного сухоцвіту
досить солодких нісенітниць
Нічого чути не хочу нічого не хочу знати
Досить досить всього
Скажу востаннє досить
Наповню рот землею
Стисну зуби

Щоб перерізати сухочереп
Щоб перерубати раз і назавжди

Стану таким як є
Без кореня без гілки без крони
Обіпруся на себе
На свої великі вузли

Буду глодовим кілком у тобі
Єдине чим можу бути
У тобі нездала невміла потворо

Не повернулася

13

Не жартуй чудо

Ти сховало ніж під хустку
Переступило межу підставило ніжку
Попсувало гру

Нехай мені перевернеться небо
Хай сонце мені розіб'є голову
Шматочки мої хай розбредуться

Не жартуй чудо з чудом

Верни мені мої шматочки
А я тобі твої верну

Переклав Іван Лучук

ється під саму шкіру.

– Коли б я вам цього не розповів, ви б навіть і не зауважили, про що йдеться! – засміявся водій.

– Про що? – схопилася з напівсну, що липнув їй до обличчя.

– Багато хто і не зауважує, що їх обслуговують в'язні! Але вам нічого боятися: для офіціантів добирають тих, хто має найкращу поведінку. Та й наглядчі постійно стежать за ними у ресторані...

У тухвилину, коли авто, чмихаючи, піднялося серпантинном на паркінг, найвищі вікна Замку, в яких ще мить тому мерехтіло денне світло, погасли. З плато перед черватою товстостінною будівлею видно було залиту бузковими сутінками долину, в якій променіли вогники розкиданих сільських хат. Ліворуч і праворуч від головної будівлі простягались добудовані, мабуть, згодом триповерхові павільйони із вікнами, захищеними дротяною сіткою.

– Як на мене, – сказав таксист, звертаючи їй решту грошей, – то найкраще попросити фазана...

– На скільки осіб? – зустрів її при вході розпорядник зали, а коли вона пояснила йому, що сама,

попровадив її через низку столів, за якими в побожній тишині румигали гості.

Вона зауважила, що він стоїть схилений над столом неподалік вікна. І разом із збудженням, що повністю паралізувало її, вмить оцінила, що всі місця у цьому ряді, який логічно мав би бути його рядом, вже зайняті, а розпорядник зали відводив її все далі у протилежному напрямі, до столика, накритого на дві особи біля псевдокоминка, від якого з пластичного поліна шкірилося електричне світло.

Її серце несамовито билосся, уста дрижали; її нудило від усвідомлення того, що цей довгий шлях, ці години очікування підуть намарне, якщо її посадять до столу, що його обслуговує зовсім інший арештант.

– Прошу вас... – промимрила, не пізнаючи свого голосу, – чи могла б я отримати місце біля вікна?

Смагляве обличчя розпорядника зали спокійно дивилося на неї, вилупивши очі, з якоїсь далекої віддалі, яку заселяв лише відгомін напівтихої розмови і столового накриття.

– Там нема вільного столика... – говорить він не-

ОСТАННІЙ ПОЛІТ У САРАЄВО

МОМО

(розділи з роману)

КАПОР

Момо Капор

зворушним терплячим голосом.

– Я не мушу сидіти сама! – скрикнула майже розпачливо, а далі спробувала посміхнутись. – Веселіше вечеряти у товаристві!

Розпорядник зали оглянув ряд столів, кинув на неї оком, перш ніж попрямувати до однієї родини. Поки вона чекала, він нахилився над їхнім столом: опасиста жінка з недовірою позирала на неї з-під ліктя розпорядника, а разом з нею і дитина, одна з тих обмежених дітей-одинаків, які визирають зі своєї не по літах дорослої оболонки, чекаючи, коли стануть такими ж звичайними і незворушними, як їхні батьки. Якось миттєво усе дізнавшись про них, вона продовжувала стояти посеред проходу, все ще хотіла їм сподобатись, щоби вони не відмовили, щоби не казали, що мають якусь конфіденційну розмову і через це не можуть нікого прийняти за стіл. Врешті, здається, переговори успішно закінчилися – вони погодилися! Наглядач люб'язно притримав їй стільчик, додав ще одне меню. Батько родини мляво зробив незграбно-напівчемний рух, нібито встаючи на її честь, але так, щоби не робити собі зайвого кло-

поту; за той час дружина краєчком ока допитливо розглядала її як потенційну небезпеку.

Але тепер вона була тут! Неподалік від нього, могла дивитися на нього скільки їй заманеться. Він видався їй чужим в одязі офіціанта, підстрижений, із сивиною. Вона заплющила очі від болючого бажання відчувати на собі дотик засмаглих, із довгими кістлявими пальцями рук.

– Хліб! – каже мама. – Це не їдять без хліба!

Тепер він ішов, несучи на піднятій долоні полумисок, завалений м'ясом, яке продовжувало парувати. Вона нічого не могла прочитати на його напруженому обличчі, окрім зосередженості – як би то перенести страву з одного кінця зали в інший. Стіл, який він обслуговував, певно, якесь провінційне родинне свято, шестеро вичепурених жінок та лисуватих чоловіків – навіть не звернув на нього уваги. Як же вона ненавиділа цей зручний ресторан, усі місця, «на яких добре їсться», це гастрономічне гніздо – місце позаміських прогулянок, наповнене безліччю ротів, які поволі пережовували їжу, ніби виконували якусь поважну роботу; тих статечних провін-

147

МОМО
КАПОП
ЗАМОК

Gaudeamus igitur

У червні Белград божеволіє від випускних вечорів. Місто, яке тоді не спить до ранішньої зорі, зустрічає світанок із головним болем і лікує похмілля холодною водою з поливальних шлангів. Ніщо на світі не може перешкодити навіть найбіднішій сім'ї пошити своїй донечці-випускниці бальну сукню для випускного вечора. Скільки примірок у знайомих кравчинь, скільки шпильок між губами і скільки сліз, що сукенка задовга, що просвічується або не лежить як слід!

І ось нарешті всі сусіди визирають із дверей і вікон, проводжаючи свою Попелюшку на найважливіший бал у житті, де, хто його знає, може з'явиться і який принц. А вона, у довгій сукні, цокає каблучками-шпильками, до яких не звикла, і сідає в таксі з бабусяною плетеною торбинкою, бал Кола сербських сестер, 1937.

— Боже, і коли та дитина встигла вирости? — зітхають мами.

— Вважай! — гукають їй. — І не мусиш там бути аж до ранку!

Зронять і одну-дві сльози, поки таксі повертає за ріг.

Тисячі Попелюшок з околиць спускаються на свій перший бал у серце міста.

Трапилось так, що в готелі «Югославія» в один і той вечір, у тій самій бенкетній залі, святкували два випускні вечори: один — нинішні випускники, а на другому відзначали тридцяту річницю випуску ті, хто народився в останній рік Другої світової війни. З одного боку зали — вереск, сміх і схвильований гомін вісімнадцятирічних, з іншого — мовчазний, пригнічений острівець уже немолодих ювілярів, загублених у морі юності. З одного боку — білі зуби й рожеві уста, буйні, неслухняні пасма волосся, з іншого — сивуваті чоловічі й підозріло чорні, кольору воронового крила, зачіски дам. Немає нічого сумнішого за ті річніци випуску, куди кожен приходить, зі страхом думаючи про зустріч зі старістю. Скільки зусиль напередодні, щоб виглядати краще, ніж ровесники, скільки прихованих запитань: чи й вони бачать мене таким, якими я бачу їх? Всі вони дивляться на молодь, яка весело регоче й танцює якісь зовсім незнайомі їм танці, кожен сам по собі, і подумки питають себе, чому вони, ті діти,

ційних батьків сімейств, їхніх поважних дружин, які пробували заховати під складками широких суконь рухливі жирові відкладення; всіх тих, яким навіть не снилося, звідки приходить офіціант, котрий їх обслуговує, за який злочин він несе покарання у цій переобладнаній конюшні якоїсь місцевої шляхти, із штучними стилізованими дзеркалами масового виробництва з італійських заводів. Вони мають гори, щоб їхніми стежками тягати свої товсті зади; ріку, щоб мити у ній авто під час вікенду; ліс, щоб там збирати гриби; Замок, щоби не втрачати відчуття славного минулого; тепер вони відібрали в неї і його, поставили, щоб він їм слугував, а не знають його вартості – неначе сільські діти, яким потрапила в руки дуже дорога, вельми крихка і складна забавка, якою вони не вміють гратися.

– Хліб! – повторила мама. – Ти знову не взяла хліба...

Дитина тримала нерухомими устами шматочок хлібної м'якоти, не відводячи погляду, пильно вдивлялася у гостю за столом.

– Яка вона мила! – промовила з огидою. – Скіль-

ки їй років?

– Дев'ять – відповідає мама.

– Кого ти більше любиш? – запитує нервово. – Маму чи тата?

Дитина мовчить, демонструючи недовіру.

– Кажи: обох! – підказує батько.

– Обидвох.

– У якому ти класі?

– У третьому – гордо відповідає мама.

Вона не відважувалася підняти голову, відчувала, що він уже стоїть над нею і чекає.

– Але, я не знаю... – сказала, затинаючись, боячись, що раптом закричить.

– Справді, не знаю...

Кінчики його випростаних пальців на краю обрусса несамохіть посунулися. «Якби лишень доторкнувся до мене!»

– Якщо запитаєте мене, – каже батько, – то найкраща тут дичина. Чи ти ще маєш фазана?

– Погляну – хрипко відповів кельнер.

Вклонився і відійшов.

Вона дивилася йому в спину, поки прямував на

так радіють і чи взагалі знають, що на них чекає в житті? На кожному тридцятиріччі випуску виявляється, як правило, що чоловіки розповніли й полисили, а найбільше «здала» найвродливіша дівчина класу. Все, що в неї залишилося — розкішне волосся, яке вона й тепер, за звичкою, час від часу закидає назад. Інші дівчата, яких ніхто тоді не помічав, з роками наче погарнішали, обличчя стали виразнішими — вони знайшли свій стиль. Обов'язково тут має бути й найогрядніша дівчина зі школи, в окулярах з великими діоптріями. Її завжди звільняли від фізкультури й залишали в класі стерегти речі. Такі дівчата завжди добиваються найбільшого, та серце в них навіки лишається розбитим, бо вони були безнадійно закохані в когось, хто про них і чути не хотів. Ось ця, за столом ювілярів у «Югославії», теж ніскільки не змінилась. Невідомо як перед нею опинилась подвійна порція кремowego торта з вершками. Оральна вітха! Вона все ще закохано дивиться на Боба, безробітного стюарда. Наче й забула, що вона — впливова ділова жінка, директор філіалу великого сараєвського банку — сьогодні ввечері вона знову лише закохана дівчинка.

На відміну від вродливого Кафчиного Грегора

Самси, котрий якийсь уранці прокинувся на горищі в подобі бридкої комахи, цілком звичайний Слободан Деспот, на прізвисько Боб, навіть не помітив, коли він прокинувся, після довгого кошмару, в міжконтинентальному небі в образі гарного і успішного чоловіка. Звісно, те тривале перевтілення коштувало йому багатьох свідомих жертв: надто довгих несмачних дієт, виснажливих тенісних партій і висиджування в гідравлічних кріслах найкращих зубних протезистів, під час курортних сезонів він годинами лежав на сонці, а коли закінчувалось літо, користувався тим, що був бортпроводником і вибирав рейси до далеких континентів і країв, де можна було засмагати, кататися на дошці, плавати й пірнати... Не слід забувати й того, що щасливий Боб Деспот щодня проїжджав кілометрів із п'ятдесять на своєму велосипеді без коліс — після того, як пережив інфаркт, що майже рік не давав йому займатися його неспокійною роботою — зайнятий лише собою і своїм перевтіленням. Тепер він знову не літає. Світова блокада, якою оточили країну, відмінила на необмежений час польоти вітчизняної авіакомпанії.

Ось він, приземлився тут, в «Югославії», на святі

кухню: мав продовгасті лопатки, неначе погано годований юнак. Вона прагнула зануритись очима, носом, устами – цілим обличчям у ті худорляві плечі, обійняти його руками, щоб разом прокинутись із поганого сну, який не має жодної надії швидко закінчитися, а дитина навпроти неї вже ніби відгадала цю таємницю, що вона шпигун у цьому зачарованому Замку, і що приїхала сюди не заради їжі, як усі статечні люди, а заради якоїсь недозволеної справи. Їй здавалося, що всі знають, навіщо вона тут: чоловік за стійкою аперитив-бару, гардеробник, сторож паркінгу, котрий, забігаючи щось випити, щоразу поглядав на неї; гості із розпашілими від їжі та питва обличчями, їхні жінки, котрі заслужили своє суботнє споживання їжі – увесь світ якось раптово перетворився у фальшивий ресторан – в'язницю, наповнену задоволеними нікчемними гістьми, які пережовують їжу міцними щелепами... Ніхто, крім неї, не вважав дивним те, що офіціантами є засуджені, а розпорядниками залів – наглядачі; це все було абсолютно природнім, усіх уже спіймали та засудили на пожиттєве приготування їжі.

– Навіщо ти прийшла? – прошепотів він, схилившись їй над вухом, поки вправно перекладав виделкою і ложкою куски порізаного фазана з полумиска на її тарілку.

– Горошок?

– Ні, дякую...

Вона відчувала його подих на своєму волоссі; знайомий запах усеж-таки пробивався через гострий запах якогось дезінфікуючого засобу, що ним була просякнута його форма.

– Як же інакше тебе побачити?

– Є дні відвідування.

– Тоді до тебе приїжджає жінка з дітьми...

– Дурниця! – відповів він, наливаючи вино у фужер, далі чистою попільничкою накрив використану і вправно повернув чисту на стіл.

Мужчина покусував зубочистку.

– Такого обслуговування ніде немає! – сказав він, звертаючись, про всяк випадок, більше до своєї дружини, аніж до неї. – Честь їм і хвала!

Вона хотіла зауважити: «Те, що ви їсте в колишній графській конюшні, не є причиною, аби поводити се-

тридцятиріччя випуску, яке насправді зовсім не свято, а зустріч зневірених людей із затонулого корабля, з їхнього колишнього міста Сараєва, людей, котрі пливуть серед загальної біди, панічно хапаючись за останнє, що залишилось — за оцей стіл з капітанової їдальні, щоб не загубити одне одного.

The green, green grass of my home

Як вони зібралися? Їхній однокласник, колись найгірший учень Першої чоловічої гімназії в Сараєві (Деспот не був певен, чи він взагалі її закінчив!), а тепер надзвичайно багатий чоловік, власник компанії в Женеві з представництвами в Белграді, Ларнаці й Відні, торговець нафтою, мінеральними добривами і найбільший у країні експортер морожених фруктів, зібрав їх і запросив на гала-вечір, цинічно оголосивши цю невеличку урочистість річницею випуску, хоча тільки декілька з них справді вчилися в одному сараєвському класі. Всі решта були новоприбулими біженцями з міста, яке вже три роки воювало. Щойно хто приїздив, з витріщеними очима, що бачили пекло, знаходив його белградське бюро

і просив хоча б попервах допомогти.

Деспот не бачив його багато років, а натрапив на нього цілком випадково одного вечора в Клубі літераторів. Боб побачив, що той сидить ще з двома чоловіками в чорних шкіряних куртках у Клубі, де вони, очевидно, нікого не знали. Він передав їм через офіціанта пляшку білого вина, гадаючи, що його старий шкільний приятель також один із тих сараєвських біженців, котрі щодня прибували до Белграда. Обіймаючи його після стількох років, Деспот зауважив, що його товариш не дуже змінився: той самий зламаний боксерський ніс, небезпечні маленькі очіці природженого забіяки, атлетичні плечі й витерті джинси. Він запропонував йому допомогу, але той лише ледь посміхнувся і махнув рукою. Зрештою, виявилось, що ті двоє в шкірянках — пілоти його власного літака.

Мілован Йованович, якого всі звали Мікі, був заможним торговцем ще до цієї війни, але за останні два роки збільшив свій немалий капітал у десять разів, хоча все його рухоме й нерухоме майно (крім грошей) залишилось під арештом у Сараєві. Його цистерни з нафтою проривали кордони й бар'єри

бе, як кінь». Та ні. Вона мовчала.

Тепер він стояв, обпершись об колону, біля во- зика із тістечками. Вони спостерігали одне за од- ним у темному склі, аби не привернути нічиєї уваги. Ззаду до нього підкрався розпорядник зали, із кри- жаною усмішкою сказав щось на вухо. Той вислухав його, ледь помітно виструнчився, розгублено кив- нув головою і попрямував до останнього із ряду сто- лів, щоб почистити попільнички. У мертвій тиші, що спала зненацька на обгризені кості, вона чула, як сі- м'я за її столом пережовувала їжу. Батько ніби ви- смоктував останні соки із зволоженої зубочистки, що маятник прогулювалась із одного куточка рота в інший. Настромлений на виделку листок зеленої са- лати стояв у жінчиній руці якраз на висоті затиснутих зубів дівчинки. По салаті скапувала олія.

– Цей – найкращий! – говорив тоном знавця че- рез зубочистку pater familias. – Ми завжди старає- мось сидіти там, де він обслуговує...

– Такий лагідний, нещасний – погодилася жінка.

– Я не буду – каже донька. – Навіщо ти мені її пхаєш?

– Справжній пан! – нахилившись, довірливо до- дала жінка. – Однак, знаєте, коли лишень подумаю, що хтось із них, тими самими руками...

– Ні, ні... – роздумував її чоловік, все глибше за- нурюючись у стілець. – Той наш зовсім не був офіці- антом перед каторгою! Дуже хотів би дізнатися, що сталося!

– Чому ти його не питаєш? – промимрила пов- ним ротом дівчинка.

– Не розмовляй під час їжі! – обірвала її мати. І закрила їй рот новим навилком салати.

«Я могла б вам розповісти, що було перед тим» – думала вона, а сльози покотилися по столу разом із молодим горошком. «Могла б...»

– Вам недобре? – допитливо запитує жінка.

– Та ні, – усміхається кріз сльози. – То цибуля.

Показала на салат, в якій, на щастя, була горобо нарізана цибуля. «Цього разу я викрутилася, але від- тепер справді слід бути напоготові. Вони стежать».

– Тобі щось потрібно? – знайшла невдовзі хви- линку, щоб прошепотіти йому, поки чоловік та жінка були зайняті годуванням своєї спадкоємниці.

між ворожими сторонами, а великі літери MIKI TRA- DE та збройний конвой його власного війська, яке складалося переважно з колишніх боксерів і зірок злочинного світу, і про яке говорили, що воно тягне більше як на тисячу років каторги, гарантували, що все це спокійно перетне нічийну землю і бойовища, пройде через митниці, контрольні пункти, міжна- родних спостерігачів і прибуде туди, де платять чистим золотом. Та попри все це Деспоту здавалося, що Мікі просто продовжує гратися у свої дитячі вій- ни з хлопцями з іншого краю, хоча тепер у грі були людські життя й мільйони доларів. Він щедро допо- магав кожному, хто просив у нього допомоги, не чекаючи на подяку, вічно кудись поспішав, крутився, а з рота в нього нестримно лився потік лайки і са- раєвського жаргону, в якому слухач розумів лише деякі слова. Говорили жартома, що йому потрібен перекладач або для нього треба писати титри. Його белградський офіс знаходився в шикарному «Huatt Reagensy», і три секретарки звідти дослівно пере- вернули ціле місто, щоб розшукати всіх сараєвсь- ких біженців — ровесників їхнього хазяїна й запро- сити їх на вечерю в «Югославію».

Половину з них Деспот не міг упізнати! Лише ко- ли він зосереджено, з неприємним відчуттям у душі, вивчав їхні надто рано постарілі, змучені від болю обличчя, не беручи до уваги одяг, який їм явно не пасував, і вже майже забуту хрипливату сараєвську говірку, йому вдавалося, немов реставратору, ви- добути з непроглядної пелени якесь знайоме ім'я. Жінки постаріли вдвічі, а чоловіки стали справжніми дідами! Їхні глибоко запалі очі на змарнілих облич- чях з наче пергаментною шкірою дивилися на нього звідкись з найглибшої п'їтьми темного вілаєта з тим утомленим співчуттям, з яким люди, що пізнали са- ме дно страждання, дивляться на тих, хто якимось дивом залишився неушкодженим і незрілим. А ці останні, свідки їхньої юності, безжалісно обсіпали їх благодійністю. Одягли їх з голови до п'ят у речі, яких вони вже довго не носили. Подарували їм старі зношені меблі, начиння й посуд. Ті, хто міг собі це дозволити, делікатно підкидали їм у кишені трохи грошей, тішачись у глибині душі своєю добротою і щедрістю. Директор банку відкрила для них поточні рахунки, на які перша й поклала символічну суму. При цьому вони не могли приховати ні від себе, ні

Засоромилася від страху, що не вимагатиме в неї револьвер і пилочку для нігтів.

– Ні, – відповів. – Ще чогось бажаєте?

Якусь хвилину вона роздумувала:

– Можливо, налисники?

– З джемом, горіхами, з вогнем чи з винним шодо?

– З джемом.

– З джемом... – записав у блокнот офіціанта.

З ніжністю розглядала його: зліва йому бракує одного зуба, він дещо змарнів. Коротко підстрижене волосся йому личить. Має гарну форму голови. Усміхнулася: з таким рідкісним талантом життєлюбства він і це місце зробив своєю власністю, тут йому менш неприємно, аніж їй. Знову ж має потрібну публіку, захоплення якої живе. Засоромилася тих ревюощів, які відчуває до якогось каторжанина, хоч майже ненавиділа ту його невтомну здатність отримувати певну перевагу з кожного місця, з будь-якої ситуації.

А що найгірше, зловила себе на тому, з якою насолодою їсть! Безсонна ніч у поїзді, довжелезний

день, коли вона випалила безліч цигарок і випила десяток чорних кав, зробили своє; вона, о Господи, вона відчувала жадливий голод. Вона, котра ще півгодини тому вірила, що буде гинути від туги, як пес за втраченим господарем, котра жила і кормилася лише стражданнями; загнана його підступністю, ніжними і прудкими пальцями, що з витонченістю знавця обслуговували її – вона їла! Різала м'ясо, набирала ножом та виделкою молодий горошок, картоплю, дрібно порізану моркву; змітала налисники, насолоджуючись куснями, що сповзали в шлунок, і всупереч її волі, приносили задоволення, примушували її не думати більше про біль, примушували заснути, майже забути, де знаходиться і навіть звагалі приїхала в Замок... Таке-то життя: голодні – їстимемо, залози виділятимуть якісь певні незнані соки, і навіть, як лежатимемо мертві, переварюватимемо останню вечерю. Як це все принизливо, думала вона, не перестаючи ковтати шматки їжі. А ще подумала: яка ж я тварина, і сказала:

– Тут справді чудово їсти! – а тоді зіщулилася від болю: «Вісім років, Боже, вісім років! Він вийде звід-

від тих нещасних певне задоволення від тієї несподіваної переваги, що вони перебрались до Белграда набагато раніше, можна сказати, вчасно, й уникли важкої долі, яка випала іншим. Кожен з них, не без певного самовдоволення, впізнавав на біженцях за цим столом піджаки чи сорочки. Зрозуміло, найбільша частка тієї сумної слави припала їхньому господарю й добродієві Мікі, який потім оплатить увесь цей похмурий бенкет, демонструючи, чого він, найгірший учень, досягнув у житті. Він навіть не подбав про те, щоби вбрати вечірній костюм і пов'язати краватку, так і залишився у своїх вічних потертих джинсах, лише важку чорну шкірянку повісив на спинку стільця.

Останні кілька років вони прожили в самому серці пітьми, слухаючи зовсім зблизька, як б'ється її зловісний пульс. Вони виживали без їжі й води, по яку доводилося ходити до дальніх колонок, наражаючись на смертельну небезпеку, без світла й тепла, коли вже порубали й спалили всі дерева з парків, розібрали паркет і врешті стали топити книгами з власних бібліотек; місяцями жили в підвалах і в чергах за хлібом, де людей розривали гранати і косили

снайпери, але й це ще було не все! Містом заволодили потлоці і психопати, ланці та харцизяки. Найтяжчим було приниження. Весь цей час вони, як громадяни другого сорту, мусили виказувати лояльність звірячій владі та мовчки дивитись, як моджахеда, що захопили їхнє місто, серед білого дня, на очах у батьків забирають у доми розпусти випестуваних дівчаток з найкращих сербських родин. Розперезані п'яні поліцейські, під приводом, що шукають сховану зброю, вдиралися в їхні домівки й забирали все, що їм подобалося. Вони мусили віддавати їм дублікати своїх ключів, щоб ті могли вриватися в їхнє життя, коли їм тільки заманеться. Кожна вулиця на банду мала свої приватні в'язниці у підвалах привласнених будинків. Ті, що славилися найбільшою жорстокістю, належали злочинцям, від чийх імен дрижало ціле місто: Юка, Чело, Цацо... В підвалах тих місцевих князьків були знайдені сотні розшарпаних трупів. Люди, які жили поблизу зоопарку, кілька ночей поспіль чули крики дітей, яких кидали в клітки до голодних звірів. «Мамо, не віддавай мене! Я буду слухняним...»

Вони вибиралися з Сараєва хто як міг, вдаючись

си, як матиме п'ятдесят два; що ж розпочнемо з п'ятдесяти двох?»

Схопила його за руку, вп'ялася нігтями в долоні під розгорненою серветкою, якою зчищав крихти зі столу. В цю хвилину до них попрямував розпорядник зали. Поки до неї наближалося його строге, пильне, сповнене гідності праведника обличчя, заплющила від страху очі: може її викрили? На яку тяжку працю відправлять його через неї? Постійно псувала все, до чого лише доторкнулася в житті. Наглядач вже був над столом і тепер дивився на них очима, для яких не існувало жодної таємниці.

– Ви задоволені вечерею? – запитав він.

– О, так, так... – пробурмотіла. – Дуже...

– Чи маєте зауваження?

– Ні – відповідала. – Справді, ні.

Вона поклала купюру під рахунок, що лежав у напіврозгорнутій серветці на тарілці.

– Приходьте знову... – каже наглядач.

Вона дивиться на свого офіціанта.

– Обов'язково – відповідає. – Я обов'язково повернуся.

Їй дали дорогу, щоб встала з-за столу, і вона, відчуваючи їхні погляди на потилиці, на стегнах, литках ніг, майже допленталася до дверей. Коли вже її рука була на клямці, наглядач поликав її:

– Стривайте – крикнув він – ви забули це...

– Що?

– Запальничку.

– Дякую – каже вона – і прямує у ніч.

Переклала Ольга Кравець

до всіляких хитрощів. Тут уміння й спритність доповнювалися шаленим таланом. Вони ще й досі не намілювалися сказати, як їм це вдалося — щоб не видати тих, хто їм допоміг вирватися. Величезний страх не полишав їх і в Белграді. Художник, якого ще замолоду називали Леонардо, професор сараєвської Академії, якимось чином отримав довідку, що йому дозволено поїхати до Парижа на навчання. Тоді він уже мав шістдесят років і збирався на пенсію. Коли Леонардо чекав на задньому сидінні переповненого автобуса, що мав перевезти пасажирів у сербську частину Сараєва під охороною вояків ООН, якийсь моджахед, перевіряючи дозвіл на виїзд, звернув увагу на його професію й рік народження.

— Це хто такий? — спитав він у супроводжуючого. — Яке ще навчання в Парижі? Диви на нього. Що йому ще вчити? Якщо досі не навчився, то вже ніколи не навчиться!

Все ж таки його пустили. При вході в автобус ретельно переглядали увесь багаж і відбирали прикраси, цінні речі й гроші, особливу увагу звертаючи на листи. Волею випадку, Леонардо обшукував син

його давнього друга Сеада, хлопець з недобрим блиском ув очах, одягнений у форму «зелених беретів». Художник знав його від народження — той ріс у нього на очах, завжди ввічливий, тихий і замкнутий. Коли він народився, Леонардо поклав золотого під його подушку. Звали хлопця Неджад, і зараз він з підозрою виймав одну за одною речі з полотняної торби, де було все Леонардове майно. Врешті він дістав сувій професорових малюнків, перев'язаних гумкою. То були ескізи майбутніх полотен і кілька графічних робіт, які він збирався продати, коли приїде до Белграда, щоб якось дати собі раду в перші дні. Неджад, так, наче він натрапив на таємні плани укріплень та позицій артилерії, роздивлявся кожний листок, кожний малюнок, а потім серйозно й тихо мовив:

— Цього ви взяти з собою не можете, дядьку Леонардо! Заборонено... — і відклав сувій набік.

— Нічого, ти роби своє діло, синку, — сказав Леонардо, думаючи про цілий цикл невидимих картин, які він тримав у голові і які ніхто не міг у нього відібрати.

ХРОНІКА ВТРАЧЕНОГО МІСТА

(уривки з роману)

На початку шістдесятих років Сараєво почали першими залишати митці, хоча ніхто цьому не надавав особливого значення. Спершу — художники, потім поети. Оточення тлумачило це їхнім хворобливим прагненням успіху — місто, казали, ставало затісним для них, для їхніх великих амбіцій. Нікому не спадало на гадку, що поети й художники наділені найтоншими струнами, які першими дрижать від найменшого відчуття смутку або обмеження свободи. Багато з тих, хто лишився, щоб якось вижити, почали шукати порятунку в обіймах алкоголю. За неписаним законом п'яниці та голуби у цьому місті є недоторканими. Їх гріх убивати. Інші погодилися творити лояльне мистецтво і служити владі, за що їх щедро винагородили. Ті, що не залишили добровільно місто через кривду, якої їм завдали, змушені

були зробити це пізніше, коли Сараєво недвозначно показало їм, що вони тут небажані. Одного з найупертіших поетів поліція забрала серед білого дня на Головній вулиці, і, як особу без документів, побила в поліцейній дільниці, нібито прийнявши його за якогось злочинця. Після цього і він спакував речі й виїхав. Обдаровані й працьовиті, ці митці почали здобувати успіх у столиці, але Сараєво цього ніби й не помічало, не нотувало у своїх виданнях.

В ті роки, як гриби після дощу, почали з'являтися новозбудовані мечеті (жодної православної церкви), було відкрито силу-силенну шинків — народних кухонь, з виключно орієнтальними стравами, які напрочуд добре гармоніювали з американською кока-колою. Курбан — жертвний баран, якого мусульмани ріжуть на Курбан-байрам, став емблемою всіх офіційних та неофіційних бенкетів; ним місто зустрічало іноземних гостей, і він взяв гору навіть в ресторанах суто європейського типу. Ісламський дух нападав не тільки на душі, але й на тіла жителів цього міста.

153

МОМО
КАПОП
ЗАМОК/
ХРОНІКА
ВТРАЧЕНОГО
МІСТА

La vie en rose

На Сараєво ніби впала величезна слизька каратиця і затьмарила небо, вже й без того вкрите вічним смогом. Хто тільки мав змогу, панічно втік, з порожніми руками або з майном, яке легко могло б поміститися у целофановому пакеті, залишивши все, що накопичив упродовж життя — статки, ім'я, авторитет і навіть своїх ближніх! «Зруйнують його доценту, заради Бога!» — говорили вони тремтячими голосами першим же ж бійцям, яких зустрічали на горі над Сараєвом. «Зрівняйте його з землею! А першим знищьте мій дім! Я покажу вам, де він стоїть», — тицали вони пальцем поза себе, з очима, сповненими жахом, на місто, що розкинулося в улоговині під ними, наче від переляку втратили дар мови і наче йшлося про якусь гігантське чудовисько, яке хоче їх знову всмоктати в свою пашу, повну пороху, крові та сперми. Недарма сараєвський поет-вигнанець написав:

**Місто моє, я тебе незабаром зруйную,
Буде заклято витати убогий твій дух...**

Тому місту наче на роду було написано час від часу здирати власну спокусливу шкіру та оголювати

перед світом криваве плетиво м'язів, жил і кров'яних судин, аж до самих кісток і їхньої гнилої серцевини, витягати корки з дірок, з яких шугатиме сморід і темрява. Тоді Чаршію охоплюють напади загального божевілля. Зі скількох ще вчора вишуканих фонтанів замість води плещуть потоки крові, а з турецьких лазень і критих ринків, з каплиць і заїздів виповзає запах смерті в супроводі вигуків імамів «алла!» і лементу жінок, які б'ють у бубни, тулумбаси й мідні каструлі, а стрімкі окраїнні квартали обрушуються на місто, здаючи з нього європейський наліт. У пра-пам'яті кожного мешканця Сараєва викарбувані сцени руйнування й пограбування готелю Єфтановича «Європа» після вбивства ерцгерцога Фердинанда в 1914 році, або ж руйнування єврейської синагоги в 1941, коли ошалілий від ненависті й жадиби натовп поздирав з неї навіть мідні плити, якими вона була вкрита...

Той звір, що десь там причаївся, міг мовчати і по півстоліття. У мирні часи він іноді озивався підступним гарчанням або похмурим блиском ув очач якогось зовсім звичайного перехожого, в раптовому тупому ударі кулака в якій-небудь випадковій бій-

В той час мало хто помічав, що й мистецтво ісламізується. Сараєвське малярство заповнили білі надгробки-нішани, зображення імамів, дервішів, арабських скакунів та стилізована під арабську каліграфія з легким присмаком псевдо-мавританського стилю, в якому побудована і Ратуша — вічний символ цього міста на всіх листівках. Ота австро-угорська будівля, яка мала стати головною ознакою зодчества, нав'язаного Боснії, архітектурний монстр, автор проекту якого, за місцевою легендою, наклав на себе руки, бо був, начебто, незадоволений світлом, яке мало зсередини осягати його витвір, падаючи через скляний дах у стилі сецессії. Примхливе, найчастіше хмарне сараєвське небо відмовилось, видно, служити освітленням цій помпезній австро-угорській Альгамбрі з численними колонами, стовпчиками, біфорами, трифорами, мозаїками та вітражами у стилі арт-декор. Після Другої світової війни цю будівлю перетворили на центральну бібліотеку. В часи останньої війни сербів звинуватили в тому, що вони гарматнями влучили в Ратушу, яка всередині повністю згоріла, хоча на будинку не-

має жодних слідів артилерійського обстрілу. Вона була просто підпалена зсередини, після того як з неї винесли всі речі й книжки, крім відділу славістики та сербських газет і журналів, що загинули в полум'ї. У тому акустичному згарищі, за рік до кінця війни, відбувся концерт залишків Сараєвської філармонії, яким диригував Зубин Мехта перед нечисленною, добірною публікою, яка складалась з релігійних та державних вождів і військових командирів — мусульманських богословів та їхнього почту, що терпляче вислухали Моцарта й Бетовена після пообідньої молитви у Беговій мечеті. Це була ще одна невдала спроба зробити з Сараєва нову Герніку.

Після малярства і в літературу потиху просочився особливий, так званий «боснійський дух». З'явилося безліч віршів, оповідань, романів та драм, тема яких — благословенні турецькі часи; знову ожив стиль давніх арабських поетів; з'явилися романізовані біографії легендарних агів та бегів, пашів та ходжів, дервішів та фанатиків...

Грім уславленого сараєвського року, ревно підтримуваного найвищою державною владою, заглу-

ці у місті, чи в процідженій кризь зуби лайці. Його приховане існування відчували лише ті, хто народився в Сараєві — всі інші, котрі приїздили в це спокусливе місто, не помічали нічого незвичайного. Народжувалися покоління, життя йшло своїм ходом, місто вмивалось і чепурилось до олімпійських урочистостей, а з-під фундаменту, на якому воно стояло, безперервно харчав звір, що там причаївся, чию присутність весь час відчував Слободан Деспот, хоча вже тридцять років блукав по світу.

Прислухаючись до цокотіння кубиків льоду у своєму келиху, Боб запитував сам себе, чим він так згрішив перед Богом, що це місто все життя переслідує його, немов лиха доля. Його назва була написана у його паспорті на видному місці і від початку війни викликала велику підозру на всіх прикордонних та митних переходах. Його відокремлювали від решти екіпажу, ніби він був міжнародним злочинцем, на якого полює поліція всього світу, і примушували довго чекати, шукаючи його ім'я в комп'ютерах, наче це він особисто зробив той давній доленосний постріл у Франца Фердинанда. Щастя повернулося іншим боком! В салоні літака він також з таким же

сумнівом і підозрою постійно тримав у полі зору нещасних смаглявих пасажирів з чорними вусами, у чіх паспортах значилася назва нещасливого міста Бейрута, колишнього «маленького Парижу Близького Сходу». Тепер надійшла черга Деспота.

Краще ніж будь-хто інший він знав сараєвський дух і приховану присутність того страшного звіра під містом. Його батько, який не був родом із Сараєва і який, схоже, так ніколи й не звик до того міста — прожив у ньому все життя ніби тимчасово — застерігав сина з малих літ, щоб він остерігався і був обережний навіть у наївній хлопчачій дружбі... Деспот вважав, що це звичайна вроджена нетерпимість патріархально вихованого сільського хлопця до міста, та виявилось, що старий знав, про що говорив: «Якщо знову дійде до різни в цьому місті, це буде стократ страшніше, ніж в останній війні!» Так і сталося! Це наповнювало Деспота відчуттям глибокої поразки. Невже півстоліття мирного життя, півстоліття праці, змішаних шлюбів, подорожей, літератури та взагалі мистецтва зовсім нічого не значили для мешканців його рідного міста, невже все це було марним?

шив ніжні європейські ноти. Заохочуючи найпримітивнішу ментальність, ця музика, комбінація американської попси та боснійського фольклору, із своїм розбійничо-вбивчим ритмом синкопованих любовних зітхань, розтиражована у мільйонах платівок і касет, стала емблемою мистецтва цього міста.

За поетами та художниками місто почали дедалі масовіше полишати прозаїки, архітектори, яким набридло будувати бетонні палаци з балконами, професори університету та лікарі, і, нарешті, навіть філософи, які втратили свій знаменитий філософський спокій.

Сотні виїхали тихо й без помпи; серби поїхали до Белґрада, хорвати — до Заґреба, євреї — до Ізраїлю, а багатьох розкидало по світу, і вони навіть не здогадувалися, що стали аванґардом майбутнього великого переселення. На них, по суті, сараєвська влада по-levantійському хитро випробовувала, як на морських свинках, остаточне очищення міста від невірних, а в цьому їй ревно допомагали самі керівники-серби, так само як еліту османського війська становили яничари — потурчені пред-

ставники православної віри. Про те, хто вони, звідки взялися, говорив у своїх хроніках у минулому столітті фра Грґа Мартич, який багато років був у Сараєві парохіяльним священиком:

«А той рід, ті яничари, були загоном, зібраним за задумом одного великого турецького радника з самих лиш полонених малих хлопчаків різної віри та народів, так що вони, забувши батька й матір, нічого іншого не знали, крім своєї військової справи та султанового наказу. Їх суворо виховували під наглядом одного великого дервіша, якого звали Хаджі Бекташ. Ці люди змушені були прийняти обітницю, що ніколи не одружаться і завжди на поклик султана підуть куди потрібно на війну і воюватимуть за віру. На думку турків, весь світ поділяється на дві частини: дарул-харб та дарул-джихат; одні — поборники віри Мугаммадової, а інші — ті, кого належить побивати, а це всі народи, що не вірять у святого Мугаммада. Головний командир яничарів називався крқбін колага, він був аґою для сорока тисяч. Таких воїнів чимало було записано по усьому царству, в Європі

155

МОМО
КАПОР
ХРОНІКА
ВТРАЧЕНОГО
МІСТА

Він сидів за одним столом з тими, хто на собі відчув те, про що часто говорив його батько. Він чув їхні скупі сповіді, міг доторкнутися до них, зблизька побачити згасле світло в їхніх очах, і на цьому невеличкому траурному вечорі на честь рідного міста було майже непристойно слухати танцювальну музику у виконанні універсального оркестру «Ностальґія», в яку час від часу, наче варварська навала, вривався надто гучний рок. Всі вони добре знали, що більше ніколи не побачать вулиць, на яких виросли, з яких, без жодної їхньої провини, їх вигнали назавжди. Як би довго Деспот не жив поза цим містом, воно вкарбувалося в цілу його істоту, наче лінія, яку неможливо стерти і яка відділяє глибоку любов від палкої ненависті. Він знав, що де б він не жив, йому завжди не вистачатиме коліски міста в улоговині, де неможливо з певністю розрізнити, на якому місці закінчуютья вогні стрімких окраїнних кварталів, що підіймаються по схилах гір, а де починаються зорі.

— В майбутньому моє життя буде схожим на ці кубики льоду в келиху, які безглуздо цокотять, доки не розтануть! — думав Деспот, анітрохи не радіючи

тому, що в ті далекі безтурботні роки добробуту і свят передчував, що одного дня той звір прокинеться.

Істанбул-Константинопле

Інколи на дискотеки набігали орди хлопців з околиць — із зухвалою зовнішністю та очима, в яких світилася безглузда ненависть. Вони з'являлися, аби затіяти сварку, заздрячи щасливчикам-гімназістам та студентам, яким, як вони вважали, були надані всі права та привілеї, і невдовзі починалася жорстока бійка; крики, подерті сорочки, обірвані краватки, а потім струмись чиеїсь крові з розбитого носа, з розсіченої брови бризкав на начищений паркет або чиюсь білу сукню. Після цього ніщо вже не було таким, як раніше.

Той набрід найбільше любив вдиратися до кінотеатрів, де під прикриттям темряви заважав дивитися фільм, деручи горлянку, лаючись і вигукуючи всілякі непристойності, а якщо хтось із глядачів робив їм зауваження чи просто кидав на них сердитий погляд, над ним починали знущатися. В нього кида-

та Азії, маленьких компаній як філій головного царгородського роду. Так і у Боснії було записано сотню чи тисячу бошняків, і йшли вони разом з тими яничарами на війну».

І нова сараєвська влада з кінця Другої світової війни, майже півстоліття, плекала й виховувала своїх яничарів, для яких найсвятішим обов'язком було пильно стежити, щоб серби ніколи не довідались і не зрозуміли, хто вони і ким вони колись були, щоб не пробудилися з довголітнього сну. Вийшовши з вітчизняної війни (яка пізніше була названа революцією) молодими переможцями, вони, майже хлопчачки, зазвичай уродженці сіл та містечок, стали неподільними господарями життя та смерті, хоча переважно не доросли до відповідальності влади. Їхні вчителі, ідеологи — довосенні студенти-недоуки, нечисленні салонні ліви та професійні агенти Комінтерну — надали їм можливість швиденько закінчити вечірні школи, за короткий час, екстерном, гімназії і перед наляканими до смерті професорами поскладати вузівські іспити; багато хто з них навіть захистився, переважно з суспільних наук, на теми з влас-

ної ідеології та нової історії, в чому вони були сильнішими від наукових керівників. Тим, хто попри всі пільги та привілеї так і не зміг здобути освіту, участь у війні за законом зараховувалась як вища освіта. Так був створений тип нової людини, ідеологічного яничара — певний тип недовченого байстрюка, щось середнє між неписьменним селянином та освіченим міщанином, у якого стерто історичну пам'ять, а віра у нібито безкласове суспільство повністю замінила християнську релігію праотців. Струнки й голодні, з кошавими обличчями і блискучими очима, нові яничари дуже швидко округлилися та обважніли, розбещені вигодами та привілейованим статусом ідеологічної обслуги. Їхній звичний одяг, за яким вони розпізнавали один одного, походив з одних швейних майстерень та дипломатичних складів, куди звичайні громадяни не мали доступу: сірі наче панцер костюми, трохи світліші плащі поліцейського типу, значки та планки відзнак у петличках, білі сорочки, комірці яких разом з червоними краватками стягували їхні набряклі шиї. Вони рідко самі виходили до міста; завжди оточені охоронцями, водіями,

ли паперовими кульками, насінням або камінцями, а ще вони мали невеличкі металеві рогатки, з яких стріляли дрібними зігнутими цвяшками, котрі могли навіть вибити око. Решта робили вигляд, що зайняті переглядом фільму; тобто ніхто не наважувався дати їм відсіч. А ті чекали найзворушливіших кадрів фільму, зазвичай, якогось особливо ніжного поцілунку чи сцени чиеїсь смерті, і тоді хто-небудь з них починав дико репетувати: «Гей, давай, приріж його, щоб не мучився!» — або ж відригував так голосно, як тільки міг, чи пускав вітер, що викликало надзвичайне захоплення у його товаришів. Іти у кіно в Сараєві з дівчиною, на яку хочеш справити приємне враження, було справою вельми ризикованою. Коли ті хлопці накидалися на нещасну жертву, вони стрибали на нього через голови глядачів з усіх кінців залу, натягали йому на голову пальто і товкли його досхочу, наче мішок, а потім не змовляючись зникали під покровом темряви, залишаючи після себе принижену публіку. Чоловіки ще довго не сміли подивитися своїм супутницям у вічі.

Боб відчував сором і безсилу лють не через вульгарні репліки під час сеансу, а тому, що решта гля-

дачів улесливо посміювалися й підбадьорювали невидимих хуліганів. Ніде у світі Боб не бачив нічого подібного. Навіть у тих кварталах Нью-Йорка, які зажили найгіршої слави, накачані наркотою «чорні пантери» з ланцюжками на шиї й кільцями в носі спокійно дивилися порнофільми в цілковитій тиші. Якщо б їм заманулося когось підрізати чи вбити, вони б це зробили без зайвих слів, чисто й професійно, без емоцій, а головне без принизливої увертюри.

Ці раптові, блискавичні й підступні напади дуже рано відкрили Бобу інше, приховане злочинне обличчя Сараєва, яке ніколи ні з ким не вступало у відкритий двобій. Їхньою метою було не перемогти, а принизити вибрану жертву, назавжди залишити в її душі ганебний шрам. Приниження було секретною сараєвською зброєю найбільш уживчої дії. В тому жорстокому скритному світі українських кварталів, чий дух корениться в далеких турецьких часах рафінованого зла, у жертви відбирають навіть останнє право, прийнявши свою долю, достойно й чисто піти з цього світу — перед тим її мусять змішати з болотом і до краю принизити, вдаючись до найпідступніших методів — від облудної сердечно-

почтом супроводжуючих та підлабузників, державних поетів та придворних блазнів-забавників, вони поєднували в собі бундючність бегів з комуністичним лицемірством та правовірністю. Якщо пили, робили це таємно, у віллах-клубах закритого типу, далеко від очей громадськості, а якщо хтось з них бажав мати якусь гарну жінку, то кидав до в'язниці за тим чи іншим вигаданим звинуваченням її чоловіка, а його звільнення обумовлював її згодою... Як і колишні, і ці нові яничари соромилися свого походження, охочіше підкреслюючи бідність, у якій виростили, ніж приналежність до православної традиції. Своїми найлютішими ворогами вони вважали рідних братів, які не зреклися коренів і приналежності до свого народу. Боснійські в'язниці роками були заповнені тими, хто наважувався на весіллях або в сільських шинках заспівати якоїсь старої гайдуцької пісні про хоробрість і славу свого роду. На каторгу йшли за розказаний анекдот, необережне слово або володіння книжками, яких влада не схвалювала; словом, за те, що сараєвський режим називав сербствуванням. Священики сиділи за недільну

сті на межі знуцання, через добровільну відмову від усього, що було дорогим і святим для неї, аж до вимушеного улещування ката, котрий її прикінчить. Та вища школа підступу, яка була знайома Бобу ще з дитячих років, з вулиць, вечірок, стадіонів, наче тільки й чекала свого часу, щоб виринути з чорної тіні позірного благополуччя цього міста, що було зведене на брехні й прикритому, добре схованому насильстві, яке мешканці Сараєва спокійно оминали, не бажаючи втручатися, ніби й не помічали його. А якщо й звертали на нього увагу, твердили, що зло трапляється з тим, хто на нього заслуговує, і втручатися тут не годиться.

А зло, показавши нарешті свою сутність, виринуло на поверхню першого березня 1992 року перед маленькою православною церковцею святої Теклі на Башчаршії, де колись хрестили й Слобода-на-Деспота. Три дрібні хулігани, з'явившись там зненацька, наче нізвідки, намагалися відібрати й запалити сербську церковну корогву, яку несли свати. Це не була жодна лицарська атака на ворожий стяг, як співається в народній пісні, а лишень підступний напад, такий, як оті давні наскоки на сара-

провідь, професори — за лекцію або підручник, письменники — за свої рукописи. Над підвалами тих казематів будувалося оманливо щасливе місто — найкращий з можливих світів, який від всезагальної брехні зогниє зсередини, а його володарі навіть і не помітять, завалиться, незважаючи на блискучий фасад, як будівля, поставлена на розмитому фундаменті. Із смертю диктатора, якому покійно і вірно служили, із падінням комуністичної імперії і старою сутичкою між вірами та народами, яка надто довго жевріла, щоб одного дня не вибухнути і зробити смішною ідею братерства і єдності, нові яничари трагічно пережили свій витвір, який помер на їхніх руках. Залишившись до кінця вірними ненависті до всього, що було їхнім від народження, вони, цілком зрозуміло, заходилися служити новим ісламським господарям, проголосивши своїх вчорашніх сусідів, родичів, співвітчизників та братів по крові і вірі нападниками на місто, яке вони були змушені залишити і піти у гори або у нові поселення. Таким чином корінні сараєвці стали для невтаємниченого світу

євські дискотеки — чергова витівка забіяк і задирок, котрі звикли спускатися зі своїх стрімких кварталів на базарну площу, аби що-небудь поцупити чи напасти ззаду і швиденько сховатись у темному лабіринті своїх рідних провулків. Коли свати стали боронитися, ті витягли звідкілясь зброю, вбили пострілом у спину батька молодого, поранили священика й миттю зникли, як і завжди, якимось своїм особливим, східним, невловимо-слизьким способом.

Сараєво вибухнуло! Знаменитий «боснійський казан» закипів, немов Папенова скороварка, і потужна сила тиску, що накопичувалася більше як півстоліття, рознесла на шматки і сам казан, і кухарів, і кухню, й будинок, вулицю, місто й цілу Боснію.

На вулицях, які ще вчора виглядали цілком мирними, за одну ніч виростили барикади, а між ними лежали трупи, які ніхто не наважувався підбирати. Кілька тисяч ворон, величезна зграя, лопотіли крильми в метрі чи двох над асфальтом і не могли ні злетіти вгору через перехресний вогонь, що вівся з гір довкола міста, ні залишатися на дні того жакливого казана. Птахи стали нападати навіть на людей, і дехто пояснював це йонізацією повітря в Са-

агресорами у своєму власному місті, так само як франкістські фалангісти під час Громадянської війни проголошували своїх земляків, також іспанців, нападниками на Мадрид, хоча ті народилися у цьому місті. Багаторічне стирання історичної пам'яті на решті продемонструвало свої дорогоцінні плоди: виявилось, що цивілізований світ навіть і не знав, що увесь цей час у Сараєві взагалі жили серби! Нові яничари дійсно ґрунтовно виконали свою роботу; за останніх півстоліття світ звик впізнавати це місто тільки за світлинами мечетей та безистанів — критих торгових вуличок, а з сербами це місто асоціювалося тільки завдяки історичному пострілу у австрійського ерц-герцоґа.

Коли Сараєво невдовзі стане першим ісламським містом-державою у Європі, нові аятолли позбудуться своїх вірних яничарів, так само як у 1829 році позбувся їх і султан Махмуд II, скасувавши стан яничарів, коли їхня правовірність стала на перешкоді його реформам.

Тому корисно описати їхній вигляд та звички: вони дуже любили бувати на поетичних та музичних

вечорах — рециталах — присвячених їхнім вигаданим подвигам, річницям битв (які вони взагалі-то програли), важливим датам і спогадам про вождів. Вони сиділи, отакі дебелі й обважнілі, в перших рядах добре стереженого залу, а на сцені змінювали один одного славні актори, музиканти, оркестри, хори та штукарі, щедро нагороджувані за участь у програмі.

Найбільше ж вони любили їздити на полювання, володіти дорогою зброєю та породистими хортами, а з прикрас — важкими золотими перснями з чорними каменями, на яких була монограма, також золота. Генетично голодні, вони найчастіше помирили від наслідків переїдання та серцевих хвороб, у зв'язку з чим оголошувалась національна жалоба, а в офіційних некрологах писали, що вони «згоріли» на роботі і що їхня справа житиме вічно.

І вона жила.

Сніг завіяв навіть останні сліди тих, хто назавжди

раєві, а інші вважали, що то зловісна прикмета. Містом заволоділи вуличні банди на чолі зі злочинцями й релігійними фанатиками. Почалася торгівля людьми, їх кидали з одного на інший бік життя і смерті. Ті, хто не розгубився і виявився досить спритним, кого досвід історії навчив, що не варто залишатися в Сараєві в бурхливі часи, зуміли вчасно виїхати, покинувши усе. Той, хто залишився, — залишився заручником, чий кінець залежатиме від випадку або волі божевільних фанатиків і психопатів.

When the saints go marching in

А через те апокаліптичне подірване кулями місто, по вулицях, що прострілюються звідусіль, по переритому гранатами асфальті тягнеться колона сараєвських божевільних. Тримуючи одне одного за руки або за подолі світло-синіх смугастих халатів, на чолі з довгов'язим чоловіком, остриженим наголо, у розв'язаній гамівній сорочці й зі стетоскопом на шиї, покинуті хворі, ніби колона Брейгелевих «Сліпих» чвалає крізь перехресну стрілянину снайперів та посвист снарядів, і жодна куля не за-

вдає їм шкоди. Після декількох днів бомбардувань цієї частини міста лікарню для душевнохворих залишили лікарі, персонал і охоронці, тож марно нещасні пацієнти чекали на їжу, ліки та електрошоки. Нарешті, вони вийшли в сад лікарні й переконалися, що ворота не замкнені і навстіж розкриті. На стежці лежав мертвий пес. Вони вхопилися за руки і спустилися у центр міста, яке щодо божевілля залишило їх далеко позаду. Вони бачили будинки у полум'ї і ступали через трупи, розглядаючи цю картину із цікавленими імбецильними посмішками — мішаниною ввічливості та розуміння; їхнє божевілля нарешті злилося з божевіллям усього світу! Ніхто їх не чіпав. Іноді їм давали їжу та воду, а іноді вони знімали з мерців туплі та щось з одягу, щоб потім повдягати це поверх лікарняних лавів. Охоплені ненавистю, помстою та рятунням власного життя, мешканці намагалися уникнути цієї купки блукаючих божевільних. В цьому місті ще від турецьких часів панує марновірний страх та повага до тих, в кого Бог відібрав розум. На них, як і на міських голубів, ніхто не сміє підняти руку чи зробити їм якесь зло.

Через кілька днів та група божевільних, схоже,

залишив Сараєво.

На старих географічних картах намальовано свіжими фарбами кордони. Нанесли їх незнані мудреці, які ніколи не пили води з Джерела Босни, не бачили сливових садів над Сараєвом — картографи, що ніколи не читали імен, вирізьблених на хрестах могил, яких тепер ніхто не навідуватиме.

Народ переселюється з одного на другий кінець нещасної Боснії або виїздить до сусідніх держав. Квапливі іноземці стежать за цим великим переселенням з білих панцерних машин із кулеметами. Люди в цивільному бігають з кінця в кінець міста, обіцяють, погрожують, ведуть переговори, заповнюють своїми заявами телевізійні та газетні рубрики.

Скалічені сараєвські квартали залізують рани як коти після бійки.

Ремонтують покрівлі і склять вікна.

Деякі з тих, що залишили Сараєво, повертаються, щоб подивитися на рештки свого недавнього життя і продати, якщо вдасться, щось із залишеного майна. А ті, хто вселився в їхні квартири та будинки, так само як і серби вірять у те, що «чуже добро щас-

розпалася сама собою. Бачили, як деякі з них валялися голі на газоні Великого парку й пищали, немов кролики під час парування. Один довго стояв посеред скверу у Маріїндворі в позі розп'ятого Христа, він ніби брав на себе та спокутував усі гріхи цього міста, доки інший, якого прозвали Свистун, ночами блукав по Сараєву, пронизливо насвистуючи повними легенями сентиментальну мексиканську пісеньку «Мама Хуаніта», яку колись так любили у Сараєві.

Кажуть, одного разу мудрого Іво Андрича запитали, чи й зараз, як і колись, в кожному боснійському містечку на базарній площі є по одному божевільному, а він відповів, що сьогодні — по одному, хто при розумі!..

...Батько Боба не захотів покинути Сараєво, коли почалася війна. Йому бракувало ще однієї гілки на родинному дереві. Після того як померла його стара родичка, він залишився на самоті в холодній спорожній квартирі, в яку більше не приходили його земляки з Кордуна. Багато хто втік, інші померли, а ті, хто залишився, боялися, що ці відвідини погано для них скінчаться. В Сараєві позбавляли життя й

тя не приносить» і знають, навчені предками, що їх спіткає велике нещастя, якщо вони не заплатять хоча б частину справжньої вартості. Якщо нещастя їх не спіткає, воно напевно знайде їхніх ні в чому не повинних дітей та онуків.

Інші повертаються, скуштувавши гіркої долі біженців, щоб бути, як колись, турецькими попихачами. Мусульманські власті ласкаво дозволяють повернутися всім сербам, які під час війни не тримали в руках зброї.

Але хто ж її не тримав?

До Сараєва можуть повернутися також і ті, які ніколи й не стверджували, що це сербське місто. Ті, що продовжать жити як громадяни другого сорту і погодяться на всі приниження заради шматка хліба і даху над головою. У їхніх дітей знову відберуть право на історичну пам'ять. Вже надруковані нові шкільні підручники, з яких витерті сербські імена, історія та література. Діти змалку мусять вчити арабську мову і не їсти свинини. Це буде покоління нових яничарів.

Жоден християнин не може займати ніякої важ-

за безневинніші речі. Чи він помер від голоду й холоду, чи його застрелив якийсь снайпер, бо він ходив повільно, чи загинув від сліпого уламка гарматні, не знає ніхто. Місто було повністю ізольоване. Той, хто заходив у нього, живим не повертався. Так назавжди залишиться невідомим місце, де похований Джордже Деспот. Сараєвське кладовище переповнене, і людей ховають абияк: в парках, на спортивних майданчиках, на пустирищах, у братських могилах, без труни та панахиди, в пластикових мішках. Кажуть, що загиблих та померлих закопують навстоячки, щоб якнайбільше помістилося в одну могилу. Таким чином, Сараєво здобуло своє підземне військо мертвих. Через нестачу дерева на опалення поламали й порубали навіть хрести на могилах — багато людей вже ніколи не зможуть знайти могили, де поховано їхніх близьких.

Так Боб залишився без батька та родинного дерева. Це його приголомшило. Батьківський дім пограбовано, і в ньому оселилися мусульманські біженці зі східної Боснії. Він відправив декілька листів на свою стару адресу, в яких благав невідомих нових мешканців, щоб вони зберегли йому родинне

159

МОМО
КАПОР
ХРОНІКА
ВТРАЧЕНОГО
МІСТА

ливої посади у цьому місті-державі.

Переименовані вулиці і площі.

На пограничних переходах біля міста квітне торгівля.

Вправні й меткі люди і з одного, і з другого боку створюють капітал, торгуючи між собою.

Нафта, бензин, ракія, американські сигарки та віскі, ягнятина з навколишніх гір, сир та електроніка — все в обігу, все має свою ціну. Обмінюються інформацією про тих, що безвісно пропали, та пакунками.

Підкуплені караули, місцеві та іноземні солдати. Тут все купується і продається, від украдених речей до живих людей, чий вихід або вхід до Сараєва має свою точно визначену ціну.

Ті, кого роз'єднала війна, приходять сюди на побачення.

Ті, що бояться помсти, залишаються на своєму боці, а інші, які не розсварилися з властями, переходять кордон, щоб їх побачити.

Вони сидять на землі, курять, плачуть і розповідають, що з ними трапилось за цей час.

Таксисти-мусульмани під'їжджають до самої лінії розмежування і возять сербів до міста за великі гроші, гарантуючи їм безпеку, бо знають караули та патрулі і підплачують їм.

Знову з'являється особливий тип спритних і метких людей, скупників та перекупників усього на світі, які перемагають історію та війни і яких ніщо, поза існуванням та збагаченням, не цікавить. Це та прагматичність, котра ще в часи турецького панування створила найбагатших сербів-ташліханів, які дістали ім'я за назвою вже не існуючого Ташлі-хана, де їм було дозволено тримати маленькі крамниці.

Ташлі-хан був масивною кам'яною будівлею у формі чотирикутника з дашком над вимощеним бруківкою подвір'ям з вогнищем посередині, навколо якого грілися конюхи. На першому поверсі знаходилися стайні та маленькі крамнички з найрізноманітнішими товарами та кінською упряжжю, потрібною подорожнім, а на другому поверсі були кімнати для ночівлі. Сербські купці, які мали привілей торгувати тут, і одягом своїм аніскільки не відрізнялися від турків; вони, як і турки, носили фески, чор-

дерево, а дім та домашнє начиння спокійно залишили собі, але не отримав ніякої відповіді. Хто зна, що трапилось з великими розлогими деревами на стіні? Найімовірніше, ними розпалювали вогонь. Деспоти звикли зникати у вогні. Ось так згоріло сукувате коріння родини Деспотів...

...Боба охопило страшне каяття, відчуття, що вже нічого неможливо виправити, і що він нічого не зробив для свого батька. Заводив якісь уже давно забуті любовні романи у світових метрополіях (сьогодні вони ледь кивають йому головою, проходячи мимо), розтринькував гроші на супердорогі готелі та вечірки, подарунки і коштовності, а батька так і не відвіз до Греції, яку він хотів хоча б раз побачити. Деспот гадав, що завжди матиме для цього час. Старий здавався йому вічним. Зараз вже пізно щось виправляти. Він спробував уявити собі, як батько помер. Чи він, підстрілений снарядом, довго лежав на асфальті, спливаючи кров'ю, з розшарпаним сивим волоссям та розкиданими паперами, які розсипалися навколо нього, чи помер, зіщулившись у кутку на кухні, загорнутий у стареньке зимове пальто? Вже хтозна-який раз це місто мстилося

йому за те, що він зміг уникнути його смертоносних обіймів.

Його очі наповнилися сльозами.

— Тату, що з тобою? — запитала його Бела.

— Щось потрапило в око... — він відвернувся, не припиняючи танцювати.

— Це нікуди не годиться... — подумав він. — Я стаю сентиментальним. Втрачаю витримку.

Тримаючи в обіймах цю дівчинку з довгим шовковистим волоссям, він знав, що це останнє, що залишилося йому від золотої родини Деспотів...

*Переклали Наталя Чорпіта та
Олексій Василенко*

ні, широкі ззаду шаровари та каптани. Спритні й ощадливі, вони з часом так збагатилися, що один з них, Єфтанович, коли Ташлі-хан згорів, відкупив цей ґрунт і на тому ж самому місці збудував відомий готель «Європа».

Ташліхани, оті колись маленькі, запобігливі купці, стали з часом всесильною сараєвською аристократією.

На нових кордонах, що поділили сербів та мусульман, які донедавна воювали, створюються нові капітали. Маленький кіоск з двома столами та ящиком пива за найвищою в Європі ціною одного дня перетвориться на розкішний готель. Ті, що сьогодні продають бензин у пластикових пляшках від кокаколи, невдовзі стануть власниками мережі бензоколонок. Гроші не мають національності — з руїн вчорашнього Сараєва народжуються нові ташліхани, сп'янілі від захоплюючого накопичення, з торговими зв'язками по цей і по той бік кордону, яким однаково, хто володіє Сараєвом — поки це їм не заважає у справах.

Як гриби після дощу ростуть барахолки, фрі-шо-пи і безмитні зони, де в ходу всі валюти.

Той новий діловий дух відкриває автобусні лінії, а невдовзі полетять і літаки між донедавна кривавими ворогами.

Мертві будуть забуті.

А живі — ті, що втратили очі, руки, ноги і надію — будуть жебракувати, стояти з простягнутою рукою перед мечетями та вцілілими церквами, як і після попередніх воєн.

Багатий арабський світ обсіпатиме золотом Сараєво як єдине правовірне місто-кантон у Європі, і до нього в пошуках доброго заробітку знову почнуть з'їжджатися заблуди різних національностей та віри, а з ними і багато ласих на гроші сербів — запропонувати свої знання та послуги новим господарям, і в цьому ніхто не побачить нічого дивного.

До Сараєва ніколи не повернуться лише ті, хто надто сильно любив місто, щоб могли бачити його з'валтованим та спалюваним, але таких буде небагато.

161

МОМО
КАПОР
ХРОНІКА
ВТРАЧЕНОГО
МІСТА

SEAMUS

Шеймус Гіні

KNOWN WORLD

HEANEY

«Nema problema!» the Macedonian
Taxi-driver screeched and the taxi screeched
At every unfenced corner on the pass,
Then accelerated.

«Нема проблема!» вереснув македонський
таксист і таксі верещало
на кожному необгородженому повороті шляху,
потім додав газу.

Серби створюють нове Сараєво. Розробку планів цього футуристичного починання доручили відомому будівничому та урбаністу Івану Античу, який разом із колегами розробив проект міста на двісті п'ятдесят тисяч жителів. Ми стоїмо в готелі «Бистриця» на Яхорині над гігантським макетом майбутнього Сараєва, яке втекло ближче до неба, у гори, простягнувшись вздовж їхнього хребта. Я дивлюсь на це нове місто, поглядом іду його Головною вулицею, що веде мене до центральної площі з Собором, Театром, Університетом і будинками міністерств. Зі свого нового міста вигнанці зможуть бачити старе — коли його не криватиме смог. Як виглядатимуть його завтрашні жителі? В усякому разі, вони житимуть майже на тисячу метрів ближче до зірок, на відміну від нас, які бачили зірки тільки зрідка, коли це дозволяв туман.

Одне над другим житимуть отак два Сараєва. І у новому, і у старому знову діти крастимуть черешні із сусідніх садків, а слова «Я люблю тебе» звучатимуть з вуст вісімнадцятирічних як щойно знайдені, вперше вимовлені.

І знову цвіт з дерев покриє старі рани та рубці. Але воно ніколи не буде тим колишнім містом, яке ми любили.

Незмінним залишиться лише вічне, підземне зло, яке терпляче чекатиме скільки треба, щоб несподівано одного дня, коли цього ніхто не чекатиме, розбудити прадавню ненависть; воно підніме на своїх плечах асфальт і бруківку, і земля піде зморшками так, що задрижать ближні гори, і почне люто жерти і ковтати все живе й мертве.

І хоча вогонь війни загашено товстими гумовими підшвами на чоботях вояків-чужинців, під попелом залишилось достатньо жару, щоб знову запалало це місто — «вогнище воєн».

Переклала Алла Татаренко

«Beria! Beria! Beria!»
Screeched Vladimir Chupeski, every time
He smashed a vodka glass and filled another
During those days and nights of '78
When we hardly sobered at the Struga
Poetry Festival
Rafael Alberti
Was «honouree» and Caj Westerberg,
A Finnish Hamlet in black corduroy,
Sweated «on principle» (or was that just projection
Of my northern tweed-wearer's contrariness?),

Also there: «Hans Magnus Enzensberger.
Unexpected. Sharp in panama hat,
Pressed-to-a-T cream linen suit. He gets
Away with it».
And a sooth saying Dane
Of the avant-garde, squinting up at a squinch,
His eye as clear as the water and coral floor
Of Lake Ohrid. His first words to me were:
«Is this not you, these mosaics and madonnas?
You are a south. Jour bogs were summer bogs».

«Берія! Берія! Берія!»
верещав Владімір Чупеський за кожним разом,
коли трощив чарку горілки і наповнював іншу
у ті дні і ночі сімдесят восьмого
коли ми ледь тверезіли у Струзі
на Поетичному Фестивалі
Рафаель Альберті
був «почесним», а Кай Вестерберг,
як фінський Гамлет у чорнім плісі,
пітнів «із принципу» (чи може то була лише свавільна
проекція північанина, зодягнутого у твід?)

Також були: «Ганс Магнус Енценсбергер.
Несподівано. Чітко в капелюсі,
впритул до Т-іла кремовий лляний костюм. Він відривається
Геть звідсіля із цим».
І речник істини данець
родом з авангарду, що зиркає скося на арку
своїм оком ясним як вода і коралова підлога
в Охридському озері. Його перші слова до мене були:
«Хіба це не ти, ці мозаїки і богородиці?
Ти — південець. То бою літа болять болота».

ІВАН ТРОХИ БІЛОГО СВІТУ ЛУЧУК *Ivan Lučuk*

Коли я наживо побачив Павича, то мало не стерп —
волосся моє заворушило корінцями,
нігті запульсували на пальцях рук,
губи ще більш пересохли

і очі сховалися глибше в очницях —
Павич здався мені страшенно схожим на мого
батька:
ходою, статурою, поглядом, вусами, носом.

In Belgrade I had found my west-in-east.

«Belmullet melancholy of huckster shops
And small shop windows. Unfresh bead, tinned peas,
Also, Belmullet elders in the streets.
Black Shawls, straight walk, the weather eye, the beads».

The I saw men in fezes, left the known world
On the short and sweetening mud-slide of a coffee.

At the still centre of the cardinal points
The flypaper hung from our kitchen ceiling.
Honey-strip and death-trap, syrup of Styx
Sweating swart beads, a barley-sugar twist
Of glut and loathing
In a nineteen-fifties
Of iron stoves and kin groups still in place,
Congregations blackening the length
And bread of summer roads.
And now the refugees

У Белграді я був знайшов свій захід-на-сході.

«Белмуллетська меланхолія гендлярських крамничок
і віконця крамниць. Знесвіжілий бісер, консервовані
горошинки,
також: у Белмуллеті старці по вулицях.
Чорні Пледи, пряма хода, ця настороженість, ці чотки».

Я-око бачив мужчин у фесках, покинули цей знаний світ
у коротку й підсолоджену мить брудного сповнання в
кавотрунок.

У нерухомому центрі кардинальних точок
зі стелі нашої кухні звисала липучка від мух.
Медова смужка і смертельна пастка, сироп Стіксу,
що випаровує темні бісеринки, ячмінно-цукрова суміш
перенасичення і гидування
у дев'ястот п'ятдесяті
сталевими печами і родинами, осілими на місці,
парохіянами, що собою закривали всю довжину
і житнину літніх доріг.
А тепер біженці

Коли ми засіли у княжому ресторані,
Павич замовив мідії,
я замовив *ціганські ражань*,
а мій колега — фірмовий стейк «Кнез».
Фотки не вийшли, бо спалах не спрацював —
недарма я позбувся-таки того підступного апарата.
Розмова велась, як і слід, про *кніжевност* —
так сербською мовою названа література
художня — лепське письменство, гарне і красне.
Львівська клепсида з «Хозарського словника»
тихо собі шаруділа у тому
белградському ресторані, акомпанюючи нашій розмові.
Майбутнє повагом переходило у минуле,
минуле скакало в майбутнє, проте
ніхто не надавав цьому жодного значення,
бо час теперішній — це власне час.
Моя «Уліссея» була вже в минулому, але ще в
майбутньому,
і тепер — теж тепер, як і Павичева «ліада»:

Є за морями, край Трої, джерела гіркої водиці,
що для пиття непридатна. І там о порі водопою

купчаться спрагли тварини, та пити не можуть, аж поки
єдиноріг не прибуде спрагу свою вгамувати.
Ріг у нього цілющий,— лиш тільки голову схилить
випити вволю водиці, рогом він враз скаламутить
воду і вмить перетворить її у питну і солодку.
Разом із ним звірина теж спрагу свою погамує.
П'є досхочу, а напившись, свій ріг із води витягає —
знову вода, як раніше, гіркою стає, непитною.
Доки він рогом своїм каламутить довколишню воду,
зором своїм очищає воду ще далі довкола.
В чистій-пречистій водиці під час водопою чудного
видно усенького світу майбутнє, немов на долоні.

Майбутнє, немов на долоні.
Жахлива приреченість — знати,
не знати — жахлива не менш,
і що з того всього простіше, і що спокійніше?

На усті Сави в Дунай знаходиться біле місто,
на усті Лети у Стікс знаходиться білий світ.

16.12.1999

Come loaded on tractor mudguards and farm carts,
On trailers, ruck-shifters, box-barrows, prams,
On sticks, on crutches, on each-other's shoulders,
I see that tarnished, bletted coil again,
An old gold world-chain the world keeps falling from
Into the cloud-boil of a camera lens.

Were we not made for summer, shade and coolness
And gazing trough an open door at sunlight?
For paradise lost? Is that what I was taught?

That old sense of a tragedy going on
Uncomprehended, at the very edge
Of the usual, it never left me once

A pity I didn't know then (for Caj's sake)
Pygon Somberg's allegory of Finland,
The one where the wounded angel's being carried
By two farm youngsters across a open field:
Marshland, estuary light, a farther shore
With factory chimneys. Is it the socialist thirties

їдуть завантажені на болотниках тракторів і сільських возах,
на причепах, на тлумо-здіймачах, ношах-ящиках, дитячих
візках,
на палицях, на милицях, на один одного плечач,
я бачу це зблякле благодозволене сум'яття знову,
якийсь старезний золотий ланцюг світу, з якого світ
продовжує зриватися
в цю точку хмарокипіння об'єктивів камер.

Хіба не були ми створені для літа, затінку і прохолоди
і погляду наскрізь прочинені двері на сонячний промінь?
Для втраченого раю? Невже це те, чого мене навчили?

Оте старе відчуття трагедії, яка триває,
незбагненне, на самому краєчку
звичного, воно ніколи не покидало мене одного разу

Шкода, що я тоді не знав (заради Кая)
алегорії Ілігона Зомберга про Фінляндію,
тої, де пораненого янгола несуть
через відкрите поле два молодики:
бологиста місцевість, маяк біля гирла, далекий берег
з коминами фабрик. Це що, соціалістичні тридцяті

ОЛЬГА І ЗРОБИВ Я ТЕ, ЩО ЗРОБИВ РОСЬ (З історії українського перекладу «Хозарського словника»)

Отже, про те, як я перекладала «Хозарський словник». Тобто, про історію моїх взаємин із цією книгою. Відкладаю з дня на день писання на цю тему, очікую з надією — о де ти, моє натхнення? Нарешті того

дня, коли літо непомітно переходить в осінь, усвідомлюю безглуздість цього чекання-вичікування і беруся писати просто так — як кажуть, власними силами і без сторонньої помочі.

Or the shale and slag and sloblands of a hurt?
A first communion angel with big white wings,
White bandage round her brow, white flowers in hand,
Holds herself in place on a makeshift stretcher
Between manchild number one in round soft hat
An manchild number two in a bumfreezer
And what could be his father's wellingtons.
Allegory, I say, but who's to know
How to read sorrow rightly, or at all?

The open door, the jambs, the worn saddle
And actual granite of the doorstep slab.
Enter another angel, fit as ever,
Past each house with a doorstep daubed «Serb house».

How does the real get into the made up?
Ask me an easier one,
But this much I do know:
The taximan, for all his speed, was late
For the poetry reading we were meant to give

чи глинястий сланець і шлак і заслинені землі болю?
Янгол першого причастя з великими білими крильми,
з білою опаскою на чолі, білими квітами в руці,
тримається місця на тимчасово влаштованих ношах
між дитям людським номер один в округлій м'якій шапочці
і дитям номер два у дуповідморознику
і чомусь схожому на батьківські чоботи.
Алегорія, кажу я, але хто має знати,
як правильно читати біль, та і чи взагалі?..

Ці відчинені двері, ці одвірки, це зношене сідло
І дійсний граніт порогової глиби.
Введіть іншого янгола, здорового як будь-коли,
безнадійно повз кожную хату з поміченим порогом
«Сербська хата».

Як дійсне переходить у вигадане?
Запитайте мене щось легше,
але я точно знаю: той таксист, хоч би з якою швидкістю
він їхав, запізнився
на поетичні читання, котрі ми мали провести

Головне – дотримуватися двох правил. Перше: не бути надто банальним. Друге: не бути надто патетичним.

Отже – знову те саме: шановний інтелектуальний український читачу – що хотів би ти тут прочитати?

Можливо, ти очікуєш побачити добірку вибраних найпереконливіших і найвишуканіших суджень світової літературної критики про «Хозарський словник»?

Чи висловлювання її ж – тієї критичної братії – про феномен Мілорада Павича, письменника і науковця?

Чи, може, були б тобі, шановний читачу, цікаві мої особисті враження від зустрічі з автором «Хозарського словника»? Чи мої особисті враження від тексту, мої думки про той текст, і про підтекст, і про все, що біля того тексту, в ньому і поза ним? Чи, ймовірно, тебе цікавитиме «кухня» перекладу? «Скажіть, будь ласка, як вам перекладалося? Скільки часу це тривало? Чи мали ви від початку замовника?» – найтиповіші запитання, які доводилося чути не раз. А чи – смію припустити – читача зацікавить сама персона перекладача –

як кажуть – чим живе і дихає? Відчуваю хвилювання. Щоб відповісти принаймні декому, щоб втамувати спрагу інформації хоча б у якоїсь частини зацікавлених, спробую писати про все це і про дещо поза цим – не дотримуючись ніякого

конкретного плану і не вибудовуючи ніякої особливої концепції, уділяючи деяким моментам більше уваги, а інші взагалі обходячи стороною. Так, як лягатиме.

Отже – раз, два, три...
З чого почати?

Стереотипи, вцементовані у наші голови ще із часів шкільної лави, тримаються міцно: літературу, яку пропонує до вивчення навчальна програма, завжди зустрічаєш із певною мірою іронії, якщо не байдужості. Яко колишня студентка славистики Львівського університету, не оминула цього золотого правила і я. Довжелезний курс сербської літератури – від її початків до сучасного періоду – залишив після себе враження доволі абстрактне і бліде: у голові затрималось декілька найбільших імен і назв книг, які не з'єднувалися в єдину картину і не пов'язувалися із контекстом.

Причина ж була класично проста. Нам би навчитися спершу любити цю літературу – як і свою, як і будь-яку іншу, і не тільки літературу. Навчитися любити всі ці тексти, відчувати їх, перепускати через себе, – щоб позбавитися моменту штучності, синтетичності, мертвотності.

В силу різних обставин, а саме через початок громадянської війни в колишній Югославії якраз у часи мого студіювання, перші мої відвідини цієї країни на

At a cement factory in the mountains.
So a liquid lunch with comrade managers
Ended in siesta and woozy wake-ups
Just before sunset. Then, the notebook says,
“People on the move, diel full of folk.
Packhorses with panniers, uphill push
Of familie, unending pilgrim stream.
To-day is worker's day in memory
Of General Strike. Also Greek orthodox
Madonna's Day».
We followed a dry water course,
Rattling stones, subdued by the murmuring crowd
As darkness fell. We passed a water-blessor
On his rock apart, Giotto-gaunt and cinctured
(«Magician» said Vladimir), waving his cross
Above the tins and jampotfuls held up.

ШЕЙМУС ПІНІ
ЗНАНИЙ СВІТ

166

The on the mountain top, outside a church,
Icons being carried, candles lit, flowers
And sweet basil in abundance, some kind of mass
Being celebrated behind the iconostasis,
A censer swung and carried through the crowd.

на цементнім заводі в горах.
Так рідинистий ланч із товаришами керівниками
завершився сієстою і слинячим пробудженням
Напередодні заходу сонця. Потім, як каже нотатник,
«Люди в дорозі, полеле переповнене народом.
В'ючні коні з коробами, важко вгору йти
родиніні, що роззакінчує потоку прочан.
Се-день є днем робітника у пам'яті
Всезагального Страйку. А ще греко-правослізний
Богородичний День».
Ми йшли за течією висохлих річок,
під гуркіт каменюк, притишений дзорчанням натовпу
з настанням темряви. Ми минули водосвятця
самотнього на своїй скелі, мов із Джотто художого й
підперезаного
(«Чаклун» сказав Владімір), що осіяв хрестом
простягнуті угору бляшанки і горшкики.

На горішній вершині гори, на подвір'ї церкви, де
несуть ікони, запалено свічки, рясніє все від квітів
і солодких пахощів, якась відправа святкується за
іконостасом,
гойдається кадило і проноситься крізь натовп.

ОЛЬГА
РОСЬ
І ЗРОБИВ Я
ТЕ, ЩО ЗРОБИВ

Балканах відбулися вже після закінчення університету.

І що ж – та коротка подорож зробила більше, аніж п'ять університетських років вивчення сербської історії та літератури. Ні, не в сенсі знань (хоча й знання – як писав один знайомий нам живий класик (чит. – М. Павич) – недовговічний крам: швидко псується), а в сенсі усвідомлення: обмацування її руками, відчування її під підощвами своїх ніг яко грунту, вловлювання її запаху – давньої, книжкової, хрестоматійної – тут, поруч і сьогодні.

Серби знають і люблять свою культуру. Вона є частиною їхнього щоденного життя, вони відчувають свою причетність до неї. Про кожен пам'ятник і про кожну фортецю вони можуть довго і цікаво розповідати, а потім без жодної патетики процитувати вірш-поему-епічну думу – залежно від ситуації – без патетики, але з любов'ю. Просто. Їм це подобається. Вони вбачають тут красу й гармонію. Вони це культивують.

Саме з цього все й повинно починатися. З почуття любові. Саме з цього почався мій роман із «Хозарським словником» – мені це подобалося. Тоді, на самому початку, я не думала про те, що буде далі – перспективи, видавці, долучення української інтелектуальної еліти до світового бестселера... Мені подобалося – я переписувала це своєю мовою, читала цією мовою,

відкладала набір, поверталася знову. Так, як дівчата-школярки тримають у якійсь потаємній шухляді свого столу зошит з улюбленими віршами і з найрізноманітнішими афоризмами-цитатами на всі існуючі й вічні теми, – десь так тримала я у своєму столі зошит із безглуздою зеленою обкладинкою на тему «Маямі-біч», всередину якого час від часу вписувала різні фрази чи й цілі абзаци з однієї-єдиної книжки. Пізніше кількість тих зошитів зросла до астрономічної цифри, а відсутність попередньої практики подібної роботи стала причиною повного робочого безладу – коли дійшло до укладання всіх тих зошитів і аркушів у єдине ціле, я панічно шукала їх у доброму десятку львівських помешкань, до яких із різних причин ті аркуші колись потрапили і залишились там забуті. Той найперший зошит записів, проте, залишався в мене завжди. Що там було?

Цитую. Вибране.

«Хозарською молитвою є плач, бо сльози – частка Бога: на їхньому дні завжди осідає трохи солі, як на дні молюска перлина».

«Мій край – то тиша, мій харч – мовчання. Сиджу в своєму імені, як весляр у човні. Не можу навіть заснути – так тебе ненавиджу».

«Ти – як та дівчина, що ніколи не вставала рано, а

I had been there before, it seemed, but still
Was haunted by it as by and unread dream.
The sale of holy objects. The little groups
Who'd walked all day now gathering in rings,
Allowing themselves a taste of their bread and olives.

As the Boing's innards trembled and we climbed
Into the pure serene qand protocols
Of Air Traffic Control, courtesy of Lufthansa,
I kept my seat belt fastened as instructed,
Smoked the minute the No Smoking went off
And took it as my due when wine was poured
By a slight de haut en bas of my headphoned head.
Nema problema. Ja. All systems go.

Frankfurter Allgemeine Zeitung 1. Juni 1999

Здавалось би, я бував там і раніше, та все ж
це переслідувало мене як незчитальний сон.
Цей випродаж святинь. Ці групки,
що гуляли цілий день, збираючись у кола,
дозволяючи собі покуштувати власного хліба і олив.

Коли нутрощі Боїнга здригнулися і ми виринули
у спокійній безхмарнійсті черзі митних прогоколів
провітряної Служби Контролю, гречності Люфтганзи,
я припнув до сидіння свій ремінь, як мене
проінструктували,
закурив у хвилю, коли КУРИТИ ЗАБОРОНЕНО луснуло
і сприйняв як належне, коли мені налили вина
у відповідь на легке de haut en bas моєї занавушненої голови.
Нема проблема. Ja. Валиться цілий світ.

Переклала Гальшка Пастушок

коли віддалася в сусіднє село і вперше піднялась на світанку, побачила на полях паморозь і сказала свекрусі: у нашому селі такого нема! Отак, як вона, і ти думаєш, що на світі немає любові, бо ти ніколи не прокидалася так рано, щоб її зустріти, а вона приходила кожного ранку в належний час...»

«Тоді я побачив велику й далеку радість малою, але близькою, велику справу відчув марнотою, а малу – своєю любов'ю... І зробив те, що зробив.»

«...пташина туга, що так схожа на людську брехню...».

«Засинаючи увечері, всі ми перетворюємося на акторів і виходимо щоразу на іншу сцену, щоб виконати свою роль. А вдень? Вдень, наяву, ми вчимо ту роль. Буває, ми завчаємо її гірше, ніж треба, і тоді не сміємо виходити на сцену, а ховаємось за спинами інших акторів, які краще знають свої слова і кроки.»

«Бо сни ваші – то дні у ночах».

«Вчинки в людському житті схожі на їжу, а думки і відчуття – на приправи. Не буде добра тому, хто посолить черешні або скропить оцтом калач».

«Бог про тебе навіть не здогадується: він не бачить ні твоїх намірів, ні твоїх думок, ні твоїх справ. Те, що ангел прийшов у твій сон і плів там якісь химери, означає тільки те, що не мав він де заночувати, а надворі,

мабуть, падав дощ. А що так недовго там залишався, означає швидше за все, що йому в твоєму сні занадто смерділо. Випери свої сни ще раз...»

Справжнє царство афоризмів і поезій, у суть яких навіть не було потреби заглиблюватися – вони приймалися передусім як єдина естетична цілість, як взірць красногого і красномовного письменства, як взірць стилю та віртуозного володіння словом. Існують такі книги-тексти, читаючи які отримуєш насолоду насамперед від слова – від того потоку, який витворює музику звучання тексту, від чуттєвого начала, яке міститься в ньому, від особливого відчуття вишуканості і мовної виплеканості, яке він створює.

Цей пласт «Хозарського словника» – критика, мабуть, означила б його як лірично-філософський – був найпершим, і для мене він залишився найважливішим дотепер. Навіть працювати було найлегше саме з ним – безперервна, невпинна приємність.

Те моє захоплення «Хозарським словником» передусім як текстом красногого письменства, тобто на рівні слова, що в устах одного львівського літератора отримало назву «наркоманського підходу», притаманне й самому Павичеві, як це виявилось дещо пізніше: «Особливу роль відіграє музичність читача, себто його спроможність відчутти музику фрази, – говорить

ІСМАЇЛ

Ismail Kadare

КАДАРЕ

TRE KENGE ZIE PER KOSOVEN

(фрагмент роману)

ОЛЬГА
РОСЬ
І ЗРОБИВ Я
ТЕ, ЩО ЗРОБИВ

Павич в одному зі своїх інтерв'ю. — А завдання письменника — зробити цю музику привабливою для читачького сприйняття. Написана фраза повинна гарно звучати (дзвеніти!), коли ви читаєте її вголос; лише тоді ви зацікавите читача і «купієте» його».

Відтак, відкривши для себе цю книгу спершу як єдиний поетичний текст, лише пізніше я відкрила її зовсім з іншого боку — яко вівір інтелектуальний. Бо одночасно це й рівняння з вищої математики, текст неймовірної раціональної продуманості — своєрідний комп'ютерний алгоритм. Про цей бік — про віртуозність сюжету та інтелектуальний його рівень — говорять сьогодні чимало.

Але головне все ж полягає в незбагненності цього органічного поєднання математики і поезії, результатом якого захоплюється сьогодні читачка публіка по цілому світі.

Зрештою, коли ти входиш у такі близькі стосунки із текстом, у які можуть входити з ним тільки автор і перекладач, певної міти ти полишаєш спроби збагнути всі його закони і відгадати всі правила його написання. Він стає твоїм, і ти починаєш сприймати його як даність. Ти непомітно вростаєш у нього, і він починає оточувати тебе зусебіч. Ти відчуваєш присутність його в своєму житті. Якщо ти цитуєш його в розмовах із прия-

телями — це ще півбіди, бо ж текст переповнений афоризмами і притчами, які мимоволі осідають у пам'яті. Але що, коли ти весь навколишній світ починаєш раптом сприймати через призму «Хозарського словника»? Не шукаючи, бачиш подібності, вловляєш паралелі і спостерігаєш ті ж, що й у книжці, закони й схеми розвитку, ти знаєш шлях і вихід, ти бачиш невидиме.

І тоді, коли одного разу тобі раптом починає хотітися назвати свого новонародженого сина «Хозарським словником», ти починаєш серйозно думати про те, що це зайшло надто далеко. Потрібно рятуватися від цієї запаморочливої магії, і найкращим способом порятунку стає праця. Ти нарешті берешся до тексту як до справжньої роботи — без перебору, без категорій «приємне-неприємне» і «подобається-не подобається». Бо не може весь роман бути одною лише великою приємністю, навіть якщо це — «Хозарський словник».

Акт перекладу подібний до акту творення, перекладач же в момент перекладу сам стає автором. Бо переклад завжди існує як самостійний твір — адже звичайному читачеві не спаде на гадку взяти до рук оригінал твору і порівнювати його, слово до слова, із перекладом. Про твір — про першотвір — у світі знають і судять про нього через його переклади. Переклад сам стає першотвором. І тільки через нього читач полю-

Коли військо, прихопивши мій труп, вирушило в дорогу і залишило позаду себе лише мою кров, зібрану в олов'яну вазу, мені здалося, що світ замовк назавжди. Потім я почув скрипіння важких возів, приглушений цокіт кінських копит — він віддалявся, і я зрозумів, що мене кинули тут на ласку долі.

Я чув із уст свого батька, а він це чув од свого, що людське безумство, пам'ять, гнів, мста вкладені у людську кров. Та все ж, здається, я перший монарх, чия кров так брутално була відокремлена од тіла на цій клятій рівнині.

Прямуючи до Анатолії, моя шкіра, члени, вкоронована голова, біле волосся, грудна клітка із раною на самій середині нічого зі собою не брали. Все лишалося тут, і я дійшов до такої думки, що мої візири зробили саме так, щоб якраз позбутися навіювання моєю кров'ю.

Так вони вчинили, залишаючи мене у цьому тюрбе*, з нафтовою лампою, яка і вдень, і вночі горить надо мною. Я думав, що як тіль-

*Поховальна споруда у мусульман, кубічної форми, над якою споруджено низький купол (прим. перекл.).

ки шлях звільниться, вони неодмінно повернуться, аби напасти на Європу, чи принаймні висловити мені пошану, показати, що не забули про мене. Але надійшла весна, потім минула, настало літо, відтак знов прийшла нова весна — не з'явилася жодна жива душа.

Де вони поділися? Що робили? Минуло три роки, потім сім, потім тринадцять. Поодинокі подорожні, які зупинялися перед моїм тюрбе, приносили уривками відомості зі світу. «Ти дістав лише те, що заслужив!» — хотілося гукнути моєму синові, коли я дізнався, що Тамерлан, поборовши Баязета в Анкарі, заточив його у залізну кліть, наче дикого звіра.

Ось чому вони так довго не подавали жодних ознак життя. Мій син, який віддав на смерть свого брата Якова, а може і мене самого, аби відібрати в мене трон, був уражений моїм прокляттям.

Час безнадії спливає набагато повільніше, ніж час, заповнений надією. Звернена кров не втрачає жодної своєї властивості. І навіть стає ще більш знавіснілою, перетворена в порошок на зовнішніх стінах олов'яної вази.

бить (або ж не полюбить) твір. Роль автора твору закінчується тоді, коли він ставить останню крапку на останній сторінці. А потім – попри його волю – та книжка, торуючи собі дорогу в нашому багатомовному світі, може змінюватись на десятки різних способів і лише в тому зміненому, опосередкованому вигляді доходить до читача. Благо, якщо ці зміни не шкодять книзі. Проте відомі ж і такі випадки, коли через невдалий переклад книгу не сприймала читацька публіка (як, скажімо, було це з перекладом поезій В. Шимборської).

Переклад – цей на перший погляд зрозумілий і раціональний акт – ховає у собі велику таємницю. Для того, щоб вдало перекласти твір, потрібно відчувати себе в тексті того твору вільно і сміливо, потрібно бути рибкою в воді чи ловцем снів у сні, потрібно не боятися творити самому. Тут прихована велика спокуса, бо ж водночас ти щомиті повинен залишатися й рабом того першотексту, рабом добровільним і найвідданішим. Окрім того, роботи подібного плану розвивають тонке вміння знаходити й утримувати рівновагу, баланс, навіть – гармонію. Вчать працювати із формою, якою в даному випадку є текст, і яка – ця форма, ємність – заповнена змістом, що його вклав туди автор; те наповнення ти не маєш права ушкодити чи замінити

його іншим, досолити чи приправити новими прянощами. Твоя справа – лише створити нову форму, в яку те наповнення увійде так само легко і природно, як у свою рідну.

Уміння осягати рівновагу між своїм і чужим, оминаючи спокусу «прикрасити текст» і небезпеку позбавити його найсолідшого соку, загострює в першу чергу інтуїцію і вчить гармонійно поєднувати в одному цілому несумісні крайнощі – чуттєве й раціональне, емоцію й думку, сміливість і стриманість. І звичайно ж, вчить обережності – адже завжди існує небезпека у тих мандрах словом збочити із правильного шляху, чи, як сказав би Павич, «загубитись між словами цієї книги, як заблудився один з її авторів у чужих снах, так ніколи й не знайшовши дороги назад». Нарешті – те, з чого, за правилами, слід було б почати цей текст.

Дещо про Павича, про особливості його творчого стилю, про «Хозарський словник» і про деякі інші речі.

Павич і його «Хозарський словник» – це вже класика. Автор, якого в Америці назвали «Шахерезадою ХХ століття», входить до числа найбільших сучасних письменників. У світі Павич відомий передусім як людина синтезу, як літературний критик, що свої аналітичні дослідження та окремі наукові студії зумів вбу-

Прокляття на вас, балканські народи, які змусили мене в такому поважному віці пуститися в дорогу до цієї рівнини, щоб тут покласти своє життя. Особливе прокляття за те, що наразили мене на таку самотність!

...Пройшов двадцятий рік, жодних новин. Потім двадцять п'ятий. Сороковий. Я вже був казав собі, що все навіки пропало, коли то почув знайомий рокіт. Дуже легко вгадати, коли народи лаштуються до сутички. «Мої турки наближаються,» – мовив я сам до себе! З'являться нові проводирі, нові візири, а з ними, звичайно, інші покоління. Я ладен був подарувати свою смерть моєму народові, дати йому своє благословення, коли ж то дізнався, що наближалися не турки. На Косовській рівнині зчепилися між собою балканці. На цей раз серби та албанці розмахували своїми емблемами: албанці – католицьким хрестом, серби – православним.

«Пожирайте одні одних, невірні!» – подумки вигукнув я, повторюючи своє прокляття.

Та вони були настроєні взаємно себе винищити навіть без цього прокляття. Прагнули цього зловісного дійства ще за шість-сім сто-

літь перед моїм походом. Помирившись на деякий час, вони мирно жили на цій рівнині, пильнуючи, щоб не спізнитися на суперечку, саме ту, ще жорстокішу, ніж попередня.

Слухаючи гризню, яку вони між собою вчинили, спочатку, зізнаюся вам, відчув од цього задоволення. Потім це відчуття зникло. Їхнє завзяття не спадало, і я сам відчув од цього втому.

Так минули довгі роки. Шістдесят, потім сто шістдесят. Гніт зі своїм слабким полум'ям горів, не стухаючи у моїм тюрб'є. Приходили нові султани з давніми, такими самими іменами: Мугаммад, Мурад, Соліман, Агмад, Мурад, Мугаммад – приходили одні за одними, щоб кожному поринути в забуття. Їм вдалося підкорити собі пів-Європи. Але тепер, поійняті втому, вони відступали. Християнський хрест виявився впертішим, аніж здавалося. Наш півмісяць мусив покинути по черзі Відень, угорське плато, похмуру Польщу, Україну, Крим, врешті балканські землі, втрачати які було нам найважче. Можливо, з того всього ми почали звикати до безрозсудливої вдачі тих народів, а вони – до нашої

ОЛЬГА
РОСЬ
І ЗРОБИВ Я
ТЕ, ЩО ЗРОБИВ

дувати в єдину літературно-історичну візію. Письменницька стратегія Павича – прочитання голосу прадавнього минулого в сучасний спосіб, як певного цілком актуального і живого звернення до свого сучасника. Так, як у «Хозарському словнику», де розповідь про хозарів відкриває нам щось життєво важливе. Опора на історію як на джерело тем і асоціацій, особливо на історію культури, надзвичайно важлива для Павича.

Історія для нього – одна з допоміжних дисциплін у творчості.

У Павича є певні улюблені вчинки й мотиви, які він переносить із твору в твір. Одним із них є комбінування міфологічної мотивації з історичними фактами, єдність легенди й історії. Скажімо, «Хозарський словник» – скільки там переплетено одних лише міфологій, скільки вплетено туди легенд, що дивовижно пов'язані між собою. До того ж найчастіше – не в їхньому первісному вигляді й значенні, а пристосованих до «логіки» твору і до авторського плану, естетично «деформованих». Переплетення міфу й легенди з історією, так зване офантастичення історії та перетворення її на поезію – практично безперервний момент у Павича.

До улюблених вчинків автора належить і такий, як гра з часом – своєрідне вибудовування мостів у часо-

вому просторі завдовжки в декілька століть і з'єднання їх у єдиному сюжеті. Такий мотив паралельності часів, подій і персонажів – один з основних в «Хозарському словнику». Особливістю Павича є й інтенсивне використання певних улюблених тем: один і той сам уривок може трапитися в різних текстах – або як окреме оповідання, або як частина роману; те ж саме стосується й дійових осіб – у різних творах можливе існування одних і тих самих персонажів.

«У кожній книзі існують певні фрагменти, які об'єднують її з іншими книгами. Це своєрідні гілки – чи, можливо, метастази – які розходяться на всі сторони, – пояснює Павич. – Найвиразніше це можна уявити, якщо всі мої книги перекинути в комп'ютер: тоді за допомогою простого поруху пальців ви зможете перестрибувати з однієї гілки на іншу». Це – своєрідний концепт книг Павича: володарювання абсолютно раціонального, запланованого, піфагорійськи виведеного наукового порядку, який – врешті-решт – породжує несподівані плоди: дивовижні переплетіння, вигадані й реконструйовані світи, демонології та міфології, витоки яких ідуть із трьох різних культур, воскресіння персонажів і продовження їхнього життя в різних часових пластах, що знаходяться на відстані десятків століть один від одного, магія снів і творців снів. Цей

байдужості. Таким чином, ми назавжди розійшлися, і кожен пішов за своєю власною долею...

Я залишився ще самотнішим, аніж раніше, з малим блідим каганцем над головою, на місці жалюгідної корони.

А вони, замість того, щоб упрягтися в якусь корисну роботу, знов, наче ті хижакі, спущені з ланцюгів, кинулися одні на одних. Їхній спів був таким самим грізним, як їхня зброя. Пророцтва та річинці, які вони виголошували, були страхітливі. «Цілих сімсот років, — співали їхні рапсоди, — я спалюватиму твою оселю. Цілих сімсот років я вбиватиму твоїх псів». І те, що вони сповіщали, неодмінно сповниться; і те, що вони мали сповнити, додасться до їхніх співів, як отрута додається до отрути.

Час минув. Сплинуло п'ять століть від того дня, що бачив моє падіння. А далі — ще п'ятсот сімдесят років. Потім шістсот. Я все ще тут, на самоті, у своїм тюрбі, під слабким полум'ям цього зловісного недогарка. Їхній гам, як морський гул, ніяк не хоче затихнути.

То там, то сям вітер жбурляє клапті газет,

кинених паломниками. Часом вони повідомляють мені про хід подій. Дивні назви країн або візирів: НАТО, Р.Кук, Мадлен Олбрайт; побоїще дітей у Сребрениці, Мілошевич, «Майн Кампф». Знов ім'я візирки. Інколи та кож, поміж ними, і моє ім'я — Мурад І.

Аллаг! Ось хто є тими більш як десятьма століттями, а я — втомлений, самотній володар, на християнських безмежних просторах. Інколи, у найтяжчі години, я задумуюся, чи була причиною усіх цих страхіть не є моя кров? Знаю, що то якась божевільна здогадка; проте, у цьому небутті, в якому я знаходжуся, благаю Тебе, Господи, подаруй мені нарешті забуття! Вчини так, щоб мою кров вийняли назовні і забрали з цієї холодної рівнини. І щоб не лише викинули олов'яну вазу, а перекопали землю на місці мого намету, там, де ґрунт спочатку був просякнутий цією кров'ю. Так, мій Боже, накажи вирівняти землю довкола мене, бо досить декілька крапель, щоб у них зібралася пам'ять світу...

березень 1997 — березень 1998

сплав піфагоричної, арифметично-геометричної вирахованості зі свободою, яку пропонує гра фантастикою і снами – визначальна особливість «Хозарського словника» Павича.

Обґрунтувавши вище свою переконаність у тому, що переклад є повноцінним актом творення, я вживаю тут як свої власні слова ще одну цитату з Павича: «Книги схожі на дітей. Їх плекаєш, виховуєш, випускаєш у світ – і далі тебе вже нічого з ними не єднає».

Я прожила з цією книгою довгий період повноцінного і яскравого життя, і коли він закінчився, вона відпустила мене – бо таки сильно тримала. Не відразу і не легко. Прощання було болючим, але остаточним, як завжди це буває з речами справжніми.

Зараз ця книга вже в минулому. І найбільше я це відчуваю, коли, спровокована проханнями приятелів подарувати їм «мій» «Хозарський словник», заходжую до крамниці – традиційно, на Академічну... і як зовсім стороння людина купую екземпляр чи два.

– Вам який примірник, жіночий чи чоловічий? – запитує жінка-продавець.

І часом я прошу поради – а який краший?

Останні крапки в цій довгій історії моєї хворобливої пристрасті розставила зустріч з метром. Живий класик виявився невисокого зросту і до незвичного прямої постави. І тут те ж саме – подумала я досвідчено – схрещення математики і емоцій. Про що думав Павич, невідомо. Але напевно не про «Хозарський словник». Для нас обох ця книга була в минулому – про неї ми навіть не згадали. Та зустріч була означена іншою темою. Зрештою, тою темою було просякнуте навіть белградське повітря цього літа. Підпис на книзі, подарованій Павичем, закінчувався словами: «Белград, літо після війни 1999 року». Але це – тема іншої розмови. Це не стосується того, як я перекладала «Хозарський словник», і писати про це потрібно не тут.

А про переклад – все.

Востаннє наслідуючи тут Павича, який використує одні й ті ж сюжети декілька разів, я ще раз звертаюся до мотиву вічного й традиційного, вже використуваного принагідно мною, але й далі актуального.

Я дякую.

Я дякую Тобі, Львово, за досконалу гармонію сплетіння Твоїх вулиць і дворів, пристанищ для народження мрій. Я дякую Тобі за з'яву в одному з тих дворів під іменем «Жовтневий проїзд», яка на початку

НАТАЛІЯ

ДУЛЬНЄВА

СПРАВЕДЛИВІСТЬ СУПРОТИ МІФОЛОГІЇ,

або

ТРИБУНАЛ ЗАДЛЯ МАЙБУТНЬОГО

ОЛЬГА
РОСЬ
І ЗРОБИВ Я
ТЕ, ЩО ЗРОБИВ

90-х щоденно вихлюпувала у світ із сотню запаморочливих ідей – одна їх половина закінчувала своє існування тут же, в горнятках із кавою, інша ж вирушала в мандри. Серед тих інших й ідея українського перекладу «Хозарського словника».

Я дякую першій складовій львівського поетичного об'єднання ЛУГОСАД – отому ЛУ, яке означає Івана Лучука, котрий в історії з перекладом «Хозарського словника» виконував роль організаційного начала і менеджера цієї розтягнутої в часі акції.

Я дякую видавництву «Класика», яке нову серію своїх видань розпочало, на велику мою втіху, саме з «Хозарського словника».

Я дякую Музееві книги за толерантність і за вміння зберігати таємниці.

Я вдячна всім своїм друзям за допомогу інтелектуальну, фізичну і моральну – вона завжди була доречною.

Я безмежно вдячна своїм батькам і дітям – без них усе було б інакшим. Без них інакшим був би і цей переклад.

Інше ж – для інших. Втім, це вже знову Павич.

Себто, його «Хозарський словник», у передмові до якого говориться: «з цієї книги, як із дзеркала, кожен читач візьме собі рівно стільки, скільки у нього і вкла-

де, бо... з істини не можна вийняти більшого, ніж у неї покладеш. Зрештою, – чим більше шукаєш, тим більше й знаходиш; ото ж, щасливому дослідникові... відкриється усе... А інше – для інших...»

Ледь не забула – що ж там зі славою перекладача світового бестселера?

Так, я відчула її. Одного разу.

І мене не зможуть обдурити навіть оминанням цієї теми – теми праці перекладача – нашою літературною критикою; нехай вона, вкотре оспівуючи книжку, звично не помічає, що читає її все ж українською мовою – мене утішить інше.

На одній нещодавній львівській вечірці музика поєднала мене в танці з Особою Чоловічої Статі. Модна група грала «на живо» модну музику, під яку ми модно танцювали. Проте мій танцювальний настрій наповнився якісно іншим, глибинним змістом, коли партнер мій раптом розкотисто промовив: «Не можу повірити – я танцюю з перекладачем «Хозарського словника!»

І слава тягарем впала на мої тендітні плечі.

Справедливість не анонімна, вона має ім'я та адресу **Бертольд Брехт**

Схоже, країнам, розташованим на території колишньої Югославії, пощастило з навалюю міфології. Особливо міфології на тему цивілізаційного конфлікту. Може тому й літератури їхні переповнені «чорним магічним реалізмом». Політичні, історичні, культурологічні міфи настільки переплутані, що важко відрізнити світ життєвих реалій від світу фантомів. Тоді ці міфи стають не просто текстом у контексті існування, а текстом вироку.

Один з найпопулярніших міфів, який стимулює міркування оглядачів сучасності – конфлікт «мусульманської» та «християнської» цивілізації у Югославії. Термінологія Шпенглера часів «Присмерку Європи» надає югославським конфліктам присмаку «зачарованого кола», у якому заглинаються істини про страждання звичайних людей. Сучасна «колишня Югославія» дає безліч моторошних прикладів такого мислення, але, на жаль, немає ані місця, ані часу, щоб детально проаналізувати цю ситуацію, отже, зупинюся на короткому огляді двох проблем-ідолів, у яких втілюлися міфологічно-цивілізаційні суперечки нашого часу – Боснії-Герцеговини та Косова.

Війна у Боснії вперше була сприйнята як символ «неперборного конфлікту двох культур». Та жахливі подробиці впливу теорії «культурного конфлікту» на масові вбивства стали відомі лише після того, як розпочав роботу Міжнародний Трибунал по розслідуванню злочинів проти людства у колишній Югославії. Саме під час роботи Трибуналу з'ясувалося, що ця цивілізаційна міфологія у політичній формі пронизує увесь конфлікт. Недарма американська

журналістка Тіна Розенберг писала, що важко собі уявити, як на Нюрнберзькому процесі адвокат підсудних використовував би тезу нацистської пропаганди про те, що євреї мали бути знищені, позаяк загрожували існуванню німців. Проте захисник одного із звинувачених Трибуналом сербів без будь-яких докорів сумління використав югославський варіант цього міфу. Того самого міфу, який і досі не втрачає популярності серед боснійських і югославських сербів: «Мусульмани збираються вчинити з сербами те, що вони зробили з вірменами у 1915 р. Ви повинні підготуватися і захистити себе».

Занадто часто представники усіх воюючих сторін (а було їх не дві, а три, — православна (сербі), мусульманська (боснійці) і католицька (хорвати) — звинувачували Трибунал у несправедливості. Кожна з них практикувала колективну віктимізацію (колективне звинувачення цілої етнічної групи) і в такий спосіб утверджували власне розуміння правди та історії. Претензії до Трибуналу ґрунтувалися на тому, що кількість звинувачених Трибуналом осіб однієї нації набагато перевищує представників двох інших. Але інша, четверта правда, полягає в тому, що Трибунал не карає якусь із сторін за скоєні жорстокості гамузом, а є незалежним міжнародним судом, який розглядає справи окремих осіб, звинувачених у найважчих злочинах, і має повноваження доводити або їхню вину, або невинність. У випадку політичних лідерів трьох сторін міфологічна фразеологія колективної вини дозволяє підозрюваним і далі залишатися на волі, користуватися владою і впливом.

Те, що сталося у Боснії, не було відкриттям, принаймні міжнародному співтовариству було добре відомо, що від-

СЕРГІЙ КОВАЛЬОВ ВИПРОБУВАННЯ БАЛКАНАМИ

бувалося під час конфліктів у колишній Югославії, і де перебувають підозрювані у злочинах. Верховний Представник ООН, відповідальний за втілення у життя мирних угод по Боснії-Герцеговині, заявляв, що про місцезнаходження осіб, звинувачених Трибуналом, прекрасно відомо. Багато з них і не думають переховуватися, вони сплять спокійно, посідаючи впливові посади, у тому числі в поліції, саме у тих місцевостях, де коїлися злочини. Як до цього ставляться місцеві жителі? Багато сербів, скажімо, переконані, що геноциду боснійських мусульман не було, а якщо і був, то його можна виправдати. Виправдання і вибачення порушень прав людини, які сталися у Боснії, типові для працівників сучасних просербських пропагандистських теле і радіо програм або представників місцевої сербської влади: «Напишіть про 11 000 сербських дітей, вбитих у концтаборі під час Другої світової війни, може тоді Ви глибше зрозумієте, що відбувалося тут у 1994-1995 рр.».

Серби дійсно часто ставали жертвами, навіть у нашому столітті. Саме на території Боснії під час Другої світової війни діяли найактивніші угруповання сербських партизанів, і саме тут хорвати-нацисти за участю німецької армії вбивали, депортували або примусово наворачтали на католицтво сербів. Тут знаходилися найгірші у колишній Югославії концтабори, де відбувалися масові вбивства сербів, у тому числі дітей, як-от у концтаборі Ясеновац. Сьогодні більшість сербів виправдовують події 1992 подіями 1942. Психоз навколо подій Другої Світової війни підігрівало ТБ, яке є невід'ємною компонентою усіх сучасних масових убивств. Фотографії мертвих сербських дітей демонстрували по ТБ з відповідними коментарями, викликаючи іс-

терію. ТБ не казало сербам: іди і вбий сусіда. Досить було сказати: твій сусід чигає на тебе, як це вже було...

Хто може тепер спати спокійно у колишній Югославії? Жертви, яким вдалося вижити, або їхні родичі, які знають, що винні у насильствах розгулюють на волі? Міжнародні стабілізаційні сили, які несуть службу у Боснії-Герцеговині і щоденно патрулюють регіони, де спокійно живуть люди, звинувачені у геноциді, злочинах проти людства та порушеннях гуманітарного права? Міжнародна спільнота, яка знає — якщо справедливості не буде досягнуто, історія засудить її саму? На жаль, найкраще сплять саме ті, хто скоїв ці злочини, знаючи, що їхні політичні лідери захистять їх, а міжнародне співтовариство не втручатиметься.

Масові вбивства, згвалтування й тортури у таборах Боснії-Герцеговини були складовою сербської політики — налякані розпадом югославської держави та створенням країн, де серби могли б опинитися у меншості, сербські лідери вирішили об'єднати території з сербським населенням. Стратегія полягала у дробленні цих країн на шматки, створенні незалежних територій з перевагою сербського населення та приєднанні їх до Сербії. Для завершення цього плану бракувало лише однієї деталі — виселення або знищення усіх місцевих хорватів та мусульман.

Починаючи з 1991 р. серби Північної Боснії під керівництвом Сербської демократичної партії (СДП) Радована Караджича почали створювати паралельні структури влади та власну армію, яка стала контролювати регіон. Запрацювала пропагандистська машина, яка переконувала сербів у тому, що «фундаменталісти» (як називали боснійських мусульман) планують другий геноцид сербів. У

НАТАЛЯ
ДУЛЬНЄВА
СПРАВЕДЛИВІСТЬ
СУПРОТИ
МІФОЛОГІЇ...

Сучасна балканська війна, схоже, сприймається європейською громадськістю – і то не найгіршою її частиною – як війна за праве діло. В уяві сьгоднішніх європейців Мілошевич – це сучасний Гітлер, Відтак НАТО ототожнюють із антифашистською коаліцією періоду Другої світової війни.

З першою частиною цього твердження мені не хочеться дискутувати. Так, воно містить певні перебільшення й перебір, але етнічні чистки в Косово, супроводжувані беспрецедентно жорстокими кривавими розправами над албанським населенням, дійсно, недалеко втекли від геноциду.

Тому зовні бездоганна критика дій НАТО в Югославії з позицій т.зв. міжнародного права не витримує, як на мене, контркритики. Ми забуваємо, що право – не самоціль і не релігійна догма, а всього лиш дорога до справедливості й безпеки. Ми забуваємо, що норми права лише тоді чогось варті, коли вони забезпечують права, свободу й гідність людини. Ми забуваємо, що світовий правопорядок, яким він склався після Другої світової війни, був засно-

ваний у Нюрнберзі, під час одного з формально найбеззаконніших за своєю початковою легітимністю, а однак, всупереч цьому, одного з найсправедливіших за його правовою суттю судових процесів у історії.

До речі, щодо прав. **Чи має права Слободан Мілошевич?** Так, певна річ. І перше з-поміж цих прав – його право на безсторонній міжнародний суд і на захист кращих адвокатів Європи. **Чи має права сербський народ?** Безумовно і поза усяким сумнівом. І головне його право – на цивільний опір режимові, який ганьбить ім'я та честь країни. А відтак – право на гідний уряд, обраний народом і працюючий в ім'я народу. Будемо сподіватися, що рано чи пізно серби скористаються своїм правом на демократію. **Чи мають права косовські албанці?** Я б і пальцем не поворухнув, якщо б вони відстоювали своє «право на самовизначення» – історично «виправдану» і таку неоднозначну ідею, запроваджену в міжнародні стосунки на початку століття настільки різними політиками, як Ленін і президент Вілсон. Ріки крові пролились во ім'я цього «права» – але чи

кожному місті Боснії, яке перебувало під владою СДП, виник так званий Кризовий Штаб, до якого входили партійні лідери, військове і поліцейське керівництво. Від квітня-травня 1992 р. мусульман та хорватів почали заганяти у концтабори.

У Фоча, містечку на півдні Боснії-Герцеговини, від квітня 1992 р. збройні сили Югославської Народної Армії (ЮНА) та боснійських сербів, почали арештовувати боснійських хорватів та мусульман. Чоловіків забирали до в'язниці, після чого сотні людей «зникали» — очевидно, були розстріляні. Жінок та дівчат забирали до спеціальних приміщень, де їх гвалтували та змушували надавати сексуальні послуги. Одне з таких місць, де жінок і дітей утримували в нелюдських умовах, — «Партизанський Палац Спорту». Згідно із свідченнями очевидців, затриманих жінок щоночі забирали звідти для «розваг». Ба більше, жінкам та дівчатам, покаліченим внаслідок гвалтування чи побиття, не надавали жодної допомоги, відмовляли у санітарних умовах, лише давали трохи їжі. Двоє жінок померли після побоїв. 12-річна дівчинка, ув'язнена у Палаці Спорту у серпні 1992 р., розповіла, що її гвалтували 10 разів, а маму — двічі. Трибунал видав ордер на арешт 8 осіб, звинувачених у систематичних згвалтуваннях жінок, яких утримували в ув'язненні упродовж 6 місяців та змушували до сексуальних послуг. Згідно із звинуваченням «примусові сексуальні стосунки ... є елементом злочинів проти людства, порушенням гуманітарного права і Женевських конвенцій».

На початку травня 1992 р. у місті Брчко Югославська Народна Армія та угруповання боснійських сербів неодноразово арештовували тисячі боснійців та боснійських

хорватів і відправляли їх до концтаборів. Концтабори були розташовані на території поліцейських дільниць, деяких заводів та фабрик. У цих таборах сотні людей були вбиті. Жінок та чоловіків гвалтували або змушували до примусових статевих стосунків, іноді на трупах тих, кого тільки-но розстріляли. Згідно із висновками Трибуналу, ці та інші злочини чинилися з метою «зруйнувати та знищити боснійських мусульман як національну, етнічну та релігійну групу». Один із вбивць, який називав себе «серб Адольф», заявляв, що він спеціально прибув до Брчко, щоб вбивати мусульман, і нерідко хизувався перед в'язнями кількістю вбитих ним власноручно.

У 1992-93 рр. збройні сили боснійських хорватів неодноразово атакували цивільне мусульманське населення міст та селищ регіону Долина Лашва у центральній Боснії. Найвідомішим стало масове вбивство сотень боснійців у містечку Ахмічі та навколишніх селах 16 квітня 1993 р. Після цих подій англійський підрозділ військ ООН витягнув сім мертвих тіл з руїн одного з будинків. Двох із них — чоловіка та хлопчика — застрелили на сходах при вході в будинок. Тіла жінки та чотирьох дітей були всередині будинку: ще живими їх поклали одне на одного. Ця родина — лише один приклад серед сотень жертв з Ахмічі.

Жінка-свідок Бехія Ахміч розповідає: «Вони увірвались до будинку вранці і вивели усіх чоловіків на двір. Ми дивилися кризь шпарину у вікні і бачили, як солдати у чорній уніформі виносять речі з палаючих будинків: телевізори, магнітофони ... З усіх сторін стріляли, діти плакали. Ми вибігли з хати, коли вона запалала. Я побачила сусідів (хорватів за національністю)... і спитала їх, де мої рідні. Вони

став хто-небудь щасливішим там, де воно здійснилось? Однак зараз нехтується інше право албанців – їхнє право на життя й на національне існування.

А однак я зовсім не солідаризуюся з діями НАТО. Я розумію, що лідери Заходу приймали рішення у ситуації крайньої потреби, в умовах гострого дефіциту можливостей і часу. Але це зовсім не звільняє їх від необхідності діяти розумно та грамотно. Ні того, ні другого, на жаль, не спостерігається. Здається, зараз західна громадськість почала усвідомлювати не очевидний спершу факт: війна, покликана нібито порятувати косівських албанців від знищення, призвела до найбільшої у новітній історії Європи гуманітарної катастрофи, жертвами якої стали, у тому числі, ті ж албанці...

Якщо покликатися лише на вищезгадані цілі натовського втручання, то недалекоглядність Заходу непояснима. Але вона, на жаль, доволі легко пояснюється, якщо припустити, що пріоритет і в політиці, і в громадській думці віддається іншій меті, також публічно проголошеній: «покарати Мілошевича». Ніхто не заперечує,

сербський президент і справді заслуговує покарання – вельми ймовірно, що й карного. Але, хоча терориста, котрий захопив заложників, визнають злочинцем, протитерористична операція, першочерговим завданням якої проголошується не порятунок заложників, а покарання терориста, – аморальна. І загалом, покищо покараний не Слободан Мілошевич, а його піддани: і серби, і албанці.

Поза тим: чи морально проголошувати готовність захищати права людини у будь-якій частині земної кулі будь-якими засобами, включно із воєнним втручанням, якщо на ділі ця готовність, зазвичай, застрягає у ситі безколическої кількості застережень? Досі Захід не втручався у тибетські справи – тому що Китай надто великий і сильний; у чеченську бойню – тому, що боявся підірвати позиції Єльцина; у винищення курдів – тому що Туреччина є його стратегічним союзником; у кампучійське та угандійське пекло – бо ці країни далеко і, загалом, не надто важливі для Заходу.

Як би не називати цей підхід, «реальною політикою» чи «політикою подвійних стандар-

сказали: «Вони он там. Лежать. Все в порядку.» Вони засміялися і пішли. А усі мої рідні лежали на землі, стікаючи кров'ю, вбиті».

Поза тим, хорвати арештовували боснійців і відправляли їх до концтаборів, де розстрілювали, катували, били до смерті, знущалися. Будинки і майно жертв були знищені.

На початку військових дій у Боснії-Герцеговині, поблизу містечка Босанські Шамач збройні сили боснійських сербів заарештували та ув'язнили у концтаборах декілька сот хорватів, боснійців і навіть сербів, серед яких були відомі науковці, політичні діячі та релігійні лідери. Ув'язнених жорстоко били залізними прутами та арматурою. Серед людей, які зазнали побиття, був хорват і римо-католицький священник Йозо Пушкаріч. Один з колишніх в'язнів табору Црквіна розповідав журналістам: «Найжахливішою була ніч з 7 на 8 травня 1992 р., коли сербський спецзагін розстріляв у Црквіні (3 км від Босанського Шамача) близько 40 осіб. Нас примусили вишикуватися шерогою. Якийсь військовий проходив повз нас із ліхтарем і світив кожному в обличчя, а другий чоловік поряд з ним обирав жертву, яку спочатку вдаряв по голові прикладом, а потім стріляв у неї. Люди корчилися в агонії на підлозі, залитій кров'ю. Коли він дійшов до кінця шероги, наказав тим, хто залишився у живих, вишикуватися біля протилежної стіни. Потім знову почав обирати жертву. Цього разу він у кожного питав ім'я та професію, і, зробивши вибір, відкривав вогонь».

Трибунал звинуватив у скоєнні тортур, вбивств та інших злочинів проти людства у Босанському Шамачі шість осіб. У 1991 р. у цьому регіоні проживало близько 17.000 осіб несербської національності; у 1995 їх залишилося тільки

500. Усі звинувачені залишилися на волі.

Одним з найстрашніших таборів під час війни у колишній Югославії був концтабір Омарска поблизу Прієднора. З 74 звинувачених Трибуналом осіб, 32 звинувачення пов'язані з геноцидом в Омарска. За декілька місяців там загинуло близько 2000 людей. Їх примушували вмирати голодною смертю, жити серед власних випорожнень, місяцями перебувати по декілька сотень у камерах так, що ніхто не міг ані лягти, ані сісти. Відомих у місті мусульман та хорватів відводили до спеціального «Білого Дому», який був місцем особливих тортур. Жінок регулярно гвалтували; тих, кого вважали порушниками режиму, розпилювали на шматки циркулярною пилою або спалювали живцем.

Доки особи, звинувачені Трибуналом, мають владу, доки вони перебувають на волі, їхня присутність заважатиме повернутися до країни біженцям, негативно впливатиме на мирний процес, а хід національного примирення у колишній Югославії гальмуватиметься. Колишні жахи починають повторюватися внаслідок безкарності і жадоби помсти, і це дуже добре видно на прикладах залякування та вбивств людей, які належать до етнічних меншин і повертаються у місцевості, де вони жили перед війною. Ось перелік подій лише 1998 р.: у Дрварі — на території, контрольованій хорватами, боснійські хорвати вбили двох літніх сербів; у відповідь — напад боснійських сербів на католицьку месу, де були присутні близько 30 боснійських хорватів та поранення кардинала; у відповідь – демонстрація хорватів, які протестували проти повернення боснійських сербів до міста, палили та нищили їхні будинки... Хорвати нападали на боснійських мусульман, які поверталися до

тів», але якщо його регулярно застосовували на практиці, то важко повірити у ваш «світло-окий» ідеалізм у даному випадку.

Так, сучасний світовий лад вкрай недосконалий, і блискуча ілюстрація тому — очевидна безпорадність тієї наднаціональної організації, яка, власне покликана розв'язувати кризи, подібні до косівської, — ООН. І це не означає, що можна сидіти склавши руки і дивитися, як ллється кров на Балканах.

Звичайно, насамперед необхідно завершити війну. При цьому, можливо варто навіть у дечому піти назустріч Югославії. Скажімо, чи так уже принципове питання про склад миротворчих військ у Косові? Адже головне, усе-таки, полягає в тому, щоб ці сили були достатньо ефективними для забезпечення безпечного повернення біженців і підтримання правопорядку в краї.

Однак після всього, що трапилося, цього мало. Світовий лад, який існував до початку бомбардувань, був створений державами-пеможицями наприкінці Другої світової війни. Але іще на початку війни Черчилл і Рузвелт

проголосили Атлантичну хартію, в якій визначили мету союзників: побудова нового, справедливого миру, де не буде місця ні загарбницьким війнам, ні геноцидові. Саме після цього війна з нацизмом стала по-справжньому справедливою війною.

Країнам Заходу належало б оголосити про свій намір повчитися на югославській кризі та розпочати спорудження нового міжнародного правопорядку, здатного більш ефективно, ніж раніше, захищати мир і права людини. Правопорядку, який не залишає можливостей ані для подвійних стандартів у політиці, ані для національних егоїзмів, ані для сваволі сильних.

Така «декларация про наміри», підкріплена реальними кроками, надала б цілком нового сенсу тому, що відбувається. І, можливо, знову воскресла би стара надія на те, що жертви не будуть даремними.

(Российский вестник «Международной Амнистии», 1999/14)

Переклав Андріс Вишняускас

177

СЕРГІЙ
КОВАЛЬОВ
ВИПРОБУВАННЯ
БАЛКАНАМИ

Столаца, та нищили їхні будинки, боснійські мусульмани у Велика Буковіца та Добожі підкладали вибухівку під будинки, куди поверталися хорвати, завдавши важких поранень мирним людям. Місцеві уряди усіх колишніх воюючих сторін закривають очі на злочини, а злочинці, звинувачені Трибуналом, залишаються власниками кафе і крамниць, працюють у соціальній службі та муніципалітетах, силових структурах та в'язницях. Невинні ж гинуть, живучи у страху перед повторенням шокуючих жахів. Міжнародна спільнота повинна вжити заходів для притягнення винних до відповідальності, заарештувавши їх негайно!

У XIII-XV століттях Боснія також була поділена на три цивілізаційних регіони. Цей розподіл був зумовлений релігійними причинами, які у той час відігравали найвищу роль у самоідентифікації соціальної групи. Але розподіл був трохи іншим — православні серби, католики-хорвати і боснійці — прихильники так званої Босанської церкви (боснійська версія катарського дуалізму, який лише у Боснії на короткий час зміг стати державною релігією і зазнав переслідувань і з боку православних, і католиків.) Турецька навала XV століття поставила перед усіма вибір, і боснійці добровільно на вернулися на мусульманство, аби тільки не належати до конфесії своїх переслідувачів. Так виникли боснійські мусульмани. Конфлікт цивілізацій на ділі обернувся конфліктом інтерпретацій і проблемою свободи сумління. Зате нині «мусульманським фундаменталізмом» боснійців дехто виправдовує певні геополітичні інтереси та байдужість до прав людини, а небажання втручатися і захищати невинних — «нерозв'язними екзистенційними суперечностями культур».

Якби міжнародні Стабілізаційні Сили у Боснії-Герцеговині достатньо співпрацювали з Трибуналом та заарештовували підозрюваних, а не ухилялися від їхнього арешту, щоб «зайвий раз не псувати стосунків із місцевим населенням», можливо, діяльність Трибуналу стала б попередженням для сербських лідерів, а трагедії Косова вдалося б запобігти.

Міфологія Косова базується на подібному до боснійської міфології ґрунті. Це міфологія «належності до колиски». Магічні слова «Косово поле» та середньовічні святині для сербів, «П'ємонт албанської держави» для албанців — ось що таке провінція Косово. Цей історичний вузол не можна було розв'язати раніше, тим більше не можна розв'язати його зараз, хібащо магія цих слів втратила б силу для пересічних людей. Але зараз мова не лише про магію, але й про її наслідки для цих людей.

У лютому 1998 р. у селі Лікошане (центр провінції Косово) сербська поліція розстріляла 10 осіб, які належали до албанської родини Ахметі. На стіні будинку, де жила ця родина, залишили напис: «Так буде з кожним».

Жорстокість та обіцянки ще більшої жорстокості були звичною компонентою щоденного життя у Косово, принаймні з 1975 р. Теперішня катастрофа — прямий наслідок постійних та масових порушень прав етнічних албанців Косова югославським і сербським урядами, на які міжнародне співтовариство не бажало звертати увагу.

Нинішня криза була започаткована у 1989 році, коли серби скасували автономію Косова. Розпочалися щоденні обшуки сербською поліцією будинків етнічних албанців під приводом пошуку нелегальної зброї, а відтак — побиття,

ДОКУМЕНТИ СВІТОВОГО ПРАВОВАХИСНОГО РУХУ ЩОДО КОСОВА

тортури й знущання над заарештованими у поліцейських дільницях, особливо якщо затримані брали участь у демонстраціях протесту, або були запідозрені у зв'язках із «паралельним» громадянським суспільством, заснованим албанською громадою на початку 1990-х років. Серед жертв, у тому числі померлих під час тортур, або застрелених поліцією при розгоні демонстрацій, були політичні активісти, журналісти, правозахисники та студенти. Сотні албанців знаходилися у в'язницях за те, що насмілилися скористатися свободою слова чи зборів. Частина з них були політичними активістами, але траплялися й викладачі, котрі вели заняття для студентів забороненою албанською мовою і яких заарештували за «незаконні збори». Серед ув'язнених були робітники, що страйкували, та люди, у яких знаходили журнали чи магнітофонні записи албанською мовою. Звинуваченим у політичних «злочинах» албанцям відмовляли у справедливих судах. Підозрюваних тримали під вартою без доступу до адвокатів, родичів чи лікарів, катували, знущалися, щоб вибити свідчення проти них самих чи інших людей. Якщо це вдавалося, суд на підставі цих свідчень давав строки ув'язнення на максимальний термін. До 1996 р. найпопулярнішим серед косовських албанців був мирний демократичний рух, але у 1996 р. виникла Армія Визволення Косова — збройне угруповання етнічних албанців, яке після розпочатої урядом Югославії широкомасштабної військової операції у Косово у березні 1998 р. почало вбивати, знущатися, виганяти з домів та викрадати сербів і тих албанців, яких вважали «лояльними» до уряду. Саме вони витіснили усі політичні сили з арени Косова.

Натомість Югославська армія відповідальна за вбивства у 1998 — на початку 1999 рр. сотень цивільних албанців. Назви деяких косовських селищ стали відомі усьому світові: Лікошане та Чірез (1 березня 1998 р., вбито 26 албанців, серед них діти і вагітні жінки), Донї Преказ (5/6 березня 1998 р., розстріляно 54 албанці, серед них 12 жінок та 11 дітей), Льюбеніц (25 травня 1998, розстріляно 8 чоловіків), Нові Поклек (31 травня 1998, «зникло» 8 чоловіків, 2 розстріляні), Ораховац (липень 1998, невідома кількість цивільних осіб убито), Горне Обрінье (26 вересня 1998, убиті 8 членів однієї родини, в т.ч. 16 жінок і дітей), Рачак (15 січня 1999, 45 албанців розстріляні після знущань). Як правило, такі операції починалися після збройних нападів (реальних чи уявних) албанців на сербську поліцію, після чого розпочалася каральна експедиція. Спершу селище обстрілювала артилерія, а потім туди входили спеціальні поліцейські загони. У деяких селах чоловіків відокремлювали від жінок і дітей, знущалися з них, а потім розстрілювали. У деяких селекцію не проводили. Внаслідок цих операцій вже у жовтні 1998 р. бл. 300 000 косовських албанців стали біженцями.

Після невдалих спроб досягти політичної угоди між урядом Югославії та представниками косоварів у березні 1999 та початку повітряних нальотів НАТО з 24 березня 1999 р., ситуація у провінції різко погіршилася. Сили безпеки Югославії під приводом «визвольної війни» почали вбивати, ґвалтувати, спалювати будинки албанців, примушуючи тим чи іншим чином сотні тисяч людей втікати з місцевостей, де вони жили. Кількість біженців досягла наприкінці травня 1999 р. 845 000. Біженці, яким пощастило ді-

НАТАЛЯ
ДУЛЬНЄВА
СПРАВЕДЛИВІСТЬ
СУПРОТИ
МІФОЛОГІЇ...

ЗВЕРТАННЯ СЕРБСЬКИХ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Глибоко вражені бомбардуваннями НАТО й виселенням косовських албанців, ми, представники неурядових організацій Сербії, вимагаємо, аби усі відповідальні за цю трагедію сторони повернулися за стіл переговорів. Наймогутніші держави світу вбивають людей і руйнують не лише військові, але й цивільні об'єкти. У той же час сотні тисяч мешканців Косова змушені покинути свої домівки через бомбардування, операції сербської поліції та Армії Визволення Косова. Це — рух у напрямку до світової катастрофи; мирний процес у Косові, який ми підтримували упродовж останніх років, сьогодні зупинився.

Наша робота у сфері демократизації, розвитку громадянського суспільства та включення колишньої Югославії до європейських структур завжди натрапляла на опір існуючого в Сербії режиму. Ми завжди протестували проти порушення прав косовських албанців і вимагали автономії для Косова. Неурядові організації сербів та албанців усі роки конфлікту працювали разом і намагалися підтримувати мирний процес. Інтервенція НАТО перекреслила усі результати нашої праці.

Неурядові організації Сербії вимагають негайного

припинення бомбардувань, продовження мирних переговорів під наглядом ООН, розподілу обов'язків у цих переговорах між ЕС та Росією, припинення етнічних чисток і повернення біженців у Косово, підтримки мирних ініціатив Чорногорії, припинення інформаційної війни поміж сербськими та міжнародними ЗМІ, об'єктивного висвітлення подій у Сербії у пресі.

Гельсинський комітет захисту прав людини у Сербії, Асоціація громадян за демократію, соціальну справедливість та на підтримку вибори, Студентська спілка Сербії, Профспілка «Незалежність», «Громадянська ініціатива», «Група 484», «Жінки в чорному проти війни», «Адвокати за права людини»

6 квітня 1999

ЗАЯВА ВИКОНАВЧОГО КОМІТЕТУ МІЖНАРОДНОЇ ГЕЛЬСИНСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ

Поки країни великої вісімки намагаються знайти прийнятний і для НАТО, і для сербського уряду спосіб припинити конфлікт у Югославії, косівські албанці зазнають масованого геноциду. Вояки й агенти

179

статися Албанії чи Македонії, докладно розповідали світові про те, що вони пережили. Причому, втекти переважно вдавалося жінкам та дітям, а також людям похилого віку. Біженці часто свідчили, що поліція, військові чи збройні сербські формування зупиняли їх на шляху втечі та забирали із собою чоловіків. Їхня доля і досі залишається невідомою. Лише у районі Дреніца від 150 до 200 цивільних албанців були, ймовірно, розстріляні сербськими вояками в останні дні березня 1999 р.

Зі іншого боку, повітряні війська НАТО також порушували міжнародне гуманітарне право і далеко не завжди відрізняли цивільних від військових. 23 квітня 1999 р. та 7 травня 1999 р. літаки НАТО атакували державну телестанцію у Белграді та центральну площу містечка Ніш, неподалік від якої знаходилася звичайна лікарня. В обидвох випадках загинуло до 30 мирних людей. 1 травня 1999 р. військові літаки НАТО посеред білого дня розбомбили міст поблизу міста Люзане, по якому їхав автобус із пасажирами, внаслідок чого загинуло 23 осіб, а 30/31 травня 1999 р. у подібному інциденті у Варваріні (центральна Сербія) загинуло 28 осіб. На жаль, ці та багато інших інцидентів ще раз довели, що пріоритетом НАТО є безпека власних пілотів, а не мирних жителів.

Під приводом «визвольної війни» у самій Югославії десятки албанців, звинувачених у «підтримці терористів», та сербських журналістів, які висловлювали погляди, протилежні настроям уряду, правозахисників та відмовників від військової служби потрапили за ґрати через «військовий стан», але не виїшли звідти, коли цей стан було скасовано.

Трагедія Косова стала викликом самій ідеї прав людини

і нагадуванням світові про те, що масові вбивства та «етнічні чистки» можуть мати місце де завгодно, навіть наприкінці ХХ століття, незважаючи на міжнародну правову систему, яка склалася за останні 50 років.

Мирні угоди по Косово, досягнуті у червні 1999 р., не вирішили проблем, а лише перевели їх в інше русло, бо за основу втілення мирних угод жодна сторона — ані Сербія, ані НАТО, ані АВК, не поклала довгострокову програму дотримання прав людини, а лише частково вдовільнили тимчасові політичні інтереси, і кожен поїхав у свій бік, керуючись власним міфом — хто про майбутнє Європи, хто про незалежне Косово, а хто про Велику Сербію. Першим наслідком цієї політики стали події 19 червня 1999 р., коли англійські та французькі військові відмовилися захищати сербських селян у Гресе (10 кілометрів від столиці Косова Приштини) від пограбування та спалення їхніх будинків албанцями. Маючи усі необхідні засоби для втручання, військові просто стояли і дивилися на те, що відбувається, аби, як опісля заявив англійський командувач, «гарантувати персональну безпеку власних військ». Відтоді права людини у Косово порушують щодня і самі албанці, і представники національних та етнічних меншин. Діяльність кримінальних угруповань у Косово, особливо тих, які викрадають та продають жінок, досягла небачених розмірів. Від червня 1999 р., коли ЮНА вийшла з Косова, принаймні 348 осіб були вбиті під час міжетнічних конфліктів, причому 38% склали албанці, а 35% — серби. Кількість вбитих сербів зараз вкрай загрозлива, адже вони складають лише 5% населення Косова. Від жовтня 1999 р. різко зростає кількість вбивств та залякувань пред-

спецслужб Мілошевича щодня вбивають, гвалтують, калічать і депортують цивільне населення провінції.

Виконавчий комітет Міжнародної Гельсинської Федерації (МГФ), який перебуває у Відні та об'єднує 39 Гельсинських комітетів й правозахисних організацій Північної Америки, Європи й колишнього СРСР, вважає, що порятунок цих людей є найважливішим обов'язком Сполучених Штатів Америки та їхніх європейських і російських партнерів. Незважаючи на те, що тактика країн-союзників не осягнула цієї мети, МГФ твердо переконана, що не НАТО є головним винуватцем трагедії, яка сталася. Прорахунки НАТО аж ніяк не применшують позитивних якостей принципу гуманітарного втручання.

Принцип гуманітарного втручання мусить здобути підтримку і бути втіленим у життя. Всі необхідні, прийнятні й доступні засоби, включно із введенням збройних сил задля захисту косівських албанців, необхідно терміново застосувати, аби запобігти подальшим звірствам й етнічним чисткам, врятувати албанців, які залишаються у Косові під сербським гнітом, і створити умови для безпечного повернення депортованих громадян.

Гуманітарні військові операції не можуть бути проведені без ризику. Сумна доля багатьох албанців — так само, як і багатьох сербів — свідчить про те,

що той ризик, якого вдалося уникнути військовим силам НАТО, відтак судився цивільному населенню, невинним жертвам. Міжнародна спільнота зобов'язана покласти край звірствам проти албанського народу в Косові та створити умови, за яких усі етнічні групи втішатимуться повнотою громадянських прав, гарантованих міжнародним законодавством.

Міжнародна спільнота також повинна надати підтримку урядові Чорногорії у його опорі дестабілюючим діям сербського керівництва.

МГФ вкрай скептично ставиться до можливості оборудки із режимом Мілошевича. Внаслідок такої оборудки існуючий уряд так і затримається при владі, а тисячі косівських албанців не зможуть повернутися із вигнання. Подібна оборудка легітимізує тактику геноциду, здійснюваного сербським урядом, та створить прецедент для інших урядів, які намагаються придушити етнічні громади.

Ми переконані, що злочини сербського режиму проти людства неприпустимі. Винуватці злочинів повинні постати перед Міжнародним судом в Гаазі та зазнати покарання. Якщо вони не хочуть спинитися з власної волі, їх треба спинити.

17 травня 1999

ставників меншин, які трапляються практично щодня. Сербі, роми (цигани), слов'яни-мусульмани та представники народності горані відчувають себе практично беззахисними. Вони позбавлені політичних і громадянських, соціальних і культурних прав, включно з освітою, медичним обслуговуванням та можливістю користуватися рідною мовою. Продовжуються також напади й залякування етнічних албанців, яких вважають нелояльними до АВК. У той же час у Югославії залишаються у в'язницях тисячі етнічних албанців, перевезених із концтабору Смерковніца у Косово до таборів у Сербії, виносять усе нові й нові вирокі за «діяльність, ворожу державі». Останнім несправедливим вироком було засудження до 12 років ув'язнення за «симпатії до АВК» доктора фізичних наук, албанки з Приштини Флори Бровіної, засновниці Ліги Албанських Жінок Косова.

У колишньої Югославії не може бути майбутнього без справедливості та припинення безкарності. Тільки якщо усі, хто чинив і продовжує чинити злочини, будуть названі поіменно і засуджені, зникне підґрунтя для міфів про «винні нації» та «агресивні культури». Тільки тоді зникне підґрунтя для конфліктів і з'явиться підстава для укорінення нової у цьому регіоні культури — культури прав людини. Тільки за цих умов можлива безпека і примирення.

Міжнародний Трибунал по колишній Югославії зобов'язаний розслідувати, звинувачувати та карати винних у злочинах проти людства як у Косові, так і в інших регіонах Югославії. Але уряди світу — і уряд Республіки Югославія разом з будь-якими міжнародними військовими силами — також повинні дотримуватися зобов'язань перед між-

народним правом, розшукувати і заарештовувати звинувачених Трибуналом осіб. Безумовно, ці арешти буде легко провести. Та краще зараз «шокувати» місцеве населення, аніж потім своєю бездіяльністю майбутні покоління. Вони навряд чи зрозуміють, чому міжнародна спільнота перед лицем найважчих злочинів, які мали місце у Європі після II Світової війни, не виконала своєї післявоєнної обіцянки: «Спіть спокійно. Це не повториться».

Якщо б дорога і до Боснії, і до Косова закінчувалася на лаві підсудних, якщо б нарешті був створений постійно діючий міжнародний кримінальний суд, проект якого давно вже дискутується в ООН, то й інші світові лідери замислилися б над тим, яку роль відіграла в Югославії їхня власна політика. Тому метою Трибуналу по колишній Югославії є не лише встановлення справедливості. Трибунал несе на собі ще й моральний тягар, демонструючи, що існують злочини настільки страшні, що цілий світ повинен засудити і покарати їх, незважаючи на міфології, які їх виправдовують. Його рішення повинні вибити ґрунт з-під ніг сліпої міжетнічної ворожнечі, демонструючи на фактах, що відповідатимуть не цілі етнічні групи, а окремі особи. Він має стати засобом поширення толерантності й спростування міфології. Адже саме справедливість, хоча й супроводжувана окупаційними військами, допомогла витіснити на політичний маргінес міфи нацизму та японського імперіалізму. Такого витіснення, звичайно, не сталося б, якщо цьому не допомогли б самі німці та японці, а ще — час. Процес знищення міфології у колишній Югославії теж потребує часу, але він ніколи не буде успішним без зусиль з боку самих сербів, хорватів, боснійців та албанців.

Громадська організація «Незалежний культурологічний часопис «І» є недержавною громадською організацією, що займається проблемами культурології, політології, філософії. Головними напрямками її діяльності є вивчення міжетнічних стосунків, проблем цивілізаційних розломів, формування європейської ідентичності, сучасного політичного дискурсу. З творенням часопису співдіє постійний семінар — «*Діалог над кордонами*», що досліджує проблеми культурного та політичного прикордоння. Водночас організація займається видавничою діяльністю — випуском квартальника «*Незалежний культурологічний часопис «І»*», книг відомих політологів та культурологів України. Тематикою останніх чисел квартальника є проблеми українсько-польських, українсько-єврейських, українсько-російських стосунків, поставстрійського культурно-політичного світу. Керівником організації та редактором часопису є львівський культуролог та політолог Тарас Возняк.

Public organisation «Independent cultural journal I» is a non-governmental public organisation, that works on problems of philosophy, political studies, culture. Main directions of its activities are to study inter-ethnic relations, problems of civilization breaks, formation of European identity, contemporary political discourse. One of activities of the journal is a ongoing seminar on the topic «Dialog over frontiers», that examines cultural and political issues of frontier zones. At the same time the organisation is involved into publishing: it brings out a quarterly «Independent cultural journal I», books of prominent Ukrainian politics and culture researchers. The themes of the latter issues of the journal are problems of Ukrainian-Polish, Ukrainian-Jewish, Ukrainian-Russian relationship, problems of post-Austrian cultural and political world. The leader of the organisation and the chief editor of the journal is Mr. Taras Wozniak, Lviv culture and politologist.

L'Association «La Revue independante culturale «I» est une organisation non-gouvernementale qui traite de themes culturels, politiques, philisophiques. Le domaine essentiel de son activite est l'etude des relations entre ethnies, problemes de «decalages» entre civilisations, formation de l'identite europeenne, discours politique contemporan. La Revue organise le seminaire «Dialogue par dela les frontieres» qui etudie les problemes des frontieres politiques et culturelles. En meme temps, l'association s'occupe de l'edition du trimestriel «La Revue independante culturelle I» ainsi que de livres de personnalities du monde de la culture et de politologues ukrainiens eminents. La thematique des derniers tirages du trimestriel englobe les problemes des relations ukraïno-polonaises, ukraïno-juives, ukraïno-russes ainsi que l'ambiance politique et culturelle postautrichienne. Le President de l'association et le redacteur de la Revue est l'homme de culture et politologue lvivien Tarass Wozniak.

Die Organisation «Unabhaengige Kulturzeitschrift «I» ist nichtstaatlich und oeffentlich; sie behandelt Themen aus Kultur, Politik, Philisophie. Schwehpunkt der Aktivitaeten liegt auf der Erforschung zwischenethnischer Beziehungen, der Probleme der Zivilisationsbrueche, der Entwicklung einer europaeischen Identitaet und eines modernen politischen Diskurses. Weiterhin organisiert die Zeitschrift das Seminar «Gespraech ueber Grenzen», das sich mit den politischen und kulturellen Problemen unterschiedlicher Grenzgebiete beschaeftigt. Die Organisation publiziert als Vierteljahresschrift die «Kulturzeitschrift «I» sowie Buecher von bekannten ukrainischen Politik- und Kulturwissenschaftlern. Die letzten Ausgaben der Vierteljahresschrift waren den Problemen der ukrainisch-polnischen, der ukrainisch-juedischen, der ukrainisch-russischen Beziehungen sowie der post-habsburgischen Welt gewidmet. Leiter der NGO und Chefredakteur der Zeitschrift ist der Lviver Kultur- und Politikwissenschaftler Taras Wozniak.

ПЕРЕЛІК СЕМІНАРІВ ТА
КОНФЕРЕНЦІЙ, ОРГАНІЗОВАНИХ
ГРОМАДСЬКОЮ ОРГАНІЗАЦІЄЮ
«НЕЗАЛЕЖНИЙ КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ
ЧАСОПИС Ї» У РАМКАХ ПРОЕКТУ
«РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ»

СЕМІНАРИ:

1. МОДЕЛІ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ СПІВПРАЦІ.
Т.ВОЗНЯК (ЛЬВІВ, ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФОРУМ)
2. ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ КОНФЛІКТ 1918-1953.
А.ПАВЛИШИН (ЛЬВІВ, МІЖНАРОДНА АМНІСТІЯ)
3. ПІВ-СТОЛІТТЯ ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО
КОРДОНУ - З УКРАЇНСЬКОЇ ТА ПОЛЬСЬКОЇ ТОЧКИ
ЗОРУ. О.ПОГРАНИЧНИЙ (ЛЬВІВ, РАДІО «ЛЬВІВСЬКА
ХВИЛЯ»)
4. МИТРОПОЛИТ ГРАФ АНДРЕЙ ШЕПТИЦЬКИЙ.
А.ШКРАБ'ЮК (ЛЬВІВ, ПЕРЕКЛАДАЧ)
5. ВНУТРІШНІ ТА ЗОВНІШНІ КОРДОНИ ГАЛИЧИНИ.
О.ТУРІЙ (ЛЬВІВ, ДИРЕКТОР ІНСТИТУТУ ІСТОРІЇ
ЦЕРКВИ)
6. НА МЕЖІ ТРЬОХ КРАЇН: ГУЦУЛЬЩИНА. А.БАБАЛИК
(ЛЬВІВ, ЦЕНТР ГУМАНІТАРНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ)
7. ПРОСУВАННЯ ЕС НА СХІД. УКРАЇНСЬКА ПОЗИЦІЯ.
Т.ВОЗНЯК (ЛЬВІВ, ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ФОРУМ)
8. НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ПОЛЬЩІ. А.КИРЧІВ
(ЛЬВІВ, ЛЬВІВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ)
9. ЧОМУ НЕ ВІДБУВСЯ ПРАВИЙ РУХ В УКРАЇНІ.
О.БАГАН (ДРОГОБИЧ, ДРОГОБИЦЬКИЙ
ПЕДІІНСТИТУТ)
10. ПРОБЛЕМА РЕЛІГІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УМОВАХ
ВІДКРИТОГО СУСПІЛЬСТВА. М.МАРИНОВИЧ
(ДРОГОБИЧ, МІЖНАРОДНА АМНІСТІЯ)
11. НОВА ТЕОНОМІЯ - ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЇ
РИТУАЛІВ У СВІТЛІ РЕКОНСТРУКЦІЇ ОДНОГО ВЧЕННЯ.
А.ЩЕРБАТЮК (ВИННИЦЯ, ЛІТЕРАТОР)
12. ПОЛЬСЬКО-УКРАЇНСЬКІ СТОСУНКИ НА
СУЧАСНОМУ ЕТАПІ. Б.ГУДЬ (ЛЬВІВ, ЦЕНТР
ДОСЛІДЖЕННЯ ПОЛЬЩІ)
13. СТЕРЕОТИП ПОЛЯКІВ В УКРАЇНСЬКІЙ
МЕНТАЛЬНОСТІ: ЗМІНИ ЧИ КОНСЕРВАЦІЯ. Г.ЧОПІК
(ЛЬВІВ, ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ)
14. СТЕРЕОТИП УКРАЇНЦЯ У НІМЕЦЬКІЙ МАСОВІЙ
СВІДОМОСТІ. В.ВЕНДЛЯНД (ЛЯЙПЦІГ)
15. ЦЕНТРАЛЬНО-СХІДНА ЕВРОПА ПІСЛЯ
ЗАКІНЧЕННЯ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ» П.АССНЕР (ПАРИЖ,

ІНСТИТУТ ПОЛІТИЧНИХ НАУК).
16. РОЗВИТОК ПРОЕКТУ «РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ»
(ЛЬВІВ-БЕРЛІН).
17. ЛУЖИЦЬКІ СОРБИ — ПРОБЛЕМА ЗБЕРЕЖЕННЯ
ЕТНІЧНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ. ДІТРІХ ШОЛЬЦЕ (БУДИШИН,
МАТИЦЯ СЕРБСЬКА)
18. МІЖ УНІВЕРСАЛЬНИМ І НАЦІОНАЛЬНИМ: РЕАЛІЇ
НОВОЇ ЕВРОПИ ТА ПОШУКИ НОВОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В
ПОСТКОМУНІСТИЧНИХ СУСПІЛЬСТВАХ Я.ЕЛСБЕРГ'С
(РИГА, ПИСЬМЕННИК)

КОНФЕРЕНЦІЇ:

КОНФЕРЕНЦІЯ: РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ
ФРАЙБУРГ, ЖОВТЕНЬ 1997

КОНФЕРЕНЦІЯ: РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ
ЛЬВІВ, ЧЕРВЕНЬ 1998

**КОНФЕРЕНЦІЯ ЗА УЧАСТЮ ЗБІГНЄВА
БЖЕЗІНСЬКОГО:** УКРАЇНА-ПОЛЬЩА — РОЛЬ ТА
МІСЦЕ У ЕВРОПЕЙСЬКІЙ ІНТЕГРАЦІЇ
ЛЬВІВ, ВЕРЕСЕНЬ 1998

КРУГЛИЙ СТІЛ ЗА УЧАСТЮ МАРЕКА СІВЦА,
КЕРІВНИКА БЮРО РАДИ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ
ПОЛЬЩІ: УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКІ СТОСУНКИ НА
СУЧАСНОМУ ЕТАПІ
ЛЬВІВ, ЖОВТЕНЬ 1998

СЕМІНАР: ПОЛІЕТНІЧНІСТЬ ЕВРОПИ ТА НАЦІОНАЛЬНА
ЛІТЕРАТУРА
ЛЬВІВ, ГРУДЕНЬ 1998

**У РАМКАХ ПРОГРАМИ ВИПУЩЕНО ЧИСЛА
НЕЗАЛЕЖНОГО КУЛЬТУРОЛОГІЧНОГО ЖУРНАЛУ Ї:**

— **УКРАЇНА-ПОЛЬЩА. НАПРИКІНЦІ СТОЛІТТЯ**
№10, ЛЮТИЙ 1998

— **УКРАЇНА-ПОЛЬЩА.
РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ**
№11, ТРАВЕНЬ 1998

— **УКРАЇНА-ПОЛЬЩА-ФРАНЦІЯ-НІМЕЧЧИНА.
РОЗМОВИ ПРО КОРДОНИ -2**
№12, ЖОВТЕНЬ 1998

— **НОВА ЕВРОПА. ЄДНІСТЬ У РОЗМАЇТТІ**
№13, ГРУДЕНЬ 1998

— **УКРАЇНА-ПОЛЬЩА.
РОЛЬ ТА МІСЦЕ У ЕВРОПЕЙСЬКІЙ ІНТЕГРАЦІЇ**
№14, ЛЮТИЙ 1999

— **ЮГОСЛАВІЯ, КОСОВО, ЕВРОПА**
№15, ГРУДЕНЬ 1999

АВТОРИ ЧИСЛА:

Джордже Борозан (Ђорђе Борозан) - сербський історик і журналіст.

Шеймус Гіні (Seamus Heaney) - нар. 1939, ірландський поет; у творчості органічно поєднує універсальні мотиви та ірландську міфологію; Нобелівська премія 1995.

Недім Гюрзел (Nedim Gürsel) - нар. 1951, турецький письменник і есеїст, мешкає в Парижі, директор дослідного центру C.N.R.S. (Centre National de la Recherche Scientifique).

Йован Делич (Јован Делић) - сербський літературознавець, автор книги про творчість М.Павича «Хозарська призма» (1991).

Дульнева Наталя - кандидат філософських наук, керівник львівської групи Міжнародної Амністії «Україна-2»; працює у міжнародних організаціях допомоги біженцям.

Мілош Євтич (Милош Јевтић) - нар. 1936, сербський журналіст; редактор Радіо-Белград, де в 1974-1990 провів 420 передач з діячами культури і науки.

Славой Жижек (Slavoj Žižek) - словенський психоаналітик і філософ, політичний діяч; президент Люблянського товариства теоретичного психоаналізу.

Ісмаїл Кадаре (Ismail Kadare) - нар. 1936, албанський поет і прозаїк, есеїст; від 1990 живе й працює у Франції; автор кільканадцяти романів, відомих завдяки перекладам французькою мовою, зокрема *Генерал мертвої армії* (1964), *Хто поверне Дорунтін?* (1979), *Три прогони моста* (1981), *Три скорботні пісні для Косова* (1998); вигадливо поєднує у творчості історичні, міфологічні та фантастичні мотиви.

Драгош Калаїч (Драгош Калајић) - нар. 1943, сербський художник, котрий працює у стилі поп-арт і «нова фігурація», мистецтвознавець і есеїст.

Момо Капор (Момо Капор) - нар. 1937, сербський письменник та художник; автор численних романів та збірок оповідань; українською виданий його роман *Облудники* (Львів: «Класика», 1998).

Данило Кіш (Danilo Kiš) - 1935-1989, югославський (авторське самоозначення) письменник, перший з «югославів», визнаний «світовим» письменником; українською мовою опублікована збірка оповідань *Енциклопедія мертвих* (Львів: «Класика», 1998), невдовзі це ж видавництво опублікує збірку *Гробниця для Бориса Давидовича*.

Сергій Ковальов (Сергей Ковалёв) - російський учений-біофізик, відомий правозахисник та громадський діяч; починаючи з 60-х брав участь у русі радянських інаквудумців, один з редакторів та видавців *Хроніки текущих событий*; у 1976-1982 політ'язень Пермських концтаборів; голова «Меморіалу», депутат Верховної Ради та Державної Думи РФ, голова комісії дотримання прав людини, омбудсмен РФ, усунутий з цієї посади у 1995 за гострі протести проти зловживань російського війська під час військових операцій у Чечні.

Іван Лучук - нар. 1965, український письменник і перекладач зі слов'янських мов; автор роману *Уліссєя* (1999); *iluchuk @ Ita.link.lviv.ua*

Предраг Матвєєвич (Predrag Matvejević) - нар. 1932, хорватський письменник і есеїст, професор філософського факультету Загребського університету, відомий літературознавець-романіст; уродженець Мостара.

Деян Медакович (Дејан Медаковић) - нар. 1922, сербський мистецтвознавець, академік Сербської Академії Наук та Мистецтва; автор книг про сербське бароко.

Ясіна Михайлович (Јасмина Михајловић) - сербська письменниця, бібліограф та літературний критик.

Мілорад Павич (Милорад Павић), нар. 1929, сербський письменник, історик літератури; автор численних збірок віршів та малої прози, романів *Хозарський словник* (1984, укр. переклад 1998), *Краєвид, намальований чаєм* (1988), *Внутрішня сторона вітру* (1991), *Остання любов у Царгороді* (1994, укр. переклад 1999), *Скринька для писання* (1999).

Васко Попа (Vasko Popa) - 1922-1990, сербський поет, автор численних збірок поезій та упорядник декількох антологій гумору, сновидінь та народної творчості.

Ольга Рось - перекладачка з сербської на українську (зокрема *Хозарського словника*).

Мілісав Савич (Милисав Савић) - сербський письменник, автор новел та романів, упорядник антології *Найкращі сербські оповідання*.

Алла Татаренко - доцент кафедри слов'янської філології Львівського національного університету, дослідниця і перекладачка сербської літератури; *alta @ ext.franko.lviv.ua*

Майкл Чосудовський (Michael Chosudovski) - професор економічного факультету Оттавського університету (Канада).

